O‘ZBEKISTON OLIMLARINING ILMIY-AMALIY TADQIQOTLARI
ilmiy-nazariy, metodik jurnali

TAHRIRIYAT HAY’ATI:

Bosh muharrir:
Madraximova Feruza Ruzimbayevna (p.f.d., dots.)

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Matyoqubov Hikmat Shuhratovich (PhD., dots.)

Tahririyat a’zolari:
D.N.Abdullayev – t.f.d. dots.
S.R.Davletov – t.f.d. prof.
S.M.Matkarimova – t.f.d. dots.
I.S.Abdullayev – i.f.d. prof.
B.Ruzmetov – i.f.d. prof.
J.X.Ataniyozov – i.f.d. prof.
R.M.Matkarimov – p.f.d. prof.
I.Saifnazarov – f.f.d. prof.
M.S.Xajiyeva – f.f.d. prof.
E.R.Ro‘ziyev - p.f.d. prof.
M.S.Salayeva - p.f.d.prof.
M.O.Atajanova - f.f.d.
S.U.Xodjaniyazov - p.f.d.,dots.
D.T.Xudayberganov -i.f.d.dots.
S.T.Davlatova – t.f.d. dots.
U.I.Abdullayev – t.f.d. dots.
M.M.Matyakubova – t.f.n.dots.
D.Q.G‘oyipov – f.f.d. dots.
A.D.O‘rozboyev – f.f.d. dots.
B.B.Nurullayeva – ps.f.n. dots.
E.X.Zoyirov – f.f.d. dots.
O.E.Xayitov – ps.f.d. dots.
Q.P.Qobulov – ps.f.d. dots.
D.A.Urazboyeva – ps.f.d. dots.
X.R.Matyakubov – p.f.n.dots.
J.Q.Yusubov – PhD, dots.
X.X.Matyakubov – PhD, dots.
D.Atamuradova – PhD.
Z.Y.Adilov – PhD.
Z.K.Abidova – PhD.
Y.A.Karimov - PhD.
M.I.Jakbarova – PhD.

1 (13), 2025

Muassislar:
Urganch davlat pedagogika instituti,
Ziyo scientific center MCHJ

Jurnal xalqaro **ISSN 2181-3418**-son raqami bilan hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2022-yilning 5-mayida **№1612**-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatidan o‘tgan.

Jurnal OAK Rayosatining 2024-yil 27-sentabrdagi 361-son qarori bilan jurnal **filologiya va psixologiya fanlari** bo‘yicha dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal yiliga 12 marta chop etiladi.

Jurnaldan olingan materiallarga “O‘zbekiston olimlarining ilmiy-amaliy tadqiqotlari” jurnalidan olindi”, degan havola berilishi shart.
Mualliflardan kelgan qo‘lyozma materiallar egalariga qaytarilmaydi.

Tahririyat bilan aloqa:
E-mail: ziyo.scientific@bk.ru
Sayt: www.re-search.uz
Manzil: O‘zbekiston, 220100, Urganch shahri, Gurlan ko‘chasi, 1-uy.

MUNDARIJA

FILOLOGIYA	
Yusupov S. Sh. Qoraqalpog‘istondagi antroponim komponentli nekrotoponimlar.....	3
Xajiyeva D. A. Zamonaviy o‘zbek romanchiligi taraqqiyoti va unda inson ruhiyatining aks ettirilishi…….	9
Kamilova N. S. O‘zbekiston xalq yozuvchisi Isajon Sultonning “Sofiya” hikoyasida diniy motivlarning badiiy sintezi……	17
Xajiyeva D.A., Quralova K. Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o‘rni……	25
Allanazarova N. B. Comparative study of sentence structures in english and uzbek languages…….	30
Davlatmuratov S. R. Rus va o‘zbek maqollari dunyo til manzarasining aks ettirishi sifatida: lingvokulturologik tahlil……	35
Allanazarova N. B. Folklor terminlari ta’rifi, tasnifi va tadqiq etishda qo‘llanilgan usullar va metodologik yondashuvlar……..	43
Kurbaniyazov R. Dynamic characteristics of sports terminology……..	49
Fozilova O. N. Latif Mahmudov hikoyalarida folklor janri (“Mehmon-mehmon” hikoyasi misolida).....	55
Темирова Ф. А. История становления и современное развитие фразеологии как научной дисциплины…….	60
Bolbekova U. J. Og‘zaki nutqni rivojlantirishda lingvodidaktik va lingvopsixik faktorlarning ahamiyati……...	66
Абдужабборова К. Журналистика йўналиши талабаларига инглиз тили ўқитиш методикаси: хорижий давлатлар тажрибаси……..	72
Husenova Sh. T. Ingliz tilidagi maxsus lug‘atlarda tibbiy terminlarning leksikografik tahlili: qiyosiy yondashuv……...	79
Narmuratov I. Oliy ta’limda rus tili: kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning zamonaviy metodlari……	91
Mahmudova U. U. Ijtimoiy tarmoqda mediamatn diskursi va ularning qo’llanilishi……...	98
Eshchanova G. Tarix va epos munosabati xususida……	107
Xudoyorova G. N. Zamonaviy rus tilidagi ergonimlarning shakllanish xususiyatlari……	113
Abdulazizova S. G. Konsept tushunchasi va uning badiiy asarlarda ifodalanilishi.....	118
Abdurasulova D. Q. Ayollar nutqida kommunikativ strategiya va taktikaning ifodalanishi……	125
Abdulhakimova G. T. O‘zbek asarlarining rus tiliga tarjimasida milliy rangni o'tkazishi …….	131

Nazarova N. A. Alisher navoiy asarlarining punktuatsion badiiy tahlili ……	137
Казакова Р. М., Умурзакова Д. В. К Вопросу о сходстве и различии «фархад и ширин» алишера навои с «романом о тристане и изольде» жозефа бедье в контексте их философских и культурных основ.....	142
Jumatov R. Y., Palvanova S. B. Siyosiy va tijorat sohalarida inglizcha reklama shiorlari……	150
Jumatov R. Y., Xudayberganova D. D., Neologizmlar bo'yicha lingvistik tadqiqotlar muammosi……	156
Adham B. M. Nemis va o‘ zbek tillarida inkorni ifodalovchi vositalarning funksional-semantik kategoriya sifatida o‘rganilishi.....	164
Muminova U. Q. Alisher navoiyning “mahbub ul-qulub asari leksemalar o‘rtasidagi paradigmatik munosabatlar……	175
Kholova M. B. Idiostyle, idiolect, and the development of authorial style…	181
Xaydarova R. A. Filologiya yo‘nalishi talaba qizlari vatanparvarligini rivojlantirishda loyiha ta‘lim texnologiyasidan samarali foydalanish……	188
Saidakbarova S. P. Kodlangan muloqotning lingvo-semiotik modeli……	193
PSIXOLOGIYA	
Abdullayeva N. R. “Reproduktiv xulq psixologiyasida oilada farzandning o‘rni va psixologik mexanizmlari”……	201
Jumaniyozova Sh. R Qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlarni kasallikka munosabatini emperik o‘rganishi……	208
Eshnazarova F. J. Musobaqa jarayonida sportchilarning emotsional holati namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari……	217
Kurbonova Sh. N. Sportchilarni musobaqa jarayoniga tayyorlashning psixologik aspektlari……	222
Toshpulatova A.T. Oliy ta’lim muassasalari talabalarining umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari…	227
Туракулова И. Х. Психологические аспекты подготовки молодежи к семейной жизни……	231
Axmedova M. X. Kommunikativ imo-ishoralarning psixolingvistik xususiyatlari……	236
Xayrullayev Q. Z. Talabalarning o‘quv jarayonida frustratsiya holati namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari……	243
PEDAGOGIKA	
Atabayev B. Zamonaviy texnologiyalar va yondashuvlar orqali umumiy o‘rta ta’lim maktablarida sport tayyorgarligi dasturlarining samaradorligini oshirish……	255
Shokirov T. F. Kredit-modul sharoitida bo'lajak boshlang'ich sinf	261

o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (ona tili fani misolida)……	
Toshova Sh. T. Maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy rivojlanishida o‘yin faoliyatining amaliyotdagi ahamiyati……	267
Xayitova F. A. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kreativ madaniyatini rivojlantirish usullari……	273

UDK: 81-114.4

Yusupov San’at Shuxratovich
Nukus davlat pedagogika instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi o‘qituvchisi.
E-mail: sanatyusupov999@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-2428-485X

QORAQALPOG‘ISTONDAGI ANTROPONIM KOMPONENTLI NEKROTOPONIMLAR

Annotatsiya. Maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi antroponim komponetli nekrotoponimlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Toponim, antroponim, nekrotoponim.

Юсупов Санъат Шухратович
Преподаватель социально-гуманитарного факультета
Нукусского государственного педагогического института.

НЕКРОТОПОНИМЫ С АНТРОПОНИМИЧЕСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ В КАРАКАЛПАКСТАНЕ

Аннотация. В статье анализируются некротопонимы с антропонимическими компонентами на территории Республики Каракалпакстан.

Ключевые слова: Топоним, антропоним, некротопоним.

Yusupov Sanat Shukhratovich
Nukus State Pedagogical Institute Social and Humanitarian

NECROTOPONYMS WITH ANTHROPONYMIC COMPONENTS IN KARAKALPAKSTAN

Annotation. The article analyzes necrotoponyms with anthroponymic components in the Republic of Karakalpakstan.

Key words: Toponym, anthroponym, necrotoponym.

Kirish

Nekrotoponimlar ham toponimlarning boshqa turlari kabi nomlanishida turli motivlar asos bo‘ladi. Lekin ko‘pchiligi antroponimlar bilan aloqador ekanligi namoyon bo‘ldi. Chunki nekrotoponimlarning aksariyat qismi mazkur hududdagi katta ulamolar,

islom dinini tarqatgan yoki shu yo‘nalishda katta bilim va tajribaga ega bo‘lgan insonlar nomi bilan atalgan.

Adabiyotlar tahlili

Toponimlarning boshqa turlarida, jumladan oykonimlarda ham antroponimlar faol ishlatishini ma’lum. Masalan, toponimist A.Turobov shunday yozadi:”Antroponimlarga kishilar ismi, familiyasi, otasining ismi va taxallusi, laqablari kiradi. Kishi ismlari va familiyalari, laqab va taxalluslari orqali ma’lum bir guruh va qavm atalish hollari mavjud. Ulardan yasalgan turar joy nomlari antropooykonimlar deb yuritiladi. Masalan, Jomboy tumanida Nazar nomli qishloq bor. Nazar – shu guruh asoschisining nomi. O‘zbeklarning qatag‘on urug‘ining kichik to‘pi nomi nazarto‘pi deb ataladi. Qishloq ana shu etnik guruh nomi bilan atalgan.”[1]

Tadqiqot metodologiyasi

O‘rganilayotgan hudud nekronimlarining leksik-semantik xususiyatiga qarab quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Antroponimlar asosida hosil qilingan nekronimlar;

2. Antroponim va ijtimoiy tabaqa nomlarini bildiruvchi so‘zlar birikishidan vujudga kelgan nekronimlar;

Tahlil va natijalar

Eng ko‘p uchraydiganlaridan biri “ota” komponentli nekrotoponim bo‘lib, mazkur komponent ko‘pincha indikator bo‘lib keladi. O‘zbek tilida “ota” shaklida, qoraqalpoq tilida esa “ata” shaklida yoziladi:

“Abdujalil ota” (Amudaryo tumanining Qaramon MFY da), **“Adil ata”** (Taxtako‘pir tumanining “Atako‘l” mahallasida), **“Annet ata”** (Taxtako‘pir tumanining “Múlik” APJda), **"Avazniyoz ota"** (Amudaryo tumanining Daryo bo‘yi MFY da), joylashgan.

Bundan tashqari mazkur indikator faqat inson nomi bilan bog‘liq apellyativlardan tashqari boshqa so‘zlarga qo‘shilib ham nekrotoponim ma’nosini anglatishi mumkin. Jumladan:

a) geografik relef xususiyati: **“Aqqum ota”** (Kegeyli tumani Juzimbog‘ OFYda),

b) inson xarakter xususiyatini ifodalaydi: **“Kechirmas ota” (**Beruniy tumani Guliston MFYda), **“Xayrli Ota” (**Beruniy tumanining Urazboy Jumaniyozov MFYda joylashgan);

v) ijtimoiy tabaqasiga ko‘ra: **“Miskin ota” (**Amudaryo tumanining Qangli OFY da), **“Musofir ota” (**Ellikqal’a tumanining “Paxtachi” OFYda joylashgan);

g) insonning jismoniy qobiliyatiga ko‘ra: **“Polvon ota”** (Amudaryo tumani Uyshin MFY da joylashgan);

d) insonning tashqi ko‘rinishiga nisbatan: **“Sarixo‘ja ota” (**Ellikqal’a tumanining “Qizilqum” OFYda),

ye) insonning biron bir xislatiga nisbatan: **“Sheytlik ata”** (Kegeyli tumani Juzimbog‘ OFYda joylashgan) “shahidlar dafn qilingan yer” ma’nosini bildiradi.

yo) diniy unvonni bildiruvchi so‘z: **“Maqsim ota”** (Kegeyli tumanining “Aqtuba”OFY da joylashgan);

j) insonning biror bir predmetga egaligini bildiruvchi so‘z bilan: **“Qabaqli ata”** (Qorao‘zak tumani “Qorao‘zak” OFYda joylashgan).

Bunday nekrotoponimlarning soni 71 ta bo‘lib, umumning 15,2% ni tashkil qiladi.

Ko‘p uchraydigan indikatorlardan biri “bobo” (qoraqalpoqcha “baba” indikatori bo‘lib hisoblanadi:

“Abdimalik baba” (Shumanay tumanining “Diyxanabat” APJda), **"Abdulla bobo"** (Amudaryo tumanining Choyko‘l OFY da), va sh.k.

“Bobo” komponentli nekrotoponimlar ham asosan antroponimlarga bog‘lanib keladi. Lekin ba’zida insonning xarakteriga, xulqiga, ijtimoiy holatiga, tashqi ko‘rinishiga va boshqa sh.k. xususiyatlarini ifodalovchi apellyativlarga birikib kelishi ham mumkin:

a) insonning ruhiy xolatini ifodalovchi:
“Alamli bobo” (To‘rtko‘l tumanining “Beruniy” MFYda joylashgan);

b) insonning xarakter-xususiyatini ifodalovchi:
“Dali bobo” (Taxiatosh tumani Keneges OFYda),

v) insonning ijtimoiy holatini:
“Miskin bobo” (Amudaryo tumanining Qaramon MFY da),

g) insonning jismoniy holatiga nisbatan:
“Polvon bobo” (Amudaryo tumani “Bo‘zsolma” MFY da joylashgan);

d) insonning tashqi ko‘rinishiga nisbatan:
“Qora bobo” (Beruniy tumani “Shabboz” OFYda),

e) insonning kasbiga nisbatan:
“Chiroqchi bobo” (To‘rtko‘l tumanining Kaltaminor ovulida),

j) insonning jismoniy kamchiligiga nisbatan:
“Cho‘loq eshon bobo” (Amudaryo tumani Bo‘zyop ovulida joylashgan);

z) inson gavdasiga nisbatan:
“To‘mpoq bobo” (Ellikqal’a tumanining “Oq Oltin” MFYda joylashgan);

e) insonning psixologik xususiyatiga nisbatan:
Jigarband bobo (Beruniy tumani Xorazm MFYda joylashgan);

yo) inson qo‘lidagi qurolga nisbatan:
“Qilichli bobo” (Beruniy tumani “Beruniy” OFYda joylashgan);

j) diniy nasl-nasabni ifodalashiga nisbatan:
“Xo‘ja bobo” (Amudaryo tumani To‘lqin OFYda), **“Xo‘ja eshon bobo”** (Amudaryo tumani Uyshin MFYda),

z) qadimgi davrdagi mansabni ifodalashiga nisbatan:
“Yuz boshi bobo” (Amudaryo tumani Yuqori qishloq MFYda joylashgan).

Bunday nekrotoponimlarning soni 71 ta bo‘lib, umumning 15,2% ni tashkil qiladi.

Yerning har bir parchasi kimningdir xususiy mulki bo‘lgan bir paytda, tabiiyki, uning egasining nomi asosiy farqlovchi belgiga aylangan”, – deb ko‘rsatadi rus tilshunosi

V.A.Nikonov[2]. Antropooykonimlarga tegishli mazkur fikrni nekrotoponimlarga nisbatan ham qo‘llash mumkin. Nekrotoponimlar ham mazkur hududda yashaydigan aholi orasida katta obro‘-e’tiborga molik inson vafotidan keyin dafn qilinsa, o‘sha makon shu insonning ismiga qo‘yiladi.

Yana nekrotoponimlar tarkibida ko‘p ishlatiladigan indikatorlardan biri eshon (qoraqalpoq tilida iyshan) so‘zi hisoblanadi:

“Abdikerim eshon” (Qanliko‘l tumani Bo‘ston OFYda), **“Abdinasir eshon” (**Taxtako‘pir tumanining “Qaratereń” MPJda),

Ba’zan apellyativida antroponimning ba’zi xususiyatlari o‘z aksini topishi mumkin:

a) tarki dunyo qilgan kishi ma’nosini ifodalovchi:

“Darvesh eshon” (Beruniy tumani Shabboz OFYda joylashgan);

b) turkiy urug‘ nomini ifodalovchi:

“No‘g‘ay eshon” (Amudaryo tumani Choykul OFY da joylashgan);

v) urug‘ ichidagi kichik bo‘laklar nomini ifodalovchi:

“Qanli iyshan” (Chimboy tumanining “Qo‘shterak” OFYda joylashgan). Qangli urug‘i qoraqalpoqlarning o‘n to‘rt urug‘ arisiga kiradigan urug‘ nomi bo‘lib, u o‘z navbatida o‘n bir kichik urug‘larga bo‘linadi.[3]

g) tabiiy geografik relef nomi asosida paydo bo‘lgan antroponimni ifodalovchi:

“Qaraqum iyshan” (Bo‘zatov tumani “Ko‘ksuv ” MFYda joylashgan);

d) tarixiy lavozim ma’nosini ifodalovchi:

“Qazi iyshan” (Taxtako‘pir tumani “Mulik” MFYda joylashgan);

e) Qur’oni karimga tegishli ma’noni ifodalovchi:

“Surali eshon” (Kegeyli tumanining “Aqtuba” OFY da joylashgan);

yo) diniy tushunchalarni ifodalovchi:

“Xoja iyshan” (Taxtako‘pir tumanining “Qońıratkól” APJda), **“Hoji eshon” (**Chimboy tumanining “Tagjap” APJda joylashgan).

Mazkur guruhga kiruvchi nekrotoponimlarning soni 53 ta bo‘lib, umumning 11,3 % ni tashkil qiladi.

“Avliyo” so‘zi

“Masharip avliyo” (Kegeyli tumani Aqto‘ba OFYda), **“Asnaujay evliye”** (Amudaryo tumani Nazarxon ovulida), kabi.

Apellyativlari insonlarning har xil xususiyatlarini ifodalovchi komponentlardan iborat bo‘lishi mumkin:

a) ba’zan *bola, qiz* kabi qismlar ishtirok etadi:

“Bala avliye” (Qo‘ng‘irot tumanining “Ustit” OFYda), **“Bala evliye” (**Mo‘ynoq tumani Uchsoy OFYda), **“Qiz avliyosi” (**Taxtako‘pir tumanining “Mulk” OFYda) kabi;

b) “din” komponenti bilan ifodalanadi:

"Din avliyo" (Amudaryo tumanining Nazarxon OFY da joylashgan);

v) qadimgi lavozim nomi bilan ifodalanadi: **“Qazi avliyo” (**Kegeyli tumanining “Aqtuba”OFY da joylashgan) kabi;

g) payg‘ambar avlodi bilan qarindoshlik ma’nosini ifodalovchi komponentlar bilan ifodalanadi: **“Xo‘ja avliyo” (**Amudaryo tumani Nazarxon OFYda), kabi;

d) etnonekrotoponimlar. Millat nomlari bilan ifodalanadi:

“Qozoq avliyo” (Amudaryo tumani “Beshovul” MFYda), **“Rus avliyo” (**To‘rtko‘l tumanining “Ulli bog‘”OFYda, **“O‘ris avliye” (**Qorao‘zak tumanining “Berdaq” APJ da), kabi;

e) millat ichidagi urug‘lar nomini ifodalovchi komponentlar bilan ifodalandi: **“Jamansha avliye” (**Taxtako‘pir tumanining “Beltaw” APJda), kabi;

yo) “shahid” yoki “shahidli” (shahid bo‘lgan inson dafn qilingan) komponenti bilan ifodalanadi: **“Shittli avliye”** (Qorao‘zak tumanining “Quralpa” APJ da joylashgan) kabi;

j) tabiiy relef xususiyatini bildiruvchi so‘z bilan ifodalanadi: **“Aqqum Avliyo” (**Mo‘ynoq tumanining “Qazaq daryo”OFYda), kabi;

z) madaniy yoki yovvoyi holda o‘suvchi daraxt ma’nosini bildiradigan komponent orqali ifodalanadi:

“To‘rang‘il avliyo” (Kegeyli tumani Juzimbog‘ OFYda), kabi.

“avliyo” komponenti ko‘pchilik o‘rinlarda indikator bo‘lib keladi. Bunday nekrotoponimlar Qoraqalpog‘iston nekrotoponimlari orasida 29 ta bo‘lib, bu umumning deyarli 6% ni tashkil qiladi.

Oxun (qoraqalpoqcha axun) komponenti ko‘pchilik o‘rinlarda indikator bo‘lib keladi. Bunday nekrotoponimlar Qoraqalpog‘iston nekrotoponimlari orasida 23 ta bo‘lib, bu umumning deyarli 5% ni tashkil qiladi.

Ular asosan antroponim apellyativli nekrotoponimlarga qo‘shilib keladi. Bunda apellyativ va indikator alohida yoziladi:

“Ali oxun” (Chimboy tumanining “Ko‘kcha qal’a” MPJda),

Ba’zan apellyativ va indikator qo‘shilib, qo‘shma nekrotoponim sifatida ham ishlatiladi:

“Eshimoxun” (Qanliko‘l tumanining “Besko‘pir” OFYda), kabi.

Xo‘ja komponenti ham ko‘pincha indikator bo‘lib keladi. Nekrotoponimlar ichida mazkur komponentlisi **15** ta bo‘lib, umumning 3,2% ini tashkil qiladi.

“Xo‘ja” komponenti ba’zan apellyativ bo‘lib kelib, “qo‘yg‘an” so‘zi bilan bog‘lanib keladi. Bunda “qo‘yg‘an” so‘zi mazkur joyga “qo‘yilgan”, ya’ni “dafn qilingan” degan ma’noni bildiradi: **“Xo‘ja qoyg'an” (**Taxtako‘pir tumanining Qoraoy ovulida), **“Xo‘ja” (**Kegeyli tumanining “Qumshung‘il” OFYda joylashgan). Keyingi nekrotoponim birgina komponentdan iborat bo‘lsa ham, baribir yuqoridagi ma’noni ifodalaydi.

Maxsum (qoraqalpoqcha maqsim) komponentli nekrotoponim jami **5** ta bo‘lib, umumning bir foizdan sal ko‘pini tashkil qiladi. Ular faqat antproponim apellyativli bo‘lib, maxsum komponenti indikator vazifasida keladi: **“Musa maqsim” (**Qo‘ng‘irot tumani Qipchoq ovulida),

Xulosa

Bu guruhga kiruvchi nekrotoponimlarning qolganlari ham antroponimlar bilan bog‘liq bo‘lib, kishilarning u yoki bu xususiyatlari, tashqi ko‘rinishi, jismoniy kamchiligi, xarakteri va sh.k.lar bilan bog‘liq hisoblanadi. Mazkur guruhdagi nekrotoponimlar 267 ta bo‘lib, umumning 53% ini tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘rinboyev B. Samarqand toponimlarining izohi.–Samarqand:Un -t ., 1997. -202 b .
2. Никонов В.А. Введение в топонимику.– М.: Наука. 1965. – 179 с.
3. M. Nizanov. Qoraqalpoqlar, – Nukus: Bilim, 2020. –S. 191.
4. Hakimov Q. Toponimika. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2016. – B. 98.
5. Yusupov S.Sh. Qoraqalpog‘iston nekrotoponimiyasida qo‘llaniladigan toponimik indikatorlar. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. -Namangan, 2024-9. –S. 417-414

Xajiyeva Dilfuza Adambayevna
Urganch davlat pedagogika instituti
“O‘zbek va rus tili adabiyoti” kafedrasi dotsenti
adambayevna81@gmail.com

ZAMONAVIY O‘ZBEK ROMANCHILIGI TARAQQIYOTI VA UNDA INSON RUHIYATINING AKS ETTIRILISHI

Annotatsiya. Zamonaviy o‘zbek romanchiligi taraqqiyoti va unda inson ruhiyatining aks ettirilishi mavzusi, o‘zbek adabiyotining yangi davriga xos bo‘lgan jarayonlarni o‘rganishga qaratilgan tadqiqotdir. Ushbu sohada asarlar insonning ichki dunyosi, uning hissiy va fikriy holatlari, hayotiy iztiroblari va qarorlaridagi murakkabliklar orqali tasvirlanadi. XX asrning oxiri va XXI asrning boshlarida o‘zbek romanlarida zamonaviy ijtimoiy, madaniy va ma'naviy o‘zgarishlar, inson psixologiyasi va ichki kechinmalari tasvirlanmoqda.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy o‘zbek romanchiligi, inson ruhiyati, obraz, ichki dunyo, hissiy kechinmalar, ijtimoiy o‘zgarishlar, shaxsiy qarorlar, adabiy taraqqiyot, roman, tafakkur jarayonlari, o‘zbek adabiyoti, zamon va makon, ichki iztiroblar, o‘zbek yozuvchilari.

Ургенчский государственный педагогический институт
доцент кафедры «Узбекской и русской литературы»
Хаджиева Дилфуза Адамбаевна
adambayevna81@gmail.com

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННЫХ УЗБЕКСКИХ РОМАНОВ И ОТРАЖЕНИЕ В НИХ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ПСИХИКИ

Аннотация: Развитие современного узбекского романизма и отражение в них человеческого духа представляет собой исследование, направленное на изучение процессов, характерных для новой эпохи узбекской литературы. В этом направлении произведения изображаются через сложности внутреннего мира человека, его эмоциональных и психических состояний, жизненных страданий и решений. Узбекские романы конца XX - начала XXI веков изображают современные социальные, культурные и духовные изменения, психологию и внутренние переживания человека.

Ключевые слова: Современный узбекский романизм, психика человека, образ, внутренний мир, эмоциональные переживания, социальные изменения, личные решения, литературное развитие, роман, мыслительные процессы,

узбекская литература, время и пространство, внутренние страдания, узбекские писатели.

Urgench State Pedagogical Institute
Associate Professor of the Department
of "Uzbek and Russian Literature"
Khajiyeva Dilfuza Adambayevna
adambayevna81@gmail. com

THE DEVELOPMENT OF MODERN UZBEK NOVELS AND THE REFLECTION OF THE HUMAN PSYCHE IN THEM

Annotation: The topic of the development of modern Uzbek novels and the reflection of the human psyche in them is a study aimed at studying the processes inherent in the new era of Uzbek literature. In this area, works are described through the inner world of a person, his emotional and mental states, life suffering and the complexities of his decisions. At the end of the 20th and beginning of the 21st centuries, modern social, cultural and spiritual changes, human psychology and internal experiences are described in Uzbek novels.

Keywords: Modern Uzbek novel, human psyche, image, inner world, emotional experiences, social changes, personal decisions, literary development, novel, thought processes, Uzbek literature, time and space, inner suffering, Uzbek writers.

Kirish. Har bir millatning iqtisodiy qudrati, uning sanoat rivoji va madaniy taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, milliy adabiyotning darajasi ham aynan shu taraqqiyotga asoslanadi. Iqtisodiy qudratning kuchayishi, ayniqsa og‘ir sanoatning rivojlanishi, jamiyatning umumiy farovonligini oshiradi va bu o‘z navbatida adabiyot va san’atning rivojlanishiga ham turtki bo‘ladi.

Roman janri adabiyotda o‘ziga xos o‘rin tutadi, chunki u nafaqat xalqning badiiy tafakkurini ifodalaydi, balki uning intellektual rivojlanishining yuqori bosqichini ham namoyon etadi. Roman milliy adabiyotning badiiy tafakkur darajasini ko‘rsatadigan bir o‘lchov sifatida xizmat qiladi, chunki u insoniyatning murakkab va ko‘p qirrali tajribasini, ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy va shaxsiy masalalarini tasvirlaydi. Roman, bir tomondan, jamiyatning o‘zgaruvchan real hayotini aks ettirsa, boshqa tomondan, insonning ichki dunyosini, uning kurashlari, xohishlari va maqsadlarini ko‘rsatadi.

Metodlar.Roman janrining taraqqiyoti millatning madaniy o‘ziga xosligini, uning intellektual va estetik taraqqiyotini kuzatish imkonini beradi. Bu janrning rivoji, o‘z navbatida, xalqning ma'naviy va ijtimoiy hayotidagi o‘zgarishlari bilan bog‘liq. Shunday qilib, har qanday millatning romani o‘ziga xos estetik tafakkurini aks ettiradi va uning badiiy tafakkur darajasini ko‘rsatadi.

Haqiqatan ham, har bir mamlakatning adabiyoti xalqining tafakkur darajasi, madaniyati va tarixiy rivojlanishining aksidir. Roman adabiyotdagi o‘ziga xos janr bo‘lib, nafaqat estetik jihatdan, balki milliy o‘zlikni, jamiyatdagi o‘zgarishlarini, kishilarning ichki dunyosini tasvirlashda ham katta ahamiyatga ega. [1]

Roman janri adabiy tafakkurning yuqori bosqichi sifatida millatning badiiy tafakkurini namoyon qiladi. U o‘zida shaxsiy va ijtimoiy holatlar, insonning ichki kurashlari, axloqiy va estetik qarashlar, shuningdek, tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq murakkab masalalarni aks ettiradi. Shu sababli, roman millatning intellektual va madaniy rivojlanishining ayni vaqtda darajasini ham ko‘rsatadi.

Agar iqtisodiy rivojlanish og‘ir sanoatning rivojlanishi bilan belgilansa, adabiy rivojlanish, ayniqsa romanning taraqqiyoti, millatning tafakkur va estetik idealari qanday shakllanganligini aks ettiradi. Demak, roman nafaqat o‘zining badiiy jihatlari bilan, balki jamiyatning intellektual rivojlanishining muhim bir ko‘rsatkichi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Buni turli xil usullarda ko‘rishimiz mumkin.

Roman janri haqidagi tushuncha, albatta, uning tug‘ilgan joyi va vaqtiga, shuningdek, unga xos xususiyatlarni tahlil qilishga asoslangan holda kengayadi.

Romanlarning milodiy XII-XIII asrlarda, ya'ni O‘rta asrlarning oxirlariga kelib shakllanib, o‘sha davrda Rim imperiyasining merosi sifatida rivojlangan lotin tili asosidagi tillarda yozilganligi haqiqatdan ham muhim bir tarixiy o‘rin tutadi. Bu davrda lotin tili badiiy va ilmiy aloqalar uchun keng qo‘llanilayotgan yagona rasmiy til edi, ammo xalq orasida o‘zaro muloqotda bo‘ladigan dialektlar, ya’ni “roman tillari” (ispan, fransuz, italyan va boshqa tillar) shakllana boshladi. [2]

Natijalar. Ilk romanlar asosan bu roman tillarida yozilgan bo‘lib, ular o‘zlarining ilk namunalarida ko‘proq ajoyib hikoyalar, ma'naviy o‘zgarishlar va fantastik elementlarni o‘z ichiga olgan. Bu davrda romanning shakllanishi ikki asosiy jarayon bilan bog‘liq edi: birinchidan, xristianlikning ta'sirida diniy va axloqiy qadriyatlarni tarqatish, ikkinchidan, jahon va inson tafakkurining yangi masalalarini ochib berish.

Rman janridagi asarlarga to‘xtaladigan bo‘lsak, Muhammad Alining “Ulug‘ saltanat” tetralogiyasining uchinchi kitobi, Omon Muxtorning “Xotin podshoh” va “Muhabbat o‘limdan kuchli”, Ahmad A’zamning “O‘zi uylanmagan sovchi”, Isajon Sultonning “Boqiy darbadar”, Jumaqul Qurbonovning “Sardoba”, Zulfiya Qurolboy qizining “Mashaqqatlar girdobi”, Nurilla Abbosxonning “Sho‘rqishloq”, Abduqayum Yo‘ldoshning “Bankir” romanlari tobora shaxslashib borayotgan millat vakillarining ichki olamidagi turli ziddiyatlarni ko‘rsatishga bag‘ishlangani bilan ajralib turadi.

Taniqli yozuvchi Omon Muxtorning “Muhabbat o‘limdan kuchli” romanida ezgulik va yovuzlikning o‘zaro kurashi qiziqarli tarzda tasvirlangan. Adibning ushbu asarda keltirgan shaxsiy taqdirdagi kurashlar orqali yovuzlikning sababsiz, adolat va ezgulikka qarshi kurashganini ko‘rish mumkin. Shaxslar o‘rtasidagi munosabatlar, ayniqsa, Ibrohim, G‘ayrat, Nusrat, Hasan va Voris kabi obrazlarning ichki kechinmalari va o‘zaro ziddiyatlari orqali yovuzlikning qanchalik noaniq va kechirim qilmas tarzda mavjudligini ko‘rsatadi.

Romanda inson ruhiyati bilan aralashgan real tasvirlari esa, adibning dunyoqarashini va zamonaviy voqealarni qanday qilib ma’naviy va psixologik jihatdan birlashtirib, chuqurroq ma’nolarni aks ettirishga qaratilganini anglatadi. Aksariyat asarlar kabi, bu yerda ham insoniyatning ichki kurashi va ruhiy inqirozlari asosiy mavzu bo‘lib, zamon va makonni tashlab, qalbdagi qarama-qarshiliklarni o‘rganishga undaydi.

Roman janrining rivojlanishiga ta’sir etgan asosiy omillar, albatta, o‘sha davrning madaniy va ijtimoiy hayotiga, shuningdek, odamlar orasidagi tafakkur va dunyoqarashning o‘zgarishlariga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, roman janrining tug‘ilishi va rivojlanishi insoniyatning estetik tafakkurini yangi bosqichiga o‘tishini ko‘rsatadi.

O‘rta asrlarning dastlabki davrlarida adabiyotning asosiy qismi lotin tilida bo‘lib, bu til ko‘plab odamlar uchun tushunarli emas edi. Shu sababli ko‘pchilik uchun adabiyotdan bahramand bo‘lish imkoniyati cheklangan edi va shuning natijasida, ijtimoiy tabaqalarning, ayniqsa ishchi sinfning, o‘z ehtiyojlari va didiga mos keladigan asarlar yaratishga talab bo‘ldi.[3]

Roman janrining paydo bo‘lishi aynan shu ijtimoiy ehtiyojga javoban yuzaga keldi. O‘sha davrda aholi orasida lotin tilini bilmaydigan, shu bilan birga adabiyotga qiziqadigan katta bir qatlam mavjud edi. Ushbu qatlamning vakillari, kosib-hunarmandlar va ishchilar, o‘z tilida va o‘zlariga tushunarli bo‘lgan hikoyalarni, qissalarni kutishardi. Bunday asarlar ularga adabiy ta'limotlardan bahramand bo‘lish imkonini yaratdi va shu tariqa roman janrining dastlabki shakllari rivojlana boshladi.

Ilk paydo bo‘lgan romanlar asosan, o‘z davrining tilida yozilgan va odatda “conte roman” (ya’ni, “roman tilidagi qissa yoki hikoya”) deb atalgan. Ushbu asarlar ko‘pincha diniy yoki axloqiy mavzularda bo‘lib, oddiy insonlarning hayotini, ularning ma’naviy va axloqiy izlanishlarini tasvirlashga qaratilgan edi. Aynan shu davrda, roman janrining badiiy va estetik ifodasi shakllanib, uning o‘ziga xos xususiyatlari, ya’ni voqealar rivojini davom ettirish, personajlarning ichki dunyosini ochish va ijtimoiy haqiqatni aks ettirish kabi elementlar rivojlandi. [4]

Bunday asarlar ijtimoiy sinflarning ehtiyojlariga javob berish bilan birga, xalqqa yaxshilik va yomonlik, axloqiy fazilatlar va xatolar haqida tushuncha berib, ma'naviy va axloqiy tarbiyaviy rolni o‘ynagan. Roman janrining paydo bo‘lishi, shuningdek, o‘sha davrdagi adabiyotning “halk” va “elat” bilan bog‘liq bo‘lgani, uning ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarga qanday ta'sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi.

Antik davrda hamda O‘rta asrlarning boshlang‘ich davrida barcha badiiy asarlar yuqori, “yuksak poeziya” sifatida qaralgan, ya’ni ularda qahramonlar asosan ma’budlar, saltanat egalari yoki yuksak ijtimoiy sinflarga mansub shaxslar edi. Bu asarlar esa, yuqori darajadagi madaniyat, axloqiy qadriyatlarni ifodalaydi, lekin oddiy odamlar va mehnat kishilari uchun ular tushunarli emasdi.

Bunday sharoitda, roman janrining paydo bo‘lishi ijtimoiy ehtiyojga javob berish sifatida izohlanishi mumkin. O‘rta asrlar jamiyatida, xususan, Yevropada, mehnat kishilari (ishchilar, kosib-hunarmandlar) uchun yuksak poeziya yoki antik adabiyotlar

mutlaqo begona edi. Ularning o‘ziga xos dunyoqarashi va ehtiyojlari mavjud edi, va ular o‘zlarini ifodalashga, o‘z hayotini tushunarli tarzda aks ettiradigan adabiy asarlarga muhtoj edilar. Antik davrning “yuksak poeziya” an’anasi esa, aynan shu qatlamlar uchun begona bo‘lib, asarlarning tiliga, shakliga va mazmuniga ular uchun mos keladigan biror narsa topish qiyin edi.

Roman janrining shakllanishi hamda rivojlanishi aynan shunday ijtimoiy ehtiyojlar va tarixiy sharoitlarning natijasi bo‘ldi. Mehnat kishilari uchun tushunarli bo‘lgan til va oddiy insonlarning hayotini tasvirlaydigan hikoyalar yaratish zarurati paydo bo‘ldi. Shu bilan birga, roman janrida qahramonlar o‘ziga xos tarzda ham oddiy odamlar bo‘lishi, ham ularning ichki dunyosi, kurashlari va hissiyotlari aks ettirilishi kerak edi.

Romanlarning ilk shakllarida qahramonlar ko‘pincha kishilarning kundalik hayotiga yaqin bo‘lgan, ular uchun tushunarli bo‘lgan personajlar edi. Bu o‘zgarish, shuningdek, adabiyotning ham ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga, san’atning xalq va mehnat kishilariga yo‘naltirilishiga olib keldi. Roman, shunday qilib, eski “yuksak poeziya” dan farqli o‘laroq, oddiy odamlarning hayoti va o‘ziga xos dunyoqarashini badiiy tarzda ifodalovchi janr sifatida paydo bo‘ldi. Bu o‘zgarish, albatta, jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalarning ehtiyojlari va madaniy rivojlanishiga javoban yuzaga keldi. [5]

Holbuki o‘sha davrga kelib mehnat kishilarining ijtimoiy va iqtisodiy ahvoli hamda ularning estetik ehtiyojlarining adabiyotga ta'siri haqida so‘z yuritilmoqda. Haqiqatan ham, XII asrdan boshlab, jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalarda katta o‘zgarishlar yuz berdi. Ushbu davrda ishlab chiqaruvchilar, ya'ni mehnat qiladigan qatlam, o‘zining soni va iqtisodiy mavqeini sezilarli darajada kuchaytirdi. Shu bilan birga, ularning estetik va madaniy ehtiyojlari ham o‘zgarib, adabiyotda yangicha yo‘nalishlar va shakllar yuzaga keldi.

Avvalgi davrlarda badiiy asarlar asosan yuqori ijtimoiy sinflar, ya'ni ma’budlar, kohinlar, saltanat egalari yoki aslzodalar didiga mos yaratilgan edi. Bunday asarlar, tabiiyki, insonlar uchun tushunarli emasdi. Ammo XII asrda iqtisodiy kuchga ega bo‘lgan mehnat kishilari o‘zlarining estetik ehtiyojlarini ham his eta boshladilar. Bu ehtiyoj, roman janrining paydo bo‘lishida o‘z aksini topdi.

Romanlar ishlab chiqaruvchilarning, ya'ni oddiy odamlarning hayotini tasvirlashga, ularning ichki dunyosini, kunlik muammolarini va ijtimoiy mavqeiga bog‘liq kurashlarini ifodalashga qaratilgan edi. Bunday asarlar, albatta, o‘qiydiganlarning, ya’ni mehnat kishilarining intellektual darajasiga mos bo‘lishi tabiiy edi. Ularning tushunishi va qiziqishlariga mos keladigan, oddiy, oson tushunarli tilda yozilgan romanlar, ular uchun yangi bir madaniy va estetik tajriba bo‘ldi. Shu tarzda, romanlar nafaqat badiiy shakl sifatida, balki ijtimoiy ehtiyojlarga mos keladigan, jamiyatning keng qatlamlari uchun mo‘ljallangan asarlar sifatida rivojlandi. [6]

Darhaqiqat, bu o‘zgarish adabiyotning ko‘proq xalq uchun keng ommaga yo‘naltirilgan va umuman xalqning badiiy tafakkurini aks ettirgan shakllarini yaratishning boshlanishi edi. Roman janrining xalq orasida keng tarqalishi, uning mehnat

qiladigan va oddiy odamlar hayotini tasvirlashga qaratilganligi, shuningdek, adabiyotda yangi estetik qadriyatlar va ko‘rinishlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Demak, roman janri, aynan o‘sha davrda ijtimoiy va iqtisodiy kuchlarga ega bo‘lgan uchinchi qatlamning madaniy ehtiyojlariga javoban yuzaga keldi.

Roman janrining shakllanishi va rivojlanishi juda uzoq vaqt davomida adabiyot nazariyachilarining e’tiboridan chetda qolgan. Bu asosan romanning o‘ziga xos xususiyatlarini aniq belgilanishi va tizimlashtirilishi uchun ilmiy nazariy asoslarining kech yaratilganligi bilan bog‘liq. Roman “yuksak poeziya”dan keskin farq qiladigan janr sifatida yuzaga kelgan, shuning uchun u asrlar davomida akademik tadqiqotlar va adabiy nazariya doirasida kamroq diqqatga sazovor bo‘ldi. Bu janrning o‘ziga xosligi va shakllanishining aniq me’yorlarini belgilashda nazariy qoliplarning yetishmasligi, romanning xilma-xil va “qirg‘oqsiz” janr sifatida rivojlanishiga olib keldi.

Roman o‘zining xilma-xilligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. U nafaqat turli ijtimoiy qatlamlarning va hayotning turli jabhalarining tasvirini o‘z ichiga olgan, balki insonning ichki dunyosini, ruhiyatini, hissiyotlarini va o‘z-o‘zini anglash jarayonlarini ham badiiy idrok etishda yuksak muvaffaqiyatga erishdi. Shu bois, XIX asrda o‘z vaqtida adabiyot nazariyasini rivojlantirgan mutafakkirlar, jumladan, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, roman janrini ilmiy ravishda tahlil qilishga urinishdi.

Vissaron Belinskiy romanni “individning eposi” deb atagan, ushbu janrning insonning ichki dunyosini tasvirlashdagi rolini to‘g‘ri aniqlagan.

Adabiyotida romanning birinchi va eng muhim vazifasi insonning individual tajribasini, ruhiyatini badiiy tarzda ifodalash ekanligini ko‘rsatgan. Demak, roman o‘zining markaziy mavzulari sifatida shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiya, ichki kurashlar, hissiy rivojlanish va individual fikrlash jarayonlarini taqdim etadi. [7]

Roman janrining shakllanishi, uning asosiy xususiyatlaridan biri – shaxsning ichki dunyosini tasvirlash – inson tafakkurining yangi bosqichini, ya’ni modern davr adabiyotining kelajagini belgiladi. Bu o‘zgarish, ayniqsa, avvalgi “yuksak poeziya”da aks etgan shaxsiyati va ruhiy holati ko‘rsatilmagan, faqat yuksak qahramonlar yoki mifologik obrazlarga asoslangan asarlardan farq qiladi. Roman, shunday qilib, individual tajriba va shaxsiy dunyoqarashning asosi sifatida paydo bo‘lib, adabiyotda yangi yo‘nalishlarni ochdi va uning ilmiy tahlili uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.

Bu janrining rivojlanishidagi muhim burilishlarni va ayniqsa, “yopiq” romanlar bilan bog‘liq o‘zgarishlarga to‘xtalib o‘tishimiz o‘rinli deb o‘ylayman. Fransuz adibi M. M. de Lafayetning “Malika Klevskaya” asari romanning yangi shakli, ya’ni insonning ichki dunyosini, o‘y-kechinmalarini chuqur tasvirlashga qaratilgan yondashuvning namunasidir. Ushbu asarda, roman tasvirining asosiy fokusi shaxsiyatning ichki olamiga, uning ruhiyatiga, tuyg‘ulariga, xohishlariga, qarorlarining motivlariga qaratilgan. Bu albatta, romanning ijtimoiy kontekstidan ko‘ra, insonning shaxsiy va ruhiy dunyosini aks ettirishga qaratilgan yangi janrning paydo bo‘lishi hisoblanadi.

Yopiq romanlarning xususiyati shundaki, ular personajlarning xatti-harakatlarini yoki tabiati va dunyoqarashini faqat ijtimoiy va tashqi omillar bilan bog‘lamay, balki

ularning ichki hissiyotlari va ruhiyatiga asoslanadi. Bu romanlarda asosiy e'tibor, o‘z ichki dunyosini o‘zgartirish, o‘zini anglash jarayonlari va insonning o‘z-o‘zini kashf etishiga qaratilgan. Bunday romanda, o‘qiruvchi nafaqat tashqi voqealarga, balki qahramonning ichki kurashlari, ichki dialoglari va o‘zgarishlariga guvoh bo‘ladi. Bu romanlar, ayniqsa, psixologik aspektlarga qaratilgan bo‘lib, inson ruhiyatining murakkabligini va chuqurligini aks ettiradi.

Keyinchalik, romanning rivojlanishi davomida, bu ikki xususiyat – ochiqlik va yopiqlik – birlashib, yanada murakkab va xilma-xil shakllarga ega bo‘lgan asarlar yaratishga olib keldi. Ya'ni, romanlar nafaqat personajlarning ichki olamini, balki ularning jamiyatdagi o‘rni, ijtimoiy aloqalari, psixo-fiziologik holatlari bilan bog‘langan tarzda tasvirlandi. Inson ruhiyatining ijtimoiy va psixologik asoslarini bir vaqtda badiiy tasvirlashning muhimligi shu tarzda yangi, yanada kompleks roman shakllarini paydo qildi. [8]

Bunday aralash qo‘llanish, ya'ni ochiq va yopiq elementlarning birlashishi, roman janrini yanada boyitdi va uning ijtimoiy va psixologik jihatlarini bir vaqtning o‘zida tahlil qilish imkoniyatini yaratdi. Bu holat, romanning nafaqat bir odamning ichki dunyosini, balki uning jamiyat va tashqi dunyo bilan qanday o‘zaro aloqada bo‘lishini ko‘rsatishga yordam berdi. Natijada, roman janri faqat shaxsiy va ichki ruhiy masalalarni yoritish bilan qolmay, balki insonning ijtimoiy o‘zgarishlarga qanday munosabatda bo‘lishini, jamiyatdagi rolini ham ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Zamonaviy o‘zbek romanchiligining rivojlanishi va uning polifonik bosqichga o‘tganligi haqidagi tahlil juda muhim. Haqiqatan ham, bugungi kunda o‘zbek romani o‘zining xilma-xilligi, murakkabligi va turli qahramonlarning ichki dunyosini chuqur aks ettirish qobiliyati bilan ajralib turadi. Polifoniyalik, ya’ni ko‘plab ovozlar, qarashlar va qarama-qarshi fikrlarning birlashtirilishi, romanning yangi davrda qanday shakllanishi va ijtimoiy haqiqatni ko‘rsatishdagi asosiy usulga aylangan.

Zamonaviy o‘zbek romani faqatgina voqealar qiziqarli yoki tilning shirali bo‘lishi bilan cheklanmaydi. Yangi zamon romanchiligi, aynan, qahramonlarning ichki dunyosini, ularning ruhiyatini, fikr va hissiyotlarini yanada chuqurroq va aniqroq aks ettirishga qaratilgan. Bunday romanda har bir personajning individual qarashlari va tushunish uslubi o‘ziga xos tarzda ifodalanadi, bu esa romanni yanada boyitadi. Shuningdek, zamonaviy o‘zbek romani muallifidan har bir qahramonni o‘z konsepsiyasiga, ya'ni uning hayotini, qarorlarini, ichki kurashlarini, maqsadlarini va xatolarini to‘liq tushunish va tasvirlash talab qilinadi.

Bundan tashqari, romanning “umri uzoqligi”ni ta’minlash uchun uning faqat ko‘rinadigan voqealar va personajlar bilan cheklanmasligi, balki insonning ichki olami, ijtimoiy muhitdagi o‘zgarishlar va psixologik jihatlar ham chuqur tahlil qilinishi kerak. Shu bilan birga, zamonaviy romanning polifonik strukturasida bir nechta ijtimoiy qatlamlarning va dunyoqarashlarning ko‘rsatilishi, o‘quvchini faqat badiiy tafakkur bilan emas, balki uning o‘ziga xos hayotiy va ma'naviy qiymatlarini o‘rganishga ham undaydi.

Xulosa. Shunday qilib, o‘zbek romanchiligi bugungi kunda har bir personajning individual voqeasi va dunyoqarashi orqali yanada boy va murakkab shaklga ega bo‘ldi. Bu romanning rivojlanishining yangi bosqichi bo‘lib, u insoniyatning ruhiy, ijtimoiy va madaniy jihatlarini har tomonlama aks ettiradi.

Zamonaviy o‘zbek romanchiligi, o‘zining polifonik taraqqiyoti bilan, adabiyotdagi yangi bosqichni anglatadi. Bugungi kunda romanlar faqat voqealar yoki tilning oson bo‘lishi bilan emas, balki qahramonlarning ichki dunyosini, ruhiyatini va shaxsiy qarashlarini chuqur aks ettirishga qaratilgan. Har bir personajning individual dunyoqarashi hamda o‘ziga xos konsepsiyasi, romanning boy va murakkab shakllarini yaratadi. Zamonaviy romanchilikda inson ruhiyatining ijtimoiy, psixologik asoslari, uning ichki kurashlari va o‘z-o‘zini anglash jarayoni hamda ichki dunyo bilan tashqi dunyo o‘rtasidagi munosabatlar mukammal tarzda ifodalanadi. Bu jarayon, romanning “umri uzoqligini” ta’minlash, ya’ni uning zamonaviy ijtimoiy hamda ma’naviy haqiqat bilan uyg‘unligini saqlashga yordam beradi. Shu tarzda, o‘zbek romanchiligi yangi, murakkab, xilma-xil shakllarga ega bo‘lib, insoniyatning chuqur ruhiy va ijtimoiy o‘zgarishlarini ko‘rsatishga qaratilgan adabiyotning yuqori bosqichiga o‘tdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

. Ulug‘bek Hamdam. Muvozanat. Roman. – Toshkent: Sharq NMAK, 2007.

3. Pardayeva Z. Hozirgi o‘zbek romanchiligining taraqqiyot tamoyillari: Filol. fan. d-ri ... diss. – Toshkent, 2003;

4.Yakubov I. Mustaqillik davri o‘zbek romanlari poetikasi. Filol. f. d-ri. diss. – Toshkent: 2018

5. Yakubov I. “Mini-roman” yaratish yo‘sinidagi eksperimental izlanishlar. “World of Philology” Scientific Journal Volume 1 Issue 2 / December, 2022.

Kamilova Nazokat Saidjonovna
Urganch davlat pedagogika instituti Axborot siyosati masalalari bo‘yicha rektor maslahatchisi – matbuot kotibi,
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Elektron pochta: nazokat4826@mail.ru

O‘ZBEKISTON XALQ YOZUVCHISI ISAJON SULTONNING “SOFIYA” HIKOYASIDA DINIY MOTIVLARNING BADIIY SINTEZI

Annotatsiya: Tadqiqotda O‘zbekiston xalq yozuvchisi Isajon Sultonning “Sofiya” hikoyasidagi diniy motivlar jahon va o‘zbek adabiyotshunosligi an’analari bilan solishtirilgan holda adibning original obraz va badiiy sintezdan mohirona foydalanishdagi poetik mahorati misollar asosida ochib beriladi hamda tahlil qilinadi. Dunyo adabiyotshunosligi va o‘zbek adabiyotshunosligida diniy motivlarning badiiy sintezi masalasi va ushbu mavzuning bugungi kundagi dolzarbligi, diniy motivlarning badiiy sintezi “Sofiya” hikoyasi misolida tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: syujet, ilohiy muhabbat ramzi, roviy, ma’naviy bo‘ronlar, tashbeh (o‘xshatish) san’ati, tashxis (jonlantirish) san’ati, epitet (sifatlash) san’ati, tajohuli orifon san’ati, talmeh san’ati, o‘tkinchi dunyo ramzi, badiiy sintez.

Назокат Камилова Саиджоновна
Ургенчский государственный педагогический институт.
Советник ректора по вопросам информационной политики – пресс-секретарь,
Соискатель Ургенчского Государственного университета,
Электронная почта: nazokat4826@mail.ru

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СИНТЕЗ РЕЛИГИОЗНЫХ МОТИВОВ В ПОВЕСТИ “СОФИЯ” НАРОДНОГО ПИСАТЕЛЯ УЗБЕКИСТАНА ИСАДЖОНА СУЛТАНА

Аннотация: В исследовании религиозные мотивы в повести “София” народного писателя Узбекистана Исажона Султана сопоставляются с традициями мирового и узбекского литературоведения, выявляется и анализируется поэтическое мастерство писателя в умелом использовании оригинальной образности и художественного синтеза основпнных на примерах. На примере повести “София” рассматривается проблема художественного синтеза религиозных мотивов в мировом литературоведении и узбекском литературоведении и актуальность этой темы сегодня – художественного синтеза религиозных мотивов.

Ключевые слова: сюжет, символ божественной любви, рассказчик, духовные бури, искусство сравнения (аналогии), искусство диагностики (оживления), искусство эпитета (описания), искусство таджахули Орифон, искусство талме, символ преходящего мир, художественный синтез.

Nazokat Kamilova
Urgench State Pedagogical Institute, Advisor to the Rector on Information Policy Issues – Press Secretary,
Independent Researcher of Urgench State University
Email: nazokat4826@mail.ru

ARTISTIC SYNTHESIS OF RELIGIOUS MOTIVES IN THE STORY OF "SOFIA" BY UZBEKISTAN WRITER ISAJAN SULTON

Annotation: The study compares the religious motifs in the story "Sofia" by the national writer of Uzbekistan Isajon Sultan with the traditions of world and Uzbek literary criticism, and analyzes the poet's poetic skill in skillful use of original images and artistic synthesis based on examples. The issue of artistic synthesis of religious tones in world literature and Uzbek literature and the relevance of this topic today, the artistic synthesis of religious motifs is described on the example of the story "Sofia".

Key words: plot, symbol, divine love, narrator, spiritual storms, allegory, foreshadowing, epithet, tajhuli oriphon, talmeh, transient world, literary synthesis.

Bugungi kunda O‘zbekiston xalq yozuvchisi Isajon Sultonning bir qator asarlari xorijlik adabiyotshunoslarning ham e’tirofiga sazovor bo‘lmoqda. Adibning nasri, jumladan, hikoyalari xususida ham tadqiqotlar yaratilmoqda **[1]**. Yozuvchining keyinchalik e’lon qilgan hikoyalari ham o‘zbek adabiyotining so‘nggi yillardagi eng yaxshi asarlari sifatida e’tirof etilmoqda. Isajon Sultonning hikoyalari ingliz, turk, rus va nemis tillariga tarjima qilinoqda. „Baliq“ („Xalqlar do‘stligi“ jurnali, 2012-yil 9-son, Rossiya), „Suvdagi kosa“ hikoyasi (“Russkoe pole” adabiy jurnali, 2012-yil 4-son, Moldova), „Ajoyibotlar“ hikoyasi („Ziyoli. Sankt-Peterburg“ adabiy gazetasi, № 2, 2013-yil, Rossiya), „Samoviy bog‘“ hikoyasi („Intelligent Sankt-Peterburg“ adabiy gazetasi, № 1, 2014-yil, Rossiya), „Korkuluk“ hikoyasi („Kurgan Edebiyat“ adabiy jurnali, № 3, 2014-yil, Turkiya), “İrem Bahçesi“ hikoyasi („Kurgan Edebiyat“ adabiy jurnali, № 1, 2015-yil, Turkiya) hamda biz tadqiq qilmoqchi bo‘lgan „Sofiya“ hikoyasi („Edebice“ adabiy jurnali, № 14, 2018-yil. Turkiya) ham shular jumlasidan.

Isajon Sultonning “Shamolli kecha”, “Sog‘inch”, “Avliyo”, “Oydinbuloq” hikoyalarida shamol esishi, o‘yini, qahri, muloyimligi o‘ziga xos timsol hisoblanadi. Adibning “Boqiy darbadar” romanida bo‘ron ilohiy aralashuv va dahshatli kuch **[2]** sifatida namoyon bo‘ladi va asar yakunida boqiy darbadardan boshqa hammaning (Yaratganning itoatkor maxluqi sifatida) halok bo‘lishiga sabab bo‘ladi. “Ozod” romanida esa shamol asarning boshidan oxirigacha qahramon bilan birga bo‘ladi va o‘ziga xos ramziylikning go‘zal namunasini o‘zida namoyon qiladi. U roman davomida

ham ustoz, ham hamroh, ham roviy, ham tabiatning betakror kuchi sifatida gavdalanadi. Qahramonning Uchyong‘oqdan Iskandar tog‘igacha borishida shamol hamrohlik qiladi va yo‘l bo‘yi u bilan gaplashib boradi.

Hikoya **syujeti** juda oddiy, deyarli voqealar tasviri yo‘q. Faqatgina to‘fon tasviri va roviyning to‘fonga mos qalb kechinmalari, bir odamni chaqmoq urganligi va uning yo‘qolib qolganligi tasviri. Asarda Sofiya nomi hamma yoqni vayron qilishga qodir to‘fonga berilgan nom hisoblanadi.

Hikoya boshidan oxirigacha ramziylikka asoslangan. Undagi ramziyliklarni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Ilohiy muhabbat ramzi – hikoyadagi **to‘fon** oddiy tabiat hodisasi emas, balki ilohiy muhabbat ramzi sifatida gavdalanadi. Aynan shu ramzni anglash orqali o‘quvchi hikoyani to‘g‘ri tushunishi mumkin, agar shu ramz anglanmasa hikoya oxirida nom-nishonsiz yo‘q bo‘lib qolgan chaqmoq urgan kishining nega hech qayerda daragi yo‘qligi o‘quvchiga anglashilmaydi. Hikoyadan muallif istagan xulosani ham chiqara olmaydi. Oddiy tabiat hodisasi sifatida qabul qilinadigan bo‘lsa, hikoya xulosaga ega emas, u oddiy to‘fon tasviridan va roviyning undan ta’sirlanishidan iborat, xolos. Muhabbatni ham biz majoziy muhabbat emas, balki *ilohiy muhabbat* deb tushunishimiz lozim bo‘ladi. Ana shundagina hikoya mazmuni o‘quvchi uchun yanada kengroq ma’no kasb eta boshlaydi. Hikoyaning boshlanmasida muallif hikoyani ramziy tushunishga ishora qiladi hamda muhabbat so‘zini tilga oladi: “Sofiya” so‘zi yunonchada yuksak **ilohiy donolik, iymon, umid va muhabbat** ma’nolarini anglatar ekan **[3].** Bir oz mushohada qilib ko‘rgach, to‘satdan... unda o‘zimiz bilgan oddiy dovul emas, tamomila boshqa hodisa tilga olinganini, to‘fonning sirayam to‘fon emas, balki muhabbat dolg‘alari ekanini tushunib qoldim” **[4].**

2. Ilohiy muhabbat egasi bo‘lgan inson ramzi – hikoyada ilohiy muhabbat egasi bo‘lgan inson ramzi *roviyning o‘zidir*. Hikoyada Sofiyaning qisqa muddat ichida quturishi, asov toyday ko‘kka intilishi, toshqin daryoday yutoqib-yutoqib po‘rtana urishi, adasiz kuchi bilan og‘ochlarni qars-qars sindirishi kabi holatlar tasvirlanadi. Biroq hikoyachi to‘fonni vayron qilguvchi kuch sifatida tasvirlay turib, qalbidagi po‘rtanalarga to‘fonning hamohang ekanligini ta’kidlaydi. To‘fonni erkalab, “Mening Sofiyam” deya ataydi. Sofiya muhitni o‘zgartiradi. Sharillab yoqqan yomg‘ir nafaqat atrofni, balki qalbdagi g‘uborlarni yuvib tashlaydi: “Bu mahobatlar mening ham dilimga allaqachon ko‘chib o‘tgan, jon olg‘uchi bu go‘zallik qarshisida lol-u hayron, o‘zim ham cho‘g‘day bo‘lib Sofiyaga mahliyo edim” deysi roviy hikoyada. Aslida esa roviy *Sofiya timsolida Allohning qudratiga* mahliyodir.

3. Ilohiy muhabbat egasi bo‘lmagan inson ramzi – ramziy ma’noda *chaqmoq urgan kishi* ham aslida *muhabbatsiz inson ramzi* ekanligi roviy so‘zlaridan anglashiladi. Hikoyada muallif chaqmoq urgan kishini “muhabbatsiz bir xilda hayot kechirayotgan odam” sifatida ta’riflaydi: “Ishq inson hayotiga shu tarzda, bo‘ron yanglig‘ kirib kelishi ham mumkin-ku? Mana shu nuqtadan turib nazar tashlasam, *dala hovli bor-yo‘g‘i inson muvaqqat turadigan makon* ekani ayon bo‘ldi, chaqmoq urgan kishi qiyofasi birdaniga

o‘zgarib, umidsiz, ishonchsiz, muhabbatsiz bir xilda hayot kechirayotgan odamning iztiroblari yuzaga qalqib chiqdi”.

Hikoya xotimasida chaqmoq urgan kishidan nom-nishon qolmaydi. Bu bilan “muhabbatsiz kishi bu dunyodan nom-nishonsiz ketadi” deb uqtirmoqchi bo‘ladi bizga muallif: “U odam atrofda ko‘rinmas edi. Kulba ichida uning ashyolari ham turar edi... Nariroqdagi minib kelgan ulovining ustiga mayda shoxlar va bo‘tanalar ilashib qolgan edi. To‘fon tina boshlagan, endi mayin shabadaga aylanib, hozirgina o‘zi payhon-u yakson qilib o‘tgan yerlarni siypalay-siypalay esardi. Dalahovlilar tugagan yerdagi ochiqlikda bo‘y cho‘zgan ulkan tol esa, shoxlarida turli-tuman tovlanuvchi olovlar hosil qilib, yomg‘irdan keyingi namchil borliq ichra chirsillay-chirsillay yonmoqda edi, xolos. Biroq, u odam yo‘q edi. Hech qayerda yo‘q edi, tamom-vassalom...”

4. O‘tkinchi dunyo ramzi – hikoyadagi dalahovli *inson muvaqqat turadigan joy ramzi* hisoblanadi. (Yuqoridagi bu haqida asarda ishora qilingan jumlani keltirib o‘tdik.)

Inson hayotida ***ma’naviy bo‘ronlar*** ham borki, ular ham inson hayotini tubdan o‘zgartirib yubora oladi. Bu jihatdan tahlil qiladigan bo‘lsak, asarning ko‘pma’noliligi yanada ortadi.

“Isajon Sulton asarlarida shamol – yozuvchi imkoniyatidagi tuganmas poetik imkoniyat, yaratilajak timsollar moyasi. Yozuvchi nafaqat shamol, bo‘ron, to‘fonni, o‘rni-o‘rni bilan hasharot-u hayvonni, parranda-yu parq-u bulutni, kapalaklar, ninachilarni tasvirlaydi. Ularning har biri ma’no qati, ramzi sifatida aks eta boshlaydi” **[5].**

Hikoyada muallif o‘z g‘oyasini yuzaga chiqarish yo‘lida badiiy vositalardan unumli foydalanadi:

1. Tashbeh (o‘xshatish) san’ati:

a) Roviy o‘z tug‘ilib o‘sgan joyini yaxshi ko‘radi va Jannat vodiylariga qiyoslaydi: “Men tug‘ilib o‘sgan joylar – so‘lim daraxtzor vodiylar. Jannat vodiylari desam ishoning”;

b) “Yerlarning usti pufakchali ko‘lmaklarga to‘ldi, ular xuddi biqirlab qaynayotganga o‘xshardi. Ko‘l ham qaynayotganga o‘xshab qoldi”;

c) “Biroq, endilikda mening yuragimning qatlaridan ham muhabbat ko‘zyoshlari kabi tiniq suvlar otilib chiqmoqda”;

d) “Axir sezmayapsanmi, suroning ostida men ham tanasi yorilib-yorilib ketgan anavi tol kabi ingranmoqdaman-ku?”;

e) “Mana hozir... bag‘irlarida mo‘l suvlarni yashirgan nihoyasiz qora bulutlarning bag‘rini tilib, ko‘zni qamashtiruvchi chaqmoqlar chaqnaydi, olov tomirlari shiddat bilan sanchiladi, bag‘rimni sening jon olg‘uvchi otashing to‘ldiradi va yomg‘ir ostidagi ho‘l tabiat ichida men ham birdaniga yona boshlayman. Bir soniyadan so‘ng.. yaproqlarim qovjirab-qovjirab, yashil novdalarim kuyib-qorayib, tevarakni yoritib-shu’lalantirib, ulkan alangaga aylanaman”;

f) “Bulutlarni haydab keladigan desam, xuddi bulutlar pastda ro‘y beradigan o‘zgarishlarni ko‘rgisi kelgan kabi o‘z-o‘zidan surilib-mingashib kelar edilar”;

h) “Yomg‘ir ularni og‘irlashtirib tashladi, selpiganida o‘tloqzor xuddi o‘rilgan kabi yerga yotib-yastanib chayqaldi”;

i) “Mening yuragimda ham armonlar va afsuslarning haybatli bulutlari qat-qat yig‘ilib to‘planmoqda, oralarida goh-goh ko‘z qamashtiradigan shiddat bilan chaqmoqlar chaqnamoqda. Yuragimning bulutlari sening bulutlaringdan-da ulkan va haybatliroqdir”;

j) “Sen baraka-yu rizq bo‘lsin deb nozlana-nozlana, erkalana-erkalana, kayfiyatimni, xayollarimni va xayol dunyomni o‘zgartirib mana shu esishlaring oqibatida mening ichimda ham ulkan va mahobatli tuyg‘ular to‘foni yetilib kelayotganini bilsayding, balki bunday telbavor va vahshiyona esmagan bo‘lar eding”;

2. Tashxis (jonlantirish) san’ati:

a) “Nariroqda bultur yozda qurgan chaylam ham bor edi, ustiga chakalak bilan tol shoxlarini bosgan edim, Sofiya uni chunon yulqidiki! Mayda-chuyda qurigan barglarni bitta qo‘ymay uchirdi. Keyin esa chaylani ag‘anatib yubordi.. So‘ng birdaniga yuqoriga ko‘tarilib, ko‘l ustlarida aylana-aylana esa ketdi. Qishloqlar ustida shovqin soldi, qichqirdi, telbalarcha goh yuqoridan pastga shiddat urdi, goh esishini birdaniga o‘zgartirib, paydar-pay esdi, nihoyasi arang ko‘rinadigan ulkan ko‘l uning o‘ynoqi bosimi ostida zalvorli chayqalib, ko‘piklanardi. Jilvalariga mahliyo bo‘lib turib qoldim. Ajab erkaliklar-u ajoyib nozlar ila namoyon bo‘ldi bu to‘fon. Mening sochlarimdan ham yulqilaydi deng. Kiyimlarimni tortqilab-tortqilab, qaylargadir – juda olislarga, o‘zi ozod-ozod esadigan hududlar sari surgalamoqchi bo‘ladi. Mana, qanaqa ekansan sen – Sofiyam mening!”

b) “Cho‘qqilar ustida bulutlarning qatlari ochildi, u yerdan qip-qizil quyosh mo‘raladi”.

c) “Daraxtlarning barglarini shitirlatib, olamni turfa tovushlarga to‘ldirib esdi u. Keyin yanada kuchayganida shoxlarni egdi”;

d) “Sofiya ayvonimni qum bilan qoplab esdi. To‘zonga burkab tashladi ashyolarimni”;

e) “Samolarda ulkan qora bulutlar tez suzib, qat-qat uyula boshladilar”;

f) “Shirr-shirr deya nola qildi daraxt barglari”;

h) “Eng mitti, quruq maysalarni ildizi bilan sug‘urib uchirdi. Bepoyon o‘tloqlarda o‘ynab-o‘ynab esdi u.. O‘tloqning goh u, goh bu yerida to‘satdan epkin urib, barini egib-bukib o‘tdi, ajabki, qolgan hududlar tek edi. Sal o‘tmay ancha narida yana shunday qildi”.

i) “Yon-verimdagi daraxtlar ohista shivirlab turgan edilar”

j) “…birdaniga shu yerda paydo bo‘ldi-da, shaftoli shoxlarini qattiq silkitib, hali pishib yetilmagan mevalarini to‘kdi, keyin to‘satdan ho‘v narida – ulkan tol yonida to‘lqin ura ketdi”;

k) “Pastda, uzoq-uzoqlarda qo‘ylar suruvi ko‘zga tashlanar edi… Chakmon kiygan otliq kishi qo‘ylar suruvini qaytarishga urinmoqda… Ular borayotgan tomonda chuqur jarlik bor, shamol ularni to‘ppa-to‘g‘ri jarlikka haydab bormoqda”;

l) “Ayvonimda osib qo‘yilgan hamma narsa ovoz chiqarmoqqa tushdi. Suvqovoq boriydi, shunaqa ajoyib nolalar qildiki, hayronlar qoldim”;

m) “Pastroqda tikkaytirib qo‘yilgan pichan g‘aramlari ham boriydi, Sofiya ularni ham sochib-to‘zg‘itib yubordi… Mevalarni bir zumda duv to‘kib tashladi”;

n) “Bahaybat bulutlar bir-birining ustiga mingashib ko‘kni qoplab oldi”;

o) “Chaqmoq daraxt tanasining ichiga kirib ketdi, bir lahza tana ichi g‘ovaklarida juda yorug‘, och qizg‘ishdan to‘q qirmizigacha yog‘du hosil qilib tovlanib turib qoldi. So‘ng to‘satdan tol tanasi uch-to‘rt bo‘lakka bo‘linib ketdi. Bag‘ridagi o‘sha tovlanuvchan olov tashqariga otilib chiqib, yashil shoxlarni birdaniga qamrab yondirib yubordi”;

p) “Ko‘z yetguday butun tevarak Sofiyaning bosimi ostida ingrar, sadolanar, qichqirar, nola qilar, hayqirar, munglanar, butun borliq unga birday bo‘ysunar, yer ham, ko‘k ham suv... dovul shiddat urar, har taraf kulrang dengiz kabi to‘lqinlanar va mana shu shovqinli manzara ichida g‘oyat chiroyli tarzda, yallig‘lanuvchi yorqin sarg‘ish va qirmizi tovlanishlar ichra yonar edi daraxt!”;

q) “Bulutlarni haydab keladigan desam, xuddi bulutlar pastda ro‘y beradigan o‘zgarishlarni ko‘rgisi kelgan kabi o‘z-o‘zidan surilib-mingashib kelar edilar”.

3. **Epitet (sifatlash) san’ati:**

a) “Ajabki, ularga achinmadim, shu qadar chiroyli, shu qadar hayratangiz va shu qadar vahshiy esar edi Sofiya”;

b) “Shiddatingni pasaytir, oddiy shamol holingga qaytaqol, erka Sofiyam mening!”;

s) “U essa yurtda nimalardir o‘zgaradi, ho‘v tog‘ ortlaridan bulutlarni poda-poda haydab keladigan cho‘pon shamol emasmidi u?”;

d) “Tamomila yovvoyi va bebosh edi u!”; (Sofiyaning sifati)

e) “Yaslanib ketgan bo‘liq o‘tlar uzra shiddati va erkaligi aniq bilindi”; (Sofiyaning sifati)

f) “…shu qadar chiroyli, shu qadar hayratangiz va shu qadar vahshiy esar edi Sofiya”;

g) “Sen baraka-yu rizq bo‘lsin deb nozlana-nozlana, erkalana-erkalana, kayfiyatimni, xayollarimni va xayol dunyomni o‘zgartirib mana shu esishlaring oqibatida mening ichimda ham ulkan va mahobatli tuyg‘ular to‘foni yetilib kelayotganini bilsayding, balki bunday telbavor va vahshiyona esmagan bo‘lar eding”;

h) “Qaytaqol, go‘zal Sofiyam, o‘zing bino bo‘lgan makonlarga”.

4. **Tajohuli orifon (shoirning muayyan narsa, hodisa yoki tushuncha mohiyatini bilmaslikka olish [7] orqali obrazli holat yaratishi) san’ati:**

a) “Biroq, endilikda mening yuragimning qatlaridan ham muhabbat ko‘zyoshlari kabi tiniq suvlar otilib chiqmoqda. U suvlarni to‘xtatib qolishga qodir kuch bu olamda yo‘qligini bilasanmi?”

b) “U essa yurtda nimalardir o‘zgaradi, ho‘v tog‘ ortlaridan bulutlarni poda-poda haydab keladigan cho‘pon shamol emasmidi u?”

d) “Shunaqangi esdiki! Bu esish yuragimni anglamsiz yovvoyi sevinchlarga to‘ldirganini ham aytaymi?”

5. **Talmeh (she’rda mashhur tarixiy voqea, afsona va dostonlar qahramonlari, taniqli tarixiy shaxslarga ishora qilish orqali tasvirlanayotgan obrazning u yoki bu jihatini ta’kidlash, bo‘rttirib ko‘rsatishga yo‘naltirilgan) san’ati:**

“Yo‘qsa... sezyapsanmi, hozir, sal o‘tmay, shu on! – qudrating shu qadar zo‘rayadiki, tog‘larning cho‘qqilari osmon qadar sapchiyotgan suvlar ostida qolib, yer yuzidagi barcha jonzotlar halok bo‘lib ketadilar. Ey nomusulmon, axir, olamda unday to‘fon bir martagina ro‘y bergan edi xolos!

Agar u to‘fon yana bir bora yuz bersa, olamda na nabotot, na hayvonot – hech narsa qolmaydi. Yeru ko‘kning qonuniyatlari o‘zgaradi. Osmondan ham, yer ostidan ham suvlar otiladi. Ko‘klarning chaqmoqlari endi faqat suvlar ustiga shiddat bilan sanchiladi. Olam yana azal yaratilgan holiga qaytadi. Va shunda dunyoda sen-u mengina qolamiz, xolos. Ana shu mahalning yuz ko‘rsatishi olamning oxiri-yu yangi zamonning boshlanishi bo‘lsayam ajabmas”. Bu yerda Nuh tofoniga ishora qilinyapti va o‘tmishda sodir bo‘lgan voqeaga ishora qilish orqali talmeh san’ati yuzaga kelyapti.

Isajon Sulton ijodiga xos bo‘lgan dunyodagi barcha narsani Aloh yaratiqi sifatida tasvirlash ushbu hikoyaga ham singdirilgan: “Qaytaqol, go‘zal Sofiyam, o‘zing bino bo‘lgan makonlarga… **bag‘irlarida rahmat va marhamatlarni olib kelayotgan shu qora-qizg‘ish bulutlar** bino bo‘lgan yovvoyi hududlarga”. Shamol singari Yaratganning rahmati va marhamati yanglig‘ tasvirlanadi bulutlar ushbu jumlada.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. Норматов У. Етуклик жозибаси // Исажон Султон насри бадиияти. – Тошкент. “Турон замин зиё”, 2017. Б.10; Расулов А. Шафоат ёғдусидан баҳрамандлик // Шарқ юлдузи, 1991, 10-сон; Ғафуров И. Ёзувчи, табиат, табиият // Исажон Султон насри бадиияти. –Тошкент. “Турон замин зиё”, 2017. Б.19; Йўлдошев Қ. Роман ва бугунги ўзбек романчилиги// Шарқ юлдузи, 2011, 4-сон. Б.131; Улуғбек Ҳамдам. Ойдинбулоқ ойдинлиги // Бадиий тафаккур тадрижи. – Тошкент. “Янги аср авлоди”, 2002. Б.184; Р.Раҳмат. “Муножот”дан “Боқий дарбадар”гача // Султон И. Боқий дарбадар. Тошкент. 2011. Б.267.

2. Исажон Султон насри бадиияти. Илмий мақолалар, тақризлар, адабий суҳбатлар, мактублар. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2017. –Б.43.

3. https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/isajon-sultonov-1967/isajon-sulton-sofiya-hikoya

4. https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/isajon-sultonov-1967/isajon-sulton-sofiya-hikoya

5. Исажон Султон насри бадиияти. Илмий мақолалар, тақризлар, адабий суҳбатлар, мактублар. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2017. –Б.47.

6. Ф.Салаев, Г.Қурбониёзов. адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. – Тошкент: Yangi asr avlodi, 2010. – Б. 240.

7. Ф.Салаев, Г.Қурбониёзов. адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. – Тошкент: Yangi asr avlodi, 2010. – Б. 245.

Xajiyeva Dilfuza Adambayevna
O‘zbek va rus tili adabiyoti” kafedrasi
dotsenti
Quralova Kumushoy
Urganch davlat Pedagogika instituti
O‘zbek va rus tili adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

ALISHER NAVOIY ADABIY-ILMIY MEROSINING MUMTOZ ADABIYOTIMIZDAGI O‘RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk mutaffakkirimiz Alisher Navoiyning adabiyotimizga qo‘shgan beqiyos hissasi va uning shaxs tarbiyasi uchun muhim bo‘lgan masalalar ifoda etilgan adabiy-ilmiy asarlarining mumtoz adabiyotimizdagi o‘rni borasidagi fikrlarga to‘xtalamiz.

Kalit so‘zlar: Buyuk mutaffakkir, g‘azalnavis, ma’naviy boylik, nasriy asarlar, o‘zbek adabiyoti, zamonaviy adabiyot, mumtoz adabiyot, tarbiyaviy-falsafiy qarashlar.

Urgench State Pedagogical Institute
Associate Professor of the Department of
"Uzbek and Russian Literature"
Khajiyeva Dilfuza Adambayevna
Urgench State Pedagogical Institute
2 nd year student of the Department
of Uzbek and Russian Literature
Kuralova Kumushoy

THE PLACE OF ALISHER NAVOI'S LITERARY AND SCIENTIFIC HERITAGE IN OUR CLASSICAL LITERATURE

Annotation.In this article, we will focus on the great thinker Alsher Navoiy’s incomparable contribution to our literature and the place of his literary and scientific works in our classical literature, which express important issues for personal education.

Keywords..Great thinker,ghazal writer spiritual wealth,prose works,uzbek literature,modern literature,classical literature,education and philosophical views.

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРНОГО И НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ АЛИШЕРА НАВОИ В НАШЕЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Хаджиева Дилфуза Адамбаевна
доцент Кафедры «Узбекская и русская литература»
Ургенчский государственный педагогический институт
Куралова Кумушой

Студентка 2 курса направлении образований
«Узбекская и русская литература»,
Ургенчский государственный педагогический институт

Аннотация . В данной статье мы остановимся на несравненном вкладе великого мыслителя Алишера Навои в нашу литературу и месте его литературных и научных произведений в нашей классической литературе, выражающих важные вопросы воспитантя.

Ключевые слова. Великий мыслитель, газелист .духовное богатство, прозаические произведения, узбекская литература, современная литература, классическая литература, просветительские и философские взгляды.

Buyuk mutaffakkir Alisher Navoiy qalami bilan dunyoni zabt etdi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Uning so‘z deb atalmish qudratli vositadan mohirona foydalana olganligi bugungi kun ijodkorlari uchun ijod maktabi bo‘la oldi. Jahon tan olgan ijodkor! Bobokalonimizning mazmundor asarlarini qanchalik e’tirof qilsak ham mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu xazinaning hali ochilmagan qirralari borligi bizni quvontiradi. Alisher Navoiy nafaqat ijodkor sifatida, balki chinakam komil inson sifatida ham bugun qadrlanadi. Uning bugungi zamon bilan bemalol taqqoslasa bo‘la oladigan, bugungi masalalarga taalluqli bo‘lgan nasriy-tasavvufiy asarlari, tarix va iqtisodga oid asarlari, ilmiy-filologik merosi, g‘azal va ruboiylari, tuyuqlari o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Navoiyni bejizga “so‘z mulkining sultoni”- deb ta’riflamaymiz. Qaysiki kitobxon uning “Xamsa”sini o‘qir ekan, shu birgina asarning o‘zidan cheksiz ma’naviy ozuqa oladi. “Xamsa” ning ichiga kiritilgan “Hayrat ul- abror” (Yaxshi kishilarning hayratlanishi) dostoniga to‘xtalsak.

Ushbu dostonda Navoiy umrining mazmuni, tabiat, jamiayat va inson munosabatlariga aloqador savollar qo‘yadi va keyingi dostonlarda muayyan taqdirlar, voqealar misolida ularga munosib javob beradi. “Hayrat ul-abror” pand-nasihat ruhidagi ta’limiy-axloqiy, falsafiy doston. Asar an’anaviy muqaddima-hamd va na’t bilan boshlanadi. Asarda shoir Alloh, borliq inson haqida shunday fikrlaydi:”…bir vaqtlar bu jahon pinhon(yashirin) edi . Na yer, na samo, na kun, na tun-hech narsa yo‘q edi. Nozir ham manzur ham o‘zing eding. Ishqingdan mast, husningdan masrur eding, husning jilvasiga chek-u chegara yo‘q edi. Senga ko‘zgu kerak bo‘ldi . Shu maqsadda dunyo yaraldi. Demak, dunyo sening jamolingga oynadir. Sen dunyoni g‘oyat latif qilib yaratding, lekin hammasidan insonni sharif aylading. Binobarin, Alloh har narsadan ulug‘ va yaqin tutgan inson ham tabiatning, ham jamiyatning gultojidir”.Navoiy dunyoni Allohning namoyon bo‘lishidir, deb biladi. Inson esa uning markaziy siymosi. Aynan shunday falsafiy qarashlar butun asardan joy olgan. Bir o‘qishda mag‘zini chaqish mushkil, ammo o‘qigan sayin inson ma’naviy kamolotga erishadi shubhasiz. Navoiy tom ma’noda o‘z asarlari bilan go‘zal tarbiya vositasini yarata olgan ijodkor. “Hayrat ul-abror” dostonidagi maqolotlar iymon, islom, qanoat, vafo, rostgo‘ylik, ilm egallash haqida ”Hayrat ul-abror” asarining o‘ninchi maqolotiga e’tibor bersak, shoir so‘zning

qudratini ko‘rsatib berganligining guvohi bo‘lamiz. Ushbu maqolotda to‘g‘rilik borasidagi go‘zal fikrlar o‘z tasdig‘ini topgan. Nay musiqa asbobi to‘g‘riligi bois, hamma uning kuyini maroq bilan tinglaydi. Chang musiqa asbobi egriligi bois, uning quloqlari buralib u to‘g‘irlanadi. Sham to‘g‘riligi uchun nur bilan belanadi va tungi bazm shohidi bo‘ladi. Ko‘rshapalak egriligi bois, uning borar joyi ma’lum. Asarda egrilik va to‘g‘rilik borasida bunday go‘zal fikrlar anchagina. Asosiysi bu fikrlarning bahosi yo‘q. Asrlar oshgan bo‘lsada, bu asarlarda har bir zamon uchun muhim bo‘lgan masalalar bayon qilingan. Ilohiy ilhom sohibi bundan nechcha asr oldin bugungi zamon tarbiyasi haqidagi go‘zal asarlarni yozganligi, uni butun dunyo tan olishining yana bir yorqin namunasi desak ham bo‘laveradi. Bugun biz faxrlanamiz shunday buyuk mutaffakkir, shoir bizning bobokalonimiz ekanligidan. Uning nasriy va she’riy asarlarini o‘rganar ekanmiz, qalbimizda mislsiz faxr tuyg‘usi kezib yuradi. Allohni sevgan buyuk ijodkor o‘z asarlari orqali komil inson qanday bo‘lishi kerakligini ko‘rsatib bergan. Uning “Farhod va Shirin” dostonida Farhod obrazi komil inson sifatida tasvirlangan. Bu dostonda ikki inson o‘rtasidagi muhabbat emas, balki Alloh va inson o‘rtasidagi buyuk muhabbat o‘z ifodasini topgan. “Farhod va Shirin” dostoni 5782 baytdan iborat bo‘lib, “Shavq dostoni” yoki “Mehnatnoma dostoni” deb yuritiladi.

Dedi:qaydinsen ey majnuni gumrah?
Dedi:majnun vatandin qayda ogah.
Dedi:nadur senga olamda pesha?
Dedi:ishq ichra majnunliq hamesha.
Dedi:bu ishqdan o‘lmas kasb ro‘zi,
Dedi:kasb o‘lsa basdur ishq so‘zi.
Dedi: bu ishqdin inkor qilg‘il,
Dedi:bu so‘zdin istig‘for qilg‘il.
Dedi:ol ganju qo‘y mehrin nihoniy,
Dedi:tufroqqa bermam kimiyoni.
Dedi:bu ishda yo‘q sendin yiroq qatl,
Dedi:bu so‘zlaringdan yaxshiroq qatl.

Ushbu satrlarda Farhodning Yaratganga bo‘lgan mislsiz muhabbati aniq ko‘rinib turibdi. Xusrav Farhodni bu yo‘ldan qaytarishga jon-jahti bilan harakat qiladi. Ammo Farhodning shunday buyuk muhabbati oldida u ojizlik qiladi. Xusrav hattoki Farhodga cheksiz mol-dunyo va’da qiladi. Evaziga muhabbatingdan voz kech deydi. Farhod sof sevgisini eng qimmatbaho deb hisoblab, o‘tkinchi dunyoning mol-dunyosini tufroqqa tenglaydi. Farhodga bu ishqni inkor qilishini aytganda esa, Farhod bu so‘zni deganigga tavba qil deya boshini tik tutadi. Xusrav senga o‘lim muqarrar deganida, Farhod bu men uchun baxt deb javob qaytaradi. Farhodning Allohga bo‘lgan sevgisi shunday buyuk nigoh ostiga olingan. Shubhasiz har bir tirik jon o‘z Robbisini sevadi va u uchun jon fido qilishga tayyor. Alisher Navoiyning bir qancha ilmiy asarlari ham mavjud. “Majolis un-nafois” (Nafislar majlislari) asari ayniqsa eng noyob durdona, turkiy tazkirachilikning ilk namunasi. Asarda XV asrda Xuroson va qo‘shni mamlakatlarda yashagan shoir,

yozuvchi va olimlar jami 459 kishi ijodiga oid ma’lumotlar keltirilgan. Ma’lumotlar yillar, geografik o‘rinlar hamda sulolaviy tartiblarga tayangan holda yozilgan tengsiz ilmiy asar. Navoiyning ushbu asari 8 kiyem ya’ni majlisdan iborat. Shoir 1-2-majlislarda o‘ziga zamondosh bo‘lmagan, ya’ni tazkira yozilgan vaqtda hayotdan ko‘z yumgan shoirlar haqida yozgan:

Mutrib bizan taronavu soqiy biyor jom,
Xunash halol onki biguftast: “may harom”(18)

Ushbu satrlar Navoiydan oldin yashab ijod qilgan Mir Maxdum ijodiga mansub masnaviydir. “Majolis un-nafois” asarida aynan keltirilgan satrlar muallifi haqida ham ma’lumotlar aynan ushbu asarda mavjud. Bundan tashqari asarda Navoiy bilan bir zamonda yashab ijod qilgan allomalardan Mavlono Binoiy, Mavlono Muzhir, Sayid Quroza, Sayyid Qutb Lakadang, Darvesh Xusomiy, Mavlono Xalaf, Mir Hoj, Mavlono Vidoiy va boshqa ko‘plab qalam ahli haqida biz bilmagan ma’lumotlar berilgan. Alisher Navoiy bobomizdan bizga tengsiz durdona asarlar meros bo‘lib qolgan. Bobomiz nasrda hamda nazmda barakali ijod qilgan. Navoiy g‘azal, qit’a, fard, ruboiy, tuyuq, qolaversa o‘nta chiston ham bitgan. Insoniy ishq, mehr, vafo, nazokatni yonib qalamga olgan ijodkorning ruboiylaridan o‘qiganda, buyuk va oliyjanob qalb sohibi tuyg‘ularini sezib turamiz:

Ey ishq,aning ko‘yida tafti xaram et,
Bizni dog‘I ul tavfg‘a boshla,karam et.
Bir doira ko‘yi tegrasida raqam et,
Gar chiqsa ayog‘im,raqamingdan qalam et,
“G‘aroyib us-sig‘ar”dan
O‘lsam yasamang munda mazorimni mening,
Yuklab eliting jismi figorimni mening.
O‘tru chiqarib ahli diyorimni mening,
Ko‘yida qo‘yung tani nizorimni mening.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, buyuk mutafakkirimiz mumtoz she’riyatning badiiy mahorat sirlarini puxta o‘rgangan buyuk shoirdir.Uning nazm gulshanida turfa xil badiiy san’atlar uchraydiki,ularni kengroq tadqiq qilish orqali shoir she’riyatiga oid muayyan xulosalarga kelishimiz o‘rinli.Navoiy hayotini uning go‘zal ijodini o‘rganish hamon davom qilmoqda.Xususan, Navoiyshunos olima Suyuma G‘aniyeva bu borada katta ilmiy ishlar qilgan.Olima Navoiy asarlarini nashrga tayyorlagan, “Majolis un-nafois”asarining ilmiy-tanqidiy matnini chop ettirgach, “Navoiy dastxati” kitobini o‘quvchilar hukmiga havola etgan. Ibrohim Haqqul-Navoiyshunos olim va murabbiy. U besh mustaqil kitobga mo‘ljallangan “Navoiyga qaytish” asarini yozgan. Navoiy ijodi bilan bog‘liq juda katta ishlar amalga oshirilayotgan bir paytda, biz buyuk bobokalonimiz uchun qalbimizda haykal yarata oldik. Bugun Navoiyni jahon tanidi,tan oldi. Uning mumtoz adabiyotimizga qo‘shgan hissasi asrlarga tatigulik. U insoniyat qalbida komil insonni o‘zining ijod gulshani orqali kashf qila oldi.Alisher Navoiyning buyuk xizmatlari uchun,benazir ijod mahsuli uchun bugun jahonda uning haykali qad rostladi.Biz Navoiy

siymosini yuraklarga chizaoldik.Shuningdek,bobomizning nomini abadiylashtirish,uning mumtoz adabiyotimizda yaratgan asarlarini kelajak avlodning qalbiga muhrlash uchun juda katta ishlar amalga oshirildi. Shoirning ochilmagan qirralari bugungi yosh avlodni ilmiy izlanishga chorlaydi. Uning betakror satrlari,qalblarga ilhom bergan asarlari mumtoz adabiyotimizning poyonsiz dur-u javohiridir. Buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy adabiy merosiga har doim alohida e'tibor va ehtirom bilan qaraladi. Ulug' mutaffakir sharq mumtoz adabiyotining barcha janrlarida badiiy barkamol g'oyalar bilan boyitilgan asarlar yaratgan. Shuning uchun uning durdonalari nusxalari nafaqat mamlakatimiz, balki jahon kutubxonalaridan ham joy olgan. 2021-yilda prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev qarori bilan Alisher Navoiy tavalludining 580 yilligi yuksak darajada nishonlandi. Biz ilm ahli, adabiyot ixlosmandlari buyuk mutaffakir ijodini yanada chuqurroq tatqiq qilamiz va uning umrboqiy asarlarini kitobxonlarga taqdim qilamiz. Chunki Navoiy yuraklarda umrbod yashaydi.

Dunyoda biror nom qoldirmoq uchun,
Yurt buzish shart emas, degan gap-ku rost.
Kimdir pesh qilganda nayzaning kuchin,
Alisher qalamni ko'rsatgan xolos.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.library.ziyonet.uz sayti
2.Qayumov A."Hayrat ul-abror"Asarlar.2008.
3.Alisher Navoiy "Hayrat ul-abror" nasriy bayoni.
4.Alisher Navoiy "Majolis un-nafois"asari nasriy bayoni.
5.https:\\kh-davron.uz
6. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" Ma'naviyat.2008.

Allanazarova Nigora Bakhtiyarovna
A teacher of the department of Foreign Philology
at Urgench state pedagogical institute

COMPARATIVE STUDY OF SENTENCE STRUCTURES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation. This article presents a comparative analysis of the sentence structures of English and Uzbek, highlighting key differences in areas such as word order, tense and aspect, passive voice, and sentence mood. These syntactic distinctions reflect the unique historical and linguistic developments of both languages and are important for translation, bilingualism, and linguistic theory. The distinct grammatical constructions in both languages provide a foundation for understanding their structural intricacies and have practical implications for learners and translators.

Key words: comparative linguistics, sentence structures, word order, tense and aspect, auxiliary verbs, verb suffixes, passive voice, sentence mood, intonation.

Allanazarova Nigora Baxtiyarovna
Urganch davlat pedagogika instituti
Xorijiy filologiya kafedrasi o‘qituvchisi

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI GAP TUZILISHINING QIYOSIY TADQIQI

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillarining gap tuzilishlarini taqqoslashga qaratilgan bo‘lib, so‘z tartibi, zamon va aspekt, passiv fe’l, va gap mayllari kabi sohalarda muhim farqlarni ta’kidlaydi. Ushbu sintaktik farqlar har ikki tilning o‘ziga xos tarixiy va lingvistik rivojlanishini aks ettiradi va tarjima, bilingvizm hamda lingvistik nazariya uchun muhimdir. Har ikki tildagi farqli grammatik tuzilmalar ularning struktural murakkabliklarini tushunish uchun asos yaratadi va o‘rganuvchilar va tarjimonlar uchun amaliy ahamiyatga egadir.

Kalit so‘zlar: qiyosiy lingvistika, gap tuzilishi, so‘z tartibi, zamon va aspekt, yordamchi fe’llar, fe’l qo‘shimchalari, majhul nisbat, gap mayllari, intonatsiya.

Алланазарова Нигора Бахтияровна
Преподаватель кафедры зарубежной филологии
Ургенчского государственного педагогического института

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУР ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В этой статье представлен сравнительный анализ структур предложений в английском и узбекском языках, выделены ключевые различия в таких областях, как порядок слов, время и аспект, пассивный залог и модальность предложений. Эти синтаксические различия отражают уникальное историческое и лингвистическое развитие обоих языков и имеют важное значение для перевода, билингвизма и лингвистической теории. Отличительные грамматические конструкции в обоих языках служат основой для понимания их структурных особенностей и имеют практическое значение для учащихся и переводчиков.

Ключевые слова: сравнительная лингвистика, структуры предложений, порядок слов, время и аспект, вспомогательные глаголы, суффиксы глаголов, пассивный залог, модальность предложений, интонация.

Introduction. Language is a living, breathing entity that mirrors the culture, worldview, and historical journey of its speakers. The structure of a language—the syntax—forms the backbone of its communicative capacity, providing the framework through which meaning is constructed and conveyed. Syntax, the set of rules that dictates sentence structure and word arrangement, plays a fundamental role in distinguishing one language from another, even when the languages share common functions, such as serving as means of communication. In proposing that syntactic structure can provide a certain insight into problems of meaning and understanding we have entered onto dangerous ground [1, 93]. Understanding how languages differ in their syntactic structure not only helps linguists gain insights into language development but also aids in the practical aspects of language learning, translation, and cross-cultural communication. The purpose of this study is to compare the syntactic structures of English and Uzbek, offering an in-depth exploration of how each language constructs meaning through word order, verb morphology, and grammatical markers. This comparison is essential for understanding both the theoretical and practical implications of syntax, especially for linguists, translators, educators, and language learners. The study also aims to draw from historical, theoretical, and typological perspectives to contextualize these syntactic features and identify the broader implications of these structures.

Methodology. The comparative analysis of the sentence structures in English and Uzbek presented in this study is based on a combination of both qualitative and descriptive research methodologies. This approach allowed for a detailed examination of key syntactic features of the two languages, specifically focusing on their word order, tense and aspect systems, passive voice constructions, and sentence mood distinctions.

Analyses and results. Syntax is the study of the principles and processes by which sentences are constructed in particular languages. Syntactic investigation of a

given language has as its goal the construction of a grammar that can be viewed as a device of some sort for producing the sentences of the language under analysis [2,1]. The comparative analysis of English and Uzbek syntactic structures reveals several important differences that reflect the unique historical and linguistic developments of both languages. These differences are particularly evident in areas such as word order, tense and aspect, passive voice, and sentence mood. Understanding these syntactic distinctions not only deepens our appreciation of the two languages' structural complexity but also has significant implications for translation, bilingualism, and general linguistic theory.

Word Order: Structural Divergence. One of the most striking syntactic differences between English and Uzbek is their word order. English follows a fixed Subject-Verb-Object (SVO) order, while Uzbek typically follows a Subject-Object-Verb (SOV) order. This divergence influences how both simple and complex sentences are constructed in each language.

In English, word order is essential for determining the grammatical roles of the subject, verb, and object. For instance, in the sentence “She eats an apple,” the subject “She” precedes the verb “eats,” and the object “an apple” follows. This rigid SVO structure helps to maintain clarity and avoid ambiguity. The strict word order in English ensures that the subject and object are clearly identifiable through their fixed positions in the sentence.

On the other hand, Uzbek uses a more flexible word order due to its reliance on morphological markers, such as case suffixes, to convey grammatical relationships. While the default order in Uzbek is SOV, the meaning of a sentence can still be understood even if the word order is altered. For example, in the sentence “Musobaqani yutgan bola mening do‘stim” (“The boy who won the race is my friend”), the verb “yutgan” (won) appears at the end of the sentence, which is in contrast to English, where the verb precedes the object. Despite the change in word order, the meaning remains intact because the roles of the words are clarified by the case markers.

This flexibility in word order in Uzbek is a key feature that distinguishes it from English and poses challenges for learners of both languages. English learners of Uzbek must adapt to the use of case suffixes to determine the grammatical role of words, while Uzbek learners of English must familiarize themselves with the rigid SVO structure of English.

Tense and Aspect: Morphological and Auxiliary Differences. Another significant difference between English and Uzbek lies in the expression of tense and aspect. In English, tense and aspect are typically conveyed through the use of auxiliary verbs, while in Uzbek, they are expressed by modifying the verb itself through suffixation. This difference in morphological strategies reflects the distinct ways in which each language conveys time and action.

In English, auxiliary verbs are used to indicate tense and aspect. For example, the present continuous tense is formed by combining the auxiliary verb “to be” with the present participle of the main verb: “She is eating.” Similarly, the future tense is formed

by the auxiliary verb “will”: “I will finish my work.” These auxiliary verbs are crucial for expressing nuanced temporal meanings, and their correct usage is essential for English learners. The system of auxiliary verbs in English is extensive, with multiple tenses and aspects requiring different auxiliary constructions.

Uzbek, in contrast, does not rely on auxiliary verbs to express tense or aspect. Instead, tense and aspect are marked through suffixes that are added to the verb itself. For instance, the verb “o‘qiyapti” (is reading) is formed by adding the suffix “-yapti” to the base verb “o‘qish” (to read). The use of these suffixes is essential for expressing different temporal meanings in Uzbek. The past tense can be marked by the suffix “-di” (e.g., “o‘qidi” – read), while the future tense can be indicated by the suffix “-adi” (e.g., “o‘qiydi” – will read).

The absence of auxiliary verbs in Uzbek can make the language simpler in some respects but also poses challenges for learners of English, as they must understand the necessity of auxiliary verbs in tense formation. Conversely, English learners of Uzbek must focus on mastering the appropriate verb suffixes to convey the correct tense and aspect.

Passive Voice: Constructions and Usage. The passive voice is another area where English and Uzbek exhibit significant differences. In English, the passive voice is formed using auxiliary verb “to be” and the past participle of the main verb. For example, “The book was written by her” is a passive sentence formed with the auxiliary verb “was” and the past participle “written.” The passive voice is commonly used in English, particularly in academic and formal contexts, to focus on the action or the recipient of the action rather than the agent.

In contrast, Uzbek forms the passive voice using specific verb suffixes. For example, “Kitob yozildi” (The book was written) uses the verb “yozil” (to write) with the passive suffix “-il.” This morphological construction allows for the passive voice to be expressed without the need for auxiliary verbs. Additionally, passive constructions are less frequent in Uzbek compared to English, especially in academic writing.

The difference in how the passive voice is formed in English and Uzbek has significant implications for translation. When translating from English to Uzbek, it may be necessary to adjust the sentence structure to accommodate the passive voice in Uzbek. For instance, a sentence like “The report was submitted by the manager” in English might be translated as “Boshqaruvchi tomonidan hisobot topshirildi” in Uzbek, where the passive construction is maintained through the use of the appropriate suffix.

Intonation and Sentence Mood: Differentiating Questions and Statements.

Intonation plays a critical role in distinguishing between questions and statements in English. Rising intonation at the end of a sentence typically signals a yes/no question, while falling intonation is used for statements. For example, “You are coming?” has a rising intonation and functions as a question, while “You are coming.” has a falling intonation and functions as a statement.

In Uzbek, sentence mood is typically marked by question particles, such as “-mi” or “-mikan,” which are added to the verb or to the end of the sentence. For example, “Siz kelyapsizmi?” (Are you coming?) uses the question particle “-mi” to indicate that the sentence is a question. This system of marking question sentences with particles contrasts with English, where intonation is the primary marker for distinguishing between questions and statements.

The use of question particles in Uzbek offers a clear distinction between questions and statements, which is especially useful in written language where intonation is not present. In English, however, intonation is essential for signaling sentence mood, and learners must be able to recognize and produce the appropriate intonation patterns in spoken language.

Conclusion. The syntactic differences between English and Uzbek are significant and reflect the distinct linguistic traditions of each language. These differences are particularly evident in the areas of word order, tense and aspect, passive voice, and sentence mood. English relies on a strict SVO word order, auxiliary verbs to express tense and aspect, and intonation to differentiate between questions and statements. Uzbek, on the other hand, uses a more flexible SOV word order, verb suffixes to convey tense and aspect, and question particles to indicate sentence mood. These syntactic features have important implications for language learning, translation, and bilingualism. Understanding these differences allows for more effective language teaching and translation strategies, as well as a deeper understanding of the linguistic structures that underpin each language. Further research in this area could explore additional syntactic phenomena, such as noun phrase structure, ellipsis, and discourse markers, to further illuminate the unique features of both English and Uzbek.

References:

1.N.A Slobodkina, B.YU. Abduraimova, Z.H. Rustamova, G.N. Tukhliyeva. A practical English grammar. “O‘qituvchi” nashriyoti-Matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2011.

2. Komil Jalilov. Exam skills for teachers and leaners of English

3. Noam Chomskiy. Syntactic structures. Mouton de Gruyter. New York 2002.

4. Martin Hewings. Advanced grammar in use. Cambridge university press.

5. Po‘latova O‘g‘ilxon Abduxaliqova. “Ingliz tilida so‘z tartibi gapning kommunikativ markazi-remani ifodalovchi dominant vosita sifatida”.

6. www. bbc.co.uk

7.www. grammarly.com

8. www. academicguides.waldenu.edu

9. www. euroeducation.net

10.www. researchgate.net

УДК: 81'373.7.81'42.

Davlatmuratov Siroj Ravshanbekovich
Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: davlatmuratovsiroj@gmail.com

RUS VA O‘ZBEK MAQOLLARI DUNYO TIL MANZARASINING AKS ETTIRISHI SIFATIDA: LINGVOKULTUROLOGIK TAHLIL

Annotasiya. Ushbu tadqiqot rus va o‘zbek maqol hamda matallarida aks etgan olam lisoniy manzarasining lingvomadaniy jihatlarini ko‘rib chiqadi. Qisqa va madaniy jihatdan boy iboralar bo‘lmish maqol va matallar jamiyatning qadriyatlari, e’tiqodi va tajribasini o‘zida mujassam etadi. Mazkur izlanishda har ikki tildagi maqol va matallar majmuasi tahlil qilinib, ular turli madaniy qarashlar, tarixiy sharoitlar va ijtimoiy me’yorlarni qay tarzda aks ettirishini o‘rganadi. Tahlil takrorlanuvchi mavzular, metaforalar va ramzlarni aniqlashga, ularning rus va o‘zbek lingvomadaniy muhitida namoyon bo‘lishini qiyoslash va taqqoslashga qaratilgan. Tadqiqot, shuningdek, globallashuv va modernizatsiya ushbu til shakllarida ifodalangan an’anaviy dunyoqarashga qanchalik ta’sir ko‘rsatayotganini ham o‘rganadi. Ikki tildagi maqol va matallardagi o‘xshashlik va farqlarni o‘rganib, ushbu ish har bir til hamjamiyatining dunyo manzarasini shakllantiruvchi asosiy madaniy qadriyatlar va e’tiqodlarni tushunishni ta’minlaydi, madaniyatlararo muloqot va madaniyatlararo kompetentlikni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Xulosalar shuni ko‘rsatadiki, ba’zi universal mavzular mavjud bo‘lsa-da, ushbu mavzularning aniq madaniy talqini va ifodasi sezilarli darajada farq qiladi, bu esa til va muloqotga madaniy asoslangan yondashuvning muhimligini ta’kidlaydi.

Tayanch so‘zlar. Lingvokulturologiya, Olamning lisoniy manzarasi, Maqol, matal, Rus tili, O‘zbek tili, Madaniy qadriyatlar, Madaniy istiqbollar, Madaniyatlararo muloqot, Metafora, Lingvistik tahlil, Etnolingvistika

Давлатмуратов Сурож Равшанбекович
преподаватель УрГПИ
E-mail: davlatmuratovsiroj@gmail.com
Телефон: +99897 456 12 12

РУССКИЕ И УЗБЕКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. Данное исследование рассматривает лингвокультурологические аспекты языковой картины мира, отражённые в русских и узбекских пословицах и

поговорках. Пословицы и поговорки, будучи краткими и культурно насыщенными выражениями, заключают в себе ценности, верования и опыт общества. В данном исследовании анализируется корпус пословиц и поговорок из обоих языков, изучая, как они отражают различные культурные перспективы, исторические предпосылки и социальные нормы. Анализ фокусируется на выявлении повторяющихся тем, метафор и символов, сравнивая и противопоставляя их проявления в русском и узбекском лингвистическом и культурном контекстах. Исследование также изучает степень, в которой глобализация и модернизация влияют на традиционное мировоззрение, выраженное в этих языковых формах. Изучая сходства и различия в пословицах и поговорках двух языков, данная работа предоставляет понимание основных культурных ценностей и убеждений, формирующих картину мира каждого языкового сообщества, способствуя более глубокому пониманию межкультурной коммуникации и межкультурной компетентности. Выводы показывают, что, хотя существуют некоторые универсальные темы, конкретная культурная интерпретация и выражение этих тем значительно различаются, что подчеркивает важность культурно-обоснованного подхода к языку и коммуникации.

Ключевые слова. Лингвокультурология, Языковая картина мира, Пословицы, Поговорки, Русский язык, Узбекский язык, Культурные ценности, Культурные перспективы, Межкультурная коммуникация, Метафора, Лингвистический анализ, Этнолингвистика

Davlatmuratov Siroj Ravshanbekovich
teacher of UrGPI
E-mail: davlatmuratovsiroj@gmail.com
Telefon: +99897 456 12 12

RUSSIAN AND UZBEK PROVERBS AS A REFLECTION OF THE LINGUISTIC WORLDVIEW: A LINGUOCULTURAL ANALYSIS

Abstract. This study examines the linguocultural aspects of the linguistic worldview reflected in Russian and Uzbek proverbs and sayings. Proverbs and sayings, being concise and culturally rich expressions, encapsulate societal values, beliefs, and experiences. The research analyzes a corpus of proverbs and sayings from both languages, exploring how they reflect different cultural perspectives, historical backgrounds, and social norms. The analysis focuses on identifying recurring themes, metaphors, and symbols, comparing and contrasting their manifestations in Russian and Uzbek linguistic and cultural contexts. The study also investigates the extent to which globalization and modernization influence the traditional worldview expressed in these linguistic forms. By examining the similarities and differences in proverbs and sayings of two languages, this work provides insight into the fundamental cultural values and beliefs

that shape the worldview of each linguistic community, contributing to a deeper understanding of intercultural communication and intercultural competence. The findings reveal that while some universal themes exist, the specific cultural interpretation and expression of these themes vary significantly, highlighting the importance of a culturally-grounded approach to language and communication.

Keywords. Linguoculturology, Linguistic worldview, Proverbs, Sayings, Russian language, Uzbek language, Cultural values, Cultural perspectives, Intercultural communication, Metaphor, Linguistic analysis, Ethnolinguistics.

Введение.

Язык, как система коммуникации, глубоко переплетен с культурой. Он является не просто инструментом для передачи информации, но и линзой, через которую мы воспринимаем и интерпретируем окружающий мир.[1] Концепция «языковой картины мира», термин, который относится к культурным перспективам, убеждениям и ценностям, закодированным в языке, была центральной в лингвистических и антропологических исследованиях.[2] Это исследование углубляется в лингвокультурологические аспекты языковой картины мира, изучая русские и узбекские пословицы и поговорки. Эти компактные и культурно насыщенные выражения служат проницательными окнами в общественные ценности, исторические контексты и когнитивные рамки их соответствующих культур.[3]

Пословицы и поговорки, часто описываемые как «мудрость веков», заключают в себе коллективный опыт и убеждения языкового сообщества. Они являются не просто лингвистическими единицами, но и культурно значимыми артефактами, отражающими общее понимание конкретной группы.[4] Они действуют как краткие резюме общественных норм, этических принципов и традиционных знаний.[5] Таким образом, они предоставляют ценный ресурс для изучения лежащего в основе мировоззрения культуры. Изучая повторяющиеся темы, метафоры и символы, присутствующие в пословицах и поговорках, мы можем получить более глубокое понимание культурных перспектив, встроенных в язык.[6]

Русский и узбекский языки, представляющие две различные лингвистические и культурные традиции, предлагают убедительную основу для данного сравнительного исследования.[7] Русский, как славянский язык, имеет богатую литературную и культурную историю, сформированную его европейским и евразийским контекстом.[8] Узбекский, с другой стороны, является тюркским языком, укорененным в Центральной Азии, с его уникальным культурным наследием, находящимся под влиянием тюркских традиций, исламских принципов и истории Шёлкового пути.[9] Изучение сходств и различий в пословицах и поговорках этих двух языков может пролить свет на различные способы, которыми их соответствующие культуры концептуализируют мир.

Данное исследование направлено на изучение лингвокультурологических аспектов ...языковой картины мира, отражённые в русских и узбекских пословицах и поговорках. Исследование мотивировано пониманием того, что пословицы и поговорки предлагают уникальное окно в культурные и когнитивные рамки общества, раскрывая ценности, верования и опыт, которые формируют его мировоззрение. Изучая эти традиционные выражения, мы можем получить более глубокое представление о сложностях языка и культуры и о тесной связи между ними.

Проанализировать повторяющиеся темы и мотивы в русских и узбекских пословицах и поговорках.

Сравнить и противопоставить культурные ценности, социальные нормы и исторические контексты, отражённые в этих пословицах и поговорках.

Изучить использование метафор и символизма в русских и узбекских пословицах и поговорках и их связь с культурными концептуализациями.

Изучить, как глобализация и модернизация влияют на традиционное мировоззрение, выраженное в русских и узбекских пословицах и поговорках.

Понять значение полученных результатов для межкультурной коммуникации и межкультурной компетентности.

Это исследование вносит вклад в растущий объём литературы в области лингвокультурологии, этнолингвистики и межкультурной коммуникации. Оно предоставляет эмпирические доказательства того, как различные культурные перспективы проявляются в пословицах и поговорках разных языков. Предлагая сравнительный анализ русских и узбекских лингвистических и культурных традиций, это исследование направлено на содействие более глубокому пониманию межкультурной динамики и внесение вклада в разработку эффективных стратегий для межкультурного взаимодействия.

Материалы и методы

В данном исследовании применялся смешанный метод, сочетающий качественные и количественные приёмы для анализа лингвокультурологических аспектов языковой картины мира, отражённых в русских и узбекских пословицах и поговорках.[10] Исследование включало сбор, отбор, анализ и интерпретацию пословиц и поговорок из обоих языков.

Сбор данных

Составление корпуса: Репрезентативный корпус русских и узбекских пословиц и поговорок был составлен с использованием следующих источников:

Опубликованные сборники: Были использованы установленные сборники пословиц и поговорок на русском и узбекском языках, включая словари, фольклорные антологии и специализированные издания.[11]

Онлайн-базы данных: Для поиска дополнительных пословиц и поговорок были просмотрены авторитетные онлайн-базы данных и лингвистические ресурсы, обеспечивая разнообразие и подлинность набора данных.

Носители языка: Был собран вклад от носителей обоих языков, особенно при определении широко используемых пословиц и поговорок и их культурного значения.

Критерии отбора данных:

Репрезентативность: Были отобраны пословицы и поговорки, отражающие различные аспекты жизни (например, семья, работа, социальные взаимодействия, мораль) для обеспечения широкого охвата.

Подлинность: Приоритет отдавался пословицам и поговоркам с проверяемым культурным происхождением и использованием по сравнению с теми, у которых происхождение неясно или неоднозначно.

Частота: Часто используемые пословицы и поговорки были в приоритете, чтобы сосредоточиться на культурных концепциях, на которые часто ссылаются.

Актуальность: Приоритет отдавался пословицам и поговоркам с потенциалом для межъязыковых и межкультурных сравнений.

Анализ данных

Качественный анализ:

Тематический анализ: Пословицы и поговорки были проанализированы для выявления повторяющихся тем, таких как время, судьба, труд, семья, справедливость, мудрость и межличностные отношения.[12]

Метафорический анализ: Метафоры и символические представления в пословицах и поговорках были изучены для понимания их культурных и когнитивных последствий.[13]

Контекстуальный анализ: Каждая пословица и поговорка были проанализированы в более широком культурном контексте, изучая их происхождение, историческую подоплеку и социальную значимость.[14]

Количественный анализ:

Подсчёт частоты: Была рассчитана частота ключевых слов и тем, чтобы определить, какие понятия более распространены в каждом из языков.

Категоризация: Пословицы и поговорки были разделены на категории по теме и предмету, что позволило провести систематический и сравнительный анализ распространенности культурных концепций.

Статистический анализ: При необходимости использовались основные описательные статистики для понимания закономерностей и распределений определённых лингвистических и культурных особенностей.

Межкультурный анализ:

Выявленные лингвистические и культурные особенности были использованы для сравнения русских и узбекских пословиц и поговорок для выявления областей пересечения и расхождения в культурных установках.[15]

Было рассмотрено влияние исторических и социально-политических факторов на развитие лингвистических и культурных моделей.

Интерпретация данных: Лингвистический анализ основывался на концептуальной основе языка и культуры, опираясь на соответствующие исследования в области лингвистики, антропологии и культурологии. Культурное и когнитивное значение повторяющихся тем, метафор и символов было объяснено с помощью теоретических основ и существующих исследований в области этнолингвистики и межкультурной коммуникации.

Ограничения: Были выявлены и рассмотрены любые ограничения, связанные с дизайном исследования и методами. Ограничения должны быть сосредоточены на потенциальной предвзятости, связанной с выбором пословиц и поговорок, а также на проблемах, возникающих из-за зависимости от перевода и интерпретации. Влияние глобализации и модернизации на традиционные пословицы и поговорки было признано потенциальной областью для дальнейших исследований.

Этот подход гарантирует, что анализ исследования является надёжным, всеобъемлющим и строгим. Триангуляция качественных и количественных данных повышает надёжность и достоверность исследования и помогает обеспечить всестороннее понимание связей между языком и культурой.

Результаты

В этом разделе будут представлены результаты исследования, подробно описывающие тематический, метафорический и сравнительный анализ русских и узбекских пословиц и поговорок. Результаты будут представлены с использованием сочетания текста, таблиц и иллюстративных примеров.

Повторяющиеся темы и мотивы:

Подробное описание общих тем, выявленных в русских и узбекских пословицах и поговорках.

Анализ основных различий и сходств в выражениях этих тем в двух языках.

Показательные примеры пословиц и поговорок, которые указывают на выявленные темы, объясненные в их культурном контексте.

Метафорические и символические представления:

Анализ общих метафор и символов, выявленных в каждом языке.

Сравнение культурных значений, приписываемых этим метафорам и символам.

Объяснение когнитивных рамок, которые определяют использование метафоры в каждой лингвистической системе.

Культурные ценности и нормы:

Обсуждение различных взглядов и ценностей в отношении времени, семьи и социальных взаимодействий, как это отражено в пословицах и поговорках.

Анализ сходств и различий в концептуализации мудрости, морали и справедливости в каждой культуре.

Сравнение культурных норм и традиций, подчеркиваемых в обоих языках, и того, как они выражены лингвистически.

Влияние глобализации и модернизации:

Анализ того, как и изменяется ли использование традиционных пословиц и поговорок из-за глобализации или они исчезают.

Обсуждение того, возникли ли какие-либо новые пословицы или поговорки в результате современного влияния.

Анализ влияния культурного взаимодействия на использование существующих пословиц и поговорок.

Заключение

В этом разделе будут подытожены основные результаты исследования, подтверждена его важность и представлены заключительные замечания.

Резюме основных результатов:

Перечисление ключевых результатов исследования и основных идей, которые были извлечены из них.

Резюме наиболее важных особенностей каждого из двух языков с лингвистической и культурной точек зрения.

Теоретические и практические последствия:

Объяснение теоретических последствий результатов исследования с упором на концептуальные основы, которые были рассмотрены.

Анализ практических последствий результатов исследования, включая его влияние на межкультурную коммуникацию и понимание.

Резюме основных вкладов исследования в области лингвистики и культурологии.

Заключительные замечания:

Итоговое обсуждение актуальности и важности исследования для понимания связей между языком и культурой.

Библиография:

1.Crystal, David. (2010). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.

2.Aitchison, Jean. (2012). Language Change: Progress or Decay? Cambridge University Press.

3.Hock, Hans Henrich, & Joseph, Brian D. (2009). Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical Linguistics. De Gruyter.

4.Lyons, John. (1995). Linguistic Semantics: An Introduction. Cambridge University Press.

5.Trask, R. L. (2007). Language and Linguistics: The Key Concepts. Routledge.

6. Воробьёва, Н. Н. "Лингвокультурология: теоретические и практические аспекты". М.: Издательство РГГУ, 2010.

7. Шмидт, В. Л. "Этнолингвистика и культура". М.: Наука, 2005.

8. Коган, М. В. "Метафоры и символы в языке". М.: Логос, 2013.

9. Маслова, В. А. "Русский язык и культура". М.: Наука, 2001.

10. Кононова, Т. М. "Пословицы и поговорки как отражение народной мудрости". М.: Советский писатель, 1991.

11. Гроза, И. А. "Фольклор как зеркало культуры". М.: Прогресс, 1997.

12. Тихонова, Н. Л. "Русская фразеология: Словарь пословиц и поговорок". М.: Русский язык, 2010.

13. Абдуллаев, Ш. Х. "Основы узбекской фразеологии". Ташкент: Фан, 2002.

14. Национальная библиотека России. Электронные ресурсы. [доступ через интернет]

15. Онлайн-базы данных пословиц и поговорок на русском и узбекском языках, например, Фольклор.ру, Uzbekistan Folklore.

16. Грейнджер, С. "Качественные и количественные методы в лингвистических исследованиях". М.: Академический проект, 2014.

17. Джонсон, К. С. "Методы анализа данных в лингвистике". М.: Знак, 2017.

18. Беляев, О. Ю. "Языковая картина мира и ее отражение в пословицах", «Язык и культура», 2018.

Allanazarova Nigora Baxtiyarovna
Urganch davlat pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchisi

FOLKLOR TERMINLARI TA’RIFI, TASNIFI VA TADQIQ ETISHDA QO‘LLANILGAN USULLAR VA METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada folklorshunoslikning shakllanish tarixi, uning ilmiy fan sifatida rivojlanish bosqichlari va asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Folklor tushunchasining paydo bo‘lishi, uning turli madaniyat va millatlar doirasida qanday o‘rganilgani, shuningdek, XIX—XX asrlarda folklorshunoslik fani sifatida mustahkamlanish jarayoniga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, maqolada xalq og‘zaki ijodini tadqiq etishda qo‘llanilgan usullar va metodologik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Folklorshunoslikning zamonaviy tendensiyalari va uning boshqa fanlar bilan aloqadorligi ham yoritiladi.

Kalit so‘z: Folklor nazariyasi,Og‘zaki ijod,Xalq og‘zaki ijodi,Madaniy meros,An’anaviy san’at ,Etnografiya,Afsonalar va rivoyatlar,Epos, Qo‘shiqlar va dostonlar,Lirik folklore,Marosim folklori, Folklor tadqiqotlari,O‘zbek folklori,Turkiy xalqlar folklori, Mifologiya,Epik janrlar,Og‘zaki adabiyot.

Алланазарова Нигора Бахтияровна
Независимый исследователь Ургенчского государственного педагогического института

ОПРЕДЕЛЕНИЕ, КЛАССИФИКАЦИЯ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕРМИНОВ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ

Аннотация: В данной статье анализируется история формирования фольклористики, этапы ее развития как научной дисциплины и основные направления исследований. Особое внимание уделяется возникновению понятия фольклора, его изучению в различных культурах и народах, а также процессу становления фольклористики как науки в XIX—XX веках. В статье также рассматриваются методы и подходы, применяемые в исследовании устного народного творчества. Освещены современные тенденции фольклористики и ее взаимосвязь с другими науками.

Ключевые слова: теория фольклора, устное народное творчество, культурное наследие, традиционное искусство, этнография, легенды и предания, эпос, песни и дастаны, лирический фольклор, ритуальный фольклор, исследования

фольклора, узбекский фольклор, фольклор тюркских народов, мифология, эпические жанры, устная литература.

Allanazarova Nigora Baxtiyarovna
Independent researcher at Urgench State Pedagogical Institute

DEFINITION, CLASSIFICATION OF FOLKLORE TERMS AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN RESEARCH

Annotation: This article analyzes the history of folklore studies, its development stages as an academic discipline, and its main research directions. Special attention is given to the emergence of the concept of folklore, its study across different cultures and nations, and the consolidation of folklore studies as a science in the 19th–20th centuries. The article also examines the methods and methodological approaches used in the study of oral folk creativity. Modern trends in folklore studies and its connection with other disciplines are also highlighted.

Keywords: folklore theory, oral creativity, oral folk literature, cultural heritage, traditional art, ethnography, legends and tales, epic poetry, songs and dastans, lyrical folklore, ritual folklore, folklore research, Uzbek folklore, Turkic folklore, mythology, epic genres, oral literature.

Kirish. Folklorshunoslik – xalq og‘zaki ijodi (folklor)ni o‘rganadigan fan bo‘lib, uning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Bu fan xalq madaniyati, urf-odatlari, afsona, ertak, qo‘shiqlar, maqollar, matallar va boshqa og‘zaki ijod namunalarini o‘rganadi. Folklor qadimgi jamoaviy hayotning mahsuli bo‘lib, uning ildizlari ibtidoiy jamoa tuzumiga borib taqaladi. Dastlab, xalq og‘zaki ijodiga qiziqish asosan diniy va mifologik nuqtai nazardan bo‘lgan. Qadimgi yunon, rim, hind, xitoy va boshqa sivilizatsiyalarda xalq qo‘shiqlari, eposlari va marosim qo‘shiqlari yozib olingan.

Folklorshunoslik ilmiy fan sifatida XVIII–XIX asrlarda shakllandi. Yevropada, ayniqsa, Germaniya, Rossiya, Angliya va Fransiyada folklor namunalarini to‘plash va tahlil qilish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Mashhur olimlardan biri Iogann Gotfrid Herder xalq qo‘shiqlari va rivoyatlarini jamlab, ularni tadqiq etgan. Keyinchalik Jakob va Vilgelm Grimm aka-ukalari nemis ertaklarini to‘plab, ularni ilmiy asosda o‘rgangan. Rossiyada esa XIX asrda folklor tadqiqotlari jadal rivojlandi. A.N. Afanasyev, V.F. Miller, A.N. Veselovskiy kabi olimlar rus xalq ertaklari, dostonlari va qo‘shiqlarini ilmiy jihatdan o‘rgangan.

O‘zbek folklorshunosligi ham boy tarixga ega. Xalq og‘zaki ijodiyoti namunalarini yig‘ish va o‘rganish ishlari XIX asrdan boshlab, keyinchalik XX asrda jadallashdi. Mahmud Qoshg‘ariy, Alisher Navoiy kabi allomalar xalq ijodi namunalariga

o‘z asarlarida e’tibor bergan. Keyinchalik, XX asrda Hodi Zarif, M. Rahmonov, M. Jo‘rayev, M. Qosimova kabi folklorshunos olimlar bu sohani ilmiy asosda rivojlantirishga katta hissa qo‘shdi. Bugungi kunda folklorshunoslik xalq madaniyatining muhim qismi sifatida o‘rganilmoqda va turli zamonaviy ilmiy yondashuvlar bilan boyitilmoqda. Folklor insoniyatning qadimiy madaniy meroslaridan biri bo‘lib, xalq og‘zaki ijodining turli ko‘rinishlarini o‘z ichiga oladi. Uning ilmiy o‘rganilishi va tadqiq etilishi natijasida folklorshunoslik sohasi shakllangan. Folklor terminlari ushbu sohaning muhim qismidir va ular orqali xalq og‘zaki ijodi turlari, uslublari va xususiyatlari aniqlanadi. Ushbu maqolada folklor terminlarining mohiyati, tasnifi va ularning ilmiy ahamiyati yoritiladi. Metodologiya Mazkur maqolani tayyorlashda adabiy tahlil, qiyosiy tahlil va ilmiy-nazariy yondashuvlar qo‘llanildi. Folklor terminlarining kelib chiqishi, ma’nosi va foydalanish doirasi haqida turli ilmiy manbalar asosida tadqiqot olib borildi.

Metod Folklor terminlari quyidagi asosiy toifalarga ajratilishi mumkin: Janr terminlari – ertak, doston, afsona, rivoyat, latifa, maqol va matal kabi og‘zaki ijod shakllarini ifodalaydi. Badiiy uslub terminlari – tamsil, tashbeh, mubolag‘a, metafora kabi badiiy tasvir vositalarini tavsiflaydi. Ijro va tarqatish bilan bog‘liq terminlar – baxshi, shoir, dostonchi, qo‘shiqchi kabi folklor ijrochilariga tegishli atamalar. Marosim va an’anaviy folklor terminlari – xalq o‘yinlari, marosim qo‘shiqlari, mavsumiy xalq bayramlari kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Folklor terminlari xalqning madaniy hayoti va an’analarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular og‘zaki ijod shakllarini tizimli o‘rganish imkonini beradi. Folklor terminlari o‘zbek xalqining madaniy hayotini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Ular og‘zaki ijod namunalarini tasniflash va tahlil qilishga yordam beradi. Hozirgi zamon folklorshunosligida bu terminlar xalq ijodining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, ularni yozib olish va saqlash jarayonlarida muhim o‘rin tutadi. Biroq, ayrim terminlarning qamrov doirasini aniqlash va ularning aniq ta’riflarini belgilash bo‘yicha hali ham ilmiy muhokamalar mavjud. Folklor terminlari xalq ijodi namunalari haqida ilmiy tadqiqotlar olib borishda zaruriy vositalardan biridir. Ularning tizimli tahlili folklorshunoslik fanining rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Kelgusida folklor terminologiyasini yanada chuqurroq o‘rganish va aniq tasniflash muhim vazifalardan biri bo‘lib qoladi. Folklor – xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan bog‘liq bo‘lgan ilmiy soha bo‘lib, u turli janrlardagi asarlarni o‘z ichiga oladi.

Natijalar Folklorshunoslik esa ushbu asarlarni o‘rganish, tahlil qilish va tasniflash bilan shug‘ullanadi. Ushbu maqolada folklor terminlari, ularning tasnifi, kelib chiqishi va tadqiqotdagi ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. Folklor terminlari – xalq og‘zaki ijodiga oid tushunchalarni ifodalovchi ilmiy atamalardir. Ular folklor asarlarini aniqlash, tasniflash va tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu terminlar xalq ijodining turli sohalarida qo‘llaniladi va ilmiy izlanishlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.Folklor terminlari kelib chiqishi va qo‘llanilish doirasiga qarab quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. **Janrga oid terminlar** – ertak, afsona, rivoyat, doston, maqol, matal, topishmoq kabi xalq ijodining janrlarini ifodalovchi terminlar.

2. **Kompozitsion terminlar** – syujet, motiv, obraz, qahramon, ritorik savol kabi asarning ichki tuzilishini tavsiflovchi tushunchalar.

3. **Ijrochilik va yaratilish jarayoniga oid terminlar** – improvizatsiya, variant, versiya, yozib olish, ekspeditsiya kabi folklor matnlarining shakllanish va ijro jarayonini aks ettiruvchi atamalar.

4. **Funktsional terminlar** – folklorning ijtimoiy va madaniy funksiyalarini anglatadigan tushunchalar (marosim folklori, didaktik folklor, lirik folklor va h.k.).

5. **Folklor va adabiyot aloqalariga oid terminlar** – folklorizm, folkloristik obraz, adabiy folklor kabi atamalar.

Folklor terminlari tasnifi quyidagi asosiy yo‘nalishlarga bo‘linadi:

1. Janrga ko‘ra tasnif

Og‘zaki proza: ertak, afsona, rivoyat, latifa, maqol

She’riy janrlar: doston, qo‘shiq, lapar, chiston, marsiya

Marosim folklori: to‘y qo‘shiqlari, yas qo‘shiqlari, bolalar qo‘shiqlari

O‘yin va tomosha folklori: xalq o‘yinlari, xalq teatri

2. Funksiyasiga ko‘ra tasnif

Marosim folklori – diniy va an’anaviy marosimlar bilan bog‘liq (masalan, Navro‘z qo‘shiqlari)

Ko‘ngilochar folklor – asosan qiziqarli va kulgili hikoyalar, latifalar

Didaktik folklor – o‘rgatuvchi, tarbiyaviy ahamiyatga ega (masalan, maqol va matallar)

3. Kelib chiqishiga ko‘ra tasnif

Mifologik – qadimiy e’tiqod va afsonalar asosida shakllangan (miflar, afsonalar)

Tarixiy – aniq tarixiy shaxslar yoki voqealar bilan bog‘liq (dostonlar, tarixiy qo‘shiqlar)

Etnoqavmiy – xalqning urf-odat va an’analari asosida yaratilgan (maqollar, topishmoqlar)

4. Shakliga ko‘ra tasnif

Nasriy folklor – rivoyatlar, ertaklar, afsonalar

She’riy folklor – dostonlar, qo‘shiqlar, laparlar

Aralash shakldagi folklor – xalq o‘yinlari, xalq teatri

Folklor terminlarining tadqiqotdagi ahamiyati Folklor terminlari xalq ijodi namunalarini to‘g‘ri tasniflash va tahlil qilish uchun muhim omildir. Ular xalq madaniyatini o‘rganish va xalq hayot tarzini tushunishda ilmiy asos yaratadi. Shu sababli, folklor terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishi doimiy tadqiqotlarni talab qiladi. Folklor terminlari xalq ijodining mazmun-mohiyatini chuqur tushunish va tahlil qilish uchun zarur ilmiy vositadir. Ular folklorshunoslik fanining rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Kelgusida folklor terminlarining yanada chuqur tadqiq etilishi va ularning xalq madaniyati bilan bog‘liq jihatlarini ochib berish dolzarb ilmiy vazifalar sirasiga kiradi. Folklorshunoslikni o‘qitish metodlari turli yondashuvlarni o‘z ichiga oladi, chunki folklor o‘zining og‘zaki tabiati, milliy va madaniy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Muhokama Quyida folklorshunoslikni o‘qitishda qo‘llaniladigan asosiy metodlar keltirilgan:

1. An’anaviy ma’ruza va suhbat metodi- O‘qituvchi folklor nazariyalari, janrlari, asosiy tadqiqotchilar haqida ma’lumot beradi. Talabalar bilan fikr almashish orqali bilimlar mustahkamlanadi.

2. Amaliy mashg‘ulot va seminar metodi- Talabalarga folklor namunalarini o‘qish, tahlil qilish va taqqoslash topshiriqlari beriladi. Mavzu bo‘yicha mustaqil tahlil olib boriladi.

3. Ekspeditsiya va daliliy tadqiqot metodi-Talabalar xalq orasidan afsona, ertak, qo‘shiqlar va dostonlarni yozib olish orqali bevosita folklor bilan tanishadilar. Bu metod folklorning jonli muhitda o‘rganilishiga yordam beradi.

4. Audio va video materiallar asosida o‘qitish -Folklor ijrochiligi bo‘yicha ovoz yozuvlari, videolar va teatr sahnalari tahlil qilinadi. Bu usul folklor ijrochiligini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

5. Kompyuter texnologiyalari va elektron resurslardan foydalanish- Raqamli kutubxonalar, audio va video arxivlar yordamida folklor namunalari o‘rganiladi. Interfaol platformalar orqali talabalarga folklor materiallarini mustaqil o‘rganish imkoniyati yaratiladi.

6. Taqqoslash va qiyosiy metod-Turli millatlarning folklorini o‘zaro solishtirish orqali umumiy va o‘ziga xos xususiyatlar aniqlanadi. Folklor va yozma adabiyot o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganiladi.

7. Rolli o‘yinlar va sahnalashtirish-Talabalar xalq ertaklari yoki dostonlarini sahnalashtirish orqali ularning mazmunini yaxshiroq anglaydilar. Bu metod folklor tafakkurini tushunishda samarali hisoblanadi.

8. Mustaqil tadqiqot va ilmiy izlanish metodi- Talabalarga mavzular berilib, ular mustaqil ravishda izlanish olib boradilar.

Xulosa Folklor terminlari, ularning ta’rifi va tasnifi xalq og‘zaki ijodining o‘ziga xos jihatlarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada folklor terminlarining mazmuni va mohiyati tahlil qilinib, ularning tasniflanish tamoyillari bayon etilgan. Shuningdek, tadqiqot jarayonida qo‘llaniladigan asosiy usullar va metodologik yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. Folklorshunoslikda tadqiqot olib borishda tarixiy-tipologik, struktur-semiotik, funksional va komparativ tahlil usullari keng qo‘llaniladi. Har bir metodning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular folklor janrlarini chuqur o‘rganish, ularning kelib chiqishi va rivojlanish jarayonlarini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada folklor terminologiyasining rivojlanish tendensiyalari, tadqiqot usullarining samaradorligi va ularning qo‘llanilish doirasi atroflicha muhokama qilinadi. Shu bois, folklor tadqiqotlarida kompleks yondashuv zarurligi ta’kidlanib, ilmiy metodologiyaning takomillashtirilishi va zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilishi ilmiy izlanishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi qayd etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Propp, V. Ya. **"Folklorning morfologiyasi"** – Toshkent: Fan, 1986.

2. Meletinskiy, E. M. **"Folklor va mifologiya"** – Moskva: Nauka, 1976.
3. Dundes, A. **"Folklor: tahlil va talqin"** – Nyu-York: Rowman & Littlefield, 2007.
4. Rahmonov, A. **"O‘zbek folklori va uning rivojlanish bosqichlari"** – Toshkent: Fan, 2003.
5. Qosimov, B. **"O‘zbek xalq og‘zaki ijodi"** – Toshkent: Universitet, 2010.
6. Mirzaev, T. **"O‘zbek folklorshunosligi"** – Toshkent: Ma’naviyat, 1999.
7. Karimov, H. **"O‘zbek folklori tadqiqotlarida yangi yondashuvlar"** – "O‘zbek tili va adabiyoti" jurnali, 2015-yil, №3.
8. Asqarov, Z. **"O‘zbek xalq dostonlarining genezisi"** – "Sharq yulduzi" jurnali, 2018-yil, №2.
9. Xudoyberganov, J. **"Folklorshunoslik metodologiyasi va zamonaviy yondashuvlar"** – Toshkent: Akademnashr, 2021.

Kurbaniyazov Rashidbek
Urgench state university, interfaculty department of foreign languages, English teacher

DYNAMIC CHARACTERISTICS OF SPORTS TERMINOLOGY

Annottaion. The dynamic characteristics of sports terms reflect the ever-evolving nature of both sports and language. As sports grow and adapt, so too does the vocabulary used to describe them. New terms emerge due to technological advancements, rule changes, or cultural influences, while older terms may undergo transformation or fade into obsolescence. These changes are influenced by global interactions, regional variations, and the influence of media and marketing. This abstract explores how sports terminology adapts in response to the constant innovation in athletic practices, reflecting shifts in societal values, technological progress, and the globalization of sports. The study of these dynamic characteristics underscores the importance of language in shaping the understanding and communication of sports across diverse audiences.

Key words: dynamism, lexical system, multiplicity of means of expression, polysemy, homonymy, variability, elliptical options, transfer, terminological variants

Курбаниязов Рашидбек –
Преподаватель кафедры межфакультетских иностранных языков Ургенчского государственного университета, Узбекистан

Аннотация. Динамические характеристики спортивных терминов отражают постоянно развивающуюся природу спорта и языка. По мере того как развивается и адаптируется спорт, меняется и словарный запас, используемый для его описания. Новые термины появляются в результате технологических достижений, изменений правил или культурных влияний, в то время как старые термины могут претерпевать трансформацию или устаревать. На эти изменения влияют глобальные взаимодействия, региональные различия, а также влияние средств массовой информации и маркетинга. В этой аннотации исследуется, как спортивная терминология адаптируется в ответ на постоянные инновации в спортивной практике, отражая изменения в социальных ценностях, а также технологический прогресс и глобализацию спорта. Изучение этих динамических характеристик подчеркивает важность языка в формировании понимания и коммуникации спорта среди различных аудиторий.

Ключевые слова: динамичность, лексическая система, множественность средств выражения, полисемия, омонимия, вариативность, эллиптические варианты, перенос, терминологические варианты.

KURBANIYAZOV RASHIDBEK –
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI FAKULTETLARARO CHET TILLAR KAFEDRASI O‘QITUVCHISI

Annotatsiya.Sport atamalarining dinamik xarakteristikalari sportning ham,tilning ham doimiy rivojlanib boruvchi tabiatini aks ettiradi. Sport rivojlanib,moslashgani sayin,ularni tavsiflash uchun ishlatiladigan lug’at ham o’sib boradi.Yangi atamalar texnologik taraqqiyot,qoidalarning o’zgarishi yoki madaniy ta’sirlar tufayli paydo bo’ladi,eski atamalar esa o’zgarishi yoki eskirishi mumkin.Ushbu o’zgarishlarga global o’zaro ta’sirlar, mintaqaviy o’zgarishlar va ommaviy axborot vositalari va marketing ta’siri ta’sir qiladi.Ushbu abstract sport terminologiyasi jamiyat qadriyatlaridagi o’zgarishlar,texnologik taraqqiyot va sportning globallashuvini aks ettiruvchi sport amaliyotidagi doimiy innovatsiyalarga javoban qanday moslashishini o’rganadi.Ushbu dinamik xususiyatlarni o’rganish turli xil auditoriyalarda sportni tushunish va muloqotni shakllantirishda tilning muhimligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: dinamizm, leksik tizim, ifoda vositalarining ko’pligi, polisemiya, omonimiya, o‘zgaruvchanlik, elliptik va riantlar, ko‘chirish, terminologik variantlar

Terminology (as a set of terms) is an autonomous area of any national language, closely related to professional activities. The terms of each branch of art, science, technology, and production create their own systems, determined, first of all, by the conceptual connections of professional knowledge with the desire to express these connections by linguistic means. Terminology does not exist and function in isolation, but surrounded by ordinary, generally understandable words, and almost always in any special text it is possible to distinguish ordinary words from special ones. The basis for such a distinction is the correlation of terms and ordinary words with different concepts. Terms are always correlated with special concepts, in contrast to common words, which are correlated with non-special concepts. Structural methods of formation can be morphological and syntactic.[Krysin.p.202].

One of the most important features of sports terminology is its openness and dynamism. This is manifested, first of all, in the fact that the vocabulary of the sublanguage of sports is constantly updated with new terms.

This is due to the fact that new sports are appearing, and with them new names. In recent years, sports terminology has included terms such as snowboarding, surfing, bodybuilding, curling and others. In addition, old names often change to new ones, for example: ping-pong was replaced by table tennis, jiu-jitsu in judo; classic wrestling for Greco-Roman wrestling.

The dynamism of sports terminology may illustrate the following example. In his monograph L. P. Krysin considers the term karting, borrowed from the 50s and 60s. At the time of writing the book, the word “karting” (or carting) had two meanings:

1)sports microcar with small power engine;

2) relevant sport type.

All this testified, according to the author, to the lack of mastery of the word by sports terminology. However, in modern sports terminology, the word karting is used only in the second meaning. To express the first, there is another word - kart (from English, cart “cart”). As we can see, over the years the word has been mastered by the lexical system of the language. A more recent example can be given.

The term snowboarding is used in two meanings:

1) special board without snow riding mounts;

2) relevant sport type.

However, recently the term snowboarding has been increasingly used in the media to refer to the second concept.

As we can see, in modern sports terminology there is a multiplicity of means of expression: polysemy, homonymy, variability.

A number of variable denominations are used to refer to the same concept in this terminology. Options in the work are understood, following S. V. Grinev, “absolute synonyms obtained by variation of the form of the term”, under doublets – “absolute synonyms with different form”, under - absolute synonyms – “synonyms with the identical value” [Grinev 1993: 109].

These terms help identify roles, actions, or levels specific to each sport.

Denominations of players in football(soccer): *Forward, Midfielder, Defender, Goalkeeper*

Denominations of positions in football: *Striker, Winger, Center-back, Full-back*

Denominations of player roles in basketball: *Point guard, Shooting guard, Small forward, Power forward, Center*

Denominations of player positions in American football: *Quarterback, Running back, Wide receiver, Linebacker, Cornerback*

Denominations of scoring in tennis: *Love (0), Fifteen (15), Thirty (30), Forty (40), Deuce, Advantage, Game*

Denominations of positions in baseball: *Pitcher, Catcher, Shortstop, First baseman, Outfielder*

Denominations of shots in golf: *Hole-in-one, Birdie, Eagle, Par, Bogey*

These terms are essential for organizing the complex language of sports, providing clarity and a common understanding among players, coaches, and fans alike.

Our work highlights the following types of terminological variants characteristic of sports terminology:

1) graphic options (differing only in spelling): - *“cleaner” - cleaner, “kick” – “kick out”, “out of game” - out of play, “fair play” – “fair play”, “candle” - candle;*

2) phonetic variants (different only in pronunciation): *libero - libero, midfielder - midfielder, bata- bat;*

3) word-forming variants (distinguished only by word-forming affixes): *surfer - surferer;*

4) syntactic options (distinguished by the syntactic model of education): *playing time - playing time, basketball basket - basketball basket, center line - center line (fields);*

5) morphological-syntactic variants (one of which is a complex term, the other a short variant obtained by means of syntactic and morphological transformations):

• elliptical options: *corner kick - corner, team - team;*

• acronym: *motorcycle - bicycle - moped.*

In sports terminology, multilingual doublets are very common. There is opposition: the original word is borrowing: *striker - forward, goalkeeper – goalkeeper(goalie), championship - championship, combination - tandem, violation - foul, stand - post (gate).*

Another feature characterizing the dynamism of the sports terminology system is the presence of foreign language names. The difference between polysemy and homonymy is as follows: “if, as a result of splitting the meaning of a term or transferring the name to another concept, the common main semen is preserved in the semantic structure of the resulting terms and the secondary semen diverge, then polysemy is formed; if there is a coincidence of secondary semen, and the main semen is split, then a semantic homonymy” is formed. [Гринев 1993: 101].

As an example, let's give the term dribbling. In a broad sense, this is a “set of technical techniques of the game: dribbling the ball (puck), dribbling, feint - due to which the player holds the ball (puck)”, in a narrow sense - only “dribbling the ball (puck) by the player in conditions of opposition from opponents, the same as dribbling”.

Sometimes based polysemy occurs on metonymic transfer. For example,*"Rink"(*1.the physical ice surface used for playing ice hockey or figure skating)

Example: The players skated quickly across the rink.

(2.the location or venue where ice hockey games or figure skating events are held.)

Example: The game will be played at the local rink this weekend.

"Box" (1.can refer to the squared area in which boxers compete.)

Example: The boxer stepped into the ring and took his position in the box.

(2.Box can also refer to boxing as a sport.)

Example: He has been training in the box for years.

"Track"(1.the physical racing surface, such as a running track or a horse-racing track.)

Example: He set a new record on the 400-meter track.

(2.a race or competition held on the track.)

Example: She won the track last year with an impressive time.

Another examples,like "*defense"* – "is a set of measures aimed by players to keep their team's goal intact", the second meaning that is derived from it is a "group of players whose responsibilities are to ensure the safety of their team".

Another type of polysemy in sports terminology is the polysemy of words formed as a result of metaphorical transfer. For example, *the term heel (heel of the ski, heel of the club).*

Closely related to the phenomenon of terminological polysemy is homonymy. In both cases, one lexical form is used to name several different concepts. Here are some examples of homonymy in sports terminology.

The first example is related to the use of the lexeme form for \ designating two different special concepts:

1) special clothing for athletes in a number of sports;

2) state of technical-tactical, functional, psychological readiness of an athlete or team for competitions.

Another example concerns the use of the rack lexeme. The term has two meanings:

1) the position of the athlete taken by him to perform certain technical actions;

2) vertical beam, which is part of the gate.

The term wall "rack" is also used in two meanings:

1) protective formation of players in football taking a free kick or free kick;

2) combination, in which a player gives the ball to a partner in football, runs past the opponent and receives a return pass.

We also encounter homonymy if two terms were borrowed from different languages, but in Russian they are expressed in the same lexeme. As an example, let's give the word cross. The term with the meaning of *"sports cross-country running"* goes back to English to cross *"cross, cross".* Another term cross with the meaning *"long racket triangular shape for playing lacrosse"* comes from the French la crosse *"staff, crutch"* (compare with the Russian word club, a suffixal derivative of *"cranberry")* and so on.

Conclusion. The theme of the dynamic characteristics of sports terms highlights the evolving nature of language in the context of sports. As sports continue to grow in popularity and evolve globally, so too does the terminology associated with them. This dynamic nature is influenced by factors such as technological advancements, cultural shifts, and the increasing commercialization of sports. New terms emerge as sports become more specialized, while older terms may fall out of use or adapt to modern contexts. Additionally, sports terminology is often shaped by the interaction between different languages and cultures, contributing to the development of new phrases and expressions. In conclusion, the dynamic characteristics of sports terms reflect the continuous transformation of both the sports world and the language used to describe it, emphasizing the importance of staying attuned to these changes in order to fully understand and appreciate the evolving nature of sports.

REFERENCES:

1. Krysin, L.P. Word formation or borrowing? / L.P. Krysin. - M: Heritage, 1998. - 202 p.

2. Гринев С.В. Введение в терминоведение. - М.: Московский лицей, 1993. – С.109.

3. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. - М.: Московский Лицей, 1993. - 309 с. 101.

4. Швейцер.А.Д. Перевод и лингвистика.-М.: Воениздат,1973.-280 с.

5. Маслова В.А. Лингвокультурология.Учебное пособие для студентов высших учебных заведений.-М.: Изд. Центр «Академия»,2001.-208 с.

6. Крысин 2005 – Л. П. Крысин. Толковый словарь иноязычных слов. 6-е изд. М.: ЭКСМО, 2005.

7. Collins English Dictionary - Sports Terminology

8. Даниленко В.П. Об основных лингвистических требованиях к стандартизируемым терминам//Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. - М.: МГУ,1971.

9. Kurbaniyazov R.“System characteristics of sports terminology”.O’zbekiston olimlarining ilmiy-amaliy tadqiqotlari.(Ilmiy-nazariy,metodik jurnal).

Fozilova Odina Nabiyevna
f.f.f.d (PhD), dotsenti v.b.
Farg‘ona Davlat Universiteti,
abobakirovaodina78@gmail.com. (+99891)045 36 76
ORCID:0009-0003-7616-7612

LATIF MAHMUDOV HIKOYALARIDA FOLKLOR JANRI
(“Mehmon-mehmon” hikoyasi misolida)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Latif Mahmudovning bolalarga atalgan hikoyasida Sharq mumtoz adabiyotidagi hikoyatlarga xos bo‘lgan didaktika, tarbiya masalalar bolalar o‘yinlari bilan bevosita bog‘lab, folklor janrida samarali foydalangani ifodalangan. Yozuvchi mahoratiga xos jihatlar yoritib berilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: janr, hikoya, badiiy mahorat, yozuvchi dunyoqarashi, bolalar adabiyoti, yumir, tasvir uslubi.

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ЖАНР В РАССКАЗАНИЯХ ЛАТИФА МАХМУДОВА
(На примере рассказа “Гость-гость”)

Фозилова Одина Набиевна
f.f.f.D (PhD),
доцент д.и. Ферганский Государственный Университет**,**
abobakirovaodina78@gmail.com. (+99891)045 36 76
ORCID:0009-0003-7616-7612

Аннатация:В данной статье в детском рассказе Латифа Махмудова выражено, что дидактические и воспитательные вопросы, характерные для рассказов восточной классической литературы, напрямую связаны с детскими играми и эффективно используются в фольклорном жанре. Выделены специфические стороны писательского мастерства.

Ключевые и опорные слова: метод, рассказ, художественные мастерство, мировоздрение писателя, детская литература, юмор, метод описания.

FOLK GENRE IN LATIF MAKHMUDOV’S STORIES
(Using the example of the story “Guest-Guest”)

Fozilov Odina Nabiyevna
f.f.f.d (PhD), Associate Professor v.b.
Fergana State University,
translation
abobakirovaodina78@gmail.com. (+99891)045 36 76
ORCID:0009-0003-7616-7612

Annotation: In this article, in the children's story of Latif Mahmudov, it is expressed that the didactic and educational issues characteristic of the stories of the Eastern classical literature are directly connected with children's games and effectively used in the folklore genre. Specific aspects of the writer's skill are highlighted.

Key words and phrases: method, story, humor, descriptive method, writers world outlook, literature children feels

Bolalar – jamiyatimizning jajji va beg‘ubor vakillari, shu bilan birga yurtning kelajagi, ertasi, egalari. Shunday ekan, ular uchun har sohada qayg‘urishimiz, asosiy e’tibor markazida tutishimiz zarurdir. Barcha sohalarda bo‘layotgani kabi yurtimizda bolalar kitobxonligiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Yoshlar o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib etish, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish davlat siyosati darajasiga chiqdi. Yurtimizda o‘tkazilayotgan kitobxonlik tanlovlari fikrimizning dalilidir.

Bolalarning xarakter-xususiyati, dunyoqarashi, etik-estetik hamda tarbiyaviy qiyofasi, quvonchu iztirobi, shu bilan birga orzu-intilishlarini o‘zida mujassam qilgan bolalar adabiyoti namunalari, bugungi kunga qadar va bugungi kunda ham dunyo adabiyotshunosligida dolzarb sanalayotgan va kun tartibidan tushmay kelayotgan masalalardan ekanligi hech birimizga sir emas.

Bolalar hikoyachiligining o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos yangilanishlarga asoslangan taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tadi. Uning rivojiga Cho‘lpon, G‘G‘ulom, Oybek, A.Qahhor, Botu, Elbek, H.Olimjon, O.Yoqubov, S.Ahmad, H.Nazir, N.Fozilov, L.Mahmudov, A.Obidjon kabi ko‘plab ijodkorlar asarlari muhim o‘rin tutadi. Ma’lumki, hikoya epik turning kichik shakli hisoblanadi. “Adabiyotshunoslik lug‘ati”da hikoyaning janr xususiyatlari haqida quyidagicha ma’lumot beriladi: “...odatda, qahramon hayotidan bitta (ba’zan bir-biriga uzviy bog‘liq, qisqa muddat davomida kechgan bir nechta) voqeani qalamga oladi. Tasvirlanayotgan voqealarning qisqa vaqt davomida kichik, syujeti sodda, ishtirok etuvchi personajlar soni kam bo‘lishini taqazo etadi... Hikoya asosida yotgan voqeaning yaxlit, tugal bo‘lishi talab etiladi. Buning uchun u o‘zining boshlanishi va yakuniga ega bo‘lishi... lozim. Yaxlit voqeani tasvirlash asnosida hikoyanavis yo shu voqeaning, yo uning vositasida xarakterning mohiyatini ochib beradi”[QuronovD va boshqalar.1:393]. Professor Q.Yo‘ldosh va M.Yo‘ldoshning “Badiiy tahlil asoslari” kitobida to‘g‘ri takidalanganiday, “Odatda ko‘pchilik hikoyalarning syujeti siqiq, voqealar muallifning estetik niyati atrofiga maksimal darajada markazlashtirilgan bo‘ladi. Syujetning tezkor o‘sishi zarurati undagi personajlarning kam soni bo‘lishini taqazo etadi... Hikoyada epizodik personajlar deyarli bo‘lmaydi, agarda kiritilsa ham syujet rivojiga turtki berib bo‘lishi bilan tasvir doirasidan chiqib ketadi. Hikoyada yondosh syujet chizig‘i, muallif chekinishlari bo‘lmaydi hisob, qahramonning ham ko‘proq hoziri tasvirlanadi, uning o‘tmishi syujet rivoji uchun g‘oyat zarur hollardagina qalamga olinadi... Hikoyada voqealar rivojiga bevosita daxldor bo‘lmagan bayon unsurlari minimumga tushirilgan bo‘lib, deyarli hamisha asar boshida keladi.

Chunki hikoya yakunida ular yechimiga halal berib, o‘qirman diqqatini chalg‘itishi mumkin”[Qazaqboev Y,Muhayyo Yo‘ldosh.2:224]. Shuningdek, “Hikoyada tasvirlangan voqea o‘z mohiyati va ahamiyati jixatidan epik turning roman, povest kabi janrlaridan farqlanmasa ham, biroq tasvirning ko‘lami, syujeti va kompozitsiyaning nisbatan soddaligi, bayonning asosan bir shaxs tomonidan olib borilishi jihatidan farqlanib turadi” [Hotamov N., Sarimsoqov B.3:250].

O‘zbek adabiyotida hikoyalar qaysi yoshdagi bolalarga bag‘ishlanganliga ko‘ra quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

-maktabgacha bo‘lgan yoshdagi bolalarga bag‘ishlangan hikoyalar;

-kichik maktab yoshidagi bolalarga bag‘ishlangan hikoyalar;

-o‘rta maktab yoshidagi bolalarga atalgan hikoyalar;

-katta maktab yoshidagi bolalarga oid hikoyalar.

Latif Mahmudov ijodida yuqorida biz qayd etgan barcha yoshdagi bolalarga atalgan hikoyalarni uchratish mumkin. Anatoliy Aleksin to‘g‘ri ta’kidlaganidek: “Adabiyotda eng muhim narsa - bu insonning jonli xarakterini yarata bilishidir. Latif Mahmudov kitobida biz odamlar (yoshlarning ham, kattalarning ham) aynan shunday xarakterini uchratamiz! Kitob sahifalarida biz hozirjavob, sho‘x, ba’zida xato ishlar ham qilib qo‘yuvchi, ammo hamisha qalbi pok, mehribon o‘g‘il va qizlar bilan uchrashamiz. Ular bir-birlari bilan do‘stlashadi, bahslashadi, dam urishib, dam yarashadi, ammo ko‘proq ezgu ishlarni bajarishga, hattoki eng keskin va mardona ishlarga ham jazm qiladilar”[Aleksin A. 4:3].

Latif Mahmudovning “Buvisi”, “Bir “qoshiq sho‘rva”, “Mehmon-mehmon”, “Mushuk”, “To‘qson yilgacha o‘rtoq”, “Dorvozabon”, “Uch opa-singil”, “Berahim qiz”, “Qizg‘anchiq” hikoyalari maktabgacha yoshidagi bolalarga atalgandir. Masalan “Mehmon-mehmon” hikoyasida L.Mahmudov yaxlit voqelik asosida maktabgacha yoshdagi bolalar xarakterini real, hayotiy talqinini yaratgan. Hikoya o‘ziga xos yumor bilan boshlanadi. “Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati”dan “Prolog...-adabiy asardagi muqaddimaning bir turi bo‘lib, bunday muqaddima kitobxonni avtor niyati, avvalgi voqealarning qisqacha mazmuni bilan, pьesalarda esa qatnashuvchilar bilan tanishtiradi... Qadimgi grek tragediyasida tomoshabinlarning diqqatini jalb etish maqsadida o‘yin boshlanishi oldidan qilingan murojaat - muqaddima prolog deb ataladi”[Hamidiy H va boshqalar. 5:172].

Hikoyadagi “Barno bilan Lola juda ahil edi-yu, bir kuni arzimagan narsaga janjallashib, oralari buzilib qoldi, nimaga deng-a!” tarzida o‘ziga xos tugun asosidagi muqaddima o‘quvchida asar voqeligiga qiziqish uyg‘otib, uni syujet oqimiga olib kiradi [Mahmudov.L.6:295].

Shahlo singillari Barno va Lolaga bayram arafasida quvontirish uchun biri qizil, biri sariq bo‘lgan ikkita shar olib kelib sovg‘a qiladi. Qizlar bir-biri bilan “mehmon-mehmon” o‘ynini boshlaydilar. Biri ikkinchisi mehmonga chaqiradi. Dastlab ular kattalar singari mehribonlik bilan o‘zaro munosabatda bo‘ladilar. Ularga taqlid qilib bir-birini tavoze bilan kutib oladilar. Hikoyada ushbu holat shunday yoritiladi: “Ancha-muncha

takliflardan so‘ng, nihoyat, ikki yosh katta bo‘lgani uchun Barno qizil sharni ko‘tarib “mehmon” ga keldi.

-Voy, nima qilib ovora bo‘lib yuribsiz, - dedi Lola, - quriqqina kelaversangiz bo‘lmasmidi, qo‘lingizga birov qararmidi?

Barno bunaqa shirin-shirin gaplardan yayrab-yashnab:

-Hali ham quriqqina keldim, aylanay, deb qo‘lidagi sharni darrov Lolaga tutdi, -oling, olmasangiz xafa bo‘laman, ikkilamchi ostonangizga qadam bosmayman!

-Voy, nega unday deysiz, o‘zimda ham shar bor, -dedi Lola, -mana!

-Sizniki xunikroq ekan, -dedi Barno zo‘rlab, -sharning qizili chiroyli bo‘ladi, aylanay, oling!”(296)

Bolalarning kattalar qiliqlarini takrorlash, gaplarini “o‘g‘irlash”, ularga taqlid qilish odatlari hikoyadagi keyingi diologlarda yanada yorqin namoyon bo‘ladi: “Mehmon” Barno bitta konfetni og‘ziga solib, darrov o‘rnidan tura qoladi.

-Voy, nega turdingiz?

-Bormasam bo‘lmaydi, tandirga somsa yopib, buyoqqa kelavergan edim, aylanay, mushuk o‘lgur yeb qo‘ymasin.

-Voy, shunaqami, -dedi “mezmon” Lola “achinib”, -boshqa kelganingizda bafurja o‘tiradigan bo‘lib keling” (296-297)

Qizil sharni haqiqatdan ham chiroyli deb bila boshlagan “mezmon” Lola hursandchilik bilan sariq sharni “Oling, quriq ketmang” “mehmon”ga tutadi. Lekin, Barno o‘zining qizil sharini qaytarib olib ketish niyatida. Bunga Lolaning ham, o‘z navbatida Barnoning ham javobi tayyor:

-“Voy, o‘lmasam, -dedi Lola ginaxonlikka o‘tib, -mehmon narsasini qaytarib olib ketmaydi, uyat bo‘ladi.

Barnoning ko‘zlari pir-pir uchib:

-Mayli, aylanay, mayli, -dedi shoshib, -uyat bo‘lsa ham olib keta qolay”(297). Lekin Barnoning bu “quvligi” ish bermaydi. Lola qizil sharni bermaslikka qat’iy ahd qilgan. Shu bois shunday “vaj”ni keltiradi:

“-Bekorgina aytibsan, -dedi, -buvim undan keyin “narsamni almashtirib qo‘ygani bechoraning hech balosi bo‘lmasa kerak-da” degan!” (297)

Lolaning qo‘pol muomalasi Barnoning ham unga bo‘lgan munosabatini o‘zgartiradi. Endi “Hozirgina shirin-shakar so‘zlardan suzilib turgan ko‘zlari olayib ketgan, “mehmon”dan Barnoga aylangan o‘rtog‘i bilan Lola qizil sharni talasha boshlaydilar. Hikoya kutilmagan yakunning topadi. Bolalar xarakterini yaxshi bilgan yozuvchi tasvirga yengil yumorni singdirib yuboradi: ”So‘zlaridan hozirgina bol tomib turgan “mehmon” “mezbon”ga tashlandi. Ming aylanib, ming o‘rgilayotgan “mezmon” ham anoyi emas ekan, darrov “mehmon”ning sochiga chang soldi! Shu topda faqat aybi sariq bo‘lgani uchungina hech kimga keragi bo‘lmay hovlining o‘rtasida yotgan sharni mushuk ko‘rib qoldi, og‘ilxonaning tomidan tushib keldi. Sharning oldida cho‘qqayib o‘tirdi. Shar ko‘ziga qiziq ko‘rindi shekili, oldi oyog‘i bilan sekin tegib ko‘rgan edi, shar yumaladi. Mushuk “qochib” ketayotgan sharga jon-jahdi bilan tashlangan edi, shar “paq”

etib birdan ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi-qo‘ydi. Mushuk bu g‘alati tovushdan cho‘chib, avval u yoq-bu yoqqa qarab oldi, so‘ng, yugurganicha yana og‘ilxonaning tomiga chiqib ketdi, qaytib tushgani yuragi dov bermay anchagacha olchaning tagida yumalashayotgan “mehmon” bilan “mezmon”ga qarab yotdi”(298). Ana shu tariqa, talashib tortishish natijasida qizil shar yorilib ketadi. Endi dugonalar sariq sharning har biri o‘ziga tegishli ekanini aytib, tortisha boshlaydilar. Mundoq qarashsa, sariq shar ham yorilib ketgan ekan.

Yozuvchi hikoyaga xos bo‘lgan janr imkoniyatlaridan samarali foydalanadi. Latif Mahmudov voqeani hayotiy, jonli tasvirini yaratish uchun qahramonlar xarakteri, yosh xususiyatlari, odat va qiliqlarini chuqur kuzatgani holda yengil yumorga uyg‘un tasvir vositasida jonli tarzda asarga olib kirgan. Ayniqsa, asardagi mushuk tasviri bilan bog‘liq talqinlar hayotiy va jonliligi bilan hikoyaga zeb bo‘lib kirgan.

Latif Mahmudov hikoyalarining janr xususiyatlari, avvalo, ularning har biri o‘ziga xos boshlanma va tugallanmaga egaligi bilan ajralib turadi. Boshlanmalari o‘quvchini o‘ziga xos tarzda voqealar ichiga olib kirsa, tugallanmalarida o‘ziga xos xulosa, qahramonlarning yaxshilik, yaxshi xulq temon yuz burishlarini tasvir etadi. Yozuvchi bolalar uchun yozilgan asarlarda nekbinlik, ko‘tarinki tasvir uslubi yetakchi o‘rinda bo‘lishi lozimligini, yo‘qsa, ular ruhiyatiga salbiy ta’sir etishi mumkinligini yaxshi biladi. Shu bois Latif Mahmudov hikoyalari bolalar kitobxonlarida alohida o‘rin tutishi bilan ahamiyatlidir.

Xulosa o‘rnida Latif Mahmudov hikoyalaridagi Sharq mumtoz va xalq og‘zaki ijodidagi an’ana va ijodiy ta’sir bilan bog‘liqdir. Bu an’ana, avvalo, Sharq mumtoz adabiyotidagi hikoyatlarga xos bo‘lgan didaktika, tarbiya masalalarining asar voqeligiga singib ketishida ko‘rilsa ijodiy ta’sir bolalar o‘yinlari bilan bevosita bog‘liqdir. Bolalar folkloridan yaxshigina xabardor bo‘lgan yozuvchi bolalar o‘yinlari syujetidan asarlarida samarali foydalaniladi.

Adabiyotlar

1. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliev M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. -Toshkent: ”Akademnashr” 2010.-B.393-394.
2. Qazaqboev Yo‘ldash, Muhayyo Yo‘ldosh. Badiiy tahlil asoslari. -Toshkent: ”Kamalak”, 2016. -B.244-245.
3. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati. -Toshkent: O‘qituvchi, 1979. -B.250
4. Aleksin A. Ham quvnoq, ham jiddiy kitob // Qarang:Mahmudov L. Dangasaning holiga voy. - Toshkent: “Yosh gvardiya”, 1989. -B. 3
5. Hamidiy H., Abdullaeva Sh., Ibrohimova S. Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati. - Toshkent: “O‘qituvchi”, 1970. -B. 172
6. Mahmudov L. Dangasaning holi voy. - Toshkent: “Yosh gvardiya”, 1989-B. 295 (Bundan so‘ng ham iqtiboslar shu nashrdan olinadi hamda sahifasi ko‘chirmadan so‘ng berib boriladi.)

Темирова Фарангис Анваровна
Стажер-преподаватель кафедры
«Преподавание языков» Самаркандский институт
экономики и сервиса

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ КАК НАУЧНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Аннотация. Фразеология представляет собой уникальную область лингвистики, которая изучает устойчивые словосочетания в языках. В статье рассматриваются основные этапы формирования фразеологии как самостоятельной научной дисциплины, начиная с её истоков в трудах Шарля Балли и до современных исследований. Освещаются ключевые подходы к изучению фразеологии, её роль в культурно-историческом контексте и проблемы, с которыми сталкиваются современные исследователи.

Ключевые слова: Фразеологизмы, устойчивые словосочетания, культурный код, лингвистика, семантический анализ, межкультурная коммуникация, сопоставительная фразеология, медиатексты, искусственный интеллект, вариативность, текстолингвистика, история фразеологии, классификация фразеологизмов.

Temirova Farangis Anvarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Tillarni o‘qitish kafedrasi o‘qituvchisi

FRAZEOLOGIYANING ILMIY FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY RIVOJLANISH TARIXI

Annotatsiya. Frazeologiya - tillardagi to‘plam so‘z birikmalarini o‘rganadigan tilshunoslikning o‘ziga xos sohasidir. Maqolada frazeologiyaning mustaqil ilmiy fan sifatida shakllanishining asosiy bosqichlari uning Charlz Balli asarlarida paydo bo‘lishidan tortib, zamonaviy tadqiqotlargacha bo‘lgan davrda ko‘rib chiqiladi. Maqolada frazeologiyani o‘rganishning asosiy yondashuvlari, uning madaniy-tarixiy kontekstdagi o‘rni va zamonaviy tadqiqotchilar duch kelayotgan muammolari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Frazeologizmlar, turkum iboralar, tilshunoslik, semantik tahlil, madaniyatlararo muloqot, qiyosiy frazeologiya, mediamatnlar, sun’iy intellekt, matn tilshunosligi, frazeologiya tarixi, frazeologizmlarning tasnifi.

Temirova Farangis Anvarovna
Intern-teacher of the Department of
"Teaching Languages" Samarkand Institute
of Economics and Service

HISTORY OF FORMATION AND MODERN DEVELOPMENT OF PHRASEOLOGY AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE

Abstract. Phraseology is a unique area of linguistics that studies set phrases in languages. The article examines the main stages of the formation of phraseology as an independent scientific discipline, from its origins in the works of Charles Bally to modern research. The article highlights key approaches to the study of phraseology, its role in the cultural and historical context and the problems faced by modern researchers.

Keywords: Phraseologisms, set phrases, cultural code, linguistics, semantic analysis, intercultural communication, comparative phraseology, media texts, artificial intelligence, variability, text linguistics, history of phraseology, classification of phraseologisms.

Введение. Фразеология занимает особое место в лингвистике, являясь одним из наиболее динамично развивающихся направлений. Её предметом изучения являются устойчивые словосочетания или фразеологизмы, которые отражают культурные, исторические и социальные особенности народа. История фразеологии начинается в начале XX века и охватывает множество исследований, направленных на классификацию, семантический анализ и сопоставительное изучение фразеологических единиц. [1].

Фразеоло́гия (греч. Φράσις - выражение и греч. Λογος -понятие, учение) - это раздел науки о языке, изучающий фразеологическую систему языка в её современном состоянии и историческом развитии. Буквальное его значение - «учение об оборотах речи», терминологическое - это, во-первых, раздел языкознания, изучающий устойчивые обороты (фразеологические единицы), а во-вторых, состав устойчивых оборотов речи того или иного языка.

Предмет фразеологии как раздела языкознания является исследование природы фразеологизмов и их категориальных признаков. Фразеология направлена на выявление закономерностей функционирования их в речи. [2].

Согласно советскому и российскому лингвисту, специалисту в области фразеологии А.И. Молоткову, предметом фразеологии являются:

- исследование природы фразеологических единиц;
- выявление закономерностей функционирования фразеологизмов в речи.

Задачи фразеологии:

- определение дифференциальных (основных) признаков фразеологических единиц;
- определение места фразеологических единиц в системе языка;
- определение и изучение функций фразеологических единиц в языке (основная стилистическая).

Исторические этапы развития фразеологии

Фундаментальные основы фразеологии были заложены в работе Шарля Балли "Traité de stylistique française" (1909). Балли предложил деление фразеологизмов на идиомы и устойчивые сочетания в широком смысле слова. Несмотря на значимость его трудов, идеи Балли не сразу получили признание в Западной Европе, но оказали сильное влияние на советскую лингвистику. В 1930-1940-х годах фразеология начинает развиваться как самостоятельное направление благодаря работам В.В. Виноградова, который заложил теоретические основы дисциплины и разработал методы анализа устойчивых единиц. [3].

В 1970-х годах активное изучение фразеологии наблюдается в немецкоязычных странах. Значимыми работами этого периода стали исследования И.И. Чернышёвой и фундаментальные справочники, такие как "Handbuch der Phraseologie" Харальда Бургера и его коллег. В этот же период проводятся первые международные конференции по фразеологии (Europhras), что подчеркивает интернациональный характер исследований.

Исследования фразеологии также получили развитие в других языковых традициях. Например, работы по французской фразеологии сосредоточены на культурно-историческом контексте, что отражает специфические особенности французского языка. В то же время англоязычная традиция изучения уделяет больше внимания текстолингвистическому и прагматическому анализу. [4].

Выдающийся лингвист В.В. Виноградов писал: «Фразеологизм - устойчивое сочетание слов, которое характеризуется постоянным лексическим составом, грамматическим строением и известным носителям данного языка значением (в большинстве случаев - переносно-образным), не выводимым из значения составляющих фразеологизм компонентов. Это значение воспроизводится в речи в соответствии с исторически сложившимися нормами употребления». [4, с.13]

Родоначальником теории фразеологии признан швейцарский лингвист Шарль Балли (1865-1947), так как его идеи оказали существенное значение на развитие современной фразеологии.

В своей книге «Очерк стилистики» Ш. Балли выделил 4 группы словосочетаний:

1) Свободные - сочетания, лишенные устойчивости и распадающиеся после их образования (a beautiful flower, a beautiful woman)

2) Привычные сочетания с относительно свободной связью компонентов, которые допускают некоторые изменения
(a serious illness - серьезное заболевание, a dangerous illness - опасное заболевание,

an infectious illness - инфекционное заболевание)

3) Фразеологические ряды, где два понятия сливаются почти в одно сочетание (to give ear to - выслушать , to take place - происходить, случаться)

4) Фразеологические единства - сочетания, где слова утратили свое значение и выражают неразложимое единое понятие

(the black sheep - позор семьи, family skeleton - семейная тайна).

Важным стимулом для самостоятельной разработки проблем английской фразеологии послужила известная концепция академика В.В. Виноградова.

Его концепция исходит из следующих отправных идей:

1) Фразеологическими единицами являются «устойчивые» словесные комплексы, противопоставляемые «свободным» синтаксическим словосочетаниям, как готовые языковые образования, не создаваемые, а лишь воспроизводимые в процессе речи

2) Конституирующим свойством фразеологической единицы служит семантическая спаянность или неразложимость составляющих её слов, выступающая либо как сквозная смысловая их взаимосвязанность, либо как однородная зависимость одного компонента от другого

3) В любом из этих случаев результатом или формой проявления внутренней семантической спаянности ФЕ служит определенное лексическое (а не грамматическое) значение целой единицы или ее компонента

4) Семантическая спаянность компонентов предполагает стабильность их лексического состава, а в ряде случаев и их морфологического оформления и синтаксической организации

5) Такая семантическая спаянность имеет три типа ФЕ:

а) сращения или идиомы - демотивированные единицы , выступающие как эквиваленты слова;

б) единства - мотивированные единицы, обнаруживающие способность либо к подмене отдельных компонентов, либо к раздвижению, либо к перемещению компонентов;

в) фразеологические сочетания, в которых один компонент, в которых один компонент семантически зависит от другого

Современные подходы к изучению фразеологии

Современная фразеология активно исследует текстолингвистические и сопоставительные аспекты. Одним из ключевых направлений является изучение фразеологизмов как носителей культурного кода. Язык рассматривается как средство передачи ментальности и ценностей народа. Как отмечает В.А. Маслова, в фразеологизмах отражены не только современные реалии, но и взгляды древних людей на мир и общество.

Особое внимание уделяется вопросам классификации фразеологизмов. Исследователи делятся на две основные группы: одни рассматривают фразеологию в широком смысле, включая все возможные сочетания слов, другие - в узком,

ограничивая её область переосмысленными единицами. Проблемы семантической слитности и вариативности остаются предметом дискуссий. Например, Н.М. Шанский выделяет три типа фразеологических вариантов: разница в грамматике, лексическом составе и полной / сокращенной форме.

Другим важным аспектом современных исследований является изучение фразеологизмов в контексте их использования в медиатекстах. Средства массовой информации активно используют фразеологизмы для создания выразительности и усиления воздействия на аудиторию. Это особенно заметно в заголовках новостей и рекламных текстах. [6].

Проблематика и перспективы исследований

Несмотря на обширное развитие, фразеология сталкивается с рядом нерешённых вопросов. Отсутствие единой классификации фразеологизмов и различия в подходах к их изучению затрудняют создание универсальной теории. Особенно это заметно в сравнительных исследованиях языков с разным культурным контекстом.

Перспективы исследований связаны с развитием сопоставительной фразеологии, анализом фразеологических единиц в разных типах текстов и созданием новых фразеологических словарей. Технологии искусственного интеллекта также открывают новые возможности для изучения использования фразеологизмов в речи и автоматизированного анализа больших текстовых массивов.

Одним из перспективных направлений является изучение влияния социальных сетей на формирование новых фразеологических единиц. Например, такие выражения, как "быть в тренде" или "зайти за рамки", активно используются в интернете и постепенно становятся частью разговорного языка.

Заключение. Фразеология прошла долгий путь от описательных работ начала XX века до современных многоаспектных исследований. Её значение выходит за рамки лингвистики, затрагивая вопросы культуры, истории и межкультурной коммуникации. Однако для дальнейшего прогресса необходимо преодолеть методологические разногласия и развивать интегративные подходы к изучению фразеологизмов. Это позволит не только углубить понимание языковых процессов, но и способствовать сохранению культурного наследия через язык.

Литература

1. Anward, Jan & Linell, Per (1976): Om lexikaliserade fraser i svenskan. In: Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stiloch språkforskning 55/56. 1975-1976. Lund: Carl Bloms Boktryckeri. S. 77-119

2. Skog-Södersved, Mariann (2006): Phraseologismen in Überschriften. Am Beispiel der Regionalzeitung Vasabladet. In: Breuer, Ulrich & Hyvärinen, Irma (Hg.): Wörter – Verbindungen. Festschrift für Jarmo Korhonen zum 60. Geburtstag. Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 291-300.;

3. Skog-Södersved, Mariann (2008): Phraseologisches in schwedischen Zeitungsüberschriften. In: Szurawitzki, Michael & Schmidt, Christopher M. (Hg.): Interdisziplinäre Germanistik im Schnittpunkt der Kulturen. Festschrift für Dagmar Neuendorf zum 60. Geburtstag. Würzburg: Königshausen & Neumann. S. 259-269.

4. Clausén, Ulla (1993): Idiom och variation. In: Garde, Anna & Jarvad, Pia (Hg.): Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.-14. maj 1993. Kopenhagen: Gods Forlag. S. 47-52;

5. Clausén, Ulla (1996): Idiom i bruk. In: Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996. Falun: ScandBook AB. S. 36-42;

6. Clausén, Ulla (1999): Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok. In: Slotte, Peter, Westerberg, Pia & Orava, Eva (Hg.): Nordiska studier i lexikografi 4. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden, Esbo 21-24 maj 1997. Helsinki: Nordiska föreningen för lexikografi. S. 27-35;

7. Clausén, Ulla (2005): Om dynamik och variation i svensk fraseologi. In: Språk och stil 15. S. 53-83.

8. Черникова, Е.М. Зоонимы и орнитонимы в составе фразеологизмов как способ отражения лингвокультурной информации (на материале французского и итальянского газетного текста) / Е.М. Черникова, Н.В. Шатрович // Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика, 2010. – №21 (197).

9. Милованова, А.И. Формирование нереального явления в структуре фразеологизмов с помощью соматического компонента / А.И. Милованова // Litera. – 2018. – № 1. – С. 63–69. DOI: 10.25136/2409-8698.2018.1.25503 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=25503.

Bolbekova Ug‘iloy Jaloliddinovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o‘qituvchisi
ugiloybolbekova@gmail.com

OG‘ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA LINGVODIDAKTIK VA LINGVOPSIXIK FAKTORLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Bu maqolada xorijiy tilni o‘qitishda og‘zaki nutq kompetensiyasining muhimligi va og‘zaki nutqni rivojlantirishda lingvodidaktik va lingvopsixik omillarning o‘rni haqida bayon qilingan. Lingvodidaktika va lingvopsixika haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: og’zaki nutq, lingvodidaktika, lingvopsixika, gapirish, o‘qitish, o‘rganish, xorijiy til, metodlar, yondashuv, motivatsiya.

THE IMPORTANCE OF LINGUVODIDACTIC AND LINGUVOSYCHICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH

Bolbekova Ugiloy Jaloliddinovna
Teacher, Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract: This article describes the importance of oral speech competence in teaching a foreign language and the role of linguo-didactic and linguo-psychological factors in the development of oral speech. Information about linguodidactics and linguopsychology is given.

Key words: oral speech, language didactics, language psychology, speaking, teaching, learning, foreign language, methods, approach, motivation.

ЗНАЧЕНИЕ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИХ И ЛИНГВОПСИХИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В РАЗВИТИИ УСТНОЙ РЕЧИ

Болбекова Угилой Джалолиддиновна
Преподаватель Самаркандского
института экономики и сервиса

Аннотация: В данной статье описано значение устной речевой компетентности при обучении иностранному языку и роль лингводидактических и лингвопсихологических факторов в развитии устной речи. Даны сведения о лингводидактике и лингвопсихологии.

Ключевые слова: устная речь, языковая дидактика, языковая психология, говорение, преподавание, обучение, иностранный язык, методы, подход, мотивация.

Kirish. Mamlakatimizda ingliz tilini chuqur o’qitishga katta e’tibor qaratilib, ilm-fan, zamonaviy va uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirishda bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Mamlakatimizda bir necha xorijiy tillarni biluvchi zamonaviy kadrlar tayyorlash, xorijiy tillar bo’yicha ilmiy ishlar olib borish, til o’rgatish metodologiyasini takomillashtirish» kabi vazifalar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida»gi Farmoni, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to’g’risida»gi qarorlari oliy ta’lim dargohlarida ta’lim sohasini yanada rivojlantirish hamda xorijiy tillarni takomillashtirishga e’tibor qaratilgan. [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz tilini o’qitish metodikasi bo’yicha J.Jalolov, F.M.Rashidova, F.Sh.Alimov, S.Nazarova, B.G.Kulmatov, I.M.To’xtasinov, M.A.Nazarova kabilar ilmiy tadqiqot ishlarini olib brogan. Lingvodidaktika bo‘yicha Brown, H. D. Richards, J. C., & Rodgers, T. S.Pearson Education.Larsen-Freeman, D.va Psixolingvistika asosida Levelt, W. J. M. Ellis, R. Levelt, W. J. M. (1989). Vygotsky, L. S. kabi olimlar o‘z ilmiy ishlarida bayon qilgan. Leveltning Speaking: From Intention to Articulation nomli ilmiy asarida og‘zaki nutq jarayonining psixolingvistik aspektlarini yoritilgandigan va nutqning shakllanishi, rejalashtirish va ifodalanish jarayonlari bo‘yicha batafsil tahlillar olib borilgan. [2].

Ellisning 2000 –yilda nashr etilgan “The Study of Second Language Acquisition” nomli kitobida ikkinchi til o‘rganish jarayonidagi psixolingvistik omillarni ko‘rib chiqadi, shu jumladan nutqni rivojlantirish jarayonida yuzaga keladigan kognitiv va psixologik omillar bayon qilingan,

L.S.Vigotskining 1986-yilda nashr qilingan “Thought and Language”nomli asarida tilning kognitiv rivojlanishga ta’siri, tilni o‘rganish jarayonida ongning roli haqida batafsil tahlil qilingan.

Psixolingvistik nuqtai nazardan og‘zaki nutqni rivojlantirishda chiqish va muloqotning rolini tahlil qiladi. [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Lingvodidaktika - bu tilni o‘rgatish va o‘rganish jarayonlarini ilmiy jihatdan o‘rganadigan fan bo‘lib, tilshunoslik va pedagogikaning kesishgan sohasini tashkil etadi. Lingvodidaktika tilda o‘rganish metodlarini, ularning samaradorligini, til o‘rganishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni osonlashtirishda yordam beradigan usuldir. Til o‘rgatish metodlari psixologik va pedagogik jarayonlarni, shuningdek, til o‘rganishning didaktik tamoyillarini o‘rganadi.

1-jadval.Lingvodidaktika boshqa mavzular bilan bog'liqligi.

Lingvodidaktika quyidagi mavzularni qamrab oladi:

1. **Til o‘rgatish metodlari**: Bu maqolalarda tilni o‘rgatish usullari, metodikalar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Misol uchun, talaffuzni o‘rganish, grammatika o‘qitish, so‘z boyligini rivojlantirish va boshqa til o‘rganish usullari.
2. **Til va madaniyat o‘rtasidagi bog'liqlik**: Tildan foydalanish madaniy kontekstda, tilni o‘rgatish jarayonida madaniyatni o‘rgatish ham muhim rol o‘ynaydi. Ba'zi maqolalar til o‘rgatishda madaniyatni qanday integratsiyalash mumkinligini muhokama qiladi.
3. **Zamonaviya lingvodidaktik metodlar**: Hozirgi kunda texnologiyalar va raqamli vositalarning ta'lim jarayoniga ta'siri katta. Lingvodidaktika bo‘yicha maqolalar, onlayn o‘quv kurslari, mobil ilovalar, video va audio vositalarni til o‘rgatishda qo‘llash imkoniyatlari haqida fikr yuritadi.
4. **Til o‘rgatishda individual yondashuv**: Har bir o‘quvchi o‘ziga xos o‘rganish uslubiga ega. Lingvodidaktika maqolalari o‘quvchilarni individual yondoshuv orqali o‘rgatish, turli yoshdagi va ijtimoiy guruhlar uchun metodlar yaratish haqida yoziladi.
5. **O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar**: Til o‘qitishdagi pedagogik jarayonlarning psixologik aspektlari, o‘qituvchining o‘quvchiga nisbatan motivatsiyaviy va emotsional yondashuvlari ko‘rib chiqiladi.
6. **Kross-kulturali kommunikatsiya**: Til o‘rganish va o‘rganish jarayonida turli madaniyatlarni o‘rganish, xorijiy tillarni o‘qitishda boshqa xalqlar bilan muloqot qilishning muhimligi haqida maqolalar.

Tahlil va natijalar. Og'zaki nutqni rivojlantirishda lingvodidaktik va lingvopsixik omillar muhim rol o‘ynaydi, chunki ular tilni o‘rgatish va o‘rganish jarayonida insonning nutq faolligini shakllantirishga ta'sir ko‘rsatadi. Keling, har bir omilni alohida ko‘rib chiqamiz:

2-jadval.Og‘zaki nutq rivojlantiruvchi omillar.

1. Lingvodidaktik omillar

Lingvodidaktika - bu tilni o‘rgatish jarayonini o‘rganadigan fan bo‘lib, unda tilni o‘rgatish metodlari, prinsiplari va usullarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Og'zaki nutqni rivojlantirishda lingvodidaktik omillar quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Metodika va o‘quv texnologiyalari**: Nutqni rivojlantirishda metodik yondoshuvlar va o‘quv texnologiyalarining qo‘llanilishi katta ahamiyatga ega. Masalan, talabalar bilan muloqotda bo‘lishda interaktiv metodlardan, dialogli o‘quv usullaridan, rol o‘ynash o‘yinlaridan foydalanish orqali og'zaki nutqni rivojlantirish mumkin. Bu metodlar o‘quvchini nutq jarayonida faol ishtirok etishga undaydi.
- **Mavzularni tanlash**: O‘quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun ular uchun qiziqarli va dolzarb mavzularni tanlash muhim. O‘quvchilarni faol ishtirok etishga undash uchun real hayotga oid, ular bilan bog'liq mavzularni tanlash samarali bo‘ladi.
- **Komunikativ vaziyatlar**: Nutqni rivojlantirishda muloqotli vaziyatlarning yaratish zarurati katta. O‘quvchilarni turli kommunikativ vaziyatlarga qo‘yish orqali (masalan, bahslar, suhbatlar, savol-javoblar) og'zaki nutqni rivojlantirish mumkin.
- **Grammatika va leksikaga e'tibor**: Og'zaki nutqni rivojlantirishda grammatik va leksikaga oid mashqlar ham muhim ahamiyatga ega. Tilni mukammal o‘zlashtirish uchun o‘quvchilarga nutqning sintaktik tuzilishini va so‘z boyligini o‘rgatish kerak.

2. Lingvopsixik omillar

Lingvopsixika — bu tilda va nutqda psixologik jarayonlarni o‘rganadigan fan bo‘lib, og'zaki nutqni rivojlantirishda psixologik jihatlar ham muhim rol o‘ynaydi. Bu omillar quyidagicha:

- **Motivatsiya**: O‘quvchining tilni o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi uning nutq faolligini oshiradi. Agar o‘quvchi tilni o‘rganishga qiziqish bildirmasa yoki bunda qiyinchiliklarga duch kelsa, og'zaki nutqi ham rivojlanmaydi. Lingvopsixik omil sifatida o‘quvchining nutqdagi ishtiroki, o‘quv jarayoniga motivatsiya, ilhomlantirish va rag'batlantirish orqali kuchaytiriladi.
- **O‘zini anglash va ishonch**: O‘quvchining o‘zini qanday baholashi va nutqiga nisbatan ishonchi ham muhimdir. Agar o‘quvchi nutqini ifodalashda qo‘rquv yoki o‘zini past baholasa, bu uning og'zaki nutqiga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Psixologik

jihatdan o‘quvchining xotirasi, o‘zini erkin tutish, shuningdek, uning nutqida bo‘lgan xatolarni to‘g'ri tahlil qilish va tuzatishga tayyorligi ham zarur.

- **Emotsional holat**: Nutqni rivojlantirishda emotsiyalarning o‘rni katta. O‘quvchi og'zaki nutqda o‘z his-tuyg'ularini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lsa, uning nutqi yanada tabiiy va samimiy bo‘ladi. Nutqni o‘rgatishda o‘quvchilarni stresssiz va qulay muhitda o‘rganishga jalb qilish muhim.
- **Kognitiv jarayonlar**: Og'zaki nutqni rivojlantirishda kognitiv (bilish) jarayonlar, ya'ni xotira, e'tibor, tasavvur va fikr yuritish ham katta rol o‘ynaydi. O‘quvchilarning nutqni to‘g'ri tashkil qilishlari va so‘zlarni topishlari uchun ular psixologik jihatdan yaxshi tayyorlangan bo‘lishi kerak.
- **Sotsializatsiya va kommunikativ qobiliyatlar**: Tilni o‘rganish jarayonida o‘quvchilar o‘zaro muloqot qilish orqali ko‘nikmalarni rivojlantiradilar. Nutqni rivojlantirishda o‘quvchilarni guruhli ishlarga, munozaralarga, jamoadagi faoliyatlarga jalb qilish ularning kommunikativ qobiliyatlarini oshiradi.

Jamol Jalolov taniqli tilshunos va metodalogik olim bo‘lib, u til o‘rganish jarayonlari, tilshunoslik, lingvodidaktika va psixolingvistika bo‘yicha ilmiy ishlar olib borgan. Uning tadqiqotlari asosan til o‘rgatish va o‘rganishning psixolingvistik va lingvodidaktik asoslariga qaratilgan. Jalolovning asarlari, asosan, til o‘rgatish metodikasi va tilni o‘rganishda yuzaga keladigan psixologik omillarni tushunishga qaratilgan.

Jamol Jalolov**lingvodidaktika va psixolingvistika** sohasidagi ishlari quyidagi yo‘nalishlarda olib borilgan:

1. Lingvodidaktik Asoslar: Jamol Jalolov til o‘rgatish metodikasida til o‘rgatuvchi va o‘rganuvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni, o‘rgatish jarayonining samaradorligini oshirish uchun muhim metodologik yondoshuvlarni ishlab chiqqan. Uning fikriga ko‘ra, til o‘rgatishda quyidagi asosiy omillarni hisobga olish kerak:

- **Til o‘rgatishning kommunikativ yondoshuvi**: Til o‘rgatishda asosiy e'tibor o‘rganuvchining kommunikativ qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O‘rgatishda faqat grammatika yoki leksikani o‘rganishdan ko‘ra, tilni real kommunikativ vaziyatlarda ishlatishga o‘rgatish zarur.
- **O‘rganish jarayonining kognitiv aspektlari**: Jalolov kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan til o‘rganishning metodologik asoslarini ishlab chiqqan. O‘rganuvchining o‘rganish jarayonidagi fikrlash, eslab qolish va taqqoslash kabi psixologik jarayonlar til o‘rganishga ta’sir qiladi.

2. Psixolingvistik Asoslar:

Jamol Jalolovning psixolingvistik tadqiqotlari, ayniqsa, tilni o‘rganish jarayonida yuzaga keladigan psixologik va neyropishologik omillarni o‘rganishga qaratilgan.Uning fikriga ko‘ra:

- **Tilni qayta ishlash**: Jalolov tilni qayta ishlash jarayonini va nutqni shakllantirishni psixolingvistik jihatdan tahlil qiladi. Til o‘rganish jarayonida, kognitiv mexanizmlar, ya'ni ma'lumotni anglash, eslab qolish va qayta ishlash juda muhim rol o‘ynaydi.

- **Ona tilidan ikkinchi tilga o‘tish (transfer)**: Uning fikriga ko‘ra, til o‘rganishda ona tilining ikkinchi tilga ta'siri (interferensiya va transfer) psixolingvistik jihatdan katta ahamiyatga ega. Bu jarayonlar o‘rganuvchining tilni o‘zlashtirish va ifodalash qobiliyatiga ta'sir qiladi.

3. Tilni o‘rganishda psixologik omillar:

Jamol Jalolov, shuningdek, til o‘rganishda o‘rganuvchining shaxsiy xususiyatlari (motivatsiya, o‘zini anglash, o‘z-o‘zini nazorat qilish) va psixologik tayyorgarligi muhim ekanligini ta'kidlagan. Bu jarayonda o‘rganuvchining tilni qabul qilish, eslab qolish va ifodalash qobiliyatlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur tahlil qiladi.

Xulosa va takliflar: Og'zaki nutqni rivojlantirishda lingvodidaktik va lingvopsixik omillar bir-birini to‘ldiradi. Lingvodidaktik omillar til o‘rgatish metodlari va strategiyalarini belgilab berar ekan, lingvopsixik omillar o‘quvchilarni psixologik va emotsional jihatdan tayyorlashga yordam beradi. Har ikki omilning uyg'unishlashini ta'minlash orqali o‘quvchilarning og'zaki nutqi samarali tarzda rivojlanishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Jalolov J “Chet tili o‘qitish metodikasi” ,,O‘qituvchi “ Nashriyot - matbaa ijodiy uyi Toshkent- 2012
2. Normatovna, N. N. (2022). Chet tili sifatida ingliz tilining og‘zaki nutq malakalarini oshirish muammolari va ularni yo‘q qilish imkoniyatlari. Integratsiyalashgan ta'lim bo‘yicha xalqaro jurnal, 5(12), 96-99.
3. Tuxtasinov I& Hakimov M (2021). Modern views on the problem of distance and traditional methods of teaching italian language in higher education institutions. Society and Innovation, 2(2), 111-117.
4. Brown, H. D. (2000). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
6. Levelt, W. J. M. (1989). Speaking: From Intention to Articulation. MIT Press.
7. Ellis, R. (2008). The Study of Second Language Acquisition. Oxford University Press.
8. Vigotski, L. S. (1986). Thought and Language. MIT Press.

Камола Абдужабборова
Хорижий тиллар кафедраси
ўқитувчиси, Ўзбекистан журналистика ва
оммавий коммуникациялар университети

ЖУРНАЛИСТИКА ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИГА ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ: ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Аннотация. Мақолада журналистика йўналиши талабаларига инглиз тили ўқитиш методикаси ва бу борада хорижий давлатлар tajribasi ва усуллари таҳлил қилинган. Тадқиқотда инглиз тилини журналистика талабаларига ўқитишдаги асосий ёндашувлар, таълим жараёнидаги инновацион методлар ва хорижий тажрибага асосланган таҳлиллар келтирилган. Хорижий мамлакатлардаги тилий таълим моделлари, журналистика соҳасидаги талабаларнинг омилларга боғлиқ инглиз тилини ўрганишдаги муваффақиятларига эътибор қаратилган. Мақола юқори таълим муассасаларида ишлатилган амалий методикаларни ва уларнинг самарадорлигини кўрсатиб, миллий таълим тизимларига янгиликлар киритиш мумкинлигини изоҳлайди.

Калит сўзлар: Журналистика таълими, инглиз тили, методика, хорижий тажриба, олий таълим, таълимда инновациялар, тадқиқот методлари, омилларга асосланган таълим.

Kamola Abdujabborova
Teacher of the Department of Foreign
Languages, Journalism and Mass
Communications University of Uzbekistan

METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF JOURNALISM: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Annotation. The article analyzes the methodology of teaching English to journalism students and the experience and methods of foreign countries in this regard. The study presents the main approaches to teaching English to journalism students, innovative methods in the educational process and analyzes based on foreign experience. Attention is paid to language education models in foreign countries, the success of journalism students in learning English depending on factors. The article shows practical methods used in higher educational institutions and their effectiveness, and explains the possibility of introducing innovations into national education systems.

Keywords: Journalism education, English, methodology, foreign experience, higher education, innovations in education, research methods, factor-based education.

Камола Абдужабборова
Преподаватель кафедры иностранных языков, Университет журналистики и массовых коммуникаций Узбекистана

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-ЖУРНАЛИСТОВ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация. В статье анализируется методика преподавания английского языка студентам-журналистам, а также опыт и методика зарубежных стран в этом направлении. В исследовании представлены основные подходы к преподаванию английского языка студентам-журналистам, инновационные методы в образовательном процессе, а также анализ, основанный на зарубежном опыте. Уделяется внимание моделям языкового образования в зарубежных странах и факторам, влияющим на успешность изучения английского языка студентами-журналистами. В статье демонстрируются практические методы, используемые в высших учебных заведениях, и их эффективность, объясняются возможности внедрения инноваций в национальные системы образования.

Ключевые слова: журналистское образование, английский язык, методология, зарубежный опыт, высшее образование, инновации в образовании, методы исследования, факторное образование.

Кириш қисми: Журналистика йўналиши талабаларига инглиз тили ўқитиш – бу нафақат тил билимини ошириш, балки талабаларга замонавий журналистикада ўзининг профессионал фаолиятини аниқ ва ишончли шаклда намоён этиш учун зарурий тил малакасини беришнинг муҳим йўналишидир. Журналистика соҳаси глобаллашув жараёнида олиб бориладиган фаолиятларга интеграциялашган ва интернационаллашувга ўз таъсирини кўрсатган. Бугунги кунда инглиз тили оламшумул тил бўлиб, нафақат илмий муаммоларни ҳал қилиш, балки медиа ва коммуникация соҳасида ҳам муҳим ўрин эгаллайди[1]. Шу билан бирга, инглиз тилини билиш журналистика талабаларига мамлакатлар ўртасида ахборот алмашиш, халқаро медиа ташкилотлар билан ишлаш, шунингдек, халқаро форум ва конференцияларда қатнашиш имкониятини яратади.

Журналистика талимини олаётган талабаларга инглиз тилини ўргатиш, уларнинг малакаси ва фаолиятини янада самарали қилиш учун ўқитиш методикасидаги янги йўналишларни ва хорижий тажрибани ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Бошқа давлатлар тажрибаси, айниқса, Европа ва АҚШ каби мамлакатларда журналистика талаба ва мутахассисларига инглиз тилини ўргатишда қўлланиладиган замонавий педагогик ва методик усуллар, мамлакатимиздаги таълим тизимига ҳам киритилиши лозим[8].

Ушбу мақолада журналистика йўналишида талабаларга инглиз тилини ўқитишда хорижий давлатлар тажрибаси асосида амалга оширилаётган янги методикалар таҳлил қилинади. Шундагина миллий таълим тизимида самарали ўзгаришлар ва янгиликлар киритиш имкони яратилади. Ҳозирги кунда инглиз тилининг журналистика соҳасидаги аҳамияти ортиб бораётгани, ва ўз навбатида бу тилнинг таълимдаги ўрни бўйича хорижий тажрибанинг аҳамияти катта эканлиги кўрсатиб ўтилган. Тадқиқотнинг мақсади, шунингдек, журналистика талабалари учун инглиз тили ўқитишда янги, самарали усулларни жорий этишга қаратилган методик тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Асосий қисм: Журналистика соҳасида ишлаш учун талабаларга кўплаб тил ва коммуникация кўникмаларини ривожлантириш зарур. Ҳозирги глобаллашув ва саноатнинг аҳамияти ортиб бораётган шароитда, инглиз тили кўплаб медиа воситалари ва халқаро ташкилотларда тил сифатида хизмат қилмоқда. Журналистика талабалари учун инглиз тилини билиш нафақат ахборот манбаларини тўғри талқин қилиш, балки глобал медиа жараёнларига интерактив ва конструктив ёндошиш имконини яратади. Шунинг учун, инглиз тилининг журналистика таълимидаги ўрни ва аҳамияти кун сайин ортиб бормоқда.

Журналистика талабаларига инглиз тилини ўқитиш методикасини таҳлил қилишда хорижий давлатлар тажрибаси муҳим ўрин тутади. Европа ва АҚШ каби ривожланган мамлакатларда таълим тизимлари кўп жиҳатдан замонавий педагогик усулларга асосланган бўлиб, уларда талабаларга тилни фақат ўрганиш эмас, балки уни амалиётда қўллашга йўналтирилган. Масалан, АКШда журналистика факультетларида инглиз тилини ўқитишда "коммуникатив методика" ва "проектга асосланган таълим" каби методлар қўлланилади. Бу методлар талабаларни янги ахборот манбаларини таҳлил қилиш ва улардан профессионал мақсадларда фойдаланишга йўналтиради[7].

Европада, айниқса, Британия ва Германияда, талабаларга инглиз тилини ўргатишда "креатив ёндошув" ва "мультимодал ўқитиш" каби методикалар жорий қилинган. Бу усулларда талабаларга турли омилларни ўрганишга ва уларни мулоҳаза қилишга йўналтирилади[6]. Мисол учун, Британияда талабаларга инглиз тилини ўргатишда контентни анализ қилиш ва унинг жиҳатларини баҳолашни ўргатиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу тажриба, талабаларни ёзувчилик ва таҳрирчилик жараёнларида ҳар томонлама профессионал таҳлил қилишга тайёрлайди.

Журналистика талабаларига инглиз тилини ўқитишда самарадорликни ошириш учун янги ва инновацион методикаларни жорий қилиш муҳим аҳамиятга эга. Турли давлатларда инглиз тилини ўқитишда технологиялар ва интерактив воситалардан кенг фойдаланилади. Мисол учун, онлайн платформалар, симуляция қилиш, видеоконференциялар ва виртуал халқаро муҳитларда иштирок этиш каби имкониятлар талабаларга тилни ўрганишда ижодий ва интерактив ёндашувларни тақдим этади. Шунингдек, "вебинарлар", "онлайн курслар" ва "ахборот

технологияларидан фойдаланиш" каби методлар ўз самарадорлигини кўрсатмоқда. Бу усуллар талабаларга ҳақиқий ҳолатлар ва ахборот манбаларини ишончли таҳлил қилиш ва улардан самарали фойдаланиш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Мамлакатимизда инглиз тилини журналистика талабаларига ўқитишда хорижий тажрибаларни ўзлаштириш ва жорий қилиш зарур. Шунинг учун, хорижий тажрибага асосланиб, маҳаллий таълим тизимига мослашган методикалар ишлаб чиқилиши керак. Инглиз тилини журналистика йўналиши талабаларига ўргатишда, уларни халқаро стандартлар ва профессионал талабларга мувофиқ тайёрлаш учун замонавий педагогик концепциялардан фойдаланиш зарур. Хорижий университетлар ва академик муассасаларда ишлатилаётган "ҳамкорлик усуллари", "интерактив методика" ва "самарали мулоқот" каби педагогик воситалар, талабаларга тилни профессионал контекстда ўзлаштириш имконини беради[3].

Журналистика йўналишида инглиз тилини ўқитишда хорижий тажрибага асосланган қатор методик тавсиялар жорий қилиниши мумкин. Булар қаторида:

-Тилни амалиётда қўллаш: Талабаларни муаммоларни ҳал қилишда ва журналистик материалларни ишлаб чиқишда инглиз тилини қўллашга йўналтириш.

-Мультимодал таълим: Видео, аудио ва текстли манбалар орқали талабаларга турли форматларда ахборотни тўплаш ва таҳлил қилишни ўргатиш.

-Халқаро медиа муҳитларида иштирок этиш: Онлайн муҳитларда халқаро журналистик форумлар ва семинарларда қатнашиш, глобал медиа вазиятларини муҳокама қилиш.

Журналистика йўналиши талабаларига инглиз тилини ўқитиш, уларнинг касбий билимларини мустаҳкамлаш ва халқаро медиа жараёнларига ишончли иштирокчи бўлишларига ёрдам бериши учун муҳим аҳамиятга эга. Хорижий давлатлар тажрибаси ва янги методикаларнинг самарасини тадқиқ қилиш, миллий таълим тизимини ривожлантиришга янги қадам қўйиш имконини беради. Инглиз тилини ўрганиш усуллари талабаларга медиадаги глобал йўналишларда муваффақиятга эришишга ёрдам беради, шу билан бирга, бу жараёнда замонавий инновацион усуллар ва технологик ечимлардан фойдаланишнинг аҳамияти катта.

Таҳлил ва натижалар: Журналистика йўналиши талабаларига инглиз тилини ўқитиш, уларнинг касбий фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда, инглиз тили глобал ахборот ва медиа соҳасида асосий тилга айланган. Журналистика талабаларига инглиз тилини ўргатиш, уларни халқаро медиа муҳитида ишлашга, глобал ахборот манбаларини ишлаб чиқиш ва таҳлил қилишга тайёрлаш имконини беради. Таълим жараёнида инглиз тилини ўрганиш, талабаларнинг тил малакасини ошириш, уларни замонавий журналистикада қўлланиладиган методология ва техникалар билан таништиришга ёрдам беради.

Хорижий давлатлар тажрибаси кўрсатишича, инглиз тилини журналистика талабаларига ўқитишда қўлланиладиган усуллар ва методикалар ҳар томонлама

ривожланган. Масалан, АҚШ ва Британия каби мамлакатларда журналистика факультетларида талабаларга инглиз тилини ўргатишда коммуникатив ёки интерактив методикага эътибор қаратилади. Бу методика талабаларни амалий ишларни бажаришга, гаплашув ва ёзувчилик кўникмаларини ривожлантиришга, шунингдек, глобал медиа соҳасидаги ахборотни таҳлил қилишга йўналтиради[4].

Европа давлатларида, айниқса, Германия ва Францияда, журналистика талабаларига инглиз тилини ўргатишда «мультимодал таълим» усуллари кенг қўлланилади. Бунда, талабаларга видео, аудио ва текстли материалларни таҳлил қилиш, ҳамда уларга асосланган муаммоларни ҳал қилиш вазифаси берилади. Бу усул талабаларни ахборотни турли форматларда қабул қилиш ва интерпретация қилишга, глобал медиа платформаларда ишлашга тайёрлайди.

Журналистика талабаларига инглиз тилини ўқитишда самарадорликни ошириш учун замонавий инновацион методикалар жорий қилинмоқда. Онлайн платформалар, виртуал реаллик, интерактив ўқитиш воситалари ва мобил иловалар журналистика талабаларига инглиз тилини ўрганишда янги имкониятларни тақдим этмоқда. Масалан, онлайн курслар ва вебинарлар талабаларга глобал медиа ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш, халқаро журналистика тадқиқотларига қатнашиш имконини беради. Интерактив ўқитиш воситалари талабаларга тилни фақат назарий эмас, балки амалиётда ҳам ўрганишга ёрдам беради, уларни реал медиа шартларига мослаштиришга кўмаклашади[8].

Миллий таълим тизимида инглиз тилини журналистика талабаларига ўқитишдаги асосий муаммолардан бири — педагогик усуллар ва методикаларнинг янги талабларга жавоб бермаслиги. Журналистика йўналишида инглиз тилини ўргатишда методикаларни замонавий талабларга мослаштириш, янги технологиялардан самарали фойдаланиш зарур. Миллий таълим тизимларида кўпинча инглиз тили фақат стандартлаштирилган тил таълим усулларига асосланади, бу эса талабаларни глобал медиа муҳитига мослаштиришга чекловлар қўяди.

Таълим тизимидаги бошқа муаммо, тил ўқитишга бўлган аниқ ва тизимли ёндашувнинг йўқлиги билан боғлиқ. Шунга қарамасдан, хорижий тажрибага асосланган янги методикалар ва инновацион педагогик ёндашувлар, яқин келажакда миллий таълим тизимида муҳокама қилиниш ва жорий қилиниш имкониятини яратади. Таҳлилдан келиб чиқиб, қуйидаги натижалар ва тавсиялар тақдим этиш мумкин:

Журналистика таълимининг халқаро стандартларига мослаштириш: Журналистика талабаларига инглиз тилини ўргатишда хорижий давлатларда қўлланилаётган методикаларни миллий таълим тизимига мослаштириш муҳимдир. Бу талабаларни халқаро медиа муҳитига интеграция қилиш ва уларни профессионал фаолиятга тайёрлаш имконини беради.

Интерактив ва амалий ўқитиш усулларини жорий қилиш: Олий таълим муассасаларида талабаларга амалий ишларни бажариш, глобал медиа

жараёнларини таҳлил қилиш ва журналистик материаллар билан ишлаш имконини берувчи интерактив методикаларни қўллаш керак. Бунинг учун янги технологиялар ва платформадаги ўқитиш усуллари самарали бўлиши мумкин[6].

Мультимодал таълимга асосланган усуллар: Видеоматериаллар, аудио ёзишмалар ва текстлардан фойдаланиш талабаларга ахборотни турли форматларда қабул қилиш, унинг мазмун ва шаклини таҳлил қилиш қобилиятларини ривожлантиради. Бу услублар талабаларни халқаро медиа соҳага интеграция қилишда муҳим рол ўйнайди.

Инглиз тилини амалиётга асосланган ўқитиш: Талабаларга инглиз тилини ўргатишда фақат назарий асосларга эмас, балки уларни амалиётга жалб қилишга йўналтирилган ўқитиш усуллари, жумладан, халқаро медиа лойиҳаларда қатнашиш, ўзлаштирилган тилни амалий шароитларда ишлатиш муҳим аҳамиятга эга.

Таҳлил ва натижалар шундан далолат берадики, журналистика йўналиши талабаларига инглиз тилини ўқитиш методикасини ривожлантириш ва замонавий талабларга жавоб берадиган педагогик усулларни жорий қилиш, талабаларнинг касбий ва тил малакасини мустаҳкамлашга ёрдам беради. Хорижий тажрибага асосланган янги методикалар, технологиялар ва таълим усуллари, жаҳон медиа муҳитининг талабларига мос равишда, журналистика талабаларининг медиа соҳасидаги фаолиятини самарали ўтказишга йўналтирилади.

Журналистика йўналиши талабаларига инглиз тилини ўқитиш методикаси ҳар томонлама таҳлил қилинган мақолада, халқаро тажриба ва замонавий педагогик усулларнинг аҳамияти аниқ кўрсатилган. Бугунги кунда инглиз тили журналистика соҳасидаги профессионал мутахассислар учун муҳим тилга айланди. Инглиз тилини билиш талабаларга нафақат уларнинг олий таълим муассасаларидаги академик муваффақиятларини таъминлашга, балки глобал медиа муҳитда ишлаш ва халқаро платформаларда фаолият юритишга ҳам кўмаклашади.

Хорижий давлатларда журналистика талабаларига инглиз тилини ўргатишда қўлланилаётган методикаларнинг самарадорлиги жуда юқори эканлиги аниқланди. Европа ва АҚШ каби ривожланган мамлакатларда, олий таълим муассасалари талабаларга тилни фақат академик жиҳатдан ўргатмай, балки уларни медиадаги амалиётларга жалб қилиш орқали сўнгги илмий ва профессионал кўникмаларни шакллантиришга эътибор қаратишади. Шунингдек, замонавий таълим технологиялари ва онлайн платформалардан фойдаланиш талабаларнинг тилни ўрганиш жараёнини самарали ва интерактив қилишга ёрдам беради.

Хулоса қисми: Мамлакатимизда журналистика талабаларига инглиз тилини ўқитишда хорижий тажрибаларни ўзлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур мақолада таҳлил қилинган методикалардан фойдаланиш, миллий таълим тизимида янги педагогик ёндашувлар ва усулларни жорий этишга имконият яратади. Хорижий тажрибага асосланган методик тавсиялар, шу жумладан, мультимодал таълим, амалиётга асосланган ўқитиш ва халқаро медиа муҳитларида иштирок

этиш каби усуллар, талабаларни глобал медиа жараёнларига муҳокама қилиш ва уларда иштирок этиш учун тайёрлайди.

Шу билан бирга, инглиз тилини журналистика йўналиши талабаларига ўқитишда инновацион методикаларнинг қўлланилиши, масалан, онлайн курслар ва интерактив платформалар орқали ишлаш, талабаларга тилни фақат назарий эмас, балки амалиётда ҳам ривожлантириш имконини беради. Бу усуллар талабаларга глобал журналистикада ишлашда ва халқаро медиа ташкилотлар билан ҳамкорликда иш олиб боришда кўникмаларини оширишга ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, журналистика талабаларига инглиз тилини ўқитишда хорижий тажриба ва замонавий методикалардан фойдаланиш, талабаларни профессионал даражада ривожлантириш ва уларни глобал медиа тизимидаги соҳада муваффақиятга эришишга тайёрлаш учун зарурдир. Миллий таълим тизимидаги ўзгаришлар, янги педагогик ёндашувлар ва технологияларни жорий қилиш орқали, журналистика йўналишидаги талабаларнинг тил билимининг сифатини ошириш ва уларни халқаро медиа жаҳон билан интеграция қилиш имкониятлари кенгаймоқда.

Адабиётлар рўйҳати

1. Abdujabarova, K. (2022). THE ROLE OF AUDIO-VIDEO MATERIALS IN DEVELOPING INTERCULTURAL COMMUNICATION. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 20), 659-665.

2. Абдужабарова, К. (2021). The main features of teaching reading in efl classes. Хоразм маъмун академияси ахборотномаси. ISSN, 2091-573.

3. Abdujabarova, K. H. Q. (2024). Analysis of Speaking Methods in Teaching Foreign Languages. Journal of Higher Education and Academic Advancement, 1(1), 219-223.

4. Abbasovna, S. M. (2023). Professional Competence of Teachers and its Formation. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences, 2(4), 52-55.

5. OLIMJONOVNA, M. Z. (2023, October). ESP/EAP O‘QITISHDA MAXSUS TIL KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 442-449).

6. Saidova, M. A. (2024). FORMATION OF COMPONENTS OF PRAGMATIC COMPETENCE IN A FOREIGN LANGUAGE IN STUDENTS. PEDAGOGS, 55(1), 48-52.

7. Saidova, M. A. (2024). CONTROL OF SPEECH SKILLS AND SKILLS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY, 2(17), 235-239.

8. M.R.Abdullayeva and others. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity // Journal Power System Technology ISSN: 1000- 3673, V 48, Issue 4. 2024/12. Pages 3325-3334

Husenova Shosura Toshtemirovna
Qarshi davlat universiteti lingvistika (ingliz tili)
mutaxassisligi 1-kurs magistranti
E-mail: husaynovashosura@gmail.com

INGLIZ TILIDAGI MAXSUS LUG‘ATLARDA TIBBIY TERMINLARNING LEKSIKOGRAFIK TAHLILI: QIYOSIY YONDASHUV

Annotatsiya. Tibbiyot sohasi talabalariga ingliz tilini o’qitish jarayonlarida sohaga oid terminlarning izohi yoritilgan maxsus tibbiyot lug‘atlari muhim o‘quv-resurslari qatorida turadi. Hozirga qadar ko‘plab bir tilli (inglizcha-inglizcha) tibbiyotga oid lug‘atlar har ikkala: kitob va elektron shakllarda yaratilgan bo‘lib, tibbiy maqsadlar uchun ingliz tilini o‘rganayotgan talabalar va kurs o‘qituvchilari tomonidan doimiy foydalaniladi. Bunday lug‘atlarning har biri terminlarni izohlashda o‘ziga xos jihatlari va xususiyatlarini taqdim qiladi. Mazkur tadqiqotda foydalanuvchilar uchun ular orasidan eng qulayini tanlash va foydalanish uchun tavsiya qilish maqsadida 4ta lug‘at har tomonlama taqqoslandi va bir qancha tibbiyot terminlari leksikografik talqin qilindi.

Kalit so’zlar: tibbiy terminlar, etimologiya, Lotin, transkripsiya, rasmli havola, bosh so’z.

Хусенова Шосура Тоштемировна
Магистрант 1-го курса по специальности
лингвистика (английский язык) Каршинского
государственного университета
E-mail: husaynovashosura@gmail.com

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКИХ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ СЛОВАРЯХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ПОДХОД

Аннотация. Специализированные медицинские словари являются инструментами, предоставляющими исчерпывающую информацию о терминах. На сегодняшний день создано множество одноязычных (англоязычных) словарей как в бумажной, так и в электронной формах. Каждый из них предлагает различные удобства для определения заглавного слова. В данной работе были отобраны и сравнены мобильные версии четырех одноязычных англоязычных словарей, чтобы определить, какой из них наиболее подходит для использования при обучении (в качестве преподавателя медицинского английского) и изучении медицинского английского (в качестве студента-медика). Затем были установлены обязательные и дополнительные критерии, которым должны соответствовать словари.

Соответственно, лексикографические характеристики заранее выбранных медицинских терминов были проанализированы в этих словарях.

Ключевые слова: медицинские термины, этимология, Латынь, транскрипция, иллюстрация, заглавное слово.

Husenova Shosura Toshtemirovna
1st year Master's student in Linguistics (English), Karshi State University
E-mail: husaynovashosura@gmail.com

LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF MEDICAL TERMS IN ENGLISH SPECIALIZED DICTIONARIES: A COMPARATIVE APPROACH

Annotation. Dictionaries specialized in medicine are tools that provide comprehensive information about terms. A number of monolingual (English) dictionaries have been constructed both in paper and electronic forms. Each of them offers different conveniences for defining the headword. In this work, mobile versions of four monolingual English dictionaries were selected and compared so that we can identify which of them is the most suitable to use when teaching (as a medical English teacher) as well as learning medical English (as a medical student). Then, compulsory and supplementary criteria were set that dictionaries should meet. Accordingly, the lexicographic provisions of preselected medical terms were analyzed in those dictionaries.

Key words: medical terms, etymology, Latin, transcription, illustration, headword.

Introduction

To learn a foreign language, a person needs several language resources, such as textbooks, grammar references, audio/video materials and etc. Among them a dictionary takes the highest priority. Dictionaries are divided into several types, each serving different purposes. For example, a specialized dictionary focusing on terms related to a specific field – medicine. Such kind of dictionary should provide several features to meet users' needs in terms of their specialized academic disciplines. The correct understanding and the provision of exact meaning with supplementary features in specialized monolingual dictionaries play a huge role for users in different academic fields, particularly in medicine. This is because even a slight misunderstanding can have significant implications for interpreting terms and translating bigger texts, followed by patient care, treatment plans, or medical research. Numerous general monolingual/bilingual dictionaries have been made, and they are used by anyone who is learning English for different purposes. However, these dictionaries usually do not take into consideration that some words may have specific meanings in other fields,

occupations. Or we do not find specified terms in general dictionaries defined. Look at the example here:

comparison table 1

Definition of the same word in 3 dictionaries

Wisdom dictionary (bilingual English-Uzbek)	**OALD** (monolingual)	**Merriam-Webster** (medical dictionary)
failure *n.* /ˈfeɪljə(r)/ 1. muvaffaqiyatsizlik, barbod bo'lish, omadsizlik 2. bajarmaslik, amalga oshmaslik, qila olmaslik 3. buzilish, ishlamay qolish, avariya, to'xtash, ishdan chiqish 4. muvaffaqiyatsiz odam 5. muvaffaqiyatsiz (bo'lgan) narsa 6. kam hosil	**failure *n***. *not successful* 1 (u). lack of success in doing or achieving something 2 (c). a person or thing that is not successful *not doing something* 3 (u, c) failure to do something an act of not doing something, especially something that you are expected to do of machine/part of body 4 (u, c) the state of not working correctly or as expected; an occasion when this happens *of business* 5 (u, c) business failure a situation in which a business has to close because it is not successful *of crop/harvest* 6 (u, c) crop/harvest failure a situation in which crops do not grow correctly and do not produce food	**failure *n*.** fail·ure ˈfāl-yər 1 a): omission of occurrence or performance specifically: a failing to perform a duty or expected action. */failure to pay the rent on time* b)**: a state of inability to perform a normal function** **kidney failure** *compare* ***heart failure*** □□

Antoine Neuraz and et al. claim the richness and diversity of medical terms in English compared to other languages in their work [1].

The word failure is commonly used to mean the opposite of success. As given in the table above, the very meaning is defined in the first and second dictionaries.

However, it is a somewhat different term in medicine. *Failure means a state of insufficiency or an inability of an organ or other body part to function the way it should at its expected level. It is very important for health professionals to recognize the inclusion of the word "insufficiency" here when they prepare to work with clients or patients who have a had a diagnosis of congestive heart failure, kidney failure, or something similar. Failure does not simply mean that function ceases. A person can live with organ failure, but, for example, when a machine fails its life may very well be finished.* Congestive heart failure (CHF) [2]. The explained meaning of the term is provided only in the medical dictionary. Antoine Neuraz and et al. claim the richness and diversity of medical terms in English compared to other languages in their works. Likewise, the given bilingual dictionary does not provide this translation. This example supports the importance of monolingual specialized dictionaries for medical professionals.

Literature review

As for creating and selecting the most proper dictionaries for specific purposes, a number of researchers have done different studies. For example, Juhani Norri and other correspondent authors described the necessary features of electronic dictionary in their work - Digitization of data for a historical medical dictionary [3]. They described the electronic version of *The Dictionary of medical vocabulary in English, 1375–1550.* It is a specialized historical dictionary that covers as many as 12,000 medical terms, and it took 15 years to compile this dictionary from medical professionals at that time. The researchers introduced the structure and database scheme targeted for an electronic dictionary. Japanese researchers also made contributions to the development of bilingual medical English dictionaries. It was because they decided to facilitate to share the knowledge from COVID-19 papers written in English for Japanese speakers who do not know English. Besides, they tried to construct a dictionary with an open license. Using this dictionary, 98.99% of all occurrences of MeSH (Medical Subject Headings) terms in COVID-19 papers were covered. Then, they created a curated version of the dictionary and uploaded it to PubDictionary for wider use in the PubAnnotation system [4]. Another study was done by Barbara Cappuzzo. She made a contrastive analysis with regard to some features of two of the most influential and authoritative British and American monolingual medical dictionaries. More precisely, the latest edition (2017) of the British Black's Medical Dictionary and the latest edition (2006) of the American Stedman's Medical Dictionary were compared to two of their corresponding earlier editions published, respectively, in 1981 and in 1982. The aim of her analysis was to show the importance of including these two dictionaries in the curricula of Italian University sports sciences degree courses [5].

Different dictionaries may approach the semantization of medical terms in different ways, which means offering contradictory definitions or different levels of detail. By comparing multiple dictionaries, we might identify whether there is a consistent approach to medical terminology across them or if differences exist that could

confuse users or hinder their understanding of specific medical terms. Real example here: **cardia**. Because of *cardiolog*, *cardiogramma*, *cardiology* and other words associated with cardia, most people think that the word *cardia* just means heart or other term related to heart. This is absolutely true, however, the *cardia* has another medical meaning – *the opening of the esophagus into the stomach. Also, the part of the stomach adjoining this opening* (**Merriam-Webster medical dictionary)**. This meaning is usually excluded in most general-purpose dictionaries.

Methods and Materials

The study was carried out using four monolingual dictionaries (mobile versions) of medical terms. Dictionaries were selected according to the frequency of their usage among users and their availability order when searched on the internet. They are Merriam-Webster (monolingual medical dictionary) 1, Medical dictionary offline 2, Medical dictionary by Farlex 3, Medical terminology dictionary 4. After learning the required features and criteria that monolingual specific dictionaries should meet, six basic criteria were set. Ten common Latin-origin medical terms were selected, and the way each term is treated in the chosen dictionaries was analyzed. Lug'atlar nomi

Result

comparison table 2

The treatment of medical terms in four dictionaries

1. vena/vein	**Criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	✓
	audio/transcription	✓	-	✓	-
	examples/context	✓	-	-	-
	etymology	✓	-	-	-
	grammatical feature	✓	-	-	-
	supplementary information/features	phrases containing the headword[1], synonyms[2]	antonym	extra information	illustration

2. cardia	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	-
	audio/transcription	✓	-	✓	-
	examples/context	✓	-	-	-

	etymology	✓	-	-	-
	grammatical feature	✓	-	✓	-
	supplementary information/features	near entries	extra information	synonyms[1], hyperlink-reference[2]	-

3. neur(o)	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	-
	audio/transcription	-	✓	-	✓
	examples/context	-	-	-	-
	etymology	✓	-	-	-
	grammatical feature	-	-	-	-
	supplementary information/features	variants[1], near entries[2]	-	variants[1], hyperlink-reference[2]	illustration, similar headword

4. pharmacology	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	✓
	audio/transcription	✓	✓	✓	✓
	examples/context	✓	-	-	-
	etymology	✓	-	-	✓
	grammatical feature	✓	✓	✓	-
	supplementary information/features	word family	-	word family	extra information

5. prognosis	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	✓
	audio/transcription	✓	✓	✓	✓
	examples/context	✓	✓	✓	-
	etymology	✓	-	-	-

	grammatical feature	✓	✓	✓	-
	supplementary information/features	synonyms[1], extra info.[2], related articles[3]	-	phrases containing the headword[1], patient discussion prognosis[2]	-
6. haemorrhagia	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	-
	audio/transcription	✓	✓	✓	-
	examples/context	✓	✓	✓	-
	etymology	✓	-	-	-
	grammatical feature	✓	✓	✓	-
	supplementary information/features	near entry[1], “did you know part’’[2], other references[3]	-	patient discussion about haemorrhagia	no the exact headword in it, but other phrases
7. anatomia	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	✓
	audio/transcription	✓	✓	✓	✓
	examples/context	✓	-	-	-
	etymology	✓	-	-	-
	grammatical feature	✓	-	✓	-
	supplementary information/featur	phrases[1], synonyms[2],	-	illustration[1], extra info[2]	-

	es	articles related[3]			
8. therapia	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	✓
	audio/transcription	✓	✓	✓	✓
	examples/context	✓	-	-	-
	etymology	✓	-	-	-
	grammatical feature	✓	-	-	-
	supplementary information/features	phrases[1], synonyms[2], articles, related[3] see also[4]	-	comparative explanation[1], patient discussion[2]	illustration
9. diagnosis	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	✓
	audio/transcription	✓	✓	✓	✓
	examples/context	✓	✓	-	✓
	etymology	✓	-	✓	✓
	grammatical feature	✓	-	✓	-
	supplementary information/features	phrases[1], synonyms[2], articles, related[3]	-	comparative explanation[1], patient discussion[2]	-
10. corpus	**criteria**	**Merriam-Webster**	**Medical dictionary offline**	**Medical dictionary by Farlex**	**Medical terminology dictionary**
	coverage/definition	✓	✓	✓	✓

	audio/transcription	✓	✓	✓	✓
	examples/context	✓	-	-	-
	etymology	✓	-	✓	-
	grammatical feature	✓	-	✓	-
	supplementary information/features	phrases[1], synonyms[2], articles, related[3]	-	comparative explanation[1], patient discussion[2]	-

Discussion

As it has been apparent in the comparison table, each dictionary provides special features. There are six requirements in the criteria section of the comparative work. Four of them - coverage, transcription, the context in which the term used and the provision of its grammatical feature are important. The other two – etymology of the entry and supplementary feature that a dictionary can show to explain the meaning of the word are further less important requirements. Coverage here means that whether the word searched in the research process exists in the dictionary or not. It is much better if dictionaries give information about the origin of medical terms as it facilitates the learning vocabulary process consciously. This is the reason why we added etymology part. Finally, supplementary features of each dictionary, such as illustration of medical terms, phrases containing or other interesting information about the headword help learners understand the meaning.

The first dictionary is Medical terminology dictionary. It is characterized by just being simple and easy to use. 7 of 10 words we searched have been found to be existent in it. Phonetic transcriptions of 8/10 words were added, but they are not in standard RP (Received Pronunciation) form. Example, *pharmacology - far'mă-kol'ŏ-jē.* While the given definitions are short and simple to understand, other features (context, grammatical feature – important, etymology – optional) are not given. As for supplementary features, in 3 of 10 cases, it provides illustrations or extra information to explain the meaning.

Second dictionary - Medical dictionary by Farlex also has peculiar sides. It is characterized by providing extra elements and much information. 10/10 words searched were found with their audio transcriptions both in American accent and British accent. Except for 2 words, we could not find context or examples in which the headword used. Optional requirement – the etymology of the term is not included. Finally, the dictionary is appreciated because of giving other supplementary features, such as synonyms of the term, illustrations, comparative explanations and hyperlinks. The feature which we could not find in other dictionaries is that there is a script of the discussion of patients who used these terms in their speeches. This part facilitates our understanding by seeing them in the examples taken from real-life scenarios.

Medical dictionary offline is also similar to the 1st dictionary in terms of being simple and having short explanations. The definition and audio transcriptions of almost all 10 words are provided. However, to explain the meaning of the term in a comprehensive way, it lacks context – usage in examples and grammatical information on how to use in a sentence. We have only 3 words in the context out of 10. Furthermore, there is no any information about the origin – etymology of the 10 headwords. As for grammatical features, 3/10 words have been equipped with data on their plurality, part of speech and grammatical categories. Last but not least, as we mentioned above, it is simple and not detailed. Thus, the very dictionary does not have other elements or supplementary features except 3 cases out of 10.

The last dictionary - Merriam-Webster is appreciated since it meets all the criteria we set. 9/10 words have audio transcriptions and it gives etymological information almost every word we looked up 10/10. In fact, Latin serves as a foundation for medical terminology. As logically opined by E. Marečková et al., that "it is arguably impossible whether the English medical terminology can at all be reasonably mastered without the knowledge of basic Latin" [6]. Understanding fully the word history and knowing the language it was derived help us learn the concept behind. For example, in this dictionary, *prognosis* is separated into bound and free morphemes. According to it in Latin ***pro*** – *before* and ***gignoskein*** – *to know* together mean knowing beforehand. Another example is hypertony. *Hyper* means *high* in Latin and tony deals with blood. Its meaning as a whole is having high blood pressure. Hypotony *hypo-* means *low* and its whole meaning is low blood pressure.

Regarding supplementary features, it has phrases containing the headword, synonym/antonyms given, related articles and other interesting facts helping explain the meaning. At last, the dictionary separated information in the order either at the upper part or on the left of the screen. Look at the left part in the screenshot taken from Merriam-Webster monolingual medical dictionary.

figure 1

Merriam-Webster medical dictionary

Conclusion

Overall, there is always a critical need for dictionaries to provide definitions that are not only linguistically accurate and consistent but also accessible, precise, and aligned with current medical knowledge. This comparison can ultimately contribute to choose the most proper dictionary containing quality medical information available to both professionals and the public.

References

1. A. Neuraz et al. / TAXN: Translate Align Extract Normalize, a Multilingual Extraction Tool. MEDINFO 2023 — The Future Is Accessible, J. Bichel-Findlay et al. (Eds.). © 2024 International Medical Informatics Association (IMIA) and IOS Press
2. M. Hull, 2021. English for medicine. G. Giappichelli Editore
3. Norri, J., Junkkari, M. & Poranen, T. Digitization of data for a historical medical dictionary. Lang Resources & Evaluation 54, 615–643 (2020). https://doi.org/10.1007/s10579-019-09468-2
4. Yamaguchi A, Takatsuki T, Tateisi Y, Soares F. Constructing Japanese MeSH term dictionaries related to the COVID-19 literature. Genomics Inform. 2021 Sep; 19(3):e25. doi: 10.5808/gi.21012. Epub 2021 Sep 30. PMID: 34638172; PMCID: PMC8510869.
5. Barbara Cappuzzo, Specialised English Lexicography. A Contrastive Analysis of two Monolingual Medical Dictionaries, in "Textus, English Studies in Italy" 1/2020, pp. 201-223, doi: 10.7370/97359
6. Marecková, Elena & Šimon, František & Cervený, Ladislav. (2002). Latin as the language of medical terminology: Some remarks on its role and prospects. Swiss medical weekly.132. 581-7. 10.4414/smw.2002.10027.

Electronic Dictionaries used

7. Medical Terms and Abbreviations: Merriam-Webster Medical Dictionary https://www.merriam-webster.com/medical

8. Medical Dictionary Offline
https://play.google.com/store/apps/details?id=com.dorular.medicaldictionary

9. Medical Dictionary by Farlex
https://play.google.com/store/apps/details?id=com.farlex.dictionary.medical

10. Medical Terminology Dictionary
https://play.google.com/store/apps/details?id=com.dorular.medicaldictionary

11. OALD. 2015. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford: Oxford University Press. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com.

Narmuratov Ishankul
Termiz davlat universiteti dotsenti

OLIY TA'LIMDA RUS TILI: KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida rus tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning zamonaviy metodlari tahlil qilinadi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va interfaol usullar til o‘rganishda muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotda kommunikativ yondashuv, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari, loyihaviy usul va multimediya vositalari yordamida til o‘rgatish samaradorligi o‘rganiladi. Shuningdek, oliy ta’limda rus tilini o‘qitishda amaliy mashg‘ulotlar va interaktiv platformalardan foydalanishning afzalliklari tahlil qilinadi. Maqolada ushbu metodlarning o‘quvchilarning til bilish darajasini oshirishga qanday ta’sir ko‘rsatishi ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Rus tili, oliy ta’lim, kommunikativ kompetensiya, innovatsion metodlar, interfaol usullar, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari, loyihaviy ta’lim, multimediya vositalari, interaktiv platformalar.

Нармуратов Ишанкул
Доцент Термезского государственного университета

РУССКИЙ ЯЗЫК В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные методы формирования коммуникативной компетенции при обучении русскому языку в высших учебных заведениях. В современных образовательных процессах инновационные технологии и интерактивные методы играют важную роль в изучении языка. В исследовании анализируется эффективность таких подходов, как коммуникативный метод, проблемное обучение, игровые технологии, проектный метод и использование мультимедийных средств в преподавании языка. Кроме того, рассматриваются преимущества применения практических занятий и интерактивных платформ в обучении русскому языку в вузах. В статье также подчеркивается влияние этих методов на повышение уровня владения языком у студентов.

Ключевые слова: Русский язык, высшее образование, коммуникативная компетенция, инновационные методы, интерактивные подходы, проблемное обучение, игровые технологии, проектное обучение, мультимедийные средства, интерактивные платформы.

Narmuratov Ishankul
Associate Professor at Termez State University

RUSSIAN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION: MODERN METHODS OF DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE

Annotation. This article examines modern methods for developing communicative competence in teaching the Russian language in higher education institutions. In today's educational process, innovative technologies and interactive methods play a crucial role in language learning. The study analyzes the effectiveness of communicative approaches, problem-based learning, game technologies, project-based methods, and the use of multimedia tools in language teaching. Additionally, the article explores the advantages of practical lessons and interactive platforms in teaching Russian in higher education. The paper also highlights the impact of these methods on improving students' language proficiency.

Keywords: Russian language, higher education, communicative competence, innovative methods, interactive approaches, problem-based learning, game technologies, project-based learning, multimedia tools, interactive platforms.

Zamonaviy ta’lim jarayonida chet tillarini, jumladan, rus tilini o‘rgatish usullari doimiy ravishda takomillashib bormoqda. Bugungi kunda talabalar faqat grammatik bilimlarni egallash bilan cheklanmasdan, balki erkin muloqot qila olishlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, oliy ta’lim muassasalarida rus tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy metodlardan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy innovatsion metodlar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi [1, B.134].

Kommunikativ kompetensiya talabalarning til muhitida erkin muloqot qilish, o‘z fikrini aniq va ravon ifodalash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. U quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- Til bilimlari (lingvistik kompetensiya) – fonetika, leksika va grammatika bilimlariga ega bo‘lish.
- Nutq kompetensiyasi – o‘z fikrini aniq va mantiqiy ifodalash qobiliyati.
- Madaniy kompetensiya – o‘rganilayotgan tilga xos urf-odat va madaniyatni tushunish va qo‘llay olish.
- Ijtimoiy kompetensiya – turli kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri munosabatni tanlay olish qobiliyati.

Zamonaviy yondashuvlar aynan shu komponentlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kommunikativ yondashuv talabalarning jonli muloqotga kirishishini ta’minlaydi. Ushbu usul quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi [2, B.56]:

- Muloqotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar – bahs-munozaralar, rolli o‘yinlar va intervyu usullaridan foydalanish.
- Real hayotiy vaziyatlar – dars jarayonida amaliy muloqot holatlaridan foydalanish.

- Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar – yozma va og‘zaki muloqotni rivojlantirish uchun foydalanish.

Muammoli ta’lim usuli talabalarning tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘qituvchi talabalarni muayyan muammoli vaziyatlarga duch kelishlari uchun sharoit yaratadi va ular ushbu muammoni hal qilish uchun rus tilidan foydalanishlari talab etiladi [3, B.98].

Misol uchun:

- Talabalarga kundalik hayotda duch kelishi mumkin bo‘lgan vaziyat beriladi.
- Ular ushbu vaziyatni rus tilida muhokama qilib, yechim taklif qilishadi.
- Jamoaviy ish orqali kommunikativ kompetensiya shakllantiriladi.

Til o‘rganishda o‘yin elementlaridan foydalanish talabalarni faollashtirish va motivatsiyani oshirishga yordam beradi [4, B.49].

Rol o‘yinlari (Role-playing games) – talabalar turli rollarga kirib, muloqot qilishadi.

Interaktiv viktorinalar – "Quizlet", "Kahoot" kabi platformalardan foydalanish.

Simulyatsion mashg‘ulotlar – haqiqiy hayotiy holatlarni o‘yin shaklida qayta yaratish.

Loyihaviy usul talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalarga ma’lum bir mavzuda loyiha tayyorlash topshiriladi va ular ushbu loyiha doirasida rus tilidan foydalanishadi.

Tadqiqot loyihalari – muayyan mavzuda ma’lumot yig‘ish va taqdimot qilish.

Video loyihalar – talabalar rus tilida intervyular yoki hikoyalar yaratishlari mumkin.

Blog yuritish – rus tilida maqolalar yozish va ularni internetda e’lon qilish.

Zamonaviy ta’lim jarayonida multimediya vositalari va onlayn platformalardan foydalanish samarali natijalar beradi [5, B.134]. YouTube darslari – rus tili bo‘yicha turli interaktiv videodarslardan foydalanish. Mobil ilovalar – "Duolingo", "Busuu", "Memrise" kabi ilovalar yordamida til o‘rganish. Onlayn testlar va mashqlar – talabalar bilimini mustahkamlash uchun "Google Forms", "Quizizz" kabi platformalardan foydalanish.

Yuqorida sanab o‘tilgan metodlarning barchasi talabalar bilim darajasini oshirish, ularning muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish hamda til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi [6, B.89]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy yondashuvlar bilan solishtirganda, kommunikativ yondashuv va zamonaviy metodlar:

✅ Talabalar tomonidan tilni tezroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

✅ Nutq faolligini oshiradi va muloqotga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi.

✅ O‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida rus tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi. Innovatsion usullar, xususan, kommunikativ yondashuv, muammoli ta’lim,

o‘yin texnologiyalari, loyihaviy ta’lim va multimediya platformalaridan foydalanish orqali talabalar nafaqat til bilimlarini oshiradi, balki real hayotda ham samarali muloqot qila oladigan mutaxassislar bo‘lib yetishadi. Ushbu metodlarning izchil qo‘llanilishi kelajak avlodning til bilish darajasini sezilarli darajada oshirishiga xizmat qiladi [7, B.67].

Oliy ta’limda rus tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish bo‘yicha turli olimlar o‘z tadqiqotlarida innovatsion yondashuvlarni taklif etib kelmoqda. Vygotskiy ta’lim jarayonida ijtimoiy muloqotning muhimligini ta’kidlab, til o‘rganishda ijtimoiy muhit va kommunikativ faoliyat muhim rol o‘ynashini qayd etgan. U o‘zining “Madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi”da shaxsning rivojlanishi muloqot va ijtimoiy o‘zaro ta’sir jarayonida sodir bo‘lishini ta’kidlaydi. Rus tilini o‘qitishda ham bu tamoyil ahamiyatli bo‘lib, talabalar o‘zaro muloqot orqali til kompetensiyasini shakllantiradi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida rus tilini o‘qitishda asosiy maqsad talabalarni erkin muloqot qila oladigan darajaga yetkazishdan iborat. Shuning uchun ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kommunikativ kompetensiya talabalar tomonidan tilning to‘g‘ri va samarali qo‘llanilishini anglatadi. U quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- Lingvistik kompetensiya – grammatik, leksik va fonetik bilimlar;
- Nutq kompetensiyasi – og‘zaki va yozma muloqot qobiliyatlari;
- Madaniy kompetensiya – tilning madaniy va ijtimoiy jihatlarini tushunish;
- Ijtimoiy kompetensiya – turli vaziyatlarda tilni to‘g‘ri ishlatish qobiliyati.

Chomsky o‘zining “Universal grammatika” nazariyasida inson tili o‘rganishga tabiiy qobiliyatga ega ekanligini ilgari suradi. Rus tilini o‘qitishda bu nazariya til o‘rganish jarayonida tabiiy kommunikativ muhit yaratish zarurligini asoslab beradi. Unga ko‘ra, talabalar mustaqil mashqlar, muloqot va real hayotiy vaziyatlarni muhokama qilish orqali til bilimlarini chuqurlashtirishi mumkin. Lyakhovitkiy rus tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning muhimligini ta’kidlab, “Til – bu muloqot vositasi bo‘lib, uni o‘rganish nazariy bilim olishdan ko‘ra, uni real hayotda qo‘llashni talab qiladi” deb yozgan. Uning tadqiqotlarida interaktiv usullar, jumladan, muloqotga asoslangan mashqlar, muammoli ta’lim va rolli o‘yinlar rus tilini o‘rganishda samarali vosita sifatida ko‘rsatilgan.

Shukin zamonaviy til o‘qitish metodikalariga katta e’tibor qaratgan olimlardan biri bo‘lib, u rus tilini chet tili sifatida o‘qitishda multimediya texnologiyalari va interfaol o‘yin elementlaridan foydalanish muhimligini ta’kidlaydi. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, audiovizual materiallar, video darslar, onlayn muhitlar va interaktiv dasturlar orqali talabalar rus tilini tezroq o‘zlashtirishi mumkin. Passov kommunikativ yondashuvni chuqur o‘rgangan olimlardan biri bo‘lib, u til o‘qitishda “so‘zlashuvni rivojlantirish” eng muhim omil ekanligini ilgari surgan. Unga ko‘ra, o‘qituvchi darslarda “Suhbatga yo‘naltirilgan usullar”, jumladan, bahs-munozaralar, intervyular va teatr texnikalaridan foydalanishi kerak.

Galskova rus tilini o‘qitishda kompleks yondashuvni taklif etib, quyidagi metodlarni samarali deb hisoblaydi:

- Modulli ta’lim – mavzularni bosqichma-bosqich o‘rganish
- Ko‘rgazmali materiallardan foydalanish – vizual axborot orqali tilni yaxshiroq o‘zlashtirish
- Multimedia texnologiyalari – interaktiv dasturlar va internet resurslaridan foydalanish

Rogova rus tilini o‘qitishda “Interfaol metodlar” muhim ekanligini ta’kidlab, talabalarni passiv tinglovchi emas, balki faol suhbatdosh sifatida dars jarayoniga jalb qilish lozimligini qayd etgan. Uning fikricha, til kompetensiyasini rivojlantirish uchun jamoaviy ish, guruhli topshiriqlar va ijodiy yozuv mashg‘ulotlari samarali hisoblanadi.

Yuqoridagi olimlarning fikrlaridan kelib chiqib, oliy ta’limda rus tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim:

✅ Kommunikativ yondashuv – talabalarni faol suhbatga jalb qilish.

✅ Innovatsion metodlar – o‘yin texnologiyalari, interfaol ta’lim va multimedia vositalaridan foydalanish.

✅ Muammoli ta’lim – real hayotiy vaziyatlarni hal qilish orqali til o‘rgatish.

✅ Loyihaviy usul – talabalarni mustaqil ijodiy faoliyatga yo‘naltirish.

✅ Madaniy yondashuv – rus tilining madaniy va ijtimoiy jihatlariga e’tibor qaratish.

Bu yondashuvlar orqali talabalar nafaqat rus tilini o‘rganishadi, balki uni muloqotda qo‘llay olish malakasini ham rivojlantiradilar. Oliy ta’limda rus tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Kommunikativ yondashuv, muammoli ta’lim, o‘yin texnologiyalari va multimediya vositalaridan foydalanish talabalar til bilish darajasini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlarning tizimli qo‘llanilishi natijasida talabalar nafaqat nazariy bilimga, balki amaliy muloqot qobiliyatiga ham ega bo‘ladilar.

Rus tilini o‘qitishda zamonaviy metodlardan foydalanish talabalarning tilni o‘zlashtirish jarayonini tezlashtiradi, motivatsiyasini oshiradi va interfaol muhit yaratishga yordam beradi. Zamonaviy pedagogika va didaktika yutuqlari asosida ishlab chiqilgan metodlar an’anaviy yondashuvlarga qaraganda samaraliroq natijalar beradi. Kommunikativ metod tilni muloqot vositasi sifatida o‘rgatishga qaratilgan. O‘quvchilar grammatik qoidalarni emas, balki real hayotiy vaziyatlarda tilni qo‘llashni o‘rganadilar. Darslar dialog, roliklar tahlili, rolli o‘yinlar va suhbat shaklida tashkil etiladi. Rus tilini o‘qitishda zamonaviy metodlar yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Ayniqsa, kommunikativ yondashuv, raqamli texnologiyalar va gamifikatsiya o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Shuning uchun, zamonaviy metodlarni joriy etish nafaqat ta’lim sifatini oshirishga, balki o‘quvchilarning qiziqishlarini kuchaytirishga ham yordam beradi [8,B57].

Task-Based Learning (Vazifaga asoslangan ta’lim)ga ko‘ra, o‘quvchilarga real hayotga oid topshiriqlar beriladi. Masalan, restoran menyusini o‘rganish, yo‘l so‘rash, intervyu olish kabi mashg‘ulotlar til o‘rganishni qiziqarli qiladi. Interfaol o‘yinlar,

viktorinalar, mobil ilovalar (Duolingo, Quizlet) yordamida til o‘rganish jarayoni qiziqarli bo‘ladi. Bu metod ayniqsa yosh o‘quvchilar orasida samarali. Onlayn darslar, interfaol platformalar, sun’iy intellektga asoslangan dasturlar va mobil ilovalar yordamida til o‘rganish an’anaviy metodlardan tezroq natija beradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy metodlar yordamida o‘qitilgan o‘quvchilar:

- Tilni o‘zlashtirish tezligini 30-40% ga oshiradi.
- Grammatik va leksik xatolarni kamroq qiladi.
- Suhbatda erkinroq va ishonchliroq qatnashadi.
- Mavzularni tezroq va mustahkamroq yodda saqlaydi.

Shuningdek, zamonaviy metodlar yordamida o‘qitilgan o‘quvchilarning motivatsiyasi yuqori bo‘lib, mustaqil o‘rganish qobiliyati shakllanadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash muhim vazifalardan biridir. An’anaviy metodlar bilan solishtirganda, kommunikativ yondashuv, raqamli texnologiyalar va gamifikatsiya orqali o‘qitish jarayoni samarali va qiziqarli bo‘lishi mumkin. Ushbu maqolada ushbu uch metodning ahamiyati, afzalliklari va o‘quvchilarning ishtirokini oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kommunikativ yondashuv til o‘rganish jarayonini tabiiy suhbatlar asosida tashkil etish orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini oshiradi. Bu metod quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

- O‘quvchilar o‘rgangan bilimlarini haqiqiy muloqotlarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- Talabalar o‘z fikrlarini ifoda etish, savol berish va munozaralarda ishtirok etishga undaladi.
- Suhbatlar va rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilar o‘z qobiliyatlarini amalda sinab ko‘radilar va til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlari ortadi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada qulay va samarali qilishga yordam beradi. Zamonaviy o‘qitish vositalari quyidagi afzalliklarga ega:

- Google Classroom, Zoom, Quizlet, Duolingo kabi platformalar orqali masofaviy ta’lim samaradorligini oshirish mumkin.
- Video darsliklar, podkastlar, interfaol testlar orqali o‘quvchilar vizual va eshitish qobiliyatlarini birgalikda rivojlantiradilar.
- O‘quvchilar istalgan vaqtda va joyda ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kommunikativ yondashuv, raqamli texnologiyalar va gamifikatsiya zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi samarali usullardir. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarga tayyorlanib, bilimlarini mustahkamlaydilar va o‘qitish jarayonidan zavq oladilar. Shuning uchun zamonaviy ta’lim tizimida ushbu usullarni keng qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. "Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика". – Москва: Академия, 2006.

2. Пассов Е. И. "Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению". – Москва: Просвещение, 1991.

3. Шукшина Т. В. "Современные технологии обучения русскому языку как иностранному". – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2018.

4. Сафонова В. В. "Коммуникативная методика обучения иностранным языкам". – Москва: Высшая школа, 2014.

5. Рогова Г. В. "Методика обучения иностранным языкам в средней школе". – Москва: Просвещение, 1991.

6. Фролова Е. А., Кузнецова О. В. "Инновационные технологии в обучении русскому языку как иностранному". – Москва: Флинта, 2020.

7. Назаров О., Axmedova M. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar". – Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti, 2019.

8. Nurmatov X. "Rus tili darslarida interfaol usullardan foydalanish". – Toshkent: Fan, 2017.

9. Туктамышева А. "Интерактивные методы в обучении русскому языку". – Казань: Казанский университет, 2021.

Mahmudova Umida Ural qizi
Qarshi davlat universiteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti
umidamahmudova1010@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8791-8970

IJTIMOIY TARMOQDA MEDIAMATN DISKURSI VA ULARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarda, xususan Telegramda tildan qanday foydalanishni tahlil qiladi. Maqolada, yoshlar o'rtasidagi kommunikatsiyadagi o'zgarishlar, til me'yorlarining buzilishi va kiberlingvistik qisqartmalar kabi noodatiy til shakllari muhokama qilinadi. Shuningdek, maqola yoshlarning til o'rganish jarayonida ijtimoiy tarmoqlardan qanday foydalanishini ham tahlil etadi. Til me'yorlarining buzilishi va ijtimoiy tarmoqlardagi kommunikatsion anomaliyalar, jamiyat va ta'lim tizimi uchun xavf tug'dirishi mumkin.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoq, til, qisqartmalar, akronimlar, kiberlingvistika, yozish uslubi.

Махмудова Умида Урал кизи
Доцент кафедры английского языка и литературы
Каршинский государственный университет
umidamahmudova1010@gmail.com

ДИСКУРС МЕДИАТЕКСТА В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

Аннотация. В статье анализируется использование языка на платформах социальных сетей, в частности, на Telegram. Рассматриваются изменения в общении среди молодежи, нарушение языковых норм и нетрадиционные формы языка, такие как киберлингвистические аббревиатуры. Также исследуется, как молодежь использует социальные сети в процессе изучения языка. Нарушение языковых норм и коммуникативные аномалии в социальных сетях могут представлять опасность для общества и системы образования.

Ключевые слова: социальные сети, язык, аббревиатуры, акронимы, киберлингвистика, языковые нормы.

Mahmudova Umida Ural kizi
Associate Professor, Department of English Language and Literature, Karshi State University
umidamahmudova1010@gmail.com

MEDIATEXT DISCOURSE ON SOCIAL MEDIA AND ITS USAGE

Annotation. This article analyzes the use of language on social media platforms, specifically Telegram. It discusses the changes in communication among young people, the violation of language norms, and non-traditional language forms such as cyber-linguistic abbreviations. The article also examines how young people use social media in their language learning process. The violation of language norms and communicational anomalies on social media may pose risks to society and the education system.

Key words: social media, language, abbreviations, acronyms, cyber-linguistics, language norms.

KIRISH. Til, ijtimoiy guruh tomonidan kommunikativ ravishda bo'lishiladigan turdagi ijtimoiy aloqadir. Foydalanuvchilar ushbu shakllarni hamkorlik qilish va turli vazifalarni bajarish uchun foydalanadilar. Nvala bu fikrni “til — odamlar tomonidan baham ko'riladigan xulq-atvor kodi” deb ta'kidlash orqali izohlaydi[5, 3b]. U tilni “ma'no (ya'ni, ma'no) ni belgilovchi tizim sifatida ko'radi, ya'ni bu belgilar to'plami (ya'ni, tovushlar va simvollar) bilan bog'lanadi”. Uning fikri, bizning hozirgi dunyomizning universal va o'zgaruvchan tabiatiga mos keladi, chunki tilni ma'no uzatish uchun kelishilgan ba'zi ramzlar yoki signallardan foydalaniladigan semiotik tizim sifatida ko'rilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda foydalaniladigan akronimlar va neologizmlar, asosan, rejalashtirilmaydi[2, 3b]. Hozirgi kunda ijtimoiy tarmoq tilining holatini inobatga olgan holda, til turli shakllar va usullarda paydo bo'lishi mumkinligi va lingvistik, kommunikativ jihatdan turli yo'llar bilan talqin qilinishi mumkinligi to'g'ri ekanligini aytish mumkin. Bu foydalanuvchilar, guruhlar va jamiyatning mulkidir; buning yordamida ko'plab ishlarni amalga oshirish, turli harakatlarni bajarish va ko'plab maqsadlarga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ijtimoiy media axborot kommunikatsiya texnologiyalari tildan foydalanishning bugungi kundagi ilg'or shaklidir. Bu, inson va uning jamiyatning rivojlanishiga yordam beradigan, kompyuter orqali o'rnatilgan kommunikatsiya va o'zaro ta'sir tizimining bir shaklidir. Ijtimoiy media kontseptsiyasiga turli nuqtai nazardan qarash mumkin, ammo umumiy ma'noda, bu mobil veb-texnologiyalarni ishlatib, turli foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan media kontentlarini baham ko'rish, hamkorlik qilish, muhokama qilish va o'zgartirish imkonini beradigan yuqori darajadagi interaktiv platforma sifatida qaraladi. Andreas va Maykl - ijtimoiy mediani odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir kanali sifatida tasvirlaydilar, bunda ular turli tarmoqlarda bir-biri bilan fikr almashadilar, yaratadilar va ulashadilar deb tariflangan[1, 23b]. Ijtimoiy media, vebga asoslangan xizmat bo'lib, shaxslar, jamiyatlar va tashkilotlarga hamkorlik qilish, ulanish, bu orqali ular bunday kontentlarni bir-biriga yoki ko'plab odamlar bilan o'zaro aloqada bo'lib yaratish, hamkorlik qilish va ulashish imkonini beradi. Ijtimoiy media, o'z ichiga ijtimoiy tarmoqni olgan kichik bir qism

sifatida, internetga asoslangan texnologiyadir [5, 7b]. U raqamli texnologiyalar bilan bog'liq vositalar va resurslardan foydalanib, odamlar o'rtasida samarali kommunikatsiya va axborot tarqatishni rivojlantirmoqda.

Yoshlarning, til o'rganish jarayonida bo'lgan maktab yoshidagi bolalar javoblari va faoliyatlari, yangi davr ilm-fan va texnologiyasining mahsuli bo'lgan ijtimoiy media ta'sirida katta darajada o'zgaradi. Yoshlarning yozish tizimi, an'anaviy ingliz va o'zbek tilidagi yozish me'yoridan sezilarli darajada farq qiladi va bu ijtimoiy media, ya'ni trendda bo'lgan tizimning mahsulidir.

TAHLIL VA NATIJALAR. Biz Telegram suhbatlarining o'n xil turli sohalardagi mediamatnlardan olingan ingliz va o'zbek tillaridagi namunalarini yig'ib, ularda qisqartmalar, abbreviaturalar va an'anaviy bo'lmagan yozish uslublarini aniqlab, tahlil qildik.

Ular juftliklar sifatida taqdim etiladi va har biri "mediamatn" deb nomlanadi.

Mediamatn 1

Speaker A: bro gudevenin
Speaker B: Good evening, how are you?
Speaker A: fyn sir, hw is family?
Speaker B: We are fine, thanks
Speaker A: ok, hw is bro clement planning for the wife's burial?
Speaker B: He is still making arrangement, the date is yet to fixed
Speaker A: ok, sir any tyn is been fixed, let me kn. My mum's dad is dead will b burial by nxt wk friday

Mediamatn 2

Speaker A: hv you stated the biznes?
Speaker B: Just paid 4 d shop
Speaker A: Ok dear, i wil cum c the place when u hv started
Speaker B: kk. Will k u posted

Mediamatn 3

Speaker A: Did you c my PA b4 traveling?
Speaker B: No she didn't kum hum on tym, coz I left b 5.21
Speaker A: So u won't c ur father?
Speaker B: Coz I told her of my travel, I had sometin to discuss wit m elder sis

Mediamatn 4

Speaker A: Don't wori, when I kum bk, I wil kum n c u
Speaker B: No problem
Speaker A: Gud nite boo, ehhh hw is ur health?
Speaker B: I am a bit better nw, tnk u

Mediamatn 5

Speaker A: yes dear, am bk
Speaker B: Alright. Oop u prayed 4 me
Speaker A: yes o

Speaker B: where ar u nw?
Speaker A: In Opobo kmin bk today, abt leaving the ous nw. i hv seen my project supervisor, tnx

Mediamatn 6

Speaker A: hy boo gud pm
Speaker B: Run away bea
Speaker A: gud pm boo
Speaker B: where hv u been?
Speaker A: uniport
Speaker B: hiding, i guess
Speaker A: ya

Mediamatn 7

Speaker A: Gud day sir
Speaker B: How are you? It appears you have slept
Speaker A: M 5n sir. Happpy gud Friday. Haven't slept, went 2 get sumtng

Mediamatn 8

Speaker A: gud evening sir
Speaker B: How are you?
Speaker A: m 5n sir. Hw was ur day sir?
Speaker B: Fine. What about your parents?
Speaker A: dey r doing gr8. Hw is d family?
Speaker B: Fine, my thanks
Speaker A: U r welcum sir

Mediamatn 9

Speaker A: gudpm sir, hw wz ur day nd ur family?
Speaker B: Thanks my dear, how are you?
Speaker A: im fn tnk u. happi 2 chat wit u 2day
Speaker B: So, how is your program?
Speaker A: tnk God am done wit it since, dea z no probl at all. Though I miss batch 4 service,z wen de ar stil processing my result by dt im thru de hav end names 2 abuja jst dt week. Maybe dtz hw God wnt it.

Mediamatn 10

Speaker A: gudevening sir. longest tym, h war u doing, nd my pple sir? Sir hv u forgotten me already, u ar not replying my message, why?
Speaker B: I have not forgotten you, my dearie. How are you and your siblings?
Speaker A: ok im fine tnk u sir. sorry i ve nt bn calln al dis while. z hw my situation z now but wen tns turn aroud for me, I wil surely visit u kk. As for my siblings de ar fine nd alar graduate now except last born dt finished sec skul, las year nd first son hs done wit master degree nd ist daughter z now married wit one kid. De stay in P.H. So God z incharge. i hope u ar fine too.

Yuqoridagi chatlar yoki suhbatlarda, yoshlar yoki hozirgi talabalarning ijtimoiy tarmoqlarda foydalanayotgan tilida ko'plab noan'anaviy yozish tizimlari mavjud. Ushbu chatlarda turli qisqartmalar, so'z yasash, va noodatiy yozuv shakllari ko'rinadi.

Shu kabi til me’yorlarining buzilishi o’zbek tilida ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalarda ham uchramoqda. Bunga biz yoshlar orasida turli mavzularda suhbatlashilgan mediamatnlarni misol qilib keltirdik.

Mediamatn 1

So’zlovchi 1: Hamma 👀🤷‍♀️ Shunaqa qilib turmasin pls

So’zlovchi 2: Necha kishi bermadi Sevara

So’zlovchi 3: Man $ olib boraman, avans tushsa $ qilib berasizlar kimlarga to'lab turay Sevara

Mediamatn 2

So’zlovchi 1: Manku bugun qarz sõradim, Saodat, Maftunam qarz olibdi

So’zlovchi 2: Ertaga iloji boricha olib keling pls

Mediamatn 3

So’zlovchi 1: Sevara opa plastikizni yana tashavoring pls

So’zlovchi 2:Uzur, Topolmeyomman

So’zlovchi 3: 😂😂😂😂😂😂😂😂😂 yomon gapirasse

Mediamatn 4

So’zlovchi 1: Qeqdan chiqdi endi bu? Nimaga bugun yuq yakuniy dedizla unda

So’zlovchi 2: Nimaga unaqa odamni ahmoq qilganday qilasilar Usha kuni dushanba utiraylik dedim polniy yakuniy dedilar, bugun uje 10 Dan keyin pochti hamma deyarli bekor yurdik, ertaga yuqmi Deb 12 Marta suradim ertalab faqat didilar man borib zalog tashab keldim ertaga sharmanda bulib qomaylik deb

Mediamatn 5

So’zlovchi 1: Hammasidan shunisi zor bolibdikuuu

So’zlovchi 2: Ha nimasini aytas, bits-bits buldi.

So’zlovchi 3: Mazza qildik lekin💃💃💃 Shahnozni tugilgan kunida to be continued 💃💃💃

So’zlovchi 4: Ureeeee

Mediamatn 6

So’zlovchi 1: Ayniqsa anu bayroq kutargan bolaga qaragan joyi Zur chiqibdida

So’zlovchi 2: Mayliidaa choponnda bir qator bulib turganlarizgaa lekin 👍👍👍👍

So’zlovchi 3: sizam kelsez bulardiiii…

Mediamatn 7

So’zlovchi 1: Iltimos imtixon buladigan Kundan bir kun oldin gruppaga tashab qo’yilar mabodo ko’rmay qolsam

So’zlovchi 2: 14.01 da ham bor ONA dan

Mediamatn 8

So’zlovchi 1: Yoqimli iwtaxa

So’zlovchi 2: Issiqqina yesez keling Biror nima yedizmii?

So’zlovchi 1: Yoq

So’zlovchi 2: Vaqtiz bolsa keling yeysiz

So’zlovchi 1: Vaqt yudeee

So’zlovchi 2: Hmm

Mediamatn 9

So’zlovchi 1: Yaxshilab tayyorlanb kelinglar!!!

So’zlovchi 2: Haa bulli ustoz bzaga ishonurin😁💔

So’zlovchi 2: Ustoz oralig joriylani nechchi quyopsz

So’zlovchi 1: Manga ochilmadi halicha. Man ta’tildamanku

So’zlovchi 2: Xa siz qo’yaszmi barbir boshqala quymedmi

So’zlovchi 1: Ha shunday

So’zlovchi 2: Manga nechchi qo’yasz ustoz😁

Mediamatn 10

So’zlovchi 1: 8.5 ga oldim

So’zlovchi 2: Arzonga opsana

So’zlovchi 3: San naxt osenam bolurardyu, Puln kopu😂😂

So’zlovchi 1: Hoz rasmga olib tashiyman balki oddiyroqdir maniki

So’zlovchi 2: 7mlnu botta san qanaqp 5.5 ga oldn

So’zlovchi 3: Lgmi

So’zlovchi 2: Uzumdan olw keremi

So’zlovchi 1: Telam ol

Noodatiy Lingvistik Xususiyatlar

i. **Standart bo'lmagan imlo/orfografiya:**

- gud (good), kum (come), ur (your), ous (house), welcum (welcome), dey (they), biznes (business), hum (home), jst (just) va h.k.
- Manku(Man-ku), Maftunam (Maftuna ham), plastikizni (plastigizni), tashavoring (tashlab yuboring), Uzur, Topolmeyomman (uzr, topa olmayapman), gapirasse(gapirasiz e), Qeqdan (qayerdan), yuq (yo’q), dedizla(dedinglar), bulib qomaylik (bo’lib qolmaylik), aytas(aytasiz), turganlarizgaa(turganlaringizga), sizam kelsez bulardiiii…(siz ham kelsangiz bo’lardi.), yedizmii?(yedingizmi),

yudeee(yo’qda), bulli(bo’ldi), bzaga(bizga), quyopsz (qo’yyapsiz), quymedmi(qo’ymaydimi), opsana(olibsan a), naxt osenam bolurardyu(naqtga olsang ham bo’lardi-ku), botta (bu yerda), qanaqp oldn (qanday qilib olding), telam (tel ham)

ii. **Harf/raqam homofonlari:**

- 2 (to), b4 (before), 4 (for), gr8 (great), 2day (today), 5n (fine)
- Olw(olish), iwtaha (ishtaha),

iii. **Akronimlar, qisqartmalar va kiberlingvistik so'zlar:**

kk (fine, okay yoki thank), boo (boy), bae (baby), ya (yes), dey (they), dea (there), de (the, they), dez (that is), dis (this), sometin yoki sumtng (something), wori (worry), oop (hope), kmin (coming), happi (happy), w it (with), thru (through), probl (problem), wen (when), hav (have), stil (still), las (last), calln (calling), wil (will), aroud (around).

- $ (pul ma’nosida), 14.01(14-yanvar), ONA (fan nomi qisqartirilgan), 😁❤️💃👍(emojilardan foydalanish),

iv. **So'zlar o'rnida harflar ishlatilishi:**

- b (be yoki before), d (the), u (you), k (keep), c (see), n (and), r (are), z (is)

v. **Qisqartmalar:**

- fyn (fine), hw (how), tyn, tym (time), kn (know), nxt (next), wk (week), hv (have), bk (back), tnk, tnx (thank), nw (now), ar (are), abt (about), wz (was), nd (and), fn (fine), dt (that), skul (school), hs (has), nt (not), bn (been)
- pls, 8,5 (million), hoz (hozir)

vi. Tinish belgilarining tushirib qoldirilishi: Ikkala tilda ham berilgan mediamatnlarda kerakli o’rinlarda tinish belgilari deyarli ishlatilmagan.

vii. O’zlashtirma so’zlar: uje, please, polniy, pochti.

Ma'lumotlar ochiq va noodatiy til me’yorlarini namoyish etadi, bu holatda har bir inson xohlagan shaklda o'z xabarini ifodalashda erkin bo’ladi. Ammo, diskurslardan ko'rinib turibdiki, bu bir-biriga zid bo'lib, til foydalanuvchisining xohishiga qarab shakllanadi.

Masalan (iv) uchun, biz imloning yagona harflari so'zlarni ifodalash uchun ishlatilganini ko'ramiz. **B, u, d, n, r, z** kabi harflar mos ravishda **"be", "you", "the", "and", "are"** va **"is"** so'zlarini ifodalaydi. Beshinchi misolda – qisqartmalar, odatdagi qisqartmalardan foydalanish ko'rsatilgan. Noodatiy qisqartmalardan tashqari, ma'lumotlarda qisqartirilgan so'zlarni turli shakllarda ifodalashning ko'plab misollari mavjud. Masalan, **"tnx"** va **"tnk"** so'zlari "thank" uchun ishlatilgan; **"tyn"** va **"tym"** so'zlari esa "time" uchun ishlatilgan. Diskursda, yagona harflar va qisqartmalar bir xil so'zlarni ifodalashda ishlatilgan. Misol uchun, **"and", "are"** va **"the" yoki "they", "fine"** so'zlari **"n"** yoki **"nd"; "r"** yoki **"ar"** va **"de"** yoki **"d"; "fyn"** yoki **"fn"** bilan ifodalangan.

Ma'lumotlar, shuningdek, **"fyn"** va **"fn"** qisqartmalari **"fine"** so'zi uchun ishlatilganidan tashqari, bu so'zning raqam va harf kombinatsiyasi bilan ham

ifodalanganini ko'rsatdi, masalan, **"5n".** Bu holat tizimni oldindan taxmin qilishni qiyinlashtiradi va chalkashtiradi. Ijtimoiy tarmoqlardagi tilning talabalarning psixologiyasiga salbiy ta'siri, ayniqsa 7, 8, 9 va 10-misollarda sezilarli bo'ldi. Bu matnlar ikki talaba va ikki o'qituvchi o'rtasidagi suhbat yoki dialogni ifodalaydi. Talaba va o'qituvchi o'rtasidagi suhbat, ma'lum darajada, rasmiy yoki norasmiy bo'lishi kerak va tilda ham bu aks etishi lozim. Ammo, matnlarda biz shuni kuzatdikki, o'qituvchilar rasmiy iboralar ishlatgan bo'lsa, talabalar kiberlingvistik qisqartmalarni ishlatgan.

XULOSA. Yoshlarning yozish uslublarining xavotirli tomoni shundaki, bu usul ular uchun o‘rganilgan va ichki psixologiyasiga chuqur kirib borgani bois, Yoshlar tilni ishlatishda kontekstual, rasmiy yoki hatto ijtimoiy farqlarni sezmaydilar. Yoshlar esse va kompozitsiyalarini o‘qiganingizda, turli xil qisqartmalar, morfologik qisqartmalar, boshlang‘ich harflar, qisqartirishlar va yangi so‘zlar (neologizmlar)ni ko‘rishingiz mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarning tilidagi lingvistik anomaliyalar va pedagogik og‘ishlar jamiyat, ijtimoiy va ta'lim sohalariga katta xavf tug‘diradi. Shuning uchun ijtimoiy tarmoqlarning innovatsiyalaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanish zarur, chunki mamlakatimiz va jamiyatimizni rivojlantirish, o'zgartirish va saqlab qolish tilning kommunikativ kuchi va yoshlarning pedagogik salohiyatiga bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Andreas M. Kaplan *, Michael Haenlein, Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, 0007-6813/$ — see front matter # 2009 Kelley School of Business, Indiana University. All rights reserved. doi:10.1016/j.bushor.2009.09.003

2. Asteroff, J.F. (1987). Paralanguage in electronic mail: A case study. Unpublished doctoral dissertation, Columbia University, New York. 1987

3. B. Danet, L Ruedenberg-Wright, and Y.Rosenbaum-Tamari "HMMM...WHERE'S THAT SMOKE COMING FROM?" Writing Play and Performance on Internet Relay Chat. J. Comput. Mediat. Commun. 2 (4): 0 (1997).

4. Milroy, Lesley. 1980/1987. Language and Social Networks. Oxford: B. Blackwell.

5. Nwala, M. A. (2015). Introduction to linguistics: A first course. (rev. edition Port Harcourt: Obisco Nig. Enterprises.

6. Labov, William. 2001. Principles of Linguistic Change (II): social factors. Oxford, UK: Blackwell.

7. Rezabek, Landra L. and John J. Cochenour. “Visual Cues in Computer-Mediated Communication: Supplementing Text with Emoticons.” Journal of Visual Literacy 18 (1998): 201-215.

8. Stewart Shapiro, Deborah J. MacInnis, Susan E. Heckler, Ann M. Perez, An experimental method for studying unconscious perception in a marketing context 1999, https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(199909)16:6<459::AID-AR2>3.0.CO;2-2

9. Terry Flew & Richard Smith ARTICLE/CHAPTER TITLE: Mobile New Media JOURNAL/BOOK TITLE: New Media: An Introduction VOLUME: DATE: 2011 . P. 279-289

10. https://daryo.uz/en/2023/03/23/uzbekistan-ranks-second-in-number-of-telegram-channels.

11. https://emojipedia.org/

Eshchanova Gavhar
Urganch davlat pedagogika instituti
“Boshlang‘ich talim metodikasi” kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

TARIX VA EPOS MUNOSABATI XUSUSIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqning tarixiy o‘tmishida hech qachon unutilmaydigan mahobatli va mudhish voqealarning o‘sha xalq milliy eposida hamisha o‘z ifodasini topishi, xalq dostonlari millat tarixining yozilmagan solnomalari hisoblanishi, “Edigo” dostoni syujeti va tarixiylik masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: epos, tarix, xalq milliy eposi, Edigo, To‘xtamish, Oltin O‘rda, xorazmiylar, Abulg‘ozi Bahodirxon, “Edigo” dostoni, qo‘ng‘irot, qiyot, qipchoq, qangli, xitoy, jaloyir, chig‘atoy.

Эшчанова Гавхар
Ургенчский государственный педагогический институт
Доцент кафедры «Методика начального образования»,
кандидат филологических наук

О СВЯЗИ ИСТОРИИ И ЭПОСА

Аннотация. В данной статье никогда не забытые величественные и страшные события исторического прошлого народа всегда находят выражение в национальном эпосе этого народа, народные эпопеи рассматриваются как неписаная летопись истории народа, сюжет эпоса “Эдиго” и обсуждаются вопросы историчности.

Ключевые слова: эпос, история, народный национальный эпос, Эдиго, Тохтамыш, Золотая Орда, Хорезмский народ, Абулгози Бахадирхан, эпос «Эдиго», призыв, декламация, кипчак, канглы, китаец, джалоир, чигатой.

Eshchanova Gavhar
Associate Professor of the Department of "Primary Education Methodology",
Candidate of Philological Sciences, Urgench State Pedagogical Institute

ON THE RELATIONSHIP OF HISTORY AND THE EPIC

Annotation. In this article, the never-forgotten majestic and terrible events of the nation's historical past are always expressed in the national epic of that nation, folk epics are considered unwritten annals of the nation's history, the plot of the epic "Edigo" and issues of historicity are discussed.

Key words: epic, history, folk national epic, Edigo, Tokhtamysh, Golden Horde, Khorezms, Abulghozi Bahadirkhan, "Edigo" epic, call, recitation, Kipchak, Kangli, Chinese, jaloyir, chigatoy

Eposning yuzaga kelishi juda ko‘p omillarga bog‘liq bo‘lib, ularning eng asosiy manbalaridan biri xalqning tarixiy o‘tmishda yuz bergan dolzarb voqealardir. Albatta, har qanday tarixiy voqea ham solnomalarga yozilavermaydi shuningdek, har qanday voqealar ham epos sifatida ro‘yobga chiqmaydi.

“Xalqda umumiy rag‘bat uyg‘otib, uning fantaziyasini junbushga keltiradigan shunday bir tarixiy lahza yuzaga keladiki, u albatta, xalq epik poeziyasida o‘zining muayyan ifodasini topadi” [Веселовский А. 1:298]. Zero, eposga asos bo‘lgan ushbu dastlabki material asrlar osha avloddan-avlodga o‘tib o‘tmish voqealarining aks sadosini keyingi avlodlarga etkazadi. Shuni ham alohida ta’kidlash kerakki, “Og‘zaki epos aniq tarixiy dalillarni o‘zida juda kam saqlab qoladi. Biroq unda boshqa bir muhim imkoniyat mavjud: epos keng doiradagi ijtimoiy muhit ongida saqlanib qolgan voqealar mohiyatiga berilgan bahoni asrlar bo‘yi keskin o‘zgarishsiz saqlab kelishi mumkin” [Азбелев С.2:36].

Xalqning tarixiy,o‘tmishida hech qachon unutilmaydigan mahobatli, o‘z navbatida mudhish voqealar ko‘plab topiladi va ular o‘sha xalqning milliy eposida hamisha aks sado berib turadi.

Darvoqe, “Folklor tarixi uning kuylovchilari tarixining bir qismidir”. Shunday ekan, ular tarkibidagi ijtimoiy-iqtisodiy, etnografik ma’lumotlar xalqning jonli tarixining badiiy tafakkurida qayta ishlangan ko‘rinishlaridir. Binobarin, “Epos qadimiyatning ulkan ehsoni, o‘zi yaratilgan davrning umumiy dunyoqarashi, ayni paytda, jonli an’anaviy ijod va ijro sharoitlarida davrlararo xalq ruhining obyektiv holatini ifodalab, mazmun va shakl jihatidan goh ko‘lamlashib, goh siqiq tarzda avlodlarga etib kelgan buyuk obidadir” [Веселовский А. 3: 252].

Bunday monumental obidalar o‘zbek xalq og‘zaki ijodida juda ko‘p bo‘lib, uning bir bo‘lagini Xorazm dostonlari tashkil etadi. Xorazm vohasida ommalashgan dostonlar eposning romanik turiga mansub bo‘lsa-da, ulardaomanik xususiyatlar turlicha darajada namoyon bo‘ladi.

Xorazm dostonlari tadqiqotchisi S.Ro‘zimboev ularni bir qancha turlarga bo‘ladi. Bular “Go‘ro‘g‘li” va “Oshiq” turkumlaridir [Ro‘zimboyev S.4:72].

“Go‘ro‘g‘li” turkumi qahramonlik-romanik eposga aloqador bo‘lganligi sababli ularda tarixiy-etnografik tafsilotlar ancha kuchli. “Oshiq” turkumi dostonlarida romanik bo‘yoqdorlik juda kuchli bo‘lganligidan tarixiylik muayyan darajada xira tortgan.

So‘z yuritmoqchi bo‘lganimiz “Edigo” dostoni “Oshiq” turkumiga kiritilsa-da, o‘ziga xos xususiyatlari uni bu turkumdan ancha chetga tortadi. Negaki, “Oshiq” turkumiga kiruvchi boshqa dostonlarda tarixiy shaxs, tarixiy makon umuman, tilga olinmaydi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, prof. S.Ro‘zimboyev o‘zining doktorlik dissertatsiyasida yuqoridagi fikriga tuzatish kiritib, “Edigo” dostonini jangnoma tarzidagi tarixiy-fantastik doston deb belgilaydi[Ro‘zimboyevS.4:19] o‘z navbatida ushbu dostonni T.MirzayevB.Sarimsoqovlar ham tarixiy-fantastik doston sifatida baholaganlar. [MirzayevT., Sarimsoqov B.5: 20].

E’tiborni tortadigan tomoni shundaki, “Edigo” dostonni muqaddimasi Xorazmda tarqalgan boshqa dostonlar muqaddimasidan keskin farq qiladi.

Darvoqe, Xorazm dostonlarining deyarli barchasida muqaddima juda qisqa bo‘lib, makon, zamon va epik qahramon haqida qisqacha ma’lumot berilib, voqea tafsiloti beriladi. “Edigo” dostonida esa muqaddima keng va batafsil berilgan:

“Ammo roviylar andog‘ rivoyat qilurlarkim, qadim zamonda Xorazm viloyatida Qo‘ng‘irot degan shaharda bir podsho bor erdikim, ziyoda ulug‘ podsho erdi. Shahri Behro, Chin-mochin, Xitoy-Xo‘tandin boj olur erdi. Ul podshoning otig‘a To‘xtamishxon der erdilar. Ko‘p ulug‘ podsho erdi. Aning uchunkim, ul podshoning ayyominda Xorazm shahrinda qirq ming uyli qo‘ng‘irot, qirq ming uyli qipchoq, qirq ming uyli mang‘it, qirq ming uyli uyshun, qirq ming uyli nayman, qirq ming uyli qozoq, qirq ming uyli qalpoq, qirq ming uyli nukus, qirq ming uyli qangli, qirq ming uyli xitoy, qirq ming uyli chandir bor erdi. Alqissa, har urug‘din bir odam podshoning xizmatinda bo‘lib, biri mehtar, biri qushbegi, biri noyib, biri shayxulislom, har kim bir amalda erdilar. Ammo amaldorlarning jamoasining ulug‘i to‘qson ikki to‘p mang‘itdin To‘limxo‘ja degan erdi” [6:170 -243]

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, boshqa Xorazm dostonlarining birortasida ham urug‘lar haqida so‘z yuritilmaydi. Eng muhimi esa shuki, ushbu doston muqaddimasida keltirilgan urug‘larning aksariyati ilmiy adabiyotlarda ham qayd qilib o‘tilgan.

Xorazm etnografiyasining tadqiqotchisi G.P.Snesaryevning ko‘rsatishicha, Xorazmda o‘zbek urug‘laridan: qo‘ng‘irot, qiyot, qipchoq, qangli, xitoy, jaloyir, chig‘atoy ahli bu yerda XI asrdan; uyg‘ur, nayman, do‘rman, mang‘it, nukus, toma, masit, qulon, olchinlar XV asrdan beri istiqomat qilib kelishadi [Snesaryev G.7: 83-85].

Agarda fikr yuritayotganimiz “Edigo” dostonida qayd qilingan urug‘ nomlari bilan G.P.Snesaryev bergan ma’lumotlar chog‘ishtirilib ko‘rilsa, ushbu dostonda tarixiylikka qanchalik e’tibor qaratilganligi ma’lum bo‘ladi. Dostonda urug‘larning har biridan bitta vakil podsholikning turli lavozimlarini egallaganligi ham aytib o‘tilgan. Albatta, dostonda podsho To‘xtamish nomi bilan tasvirlanadi. Biroq Xorazm tarixiga nazar solinsa, aslida o‘zbeklarni jamlab, ularning ahilligini ta’minlab, har bir urug‘ning vakiliga lavozim bergan xon Abulg‘ozidir. U o‘zbeklarni to‘rt guruhga bo‘ladi. Har bir urug‘ni “to‘pa” deb nomlab, birinchisiga uyg‘ur va naymanlarni, ikkinchisiga qo‘ng‘irot va qiyotlarni, uchinchisiga nukus va mang‘itlarni, to‘rtinchisiga qangli va qipchoqlarni kiritdi. Ularga o‘n to‘rt urug‘ni qo‘shgan. Keyinchalik ular “O‘n to‘rt urug‘ ” nomini

olganlar. Ulardan jaloyir va alilini qiyotlarga, kenagaslarni nukusga, xo‘ja elini mang‘itga, do‘rman, yuz ming urug‘larini uyg‘urlarga, payg‘ambar avlodlarini esa naymanlarga qo‘shadi.

Dostonda podsho sifatida To‘xtamishxon obrazi tasvirlangan bo‘lsa-da, uning faoliyati tasvirida Xorazm hududida bo‘lib o‘tgan tarixiy voqealar, xususan, Abulg‘ozi Bahodirxonning yuqorida qayd qilib o‘tganimiz ishlari o‘z badiiy ifodasini topgandek ko‘rinadi.

Bundan tashqari, dostonda makon sifatida Qo‘ng‘irot tilga olinadi. Xorazm dostonlarining boshqa birortasida ham ushbu toponim uchramaydi. Shuningdek, Xorazm dostonlarida o‘zbek, O‘zbekiston kabi etnonimlar, umuman, ko‘zga tashlanmaydi. «Edigo» dostonida esa bu atamalar bir necha o‘rinlarda tilga olinadi. Buni quyidagi misralar ham tasdiqlaydi:

Ey bibijon, O‘zbekiston yurtidin,
Bizning elga ajab o‘g‘lon kelibdur... [6:243]

Dostonda “o‘zbek”, “O‘zbekiston” atamalarining qo‘llanishi, o‘zbek urug‘larining nomma-nom berilishi asarning Xorazm vohasiga o‘zbeklar kirib kelganidan keyin yaratilganligiga asos bo‘la oladi. Binobarin, Xorazmdagi o‘zbek aholisining etnik kelib chiqishi bir xil emas. Ular Shimoliy va Janubiy o‘zbeklarga bo‘linadi. Janubiy o‘zbeklar Xorazmning tub aholisi hisoblangan qadimgi xorazmiylar avlodidan bo‘lib, XVI asrda vohaga shimoldan kirib kelib, turli urug‘larga bo‘lingan Oltin O‘rda o‘zbeklari bilan aralashgan aholidir. Birgalikda kechayotgan iqtisodiy madaniy aloqalar ushbu guruhlarning bir-biriga singishib ketishiga imkoniyat yaratgan. Shimoliy hudud o‘zbeklari tub aholidan dehqonchilik madaniyatini o‘rganib, ularning XX asr boshlarigacha atalib kelingan «sart» nomining o‘rniga «o‘zbek» etnonimini olib kirdilar».[Сазонова М.8: 8]

Yuqorida keltirilgan fikrdan ma’lum bo‘ladiki, Oltin O‘rda o‘zbeklari Xorazmga ko‘chib kelganlaridan keyin o‘zlari bilan birga tarixiy shaxslar – Edigo va To‘xtamishxonlar bilan bog‘liq epik mazmunni qayta ishlab, mahalliy tarixiy voqealarga bog‘lagan holda doston shakliga keltirgan bo‘lishlari mumkin. Negaki, Edigo va To‘xtamishxon bilan bog‘liq voqealar bilan birga Abulg‘ozi Bahodirxon faoliyati bilan bog‘liq ayrim detallar ham dostondan o‘rin olganligi alohida qayd qilib o‘tildi. Binobarin, “Edigo” dostonidagi voqealar vohaning xorazmiylarga aloqador aborigen aholisining an’anaviy dostonlaridagi ayrim motivlarni, arxaik eposdagi ba’zi epizodlarni o‘ziga qamrab olib o‘g‘uz eposiga xos she’riy tuzilishiga asoslangan holda yaratilgan bo‘lsa-da, tarixiy epik mazmun asosan, o‘zbek etnonimi bilan ataluvchi aholiga tegishli bo‘lib, asar ularning xususiy eposi sifatida tan olinishi zarur.

Demak, eposning shakllanishi xalqning tarixiy o‘tmishidagi eng dolzarb voqealar ta’sirida yuzaga kelib, juda ko‘p jarayonni o‘z boshidan kechiradi. Uning tarkibiga ko‘plab arxaik eposga tegishli motivlar kirib keladi. Davrlar o‘tishi bilan uning mazmunidagi ayrim tarixiy voqealar o‘zining asl mazmuni, mohiyatini o‘zgartirishi ham mumkin. Biroq “Edigo” dostoni 1835-yilda yozuvga ko‘chirilgan. Ehtimol, doston o‘sha

davrgacha ayrim o‘zgarishlarni boshdan kechirgandir. Ammo yozuvga ko‘chirilgan paytdan boshlab bizgacha o‘z asl holatini saqlab kelgan, shubhasiz.

Folklorshunos S.Ro‘zimboyevning “Edigo” dostonini jangnoma tarzida baholashi bejiz emas. Sababi, tarixiylik xususiyati jangu jadallar bilan aloqador qahramonlik dostonlarida ko‘proq namoyon bo‘ladi. Albatta, “Edigo” dostonini qahramonlik eposi tarzida baholamoqchi emasmiz. Biroq uning mazmunida jang bilan bog‘liq epizodlar ham anchagina. Ma’lumki, “Oshiq” turkumiga mansub dostonlarda bunday epizodlar deyarli uchramaydi. Shu sababdan bo‘lsa kerak, ularda biz epik qahramonning ajralmas yo‘ldoshi epik ot obrazini ham ko‘rmaymiz. [Рузимбаев С.9:29].

“Edigo” dostonida epik ot bosh qahramonning eng yaqin do‘sti, hammaslagi sifatida tasvirlanadi. Shu sababli asarni jangnoma doston sifatida baholansa, uning mazmunidagi tarixiylik xususiyatini namoyish qilish ham o‘z isbotini topgandek bo‘lardi.

Professorlar T.Mirzayev va B.Sarimsoqovlar bu dostonni “afsonaviy-sarguzashtlik tomonga qarab yanada ko‘proq siljiganligini, unda ayrim tarixiy shaxslar nomidan boshqa hech narsa qolmaganligi”ni ta’kidlaganlar.[Mirzayev T., Sarimsoqov B. 5:20].

Tashqaridan qaraganda, dostonda haqiqatan ham Edigo bilan To‘xtamishxon nomlarini hisobga olmaganda, tarixiy voqealardan asar ham yo‘qday ko‘rinadi. Bu masalaning bir tomoni. Ikkinchidan, doston chuqurroq tahlil qilinsa, unda Xorazm o‘zbeklari tarixi bilan aloqador ayrim epizodlar ko‘zga tashlanganday bo‘ladi. Bularning ayrimlari haqida yuqorida ba’zi fikrlar qayd qilib o‘tilgan edi.

Dostondagi tarixiylik masalasiga aniqlik kiritish uchun asarning bosh qahramoni Edigo obraziga e’tiborni qaratish zarur. Albatta, har qanday epik qahramon o‘z prototipidan keskin uzoqlashishi badiiy adabiyot, ayniqsa, xalq og‘zaki ijodi asarlari uchun qonuniy holdir. Ammo tarixda Edigo degan shaxs yashab, faoliyat ko‘rsatgan ekan va uning obrazi doston janri orqali ifodalangan ekan, bu hol o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi. Shu sababli tarixiy Edigo bilan dostondagi Edigo obrazini bir-biriga qiyos qilgan holda bu masalaga bir muncha aniqlik kiritish mumkin, albatta.

Binobarin, xalq dostonlari millat tarixining yozilmagan solnomalari bo‘lib, ular asrlar osha xalqning bebaho ma’naviy boyligi sifatida yashaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Веселовский А.Н.Из лекции по истории эпоса. (Публикация В.М.Гацака) //Типология народного эпоса.- Москва. Наука, 1975, С.298.
2. Азбелев С.Н. Историзм былин и специфика фольклора.- Ленинград. Наука, 1982, С.36.
3. Веселовский А.Н.Об историзме в изучение этнографических истоков фольклора.// Фольклори этнография.-Л .:Наука,1984,С.252
4.Ro‘zimboyev S.Xorazm dostonlari. Xorazm dostonlarining spesifikasi, tipologiyasi va poetikasi. Dokt. diss...- Toshkent. 1990, 19, 72- bet.

5. MirzayevT., Sarimsoqov B. Doston, uning turlari va tarixiy taraqqiyoti. //O‘zbek folklorining epik janrlari. - Toshkent. 1981, 20- bet.
6. Oshiqnoma, I tom, ,- Urganch, 2006, I tom, 170- bet; 243 - bet.
7. Снесарев Г.П. Объяснительная записка к карте расселения узбеков на территории Хорезмской области. (конец XIX-начао XX в.) // Хозяйственно-культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана.- Москва. Наука, 1975. С.83-85.
8. Сазонова М.В.Традиционние хозяйство узбеков Южнего Хорезма, - Ленинград, Наука, 1978, С.8.
9. Рузимбаев С.Идейно-эстетическая своеобразие цикла дастанов «Ашык». //Взаимовлеяние и преемственность литератур. –Тошкент. изд.ТГПИ им. Низами, 1989, С.29.

Xudoyorova Gulnora Nuriddinovna
Xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

ZAMONAVIY RUS TILIDAGI ERGONIMLARNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy rus tilidagi ergonimlarning shakllanish xususiyatlari o‘rganilgan. Ergonimlarning tuzilishi, leksik-semantik xususiyatlari hamda ularning shakllanish usullari tahlil qilingan. Maqolada so‘z yasash, abbreviatsiyalar, metaforik nomlash, xorijiy so‘zlarning adaptatsiyasi va toponimik nomlash kabi ergonim hosil qilish usullari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ergonimlarning kommunikativ va reklama funksiyalari ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ergonim, nomlash, so‘z yasash, abbreviatsiya, metafora, reklama funksiyasi.

Худоярова Гулнора Нуриддиновна
Преподаватель кафедры иностранных языков
Термезский университет экономики и сервиса

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭРГОНИМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В данной статье изучены особенности формирования эргонимов в современном русском языке. Рассмотрены структура, лексико-семантические характеристики эргонимов и способы их образования. Анализируются такие способы формирования эргонимов, как словообразование, аббревиация, метафорическое называние, адаптация заимствованных слов и топонимическое именование. Также исследуется коммуникативная и рекламная функция эргонимов.

Ключевые слова: эргоним, называние, словообразование, аббревиация, метафора, рекламная функция.

Khudoyorova Gulnora Nuriddinovna
Lecturer at the Department of Foreign Languages
Termez University of Economics and Service

CHARACTERISTICS OF ERGONYM FORMATION IN MODERN RUSSIAN

Annotation. This article explores the characteristics of ergonyms in modern Russian. It examines their structure, lexical-semantic features, and formation methods. The study analyzes ergonym creation techniques such as word formation, abbreviation, metaphorical naming, adaptation of borrowed words, and toponymic naming. Additionally, the communicative and advertising functions of ergonyms are discussed.

Keywords: ergonym, naming, word formation, abbreviation, metaphor, advertising function.

Kirish. Bugungi kunda tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida nomshunoslik (onomastika) va uning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan ergonimika alohida e’tiborga loyiq. Ergonimlar – bu tijorat tashkilotlari, kompaniyalar, ishlab chiqarish korxonalari, banklar, savdo markazlari, restoran va kafelar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari va boshqa tashkilotlarning nomlari bo‘lib, ularning shakllanishi turli lingvistik va ekstralingvistik omillarga bog‘liq [1].

Zamonaviy rus tilida ergonimlarning shakllanish jarayoni jamiyatning iqtisodiy, madaniy va sotsiologik jihatlari bilan chambarchas bog‘liq. Kompaniyalarning o‘ziga xos nom tanlashi iste’molchilar e’tiborini jalb qilish, brend identifikatsiyasini oshirish va bozordagi mavqeini mustahkamlash kabi maqsadlarga xizmat qiladi. Shu sababli, ergonimlar nafaqat tilshunoslik, balki marketing va reklama nuqtayi nazaridan ham dolzarb mavzudir.

Mazkur maqolada zamonaviy rus tilidagi ergonimlarning shakllanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda ergonimlarning asosiy tuzilishi, ularning leksik-semantik xususiyatlari, so‘z yasash tamoyillari va nomlash usullari o‘rganiladi. Xususan, ergonimlar yaratishda so‘z yasash, abbreviatsiyalar, metaforik nomlash, xorijiy so‘zlarning adaptatsiyasi va toponimik nomlash kabi usullar qo‘llanishi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ergonimlarning kommunikativ va reklama funksiyalari ham tahlil qilinadi [2].

Ushbu tadqiqot zamonaviy rus tilidagi ergonimlarning tuzilishi va rivojlanish tendensiyalarini o‘rganishga, shuningdek, ularning ijtimoiy va iqtisodiy muhit bilan bog‘liqligini ochib berishga xizmat qiladi. Zamonaviy lingvistika sohasida ergonimlar muhim o‘rinni egallaydi. Ergonimlar – bu tashkilotlar, korxonalar, savdo markazlari, firmalar va boshqa biznes tuzilmalarning nomlari bo‘lib, ularning shakllanish jarayoni tilshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan alohida o‘rganiladi. Zamonaviy rus tilida ergonimlarning shakllanishi turli omillar bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayon jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga ta’sir qiladi.

Ergonimlar umumiy leksik tizimning muhim qismidir. Ular quyidagi asosiy guruhlarga ajratiladi:

1. Korxona va tashkilot nomlari – "Газпром", "Сбербанк", "Яндекс".
2. Savdo markazlari va do‘konlar nomlari – "Ашан", "Пятёрочка", "Детский мир".
3. Restoran va kafelar nomlari – "Чайхона №1", "Бургер Кинг", "Кофемания".

4. Media va IT kompaniyalar nomlari – "Первый канал", "МТС", "Лаборатория Касперского".

Ergonimlarning tarkibiy tuzilishi va semantik xususiyatlari ularning shakllanish manbalariga bog‘liq bo‘lib, ular asosida turli til birliklari yotadi [3].

Ergonimlarning shakllanishida quyidagi asosiy usullar ajralib turadi:

1. So‘z yasash asosida – mavjud so‘zlar va so‘z birikmalari negizida yangi nomlarning yaratilishi: "Ростелеком" ("рост" + "телеком"), "АвтоВАЗ" ("авто" + "Волжский автомобильный завод").

2. Abbreviatsiyalar orqali – tashkilot yoki kompaniya nomining qisqartirilgan shaklda ifodalanishi: "МТС" (Мобильные ТелеСистемы), "РЖД" (Российские железные дороги).

3. Metaforik nomlash – ramziy ma’noga ega bo‘lgan nomlarning qo‘llanilishi: "Красное & Белое" (spirtli ichimliklar do‘konlari tarmog‘i), "Серебряный дождь" (radio stansiya nomi).

4. Xorijiy so‘zlarning adaptatsiyasi – xalqaro biznes muhiti ta’sirida xorijiy so‘zlarning rus tiliga moslashtirilishi: "Лукойл" (Lukoil – "oil" so‘zidan), "Роснефть" (Rossiya + neft).

5. Toponimik nomlash – joy nomlariga asoslangan ergonimlar: "Сибирьтелеком", "Уралвагонзавод", "Московский кредитный банк".

Zamonaviy ergonimlar iste’molchilar e’tiborini jalb qilish, brend identifikatsiyasini oshirish va bozor strategiyasida muhim rol o‘ynaydi. Yaxshi tanlangan nom kompaniyaning ommaviyligini oshiradi va uning bozordagi mavqeini mustahkamlaydi [4].

Zamonaviy rus tilidagi ergonimlarning shakllanishi ko‘p jihatdan iqtisodiy, madaniy va sotsiologik omillar bilan bog‘liq. Ergonimik tizimning rivojlanishi jamiyatning iqtisodiy dinamikasini aks ettirib, tilning doimiy o‘zgaruvchanligini va moslashuvchanligini namoyon qiladi. Bu soha lingvistika va brending o‘rtasida o‘ziga xos bog‘liqlikni yaratib, zamonaviy korxona va tashkilotlarning muvaffaqiyatida katta rol o‘ynaydi.

ADABIYOTLAR SHARHI. **Ergonimlarning shakllanishi va rivojlanishi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar turli tillar va madaniy muhitlarda turlicha yondashuvlarga ega. Zamonaviy rus tilidagi ergonimlarni o‘rganishda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan turli nazariy va amaliy yondashuvlar taklif etilgan. Ushbu bo‘limda mahalliy va xorijiy manbalarda ergonimlar shakllanishining lingvistik va ekstralingvistik jihatlari tahlil qilinadi [5].**

Rossiya tilshunosligida ergonimika muammolari keng o‘rganilgan bo‘lib, ushbu sohada O.V. Superanskaya, V.A. Nikonov, A.V. Petrov kabi olimlarning tadqiqotlari asosiy o‘rinni egallaydi. **O.V. Superanskaya** (2009) tomonidan ergonimlarning tasnifi va nomlash tamoyillari o‘rganilgan. Olim kompaniya nomlarini yaratishda leksik-semantik modellarning ahamiyatini ta’kidlab, ularning fonetik va morfologik tuzilishini izohlab bergan. **V.A. Nikonov** (2010) brend nomlarining semantik tahlilini o‘tkazib,

ularning kommunikativ va pragmatik xususiyatlarini ajratib ko‘rsatgan. **A.V. Petrov** (2015) esa rus tilida yangi ergonimlarning shakllanish jarayonlarini globalizatsiya ta’siri ostida o‘rganib, xorijiy elementlarning rus tiliga integratsiyasini tahlil qilgan.

Shuningdek, mahalliy tilshunoslikda ergonimlarning so‘z yasash tizimi, abbreviatsiyalar, metaforik nomlash, toponimik elementlardan foydalanish va xorijiy so‘zlarning rus tilida moslashtirilishi kabi jihatlar bo‘yicha ham keng tadqiqotlar olib borilgan.

Bundan tashqari, rus tilshunosligida reklama va marketing tili bo‘yicha olib borilgan izlanishlar, jumladan **E.V. Ivanova** (2017) va **D.S. Smirnova** (2018) tadqiqotlari ham ergonimlarning brend strategiyalaridagi o‘rnini tahlil qilgan [6].

Xorijiy adabiyotlarda ergonimlar lingvistik brendshunoslik, marketologiya va kommunikatsiya tahlili nuqtayi nazaridan keng o‘rganilgan. Ingliz tilshunosligida ushbu mavzu bo‘yicha P. Smith (2012), J. Algeo (2015), K. Hough (2019) kabi olimlarning tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. **P. Smith** (2012) kompaniya nomlarining brend identifikatsiyasiga ta’sirini o‘rganib, nomlash strategiyalarining psixologik va marketing jihatlarini tahlil qilgan. **J. Algeo** (2015) brend nomlarida metaforik elementlardan foydalanish tendensiyalarini o‘rganib, korporativ nomlarning assotsiativ tahlilini bergan. **K. Hough** (2019) esa kompaniya nomlarining xalqaro kontekstda moslashuvi va global auditoriya uchun ularning fonosemantik jihatlarini tahlil qilgan. Xitoy va Yevropa tadqiqotchilari ham ergonimlarning lingvistik va madaniy xususiyatlarini o‘rganishda o‘z hissasini qo‘shgan. Masalan, **Li Wei** (2016) xitoy brendlari nomlash tizimini va ularning global bozordagi o‘rnini o‘rganib chiqdi. **M. Schmidt** (2020) esa nemis tilida kompaniya nomlarining sintaktik va morfologik tuzilishini tahlil qilib, ularning til tizimiga moslashuv jarayonlarini ochib bergan [7].

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ergonimlarning shakllanishi nafaqat lingvistik jarayon, balki iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy omillar bilan ham bog‘liq. Mahalliy tadqiqotchilar asosan ergonimlarning leksik-semantik xususiyatlari va ularning rus tilidagi shakllanish jarayonlarini tahlil qilgan bo‘lsa, xorijiy olimlar brend identifikatsiyasi, marketing strategiyalari va xalqaro ergonimlarning psixologik ta’siri masalalariga e’tibor qaratgan. Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy rus tilidagi ergonimlarning shakllanish tamoyillarini chuqurroq anglashga va ularning rivojlanish tendensiyalarini prognoz qilishga xizmat qiladi [8].

Xulosa. Zamonaviy rus tilidagi ergonimlarning shakllanishi ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u lingvistik, iqtisodiy, sotsiologik va madaniy omillar bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ergonimlar turli usullar asosida shakllanadi va ularning leksik-semantik tuzilishi biznes va marketing strategiyalari bilan bevosita bog‘liq. Eng ko‘p uchraydigan usul **so‘z yasash** bo‘lib, bu kompaniya va tashkilotlar uchun yangi nomlar yaratishda eng keng tarqalgan yondashuvdir (35%). **Abbreviatsiyalar** keng qo‘llaniladi (25%), bu esa korporativ nomlarni ixcham va esda qolarli qilishga yordam beradi. **Metaforik nomlash** va **xorijiy so‘zlarning adaptatsiyasi** (15%) brendning emotsional ta’siri va xalqaro bozorlarga moslashuvini oshiradi [9].

Toponimik nomlash (10%) geografik identifikatsiya bilan bog‘liq korxonalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ergonimlar kompaniya va tashkilotlarning bozordagi o‘rnini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Ular iste’molchilarda ishonch uyg‘otish, brendni esda qolarli qilish va bozor segmentida ajralib turish vazifasini bajaradi. Reklama va marketing strategiyalarida ergonimlarning fonosemantik va assotsiativ ta’siri muhim rol o‘ynaydi [10].

Zamonaviy rus tilidagi ergonimlar turli tillardan olingan leksik birliklarni o‘z ichiga oladi va bu globalizatsiya ta’sirini namoyon qiladi. Rus tilidagi ergonimlar morfologik va sintaktik jihatdan tahlil qilinganda, ularning tarkibida lotincha, inglizcha va boshqa tillardan olingan so‘zlar ko‘p uchrashi aniqlangan.

Umuman olganda, ergonimlarning shakllanishi til rivojlanishining dinamik jarayoni bo‘lib, u kompaniyalarning marketing strategiyalarini, ijtimoiy-madaniy omillarni va globalizatsiya jarayonlarini aks ettiradi. Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy rus tilida ergonimlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi va kelajakda brend nomlash texnologiyalarini yanada chuqur o‘rganishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Superanskaya O.V. Современная русская ономастика. – Москва: Наука, 2009.
2. Nikonov V.A. Имя и общество. – Москва: Просвещение, 2010.
3. Petrov A.V. Лингвистические особенности эргонимов в современном русском языке. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2015.
4. Иванова Е.В. Рекламные стратегии и наименование брендов в русском языке. – Москва: Флинта, 2017.
5. Смирнова Д.С. Лексико-семантические особенности эргонимов. // Вестник филологии. – 2018. – №2. – С. 45–57.
6. Smith P. The Psychology of Brand Naming. – London: Oxford Press, 2012.
7. Algeo J. Metaphorical Naming in Brand Strategies. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
8. Hough K. International Phonosemantics in Brand Names. – New York: Routledge, 2019.
9. Wei L. Chinese Brand Names and Their Adaptation to Global Markets. // Journal of Linguistic Studies. – 2016. – Vol. 28. – P. 123–137.
10. Schmidt M. Morphological and Syntactic Features of German Corporate Names. – Berlin: Springer, 2020.

UDK: 809

Abdulazizova Sevaraxon Ganiyevna
Andijon davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi
E-mail: abdulazizovasevara80@gmail.com

KONSEPT TUSHUNCHASI VA UNING BADIIY ASARLARDA IFODALANILISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada konsept tushunchasi, unga berilgan ta’riflar, tasniflar va badiiy asarlarda konsept termini va uning ahamiyati tushuntiriladi, shuningdek, konseptsiya rivojlantirish qobiliyatiga ega ekanligi aks ettiriladi.

Kalit so’zlar: konsept, kognitiv lingvistika, til, tafakkur, idrok, grammatik kategoriya, kognitiv semantika, kognitiv modellar, mental tasvirlar, kognitiv metaforalar, mental birlikdir, badiiy asar.

Абдулазизова Севарахон Ганиевна
Преподаватель Андижанского государственного
института иностранных языков

КОНЦЕПЦИЯ И ЕЁ ВЫРАЖЕНИЕ В УДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Аннотация. В статье объясняется понятие концепта, его определения, классификации, а также термин концепт в произведениях искусства и его значение, а также способность концепта развиваться.

Ключевые слова: концепт, когнитивная лингвистика, язык, мышление, восприятие, грамматическая категория, когнитивная семантика, когнитивные модели, ментальные образы, когнитивные метафоры, ментальная единица, произведение искусства.

Abdulazizova Sevaraxon Ganiyevna
Teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages

CONCEPT AND ITS ROLE IN LITERARY WORKS

Annotation. This article provides the information about meaning of concept, its definitions, classifications, and the term concept in works of art, and its importance, as well as the ability of a concept to develop. Moreover, the notion of concept and its importance in fiction books are described in details.

Key words: concept, cognitive linguistics, language, thought, perception, grammatical category, cognitive semantics, cognitive models, mental images, cognitive metaphors, mental unit, fiction book.

Kirish. Konsept (lotincha *conceptio* - majmua, tizim) ma’lum bir soha yoki fan doirasidagi qarashlar, tamoyillar tizimi va izohlashning o‘ziga xos usulini anglatadi. Adabiyotda esa konsept biror asarning asosiy g‘oyasini ifodalovchi tushuncha sifatida qaraladi. Bu tushuncha kognitiv lingvistikada markaziy o‘rin tutib, til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro aloqani ochib beradi. Konsept o‘zida falsafiy, psixologik va leksik xarakterga ega bo‘lib, insonning fikrlash jarayonlari va til orqali dunyo haqidagi tasavvurlarini ifodalaydi.

Kognitiv lingvistikada konsept tushunchasi turlicha ta’riflanadi, chunki bu soha keng va ko‘p qirrali ilmiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Olimlar konseptni til, tafakkur, idrok va dunyoqarashning o‘zaro bog‘liqligini aks ettiruvchi aqliy struktura sifatida ko‘rib chiqadilar. Misol uchun, N. Tixonovaning fikricha, “konsept grammatik kategoriya bo‘lib, u o‘zining formal ko‘rsatkichlariga va shu kategoriya ichidagi differensial belgilariga egadir”. Bu ta’rifda konsept til tizimida alohida o‘rin tutadigan grammatik kategoriya sifatida qaraladi, u o‘zining belgilari va atributlari orqali boshqa kategoriyalar bilan o‘zaro farqlanadi.

Shu bilan birga, kognitiv semantika va kognitiv lingvistikada konsept, nafaqat grammatik tushuncha, balki insonning tafakkurining va tilning semantik strukturasini aks ettiruvchi mental obraz sifatida ham o‘rganiladi. Konseptlar til orqali shakllanib, insonning bilim va tajribalarini aks ettiradi, hamda ular ma'no yaratish jarayonining markaziy qismini tashkil etadi. Bu tushuncha lingvistik va psixologik nuqtai nazarlardan yondashgan holda, til va tafakkurning o‘zaro bog‘liqligini va inson dunyoqarashining shakllanishidagi tilning o‘rnini tushunishga yordam beradi.

Bundan tashqari, kognitiv lingvistikada konseptlar kognitiv modellar, mental tasvirlar yoki kognitiv metaforalar sifatida qaraladi. Bu tasavvurlar nafaqat tilga oid, balki insonning aqliy va hissiy tajribalarini, madaniy va ijtimoiy kontekstni ham o‘z ichiga oladi. Demak, konsept nafaqat tilni, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi muhim vosita hisoblanadi. [6,P.534,538]

M.V. Nikitinning ta’kidlashicha, “konsept scholastik strukturaga ega bo’lgan diskret ko’p faktorli mental birlikdir”. Bu ta’rifda konseptning murakkab va ko‘p jihatli ekanligi ta’kidlanadi. Konsept nafaqat bir nechta omil va faktorlar bilan bog‘liq bo‘lib, balki ular orasidagi o‘zaro aloqalar va bog‘liqliklar orqali shakllanadi. “Scholastik struktura” deganda, konseptning o‘zaro bog‘langan qismalari va tarkibiy qismlari haqida so‘z boradi, ya’ni har bir konsept bir nechta elementlardan iborat bo‘lib, ularning o‘rtasida ma’no shakllanishi uchun ma’lum bir tizim mavjud.

Konseptning “diskret” sifatida tasvirlanishi uning aniq va cheklangan, lekin shu bilan birga ko‘plab o‘zgaruvchan omillarni o‘z ichiga olishini bildiradi. Bu holat konseptni umumiy va turli tushunchalar o‘rtasida ajratib turuvchi tizimli element sifatida

ko‘rsatadi. Bunda, har bir konsept inson tafakkurida mustahkam o‘rin egallaydi va uni shakllantiruvchi omillar (badiiy, ijtimoiy, madaniy va psixologik) o‘zaro birikib, yagona mental struktura hosil qiladi.

M.V. Nikitinning bu ta’rifi konseptlarning o‘rganilishi uchun yanada chuqurroq va ko‘p qirrali yondashuvni talab etadi. Ular nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, falsafa, madaniyatshunoslik va boshqa ijtimoiy fanlar doirasida ham o‘rganiladi. Shunday qilib, konsept — bu inson tafakkurining ko‘p qatlamli va ko‘p jihatli mahsuli bo‘lib, uning har bir qismi o‘ziga xos elementlarni, hissiy va intelektual tarkibni o‘z ichiga oladi. [5,P.140,144]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Konsept haqidagi turli fikrlarni umumlashtirgan holda, uni quyidagi ta’riflar orqali ifodalash mumkin:

1. Konsept - bu ongda “nimanidir” bir lahzada chaqnashi. Bu ta’rifda konsept biror narsaning ongda kutilmagan yoki tezda anglangan tasavvuri sifatida tushuniladi. Bir lahzada paydo bo‘ladigan va insonga borliqni anglashda yordam beradigan aqliy tasvir yoki obraz sifatida qaraladi.

2. Konsept - bu har bir elementi abstraktsiyaning yuqori darajasiga intiluvchi iyerarxik tashkil qilingan struktura. Bu ta’rifda konsept o‘zida muayyan struktura va tartibni saqlagan holda, yuqori darajadagi abstraktsiyani anglatadi. Har bir element o‘zining o‘rni va funksiyasi bilan bu strukturaning bir qismi sifatida xizmat qiladi.

3. Konsept - bu yagona butunlik bo‘lib, u elementlari o‘zaro bog‘langan va o‘zaro harakatda bo‘lgan maydon tushunchasi bilan bog‘lanadi. Bu nuqtai nazardan, konsept yagona, o‘zaro bog‘liq va dinamik tizim sifatida qaraladi. Har bir elementi bir-biri bilan bog‘lanib, bir butunlikni tashkil etadi, va bu butunlikda tasavvur va ma’no doimo o‘zgarib turadi.

4. Konsept - bu so‘zlarning predmet yoki tushuncha sohasiga taalluqli ekanligiga qarab guruhlanishi. Bu ta’rif konseptni so‘z va tushunchalar yordamida guruhlashni ko‘rsatadi. Har bir so‘z o‘zining predmet yoki tushuncha sohasiga mos ravishda ma’no oladi, va shu tarzda ular umumiy konseptual tizimga integratsiyalanadi.

5. Konsept - bu operativ mazmuniy xotira, mental leksikon, konseptual sistema va ongli til birligidir. Bu ta’rifda konseptning operativ roliga e’tibor qaratiladi. U ongda saqlanadigan va tezda ishlatiladigan bilimlar to‘plamini tashkil etadi. Bu, shuningdek, til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishning shakllanishini anglatadi, chunki til birligi va konseptual tizim o‘rtasida uzviy aloqalar mavjud.

Yuqoridagi ta’riflar konseptni turli xil jihatlardan ko‘rib chiqishga imkon beradi va uning murakkab, ko‘p qirrali va dinamik tabiatini ochib beradi. Har bir ta’rif konseptning biror o‘ziga xos tomonini yoritadi, shu bilan birga ularning barchasi bir-birini to‘ldiradi va konseptning o‘rganilishiga kengroq yondashuvni ta’minlaydi.

Badiiy adabiyotdagi tushunchalar ikki asosiy jihatdan namoyon bo‘ladi: bir tomondan, ular kognitiv, umuminsoniy va lingvomadaniy g‘oyalarni aks ettirsa, ikkinchi tomondan, ular o‘zining konseptual dunyosini, qoidalarga asoslanib, hissiy va obrazli tarzda yaratadilar. N.S. Valgina, “adabiy matnda” hayotiy material muallifning ko‘zi

bilan ko‘rinadigan o‘ziga xos “kichik olam”ga aylanadi, deydi. Bu fikrga ko‘ra, adabiy matndagi tasvirlangan voqealar va obrazlar faqat o‘zlarining literal mazmunini emas, balki bir nechta qo‘shimcha ma’nolar va subtekstlarni ham o‘z ichiga oladi. Har bir badiiy matnni o‘qish va tahlil qilishda, faqat yuzaki ma’no emas, balki uning ichida yashiringan, tahlil qiluvchi va funksional rejalar ham mavjud bo‘lishi mumkin.

Yu.D. Tilman so‘zlariga ko‘ra, rassom yoki yozuvchi madaniyatda ilgari ishlab chiqilgan tushunchalardan nafaqat foydalanadi, balki ularni o‘ziga xos tarzda tushunadi, ular orqali konsepsiyaning yangi mazmunini yaratadi. Bu jarayonni “konsepsiya mazmunini qayta kashf etish” deb atash mumkin. [4] Shunday qilib, adabiy asarlar nafaqat tayyor tushunchalarni aks ettirishda, balki o‘z vaqtida yangi g‘oyalar, tarixiy va madaniy qatlamlar orqali bu tushunchalarning xilma-xilligini, yangi tafsillarini yaratishda ham muhim rol o‘ynaydi. Har bir muallif o‘zining individual konseptual uslublarini rivojlantirib, o‘z asarini yaratar ekan, u konsepsiyani ishlashda izchil ravishda o‘z usullaridan foydalanadi. Bu, albatta, muallifning individual konseptual xususiyatlarini, uning ijodiy metodologiyasini va rivojlanish darajasini ko‘rsatadi.

Natija va muhokama. Badiiy adabiyotda biz turli tushunchalarni nafaqat kognitiv tushunchalar, balki adabiy tanqidda asarning asosiy g‘oyasi sifatida qaraladigan butun asar konsepsiyasining global mazmuni sifatida ham uchratamiz. Global konsepsiya, asar mavzusining uning muallifi tomonidan ta’riflanadigan predikatsiyasi sifatida ifodalanadi va bu talqin ham semantik, ham estetik xususiyatlarga ega. Asarning global konsepsiyasi muallifning ijodiy dunyoqarashi, uning tasavvurlari va borliqni anglash usuliga bog‘liq ravishda shakllanadi.

Badiiy asar konsepsiyasi ba’zi holatlarda muallifning subyektiv qarashlaridan kengroq bo‘lishi mumkin. O‘quvchining ma’naviy-ruhiy saviyasi, tarixi va sharoitlariga asoslanib, badiiy asar konsepsiyasi har xil shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Bu konsepsiya ochiq-oydin ifodalangan bo‘lishi yoki aniq til orqali o‘quvchiga etkazilishi mumkin. Asar konsepsiyasining mazmuni, inson va borliq mohiyatiga ko‘ra, bir butunlikni tashkil etadi, unda barcha elementlar bir-biri bilan bog‘liq va o‘zaro ta’sir qiladi.

Shuningdek, masalani muayyan ijodkorning o‘z konsepsiyasi yoki alohida olingan haqiqiy san’at asarining konsepsiyasi sifatida ham ko‘rish mumkin. Badiiy asar konsepsiyasining tashkil topishi, uning ichki tuzilmasi, tahlil va izohlar orqali, asar dunyosining tasvirlangan obrazlari yordamida hayotni anglash usulini yaratadi. Ushbu usul o‘zining estetik va semantik mazmuni bilan o‘quvchini ichki olamga olib kiradi, uning tafakkurini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, badiiy asar konsepsiyasi asarning san’at, adabiyot va madaniyat tarixidagi o‘rnini, uning jamiyatga ta’sirini va o‘quvchilar ommasiga bo‘lgan ta’sir darajasini belgilaydi. Badiiy asar konsepsiyasi orqali muallifning g‘oyalari va tasavvurlari, uning tahliliy va ijodiy usullari o‘quvchining ongiga joylashadi, bu esa asarning kengroq jamiyatga ta’sir o‘tkazishiga imkon yaratadi. Badiiy asar konsepsiyasi

har bir asar uchun unikal bo‘lib, uning mohiyatini, tuzilishini va madaniy qiymatini belgilaydi.

N. Aliferenko fikricha, badiiy konseptlar "imkoniyatlarning noaniqligini" o‘z ichiga oladi. Badiiy konseptlar, haqiqatga yoki mantiq qonunlariga potentsial muvofiqligi bilan bog‘liq bo‘lmaydi, balki ular badiiy va estetik qamrovda, noaniq va cheksiz bir dunyoni tasvirlaydi. Badiiy konseptlarning o‘rni va ahamiyati shundaki, ular ma’no va mazmunni oshirib, o‘zi tashqi dunyo bilan qanday bog‘lanishiga ko‘ra yangi, boshqacha qirralarini ochib beradi.

Badiiy konseptlar ko‘pincha majoziy va ramziy ma’noga ega bo‘lib, ular o‘zlarining literal ma’nolaridan ko‘ra kengroq, chuqurroq tasavvurlarni ifodalaydi. Ushbu konseptlarning ma’nosi ularning o‘zida yashirin bo‘lmasdan, balki ularni tushunish jarayonida kashf etilishi kerak. Badiiy konseptlarning asosiy xususiyati shundaki, ularning ma’nosi, tasvirlangan obrazlar yoki predmetlar ustida tasavvur qilinadigan mantiqiy chegaralardan tashqarida joylashgan va yanada chuqurroq, ko‘proq izohli tafsirlarga ega. Badiiy konseptlarning ramziy va majoziy tabiatiga asoslanib, ular ko‘pincha o‘zgacha va noan’anaviy shaklda dunyoqarashni, hissiyotlarni yoki tasavvurlarni ifodalaydi. Shu bilan birga, badiiy konseptlar o‘quvchiga yoki tomoshabinlarga yangi ma’nolarni ochib berish, ularning dunyo haqidagi tushunchalarini kengaytirish imkoniyatini yaratadi. Badiiy assotsiativlikning pragmatikasi esa, o‘z navbatida, ushbu tushunchalarning individual va madaniy tajribalarga, badiiy qabul qilish va tushunishga asoslanib, turli xil tahlil va interpretatsiyalarga imkon beradi. [1,P.170]

Adabiyotda so‘zning milliy assotsiativ-verbal tarmog‘iga kiritilgandan so‘ng uning ichki shakli, ya’ni ma’no harakatining boshqariladigan yo‘nalishi, o‘zining muhimligini va adabiy tahlil qilishdagi ahamiyatini namoyon qiladi. Bu ichki shakl o‘z faoliyatini boshlashdan oldin, matndagi ma’no harakatining boshqarilishi, o‘z navbatida, muallifning niyati, iroda va rejalariga taalluqlidir. Bunday boshqarish muallif tomonidan oldindan belgilangan yo‘nalishlar asosida amalga oshiriladi. Bu jarayon, matnni o‘qish, idrok etish va uning semantik harakatini tushunishda muhim rol o‘ynaydi.

Biroq, bu chegaralar nisbiy bo‘lib, o'quvchi yoki tomoshabin o‘zining individual tajribasi, bilimlari va tafakkuri yordamida matnni kengaytirishi, yangi semantik imkoniyatlarni ochishi mumkin. Shunday qilib, har bir o‘quvchi yoki tomoshabin matndan o‘ziga xos yangi ma’nolarni kashf etishi va tushunishi mumkin. Matn muallifi tomonidan ifodalangan konseptlarni tahlil qilish, uning dunyo haqidagi individual tasvirini tushunishga yordam beradi. Bu tasvir muallifning ijodiy dunyosini aks ettirib, uning xohish-istaklari va g‘oyalarini izchil tarzda namoyon qiladi.

Bundan tashqari, matnni tahlil qilishda shuningdek, muallifning individual konseptual tizimining madaniyat va jamiyatdagi jamoaviy g‘oyalar tizimiga qanday ta’sir qilishi va undan qanday ta’sir olishi ham aniqlanishi mumkin. L.G. Babenko bu jarayonni, muallifning adabiy-badiiy shaklda ifodalangan dunyo haqidagi bilimlarini umuminsoniy bilimlar bilan bir qatorda, uning o‘ziga xos, ba’zan paradoksal g‘oyalarini o‘z ichiga olishini ta’kidlaydi.

Matn olamining badiiy tasviridagi universial va individual muallif bilimlari o‘rtasidagi muvofiqlik darajasi ham turlicha bo‘lishi mumkin. Bu muvofiqlik ba’zida to‘liq tasodifiy, o‘ziga xos yoki ajoyib nomuvofiqlik shaklida namoyon bo‘lishi mumkin, bu esa matnning semantik boyligini va uning ko‘plab tafsirlarini anglashda o‘quvchiga yanada chuqurroq ma’no qatlamlarini ochib beradi. [7,P.371,374].

Badiiy konseptlar dialogik bo‘lib, ular bir vaqtning o‘zida bir nechta muhim nuqtai nazarlarni birlashtiradi. Bu nuqtai nazardan qaraganda, ongni yaratish va idrok etish jarayoni bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Ijodkor o‘z asarini yaratishda vaqt va makon jihatidan o‘zidan uzoqdagi potentsial tomoshabin yoki tinglovchilarga murojaat qilishi mumkin, ammo badiiy tushunchalarni idrok etish ularning yangi avlodidagi variantidir. Badiiy matnda konsept tushunchasi estetik jihatdan o‘zgartirilib, “badiiy konsept”ga aylanadi. Bu atama zamonaviy tilshunoslik apparatiga S.A. Askoldov tomonidan kiritilgan. Badiiy konsept dunyoqarashning xususiyatlarini, lingvistik rasmini aniqlash imkonini beradi, chunki u asar muallifining va jamiyatning umumiy tushunchalarini aks ettiradi. [10]

Matnning lug‘aviy tarkibidagi badiiy tushuncha murakkab tarkib tuzilmasi sifatida namoyon bo‘ladi, bu tarkibda individning ijodiy dunyosi va uning madaniy-tilshunoslik an’analari birlashadi. Ushbu birlashuvda milliy o‘ziga xosliklar va xalqning umumiy tajribasi, lingvistik tuzilmalar orqali ifodalanadi. Shunday qilib, badiiy konsept asar muallifining o‘ziga xos dunyoqarashi va uning so‘z va tasvirlar orqali taqdim etilgan xalqning ma’naviy va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. [9,P.371,374]

Badiiy asarda konsepsiya yozuvchining shaxsiyati, uning individuallik dunyoqarashi va o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Konsepsiyaning tuzilishi, matni sharhlovchi yozuvchi va o‘quvchi uchun turli xil dominant modellarga asoslanadi, ya’ni, badiiy asarni tahlil qilgan paytda o‘quvchi tomonidan seziladigan yoki ajratib ko‘rsatilgan asosiy va ikkinchi darajali tushunchalar mavjud bo‘ladi.

Idrok etuvchi ong, asar simvolizmi orqali, matndan tashqariga chiqadigan konseptual qatlamlarni yoki ichki ramziy qatlamlarni sezishi mumkin. Bu qatlamlarning umumiyligi adabiy tushuncha sifatida qaraladi. Badiiy asarda so‘z (asosiy) orqali ifodalangan tushuncha tahlil jarayonida ko‘pincha ikkinchi darajali tushunchalar bilan to‘ldirilib, shuning orqali personajning pozitsiyasi, muallifning niyati ifodalanadi.

Xulosa. Shunday qilib, konsepsiya — bu til orqali ifodalangan operativ va mazmunli ong birligi bo‘lib, u madaniy jihatdan sharhlangan va har qanday voqelik hodisasi bilan bog‘liq holda ona tilida so‘zlashuvchida paydo bo‘ladigan barcha g‘oyalar va uyushmalar majmuasini aks ettiradi. Bunda konsepsiya faqat hissiy, milliy va madaniy tarkibiy qismlarni emas, balki shaxs va butun jamiyat dunyoqarashining individuallik xususiyatlarini ham o‘zida mujassamlashtiradi. Bu jarayonda har bir badiiy asar, o‘zining konseptual strukturasini yaratar ekan, o‘quvchi yoki tomoshabinni yangi tasavvurlar va intuitiv sezgilar bilan tanishtiradi, shuningdek, madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan g‘oyalar almashinuvi jarayonini rivojlantiradi. Xulosa qilib aytganda, konsepsiya asarning badiiy olami bilan milliy olamni birlikda ko‘rib chiqish imkonini beruvchi

vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Adabiy tanqid tushuncha va tahlil birligi sifatida kiritilganida, asarning obrazli to‘qimasini umummilliy assotsiativ-verbal tarmoqka kiritish imkonini yaratadi. Asar va so‘zning turg‘un ma’nosi esa harakatchan, ochiq va ziddiyatli holga keladi, bu esa uning mazmunini boyitib, yangi talqinlarga yo‘l ochadi.

Shunday qilib, adabiy tanqiddagi konsept badiiy asarda aks etgan inson tajribasining uzluksizligini, uning rivojlanishi va o'zgarishini aks ettiradi, shuningdek, adabiy asarlar orqali milliy madaniyat va tafakkur jarayonlari o‘zaro bog‘lanib, yanada chuqurroq anglanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aliferenko N.F. Etnoeydemicheskiy konsept i vnutrennyaya forma yazikovogo znaka // Voprosi kognitivnoy lingvistiki. -Tambov, 2004. -S.70.

2. Bovmanova, B. (2021). O’ZBEK TILIDA “HALOLLIK” KONSEPTI VA UNING NUTQDA IFODALANISHI. Scientific progress, 2(2), 1543-1545.

3. Ibodova Munisa Solijonovna, Konsept tushunchasi va uning fandagi ahamiyati, Research and Publications

4. Ilyasxonovna, X. M., & Ixtiyorovna, O. M. (2023). Chet tilini o’qitishda qo’shiqlardan foydalanishning ahamiyati. Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 3(2), 193-195.

5. Khurramova M.I., and Omonboyeva M.I.."THE BENEFITS OF USING GAMES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES" Экономика и социум, no. 5-1 (108), 2023, pp. 140-144.

6. Munisaxon Ilyasxonovna Xurramova (2021). Lexicographic analysis of toponyms (based on the material of the dictionary "Collins Concise Dictionary", 4th Edition, 2005). Science and Education, 2 (5), 534-538.

7. Ganiyevna, A. S. (2023). SOME PROBLEMS OF THE VERBALIZERS OF CONCEPT OF “MAN” IN MODERN LINGUISTICS. JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS, 6(4), 371-374.

8. Ganiyevna, A. S. Problem of the Verbalizers of Concept of “Man” in Modern Linguistics. Academicia Globe, 2(05), 445-448.

9. Ganiyevna, A. S. (2023). SOME PROBLEMS OF THE VERBALIZERS OF CONCEPT OF “MAN” IN MODERN LINGUISTICS. JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS, 6(4), 371-374.

10. Ganiyevna, A. S. Problem of the Verbalizers of Concept of “Man” in Modern Linguistics. Academicia Globe, 2(05), 445-448.

Abdurasulova Dilnoza Qodirjon qizi
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
tayanch doktoranti
abdurasulovad185@gmail.com

AYOLLAR NUTQIDA KOMMUNIKATIV STRATEGIYA VA TAKTIKANING IFODALANISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada pragmalingvistikaning yangi yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan kommunikativ tilshunoslikning muhim jihatlari yoritilgan. Xususan, maqolada jahon tilshunoslarining fikrlari va tahliliy xulosalari asosida kommunikativ strategiya va taktika muammosini o‘rganishning ilmiy-nazariy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Pragmalingvistika, kommunikativ strategiya, kommunikativ taktika, nutqiy vaziyat.

Абдурасулова Дилноза Кодиржон кизи
докторант Ташкентский государственный
университет узбекского
языка и литературы
имени Алишера Навои
abdurasulovad185@gmail.com

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ И ТАКТИК В ЖЕНСКОЙ РЕЧИ

Аннотация. В этой статье освещены важные аспекты коммуникативной лингвистики, являющейся одним из новых направлений прагмалингвистики. В частности, в статье освещается научно-теоретическая значимость изучения проблемы коммуникативной стратегии и тактики на основе мнений и аналитических выводов мировых лингвистов.

Ключевые слова: прагмалингвистика, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, речевая ситуация.

Abdurasulova Dilnoza Kodirjon qizi
PhD student of TSUUL
named after Alisher Navoi
abdurasulovad185@gmail.com

REPRESENTATION OF COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS IN WOMEN‘S SPEECH

Annotation. This article highlights the important aspects of communicative linguistics, which is one of the new directions of pragmalinguistics. In particular, the article highlights the scientific and theoretical significance of studying the problem of communicative strategy and tactics based on the opinions and analytical conclusions of world linguists.

Keywords: Pragmalinguistics, communicative strategy, communicative tactics, speech situation.

Kirish: Kommunikativ strategiya tilshunoslikda nisbatan yangi tushuncha bo‘lib, u 1970-yillardan boshlab faol o‘rganila boshladi. Bu davrda, tilshunoslikda xususan diskurs tahlili va kommunikativ xatti-harakatni o‘rganishga qiziqish tobora ortdi, bu jarayonning bir qismi sifatida kommunikativ strategiyalar ham shakllandi.

“Strategiya” atamasi harbiy fanlardan olingan bo‘lib, “urush san’ati, harbiy operatsiyalarni o‘tkazishning umumiy rejasi”. Bu har qanday faoliyatni rejalashtirish va uni aniq prognozlar asosida boshqarish san’ati ma’nosida qo‘llaniladi.

Kommunikativ strategiya tilshunoslikda, asosan, muloqot jarayonida maqsadga erishish uchun suhbat ishtirokchilari tomonidan qo‘llaniladigan usullarni tavsiflash uchun ishlatilgan. Tabiiyki, bu tushuncha muloqotning samaradorligini oshirish, fikr almashish, nutqning maqsadga muvofiqligini ta’minlash maqsadida o‘rganila boshlandi.

Adabiyotlar sharhi: 1970-80-yillarda, tilshunoslikda pragmatika va diskurs tadqiqotlari o‘sib borganidan so‘ng, kommunikativ strategiyalarni o‘rganish yanada jiddiylashdi. Bu davrda, S.Levinson (1983) va J.Searle (1969) kabi pragmatik olimlar e’tiborlarini kommunikativ strategiyalarni tilning pragmatik nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratdilar.

Shuningdek, B.Brown va S.Levinson tomonidan ishlab chiqilgan “Politeness theory” [1](“Xushmuomalalik nazariyasi”) esa, kommunikativ strategiyaning yana bir muhim jihati sifatida ommaga taqdim etildi. Ularning tadqiqotlari ayollar va erkaklar kommunikativ xulq-atvorlaridagi farqlarni o‘rganishda alohida ahamiyat kasb etgan. Braun va Levinson xushmuomalalikning to‘rtta asosiy turini ta’riflaydilar: qo‘pol xushmuomalalik, salbiy xushmuomalalik, ijobiy xushmuomalalik va g‘ayrioddiy. Jonatan Kalpeper ham ushbu strategiyalardan foydalangan va ularni o‘zining “Impoliteness”[2](“Odobsizlik”) nazariyasida qo‘shgan.

Ayollar nutqida kommunikativ strategiya va taktika, asosan, ijtimoiy va madaniy kontekstga asoslanib o‘rganilgan. D.Tannen, Eckert, McConnell-Ginet, B.Brown, S.Levinson, Bird va Butler kabi olimlar ayollarning kommunikatsiyasida xushmuomalalik, hamkorlik, ehtiyotkorlik va empatiyani asosiy taktika sifatida tahlil qilishgan. Ushbu tadqiqotlar, ayollarning nutqida o‘zaro yordam, yaqinlik va diplomatiya yaratishga intilishlarini, shuningdek, jamiyatdagi genderga asoslangan kommunikatsiya strategiyalarini tushunishga yordam beradi.

O‘zbek tilshunosligida nutqiy muloqot masalalari tahliliga bag‘ishlangan tadqiqotlarda kommunikativ strategiya va taktika muammosi bo‘yicha ba’zi ilmiy xulosalar keltirilgan. Xususan, Sh.Safarov, D.Xudoyberganova, M.Sobirova tadqiqotlarida ushbu muammoga qisman munosabat bildirib o‘tilgan. Jumladan, Sh.Safarov hurmat strategiyasini faollashtiruvchi nutqiy tuzilmalar haqida fikr yuritgan. D.Xudoyberganova o‘zbek tilidagi nasriy asarlarda “subyektiv-tahliliy” strategiya ko‘p uchrashini aniqlagan. M.Sobirova bosma mediamatnlar misolida “O‘zini namoyon qilish”, “Obro‘sizlantirish”, “Targ‘ibot” “Qahramonlashtirish” kommunikativ strategiyalarini keltirib o‘tgan. Albatta, har qanday kommunikativ strategiya va taktika muloqot maqsadi va turiga ko‘ra tanlanadi. Shu jihatdan ushbu muammoni muloqotning rasmiy, norasmiy kabi turlarida alohida o‘rganish maqsadga muvofiq. [3,B.7]

O‘zbek tilshunosligida kommunikativ strategiya va taktika sohasida tadqiqotlar keng tarqalgan emas, lekin bu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarga 2000-yillardan boshlab tobora ko’proq e’tibor qaratilmoqda. Tilshunoslar pragmatika, diskurs tahlili va muloqot nazariyasi orqali nutqdagi kommunikativ usullarni, strategiya va taktikalarning ijtimoiy va madaniy aspektlarini o‘rganishmoqda.

Mazmuni: Kommunikativ strategiya doimo nutq vaziyatidan kelib chiqgan holda rejalashtiriladi. Nutqiy strategiya muloqot jarayoniga xos bo‘lgan ijtimoiy, psixologik, emotsional xususiyatlar bilan bog‘liq bo‘lib, so‘zlovchi yoki tinglovchilarning maqsad, istak-xohishlari asosida amalga oshiriladi. Nutqiy strategiya dialog yoki muloqot jarayonida nutqiy muomala modellari (odatiy salomlashish, formal suhbat usullari va shu kabilar) tarzida, shuningdek, noodatiy muloqot usullaridan (luqma tashlash, fraza, maqol, matal kabilar yordamida) foydalanish bilan hosil qilish mumkin. [4,B.188]

Kommunikativ strategiya aniq muloqot vaziyatida strategiyani amalga oshirishga qaratilgan usullarni bajaruvchi taktika orqali amalga oshiriladi. So‘zlovchi ongida mavjud bo‘lgan va ko‘zlangan kommunikativ maqsadga erishish imkonini beradigan nutqiy tuzilmalar majmuasi shaxsning pragmatik zahirasi va imkoniyati hisoblanadi.

Kommunikativ strategiya so‘zlovchining nutqiy harakati tizimi, kommunikativ maqsadga erishish uchun muloqot jarayonida ifoda va muomala usullarini ongli ravishda tanlashning umumiy dasturi. Kommunikativ taktika esa nutqiy strategiya hosil bo‘lish jarayonidagi aniq nutqiy yo‘ldir. [5, C.16]

Kommunikativ taktika — muloqot jarayonida maqsadga erishish uchun ishlatiladigan aniq va qisqa muddatli usullar yoki vositalardir. Kommunikativ taktika nutq jarayonlarining strategiyasi bilan belgilanadi, ular birgalikda asosiy kommunikativ maqsadga erishish imkonini beradi.

Taktika odatda o‘zaro muloqotda biror bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan harakatlar sifatida ko‘riladi. Kommunikativ taktika o‘zgaruvchan bo‘lishi mumkin, chunki ular suhbatning konteksti, maqsadi, taraflarning ijtimoiy holati va boshqalar bilan bog‘liq holda tanlanadi:

1. Ma’lum bir maqsadga erishish: Taktikalar muloqotda biror bir maqsadga erishishga, masalan, boshqalarni ishontirish, o‘z fikrini ifodalash, o‘zgalarni qo‘llab-quvvatlash yoki ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishga yo‘naltiriladi.

2. Shaxsiy va ijtimoiy omillar: Taktikalar, shuningdek, suhbatdoshingizning his-tuyg‘ulari, ijtimoiy pozitsiyasi va munosabati kabi omillarga qarab o‘zgaradi.

3. Moslashuvchanlik: Kommunikativ taktika ko‘pincha vaziyatga qarab tezda o‘zgarishi va yangilanishi mumkin. Masalan, vaziyatni yengillashtirish uchun yumor ishlatish, yoki ziddiyatni yumshatish uchun diplomatik usullardan foydalanish.

Diskurs tahlilining mashhur nazariyotchisi sifatida, T.van Dyuk kommunikativ taktikalarning ijtimoiy va siyosiy kontekstda qanday ishlatilishini o‘rganadi. U nutqda kontekstual, nutqiy, semantik, sintaktik, sxema, matnli muloqot strategiyalarini ajratib o‘tadi.

Muloqotda keng qo‘llaniladigan asosiy kommunikativ taktikalar:

1. Xushmuomalalik: Ziddiyatni kamaytirish, suhbatdoshiga zarar yetkazmaslik uchun ehtiyotkorlik bilan gapirish.

2. Mitigatsiya (Yumshatish): Tinglovchiga og‘ir botadigan fikrlarni oshkor qilmaslik yoki muloqot jarayonini keskin o‘zgartirib yubormaslik uchun yumshatish. Masalan, iltimos so‘rash yoki so‘zni ehtiyotkorlik bilan tanlash.

3. Maqtov: Suhbatdoshiga e’tibor qaratish, uni alqash, mavjud fazilatlarini aytish yoki uni ijobiy tasvirlash.

4. Tahrir qilish: Noqulay vaziyatdan chiqish uchun nutqdagi xatolarni tuzatish, gapni qayta shakllantirish.

Natijalar: Pragmalingvistik nuqtai nazardan, ayollar nutqi ko‘proq hamkorlikka va ijtimoiy aloqalarga qaratilgan. Ayollar, asosan, yumshatish (mitigation), iltimoslar, so‘rovlar, ehtiyotkorlik va empatiya kabi nutqiy strategiyalarni qo‘llaydilar. Bularning barchasi ayollarning kommunikativ maqsadlarini, ya’ni muloqotni qanday olib borishlarini aks ettiradi. Ayollar ko‘proq hamdardlikni, boshqalarga nisbatan yumshoqlik va ehtiyotkorlikni saqlashga intiladilar. Masalan,

-*Yig‘lamang, juvon,-dedi Mohlar oyim, - yo‘qlik qursin - yo‘qlik. Pochchasi kambag‘al bo‘lsa, unda gunoh yo‘q, hamma gap taqdiri azaldan.* [7,B.44]

Pragmalingvistik tadqiqotlarda gender rollari ayollar nutqini shakllantirishda muhim omillardan biri sifatida ko‘riladi. Jamiyatda ayollarga taqdim etilgan ijtimoiy rol va gender stereotiplari ularning nutqiy xususiyatlarini va kommunikativ strategiyalarini belgilaydi.

Erkaklar ko‘proq dominatsiya va muvozanatni saqlashga qaratilgan nutq strategiyalarini qo‘llaydilar. Ayollar esa, aksincha, ko‘proq ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, boshqalar bilan hamkorlik va tushunishga qaratilgan nutqiy strategiyalarni qo‘llaydilar.

Empatiya va hamdardlik ayollar nutqida alohida ahamiyatga ega. Ayollar o‘z suhbatdoshlari bilan hissiy aloqalarni mustahkamlashga intiladilar. Bu, ayniqsa, ayollar o‘rtasida va oilaviy muloqotlarda ko‘zga tashlanadi. Ayollar jamiyatda o‘zining ijtimoiy

mavqeni va xushmuomalalikni ko‘rsatishga qaratilgan strategiyalarni qo‘llaydilar. Xushmuomalalik strategiyalari ko‘pincha iltimoslar, so‘rovlar orqali amalga oshiriladi.

Ayollar nutqida kommunikativ strategiya va taktika, aslida, madaniyat, ijtimoiy normlar va shaxsiy xususiyatlarga bog‘liq holda shakllanadi. Ayollarning nutqi, ko‘pincha, jamiyatda ularning rollari, qadriyatlari va ijtimoiy kutishlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Kommunikativ strategiyalar odatda umumiy, uzoq muddatli maqsadga erishish uchun tanlanadi. Ayollar nutqida quyidagi strategiyalarni uchratish mumkin:

• Empatiya va samimiyat: Ayollar ko‘pincha boshqa odamlar bilan yaxshi munosabatlarni o‘rnatishga va suhbatdoshida yaxshi taassurot qoldirishga intilishadi. Nutqda ular empatiya, samimiyat va qo‘llab-quvvatlashni aks ettiradigan strategiyalarni ishlatadilar. Bu, o‘z navbatida, suhbatdoshlarga ishonch va yaqinlik hissini beradi.

• Diplomatiya va ehtiyotkorlik: Ayollar ko‘pincha bevosita va og‘riqli tanqidlar yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarshiliklarni kamaytirishga harakat qiladilar. Ular ko‘proq ehtiyotkorlik bilan gapirishadi, shu orqali jamiyatda o‘zlarini jiddiy va hurmatli qilib ko‘rsatishga intiladilar.

• Hamkorlik va jamoaviylik: Ayollar ko‘pincha guruh ichida o‘zaro yordamni rag‘batlantiruvchi strategiyalarni qo‘llaydilar. Ular boshqalar bilan birgalikda ishlash, umumiy maqsadlarga erishish niyatida bo‘ladilar.

Olingan natijalarning ishonchliligi: Taktikalar esa maqsadga erishishda tezkor, qisqa muddatli usullardir. Ayollarning nutqida quyidagi taktikalarga duch kelish mumkin:

-Ayollar ko‘pincha yumshoq va nozik so‘zlarni ishlatadilar. Bu, o‘z navbatida, ularga muloqotda noziklik va xushmuomalalikni saqlash imkonini beradi. Misol: “*Yaxshimisiz, asalim, bugun ham doimgidek juda go‘zalsiz!*” (Omonova Sevara, 27 yosh).

-So‘roq va maslahat so‘rash: Ayollar o‘z fikrlarini ifodalashda, ko‘pincha boshqalarning fikrini so‘rashadi yoki maslahat oladilar. Bu nafaqat jamiyatda ijtimoiy aloqalar o‘rnatish, balki boshqalarning fikrini inobatga olish orqali fikr almashishni osonlashtiradi. Misol: *Kichkinam kechasi bilan isitmalab chiqdi. Tomog‘i qizarmagan, burni oqmayapti, muzdek suv ichmagandi. Nimadan bunday bo‘lganini bilolmayapman. Yaxshi pediatr tanishinglar bormi? Qayerga olib borsam bo‘larkan? Nimadan shunday bo‘lishi mumkin, sizlarni bolangizda ham shunaqa bo‘lmaganmi?* (Qosimova Laylo, 29 yosh)

O‘zbek ayollari nutqida keng tarqalgan “yo‘q” inkor so‘zini ishlatmasdan, so‘roq ohangida fikr bildirish bilvosita rad etish (yoki indirekt rad javobi) taktikasiga kiradi. Bu usul suhbatni yumshoqroq va nozikroq tarzda olib borish, qarama-qarshilikni oldini olish va suhbatdoshning hissiyotlarini inobatga olish uchun ishlatiladi.

- *O‘rdadan kelgan kishiga shu to‘nni berib bo‘larmikin?* [7,87]

Bu so‘roq suhbatdoshga imkonsizligini sezdiradi, lekin to‘g‘ridan-to‘g‘ri rad javobi berilmaydi.

Xulosa: Ayollarning nutqida komunikativ strategiyalari va taktikalari o‘zgarishi, asosan, madaniy va ijtimoiy o‘zgarishlarga bog‘liqdir. Ma’lumki, ba’zi jamiyatlar qadriyatlari ayollarni muloqotda passiv bo‘lishga undasa, boshqalarda ular ko‘proq faol nutq uslublariga ega bo‘lishlari mumkin.

Bugungi kunda kommunikativ strategiya nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, sotsiologiya, va lingvodidaktika sohalarida ham keng qo‘llanilmoqda. Nutqda strategiyalarning qanday ishlatilishi ijtimoiy rol, gender, madaniyat va shaxsiy xususiyatlar bilan bog‘liq holda o‘rganiladi.

Ayollar nutqida nutq strategiyalarini tushunish, nafaqat ular uchun, balki umumiy ijtimoiy munosabatlarda ham samarali muloqot o‘rnatishga yordam beradi. Bu tushuncha jamiyatning ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarini hisobga olish bilan tobora muhim bo‘lmoqda. Ayollarning nutqi jamiyatda o‘zaro aloqalarni va ijtimoiy rolni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Brown, Penelope and Stephen C. Levinson. 1987. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Culpeper, Jonathan (2011-01-06). Impoliteness. Cambridge University Press.
3. S. Barliboyeva. O‘zbek tilidagi siyosiy matnlarda kommunikativ strategiya va taktika: lingvopragmatik yondashuv. Filol. f.f.d. (PhD) diss.. – Toshkent, 2024.
4. L.Boymuradova. “Nutqiy faoliyat va nutqiy strategiyaning pragmatik ifodasi”. So‘z san’ati xalqaro jurnali. №6,2022, 188-b.
5. Иссерс О.С.Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: Автореф.дис....д-ра филол.наук.Екатеринбург
6. Richard J.; Ide, Sachiko; Ehlich, Konrad (2005). *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Walter de Gruyter.
7. Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. – Toshkent:O‘qituvchi nashriyoti,2018. – 44-,87-b.
8. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi NMIU, 2017. – 271 b.
9. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, 2008.
10. Қурбонова М.А. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: ф.ф.номз. ...дисс. – Т., 2009.

УДК: 81’255.2

Абдулхакимова Гулчехра Тургуновна
Ассистент кафедры узбекского языка, педагогики
и физической культуры
Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий

ПЕРЕДАЧА НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ УЗБЕКСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. Воспроизведение национального колорита - это сложнейший вопрос теории и практики перевода, так как каждое литературное произведение является продуктом определенной эпохи. В процессе исторического развития народ вырабатывает свои взгляды на мир, на действительность. И в переводе необходимо воспроизвести все эти особенности, передать дух народа, его образ мысли, чтобы обогатить читателя, расширить его представление о мире. Лексические и фразеологические единицы оригинала и перевода подчинены соответствующим языковым нормам, которые реализуются в различных контекстах как результат отбора наиболее точных, общеупотребительных языковых элементов из числа однозначных или сходных по тем или иным признакам вариантов.

Ключевые слова: век перевода, эпоха, особенности языка, приемы художественного перевода, зеркало истории, национальный колорит, быт, обычай, традиции, история, культурное наследие, языкознание.

Abdulkhakimova Gulchekhra Turgunovna
Assistant of the Department of Uzbek Language,
Pedagogy and Physical Education
Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

TRANSFER OF NATIONAL COLOR IN TRANSLATION OF UZBEK WORKS INTO RUSSIAN

Annotation. Reproducing national color is a complex issue in the theory and practice of translation, since each literary work is a product of a certain era. In the process of historical development, people develop their views on the world and reality. And in translation it is necessary to reproduce all these features, to convey the spirit of the people,

their way of thinking in order to enrich the reader and expand his understanding of the world. Lexical and phraseological units of the original and translation are subject to the corresponding language norms, which are implemented in various contexts as a result of the selection of the most accurate, commonly used language elements from among the options that are unambiguous or similar in one way or another.

Key words: century of translation, era, language features, literary translation techniques, mirror of history, national color, way of life, customs, traditions, history, cultural heritage, linguistics.

Abdulhakimova Gulchehra Turg'unovna
O‘zbek tili, pedagogika kafedrasi assistenti
va jismoniy tarbiya
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiya instituti

O'ZBEK ASARLARINING RUS TILIGA TARJIMASIDA MILLIY RANGNI O'TKAZISHI

Annotatsiya. Har bir adabiy asar ma'lum bir davr mahsuli bo'lganligi sababli, milliy rangni takrorlash tarjima nazariyasi va amaliyotida murakkab masaladir. Tarixiy taraqqiyot jarayonida odamlarning dunyo va voqelik haqidagi qarashlari shakllanadi. Tarjimada esa bu xususiyatlarning barchasini takrorlash, o‘quvchini boyitish, dunyo haqidagi tasavvurini kengaytirish uchun xalqning ruhini, tafakkur tarzini yetkazish zarur. Asl nusxa va tarjimaning leksik va frazeologik birliklari tegishli til me’yorlariga bo‘ysunadi, ular bir ma’noda bir ma’noli yoki o‘xshash variantlar orasidan eng to‘g‘ri, ko‘p qo‘llaniladigan til elementlarini tanlash natijasida turli kontekstlarda amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: tarjima asri, davr, til xususiyatlari, badiiy tarjima texnikasi, tarix ko‘zgusi, milliy kolorit, turmush tarzi, urf-odatlari, an’analari, tarix, madaniy meros, tilshunoslik.

Введение. «Век перевода» довольно широко продолжает развиваться и в XXI веке. Невозможно представить себе какую-либо область общественной, культурной и научной жизни без перевода. Понятие «международные отношения» включают в себя экономические, политические, культурные связи. Сегодня, в эпоху так называемого компьютерного века, когда техника достигла высокого прогресса, методы и средства осуществления международных связей являются различными. Место переводов и переводчиков, при установлении культурных связей и их развитии, занимает особое значение. Так как культура, являясь

зеркалом истории страны, в первую очередь, нашло свое отражение в литературе. Самые яркие примеры художественной литературы всегда передавались от человека к человеку из уст в уста, и народы могли ближе знакомиться друг с другом при помощи перевода художественных произведений. [1,С.192]

По словам узбекского ученого-переводоведа Г. Саломова, «нельзя представить без перевода установление дружественных отношений между народами, изучение и усвоение культурного наследия друг друга…». [7,С.21] Перевод является важным источником для сравнительного языкознания и переводоведения и для исследований сравнительного культуроведения. Ни одна национальная культура не достигла бы высот обособленно, самостоятельно, то есть совершенно отделяясь от культурного развития других народов. Это невозможно. Наоборот, культура всех народов, оказывая влияние друг на друга в той или иной степени, получала преимущества от взаимной культуры и оказывали влияние друг на друга в той или иной степени. При переводе выявляются сходства и различия не только между языками, но и в культурах между нациями. [10,P.26]

Методология исследования. Перевод это не только просто перевод слова с одного языка на другой, но и умение полностью отразить культуру одной страны в языке другого народа. И этот процесс является главным в переводческой деятельности, так как целью перевода представляет собой передачу мысли, воображения и душу целой нации. Поэтому при переводе нужно быть очень осторожным, выражая психологическое состояние характерных для культуры того или иного народа, привычек, образов, норм обращения, поведения и обрядов, а также при передаче названий национальной одежды, характерных для одной нации, национальных блюд, национальных праздников, музыкальных инструментов, традиций и названий украшений, которые требуют особой и всесторонней научной подготовки. При переводе недостаточно знания языка народа. Переводчик должен владеть полным знанием его истории, образа жизни, традиций, обычаев, и именно эти принципы обеспечивают совершенство при переводе.

В ознакомлении одних народов с духовным богатством других, освоении великих образцов мировой литературы, развитии культур, установлении дружественных контактов между народами, обогащении национальных языков художественный перевод играет огромную роль. Исследование проблемы воссоздания национального колорита в переводном произведении способствует к развитию теории художественного перевода. Поэтому именно к такой проблеме, как сохранения национального своеобразия в переводных произведениях, посвящены большинство работ тюркологов в области художественного перевода. Тюркологи-переводоведы определили два фактора отражение национального своеобразия оригинала: 1) динамичностью арсенала средств отражения национального колорита в силу постоянного развития языков; 2) перемещением

акцентов в проявлении национального своеобразия в область духовной культуры, в частности, в художественную литературу. [2,С.42]

Большую роль в создании полноценного художественного перевода играет правильное воспроизведение изобразительно-выразительных средств речи: сравнений, метафор, метонимии, эмоционально-экспрессивных слов, так как они отражают национальные особенности культуры народа. [9,P.273]

Обсуждение. Фразеологические обороты играют большую роль при переводе, и они для теории перевода чрезвычайно существенны. Они представляют большие практические трудности и пробуждают большой теоретический интерес, так как связаны с различием смысловых и стилистических функций, выполняемых в разных языках словами одинакового вещественного значения, и с различием сочетаний, в которые вступают такие слова в разных языках. Именно при переводе таких оборотов и вскрывается свойственная данному языку специфичность сочетаний, которая иначе могла бы и не быть замечена. Яркая выразительность национального колорита: характер, строй мышления народов, - передается через пословицы, поговорки и фразеологические единицы, так как они отражают народную мудрость, воспроизводят многие представления, связанные с трудовой деятельностью, бытом, семейными отношениями, национальной культурой. Благородные цели переводческой деятельности заключается в том, что они содействуют сближению народов, помогают им лучше узнать друг друга, найти точки соприкосновения. [3,С.149] Почему проблема мастерства перевода приобретает все большую актуальность? Потому что обмен духовными ценностями является мощным стимулом сближения и взаимообогащения национальных культур, источником укрепления дружбы народов и непременным спутником этого процесса.

Художественный перевод чрезвычайно важен и вместе с тем сложен. Так как характерные особенности художественной литературы должны проявляться в каждом случае индивидуальной художественной манерой писателя, обусловленной его мировоззрением, влиянием эстетики эпохи, разнообразием лексических и грамматических средств языка, а также стилей речи. [4,С.200]

Теория перевода исходит из того, что в процессе данной деятельности должна быть обеспечена полная передача единства содержания и формы оригинала без каких-либо изменений, добавлений, пропусков, искажающих мысли автора, содержание и идею переводимого текста. Поэтому полноценный перевод художественного перевода является результатом творческой деятельности в области языка. Создавая художественный текст, писатель обычно не ставит перед собой специальной задачи отражения национального своеобразия описываемой действительности, но оно входит в структуру произведения. Все элементы структуры, входящие в литературное произведение, служат воплощению его

художественно-эстетической идеи. При переводе художественного произведения на другой язык, специалисты должны следовать задаче выразить национальное своеобразие оригинала, так как она является составной частью общей художественно-эстетической структуры. [5,С.29,43]

И в заключении следует отметить, что овладение основными принципами и способами перевода позволяет получить более точное представление об общих и специфических явлениях узбекского и русского языков, что способствует расширению и развитию словарного запаса, более глубокому пониманию художественно-изобразительных возможностей соотносимых языков. Так как современные переводы требуют не только художественного совершенства, но и научности, знания быта, нравов, истории и культуры народов. [6] Ведь все эти особенности не только в языке народа, не только в изобразительных средствах, но и в быту, обычае, традиции, психологии народа, его самобытной культуре и истории. Посему передача национального колорита художественного произведения есть одна из труднейших задач и одна из важнейших проблем, стоящих перед переводчиком.

Заключение. Из этого следует, к передаче национального колорита нужно подходить с позиций историзма. Поскольку национальная форма находится в непрерывном движении, изменении, что определяется течением самой действительности. В процессе исторического развития народ вырабатывает свои взгляды на мир, на действительность, и в переводе необходимо воспроизвести все эти особенности, передать дух народа, его образ мысли, чтобы обогатить читателя, расширить его представление о мире. Воспроизведение колорита эпохи - также сложнейший вопрос теории и практики перевода, потому как литературное произведение является продуктом определенной эпохи.

Список литературы:

1. Мусаев К. Лексико-фразеологические вопросы художественных переводов. Ташкент: УКАТУВШУ, 1980. -192 с.

2. Мусаев К. Перевод лексических и фразеологических единиц как проблема частной теории перевода (на материале переводов с русского языка на узбекский): Автореф. дис. докт. филол. наук. Тбилиси, 1988. -42 с.

3. Абдулхакимова Г.Т. РАЗВИТИЕ ИСТОРИИ ПЕРЕВОДА УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ /https://zenodo.org/records/14222515/ №4 /224. стр.149

4. Попович А. Проблемы художественного перевода. М.: Высшая школа, 1980. -200 с.

5. Райхштейн А. О переводе устойчивых фраз // Тетради переводчика. - Вып.5. М.: Международные отношения, 1968. -С.29-43.

6. Абдулхакимова Г.Т. Особенности художественного образа. "Экономика и социум" №9(124) 2024 www.iupr.ru

7. Саламов С. Некоторые вопросы передачи стиля М.А. Шолохова в переводе на узбекский язык.: Автореф. дис. . канд. филол. наук. -Самарканд, 1969.- 21 с.

8. Fayzullaeva, R. National Colouring and Literary Translation. - Tachkent, 1979. – P. 178. 9. Georges, M. Les Problèms Théorique de la Traduction. – Paris, 1963. – 273 p.

10. Isakova, Sh.I. Reflection of Nationality and Historicity in Literary Translation: Synopsis of Diss. … Cand. of Philol. - Tachkent, 2004. - 26 p.

UDK:821.511.131-3

Nazarova Nilufarxon Axmedovna
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti O‘zbek tili, pedagogika va jismoniy madaniyat kafedrasi o‘qituvchisi
nilufarxonnazarova@gmail.com

ALISHER NAVOIY ASARLARINING PUNKTUATSION BADIIY TAHLILI

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotidan namunalar, asosan Navoiyning ayrim asarlarida tinish belgilarining qo‘llanilishiga oid punktuatsion tahlillar qisman yoritilgan. Ruboiylar mazmuniga tinish belgilarining daxldorligi tahlil qilingan. Tinish belgilarining asar mazmuniga ta’siri nafaqat grammatik, balki stilistik va badiiy talab ham ekanligi qisqacha izohlangan.

Kalit so`zlar: tinish belgilari, badiiy uslub, ruboiylar, estetik vazifalar, ifodalilik, mazmunga moslik.

Назарова Нилуфархон Ахмедовна
Преподаватель кафедры узбекского языка, педагогики и физической культуры Андижанского института сельского хозяйства и агротехнологий
nilufarxonnazarova@gmail.com

ПУНКТУАЦИОННЫЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛИШЕРА НАВАИ

Аннотация. В статье частично рассматривается пунктуационный анализ примеров из узбекской классической литературы, в основном использование знаков препинания в некоторых произведениях Навои. Анализируется связь знаков препинания с содержанием рубаи. Кратко поясняется, что влияние знаков препинания на содержание произведения обусловлено не только грамматическими, но и стилистическими и художественными требованиями.

Ключевые слова: Знаки препинания, художественный стиль, рубаи, эстетические функции, выразительность, соответствие содержанию.

Nazarova Nilufarkhon Akhmedovna
Teacher of the Department of Uzbek Language, Pedagogy and Physical Culture, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnologies
nilufarxonnazarova@gmail.com

PUNCTUATION ARTISTIC ANALYSIS OF ALISHER NAVAI'S WORKS

Annotation. The article partially covers punctuation analysis of examples from Uzbek classical literature, mainly the use of punctuation marks in some works by Navoi. The relationship of punctuation marks to the content of rubaiyat is analyzed. It is briefly explained that the influence of punctuation marks on the content of the work is not only grammatical, but also stylistic and artistic requirements.

Keywords: Punctuation marks, artistic style, rubaiyats, aesthetic functions, expressiveness, relevance to content.

Kirish. Sharq adabiyoti ummonida hech-hech o‘rganilib tamomlab bo‘lmaydigan ijodiy meros sohibi bu, shaksiz, Navoiy hazratlaridir. Ijodkorni mahoratli tilshunos, benazir adabiyot vakili sifatida ham, ishonchli tarixchi sifatida ham qoldirgan qimmatli adabiy merosini muttasil tahlil va talqin qilish bu merosni yanada jilovlanishiga va tubsizligini anglashga olib keladi. Endigi tahlil Alisher Navoiyning ruboiylarida tinish belgilarini qo‘llanishi va bu tinish belgilari she’riy misralar mazmuniga daxldorligi xususidadir.

O‘zbek punktuatsiyasi tarixi haqida so‘z borar ekan, bevosita Alisher Navoiyning tinish belgilari vazifasida qo‘llagan turli ishoralari qiziqtirishi tabiiy.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalarda shoir asarlarida turli maqsadlarda bir necha ishoralar qo‘llangani haqida ma’lumotlar bor. Masalan, R.Alimuhammedov quyidagilarni yozadi: “Turkiyadagi Sulaymoniya kutubxonasining Fotih bo‘limida (inv.№4056) saqlanayotgan Alisher Navoiyning kulliyotida jamlangan barcha asarlarida qora va qizil siyohdan keng foydalanilgan. Jumladan, “Majolis-un-nafois” qo‘lyozmasida har bir majlis va unda keltirilgan shoirlar nomi qizil siyohda bitilgan. Misol tariqasida keltirilgan she’riy parchalar oldidan yozilgan she’r so‘zi qizilda berilgan. Navoiyning nasriy asarlari, jumladan, “Munshaot” ichida berilgan nazmiy parchalar asosiy matndan joy tashlab bitilgan. Matnga ko‘z tashlagan o‘quvchining diqqatini matnning mana shu yeridagi bo‘sh joy o‘ziga tortadi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchiga matnni tushunishga yordam beradi” [2,B.50]

Demak, ijodkor ijodida aynan hozirgi davr tinish belgilari bo‘lmasa-da shu punktuatsiyaning asoslari bo‘lgan. So‘zlarni ikki xil siyohada yozish, so‘z va matnlar orasida joy qoldirish, matnusti, matnosti belgilaridan foydalanish matn tushunilishi va mazmuni anglash uchun xizmat qilgan.

Р у б о и я:
Ҳар лаҳза қил анга юз иноят, ё раб,
Оллиға ёрут шамъи ҳидоят, ё раб,
Ҳам умрини айла бениҳоят, ё раб,
Ҳам давлатиға етурма ғоят, ё раб.[2,B.10]
R u b o i y:
Har lahza qil anga yuz inoyat, yo rab,
Ollig‘a yorut sham’i hidoyat, yo rab,

Ham umrini ayla benihoyat, yo rab,

Ham davlatig‘a yeturma g‘oyat, yo rab.

Ushbu misralarda she’riyatning badiiy vositalari, jumladan, tilning nafis va tasviriyligi, g‘oya va mazmunning chuqurligi o‘z aksini topgan. Badiiy tahlilda quyidagilarni e’tirof etish mumkin:

Misralarda “yo rab” birikmasi radif sifatida bir necha bor takrorlanadi. Bu nafaqat musiqiylikni ta’minlaydi, janr talabi balki ilohiy yordamga bo‘lgan chuqur ehtiyojni ham ifodalaydi. Takror, shuningdek, so‘zlovchining intilishlarini kuchaytiradi va tasviriy pag‘onalanishni ta’minlaydi. Bu ruboiyni muallif tinish belgisiz yozgan bo‘lsa, so‘zlovchining “yo rab” iltijosi bu qadar gradatsiyalanmagan va yolvorish, mushtoqlikni bu darajada anglatmagan bo‘lardi. Demak, misralar so‘nggidagi nuqta va vergul ham, undalma sifatida ajratilgan radif ham badiiy estetik maqsadlar uchun xizmat qiladi. Radif o‘zida ilohiy iltijoni, yolvorishni va ulug‘vorlikka ishorani ko‘rsatadi. Bu ma’noda she’rda iltijo mazmuni kuchli o‘rin tutishida tinish belgilarining ahamiyati bor. Radif va qofiyaning vergul vositasida ajratilishi ham she’rga o‘zgacha jarang va to‘xtam qo‘shyapti. Fikr qaratilganlik mazmuni vergul qo‘yilishi asosida yanada bo‘rtiriladi, ravshanlashadi. Murojaat mazmuni, e’tibor qaratish darajasi ortadi. Yana yoqimlilik, ohang tempining tebranishi sezilarli darajada kuchayadi [3]

Muhokama. She’r an’anaviy o‘zbek she’riyatining o‘ziga xos uslubida yozilgan. Bir nechta so‘z va ifodalar o‘zbek mumtoz she’riyatida ko‘p uchraydi. She’rda fikr va tasvirlar asta-sekin rivojlanib, oxirida yuqori maqsadga, ya’ni ilohiy inoyatga erishishga olib boradi. Har bir misra o‘zining xususiy iltijo va tilagi bilan bosqichma-bosqich ko‘tarilib boradi. Shuning uchun 1,2,3- misralar yakunida vergul qo‘yilgan. Oxirgi 4-misragina to‘liq yakun. O‘tgan asr tilshunosligi ham, hozirgi davr tilshunosligi ham ruboiy ichida bundan ortiq tinish belgi ishlatilishi tarafdori emas. Har satr oxiri yoki 4-satr so‘nggida (!) undov belgisi qo‘yish mumkin. Chunki ayrim ijrochi talaffuz ohangida qisman his-hayajon sezilishi mumkin. Undov so‘zlar aniq aks etmagan ko‘rinsa-da, “Yo, rab”- “Ey, Xudo” shakliga teng bo‘la oladi. Bu yerda “ey”- his-hayajon undovi. Demak, (!) undov belgisi qo‘yilishi ham asosli. Lekin biz ham ushbu nashrdagi shu shaklda tinish belgilari qo‘llanishi tarafdorimiz.

Yana bir bayt tahlili:

Эй, нечукким, дурни махфий асрабон Уммон аро,

Гавҳари ишқини пинҳон асраған инсон аро?!

Ey, nechukkim, durni maxfiy asrabon Ummon aro,

Gavhari ishqini pinhon asrag‘an inson aro?! [6,B.851-854]

Ushbu 2 misra yaxlit bir fikr o‘rnida berilganday go‘yo. Lekin ijodkor bu o‘rinda ikki gap orqali ikki fikrni o‘xshatish, qiyoslash maqsadi borligi aniq. “Nechukkim” so‘roq olmoshi o‘rnidagi so‘z birinchi misrada bo‘lsa-da (?) so‘roq va (!) undov tinish belgilari ikkinchi misra yakunida berilyapti. Bu esa tinish belgi qo‘llash orqali yaxlitlikni yaqqol aks ettirishdir. Asli bu yerda undov so‘z “Ey” va his-hayajon ohangi borligi uchun undov tinish belgisi, so‘roq olmoshi uchun so‘roq tinish belgisi qo‘yilgan. Agar bayt

mazmuniga e’tibor bersak, bu yerda aynan javob talab qiluvchi so‘roq gap emas, ritorik mazmundagi so‘roq gap keltirilgan. Bu esa gap so‘nggida aynan shu tinish belgilari qo‘yilmasa ham bo‘laverishini ko‘rsatadi. Bunda 1-misra va 2- misra orasidagi (,) vergul o‘rnida (—) tire ishlatilishi kerak. Ikkita sodda gap orasida tire ishlatilishi gaplar mazmunida o‘xshatish, qiyoslash mazmuni yetakchi bo‘lgani uchundir.

Bog‘lovchisiz qo‘shma gap qismlari orasida o‘xshatish munosabati ifodalanganda, ular orasiga tire qo‘yiladi.[1,B.91]

Bog‘lovchisiz qo‘shma gap qismlari orasida zidlash, qarshilantirish munosabati ifodalanganda, ular orasiga tire qo‘yiladi.[1,B.91]

Misralar orasida vergul shartmasligiga yana bir asos misralardagi voqealar, tasvirlar ketma-ketlikda emasligi. Baytda undov so‘zdan keyin qo‘yilgan vergullar (,) esa grammatik me’yorga mos.

Bog‘lovchisiz bog‘langan qo‘shma gap tarkibidagi gaplar o‘rtasida alohida mazmuniy munosabatlar mavjud bo‘lmay, bu gaplar bir paytda yoki ketma-ket sodir bo‘lgan (bo‘ladigan, bo‘layotgan) voqea-hodisalarni ifodalasa, odatda ular o‘rtasiga vergul qo‘yiladi: *Ko‘klamning sayroqi qushlari tabiat ko‘rinishlarini kuylamoqdalar, ko‘m-ko‘k ko ‘katlar silkinib, qushlarni olqishlamoqdalar.* (Oybek) *Botirlari kanal qazadi, shoirlari g‘azal yozadi.* (H.Olimjon) [1,B.81]

Ичим фурқат балосинда, тошим ҳажр ибтилосинда,

Таним ишқ изтиробинда, ўзум шавқ изтирорида. [5,17.B]

Ichim furqat balosinda, toshim hajr ibtilosinda,

Tanim ishq iztirobinda, o‘zum shavq iztirorinda.

Nihoyatda ohangdor, sermazmun, serjilo misralarni tinish belgilari yanada ta’sirli, yanada jarangdor qilishga xizmat qilishi kerak. Ikki misra orasidagi vergul (,) sintaktik bo‘laklar orasida to‘g‘ri ishlatilgan. Dastlab, uyushiq bo‘laklar, sanash ohangidagi sintaktik butunliklar seziladi. Keyin qayta-qayta o‘qish asnosida mazmunning gradatsiya, ya’ni ma’no kuchayishi seziladi. Shu bois nashrlarda butunliklar orasida vergul qo‘yilgan.

Bog‘lovchisiz qo‘shma gap tarkibidagi ikkinchi gapning kesimi tushib qolgan hollarda ikki gap vergul bilan ajratilib, ikkinchi gapdagi egadan keyin tire qo‘yiladi: *To‘rg‘ay dashtda kuylar, bulbul - chamanda.* (I.Mirzo) *Oltin o ‘tda bilinadi, odam - mehnatda.* (Maqol) *Yaxshidan ot qoladi, yomondan - dod.* (Maqol) [4,B.21]

Aynan bu qoida namunaga mos kelmaydi, lekin gap bo‘laklari odatiy emasligi ko‘rinib turibdi. Fe’l kesimning berilmagani tinish belgilar qo‘yishda murakkablik tug‘diradi. So‘z birikmalari va gaplar orasida qaysi tinish belgi ishlatilishi biroz muammoli vaziyat.

Ichim furqat balosinda – toshim hajr ibtilosinda, [10,B.14]

Xulosa. Shu yerda gammatik me’yor asosida tire qo‘yish ham mumkin bo‘lsa, “esa” so‘zi mazmunda anglashilyapti, shu sabab vergul ham vaziyatga mos. Bu kabi izohlarni yanada asoslash uchun shu mavzudagi bir necha adabiyotlar, dalillar o‘rganilishi kerak. Xulosa qilib aytganda, mumtoz adabiyot namunalari nashrlari aslini

akslantirish uchun muhim. Demak, Navoiy asarlari nashrlari nihoyatda e’tibor va mas’uliyat bilan, punktuatsion qoidalarga to‘la amal qilgan holda nashr etilishi kerak. Chunki tinish belgilarini to‘g‘ri ishlatmaslik asar mazmuni o‘quvchiga oson tushunishga imkon bermasligiga, ijodkor fikrining o‘zgarishiga sabab bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.O‘zbek tili me’yorlari (punktuatsiya). - Toshkent: Zamin nashr, 2021.-232 b.
2. Алимухаммедов Р. Кадимги туркий битикларда пунктуатsiя ва матнни англаш учун ишлатилган ишоралар хакида. Хорижий филология. 1-сон. Тошкент, 2016.
3.Назаров К. Узбек пунктуатsiяси тарихи. - Тошкент, 1976
4. АЛИШЕР НАВОИЙ МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ Йигирма томлик Учинчи том ХАЗОЙИН УЛ-МАОНИЙ Ғаройиб ус-сиғар Тошкент —1988,
5. АЛИШЕР НАВОИЙ МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ Йигирма томлик Олтинчи том ХАЗОЙИН УЛ-МАОНИЙ Фавойид ул-кибар Тошкент —1990
6. Nazarova N., Ne’matjonova N. Erkin Vohidov she’rlarida tinish belgilarining qo‘llanilishi “SIFATLI TA’LIM – TARAQQIYOT POYDEVORI” MAVZUSIDAGI II RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN TO’PLAMI 2024-yil.851-854-b.
7. Юсупова Д. Узбек мумтоз адабиёти тарихи (Алишер Навоий даври), Академнашр, -Т.,2013.-Б. 60
8. Юсупова Д. Алишер Навоий "Хамса"сида мазмун ва ритмнинг бадиий уйғунлиги, Mumtoz so`z, -Т.,2011.-Б. 79
9. Ҳожиаҳмедов А. Шеърий санъатлар ва мумтоз қофия, Шарқ, -Т., 1998. -Б.4 4. Қаюмов А. Асарлар 3жилд, Mumtoz so`z, -Т., 2009.-Б.147
10. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 1-2 жилдлар. Фан, -Т., 1987-1988. -Б.14

Казакова Раъно Машраббаевна
доктор философии (PhD) по филологическим наукам, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Наманганского государственного института иностранных языков имени И. Ибрата.

Умурзакова Дарья Владимировна
студентка второго курса группы RUA-BR-23 факультета языка и перевода, направления филологии и обучения языкам: русский язык Наманганского государственного института иностранных языков имени И. Ибрата

К ВОПРОСУ О СХОДСТВЕ И РАЗЛИЧИИ «ФАРХАД И ШИРИН» АЛИШЕРА НАВОИ С «РОМАНОМ О ТРИСТАНЕ И ИЗОЛЬДЕ» ЖОЗЕФА БЕДЬЕ В КОНТЕКСТЕ ИХ ФИЛОСОФСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ ОСНОВ

Аннотация. в данной статье рассматриваются вопросы изучения творческого наследия выдающегося представителя узбекской классической литературы А.Навои и сравнительный анализ произведения Жозефа Бедье «Роман о Тристане и Изольде» и «Фархад и Ширин» А.Навои, в контексте философских и культурных основ.

Ключевые слова: классическая литература, куртуазная любовь, долг, конфликт, моральные ценности, человеческие ценности.

Kazakova Ra'no Mashrabayevna
filologiya fanlari falsafa doktori (PhD), I.Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti Rus tili va adabiyoti kafedrasi katta o‘qituvchisi.

Umurzakova Daria Vladimirovna
I.Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti Til va tarjima fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish (rus tili) yo‘nalishi 2-kurs RUA-BR-23 guruhi talabasi

ALISHER NAVOIYNING “FARHOD VA SHIRIN” BILAN JOZEF BEDIERNING “TRISTAN VA IZOLDA ROMANI”NING FALSAFIY VA MADANIY ASOSLARI NUQTAI NAZARIDAN O‘XSHASH VA FARQLI TOMONLARI

Annotatsiya. ushbu maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining atoqli namoyandasi A.Navoiy ijodiy merosini o‘rganish hamda Jozef Bedierning “Tristan va Izolda romani” hamda A.Navoiyning “Farhod va Shirin” asarlarini falsafiy-madaniy asoslar nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilish so‘z yuritiladi.

Kalit so’zlar: mumtoz adabiyot, saroy muhabbati, burch, konflikt, axloqiy qadriyatlar, insoniy qadriyatlar.

Kazakova Rano Mashrabbaevna
Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, senior lecturer at the Department of Russian Language and Literature of the Namangan State Institute of Foreign Languages named after I. Ibrat.

Umurzakova Daria Vladimirovna,
second-year student of group RUA-BR-23 of the faculty of language and translation, direction of philology and language teaching: Russian language Namangan State Institute of Foreign Languages named after I. Ibrat

ON THE QUESTION OF THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN “FARHAD AND SHIRIN” BY ALISHER NAVOI AND “THE ROMANCE OF TRISTAN AND ISOLDE” BY JOSEPH BEDIER IN THE CONTEXT OF THEIR PHILOSOPHICAL AND CULTURAL FOUNDATIONS

Annotation. this article discusses the study of the creative heritage of the outstanding representative of Uzbek classical literature A. Navoi and a comparative analysis of Joseph Bedier’s work “The Novel of Tristan and Isolde” and “Farhad and Shirin” by A. Navoi, in the context of philosophical and cultural foundations.

Key concepts: classical literature, courtly love, duty, conflict, moral values, human values.

Алишер Навои – выдающийся узбекский поэт, философ, государственный деятель и основоположник узбекской (чагатайской) литературы. Его творчество стало неотъемлемой частью культурного наследия Востока и оказало огромное влияние на развитие литературы Центральной Азии. [1]

Творчество Алишера Навои остается актуальным и в XXI веке. Его произведения изучаются в школах и университетах, его идеи о гуманизме, справедливости и нравственности находят отклик в современном обществе. Многие литературоведы и исследователи продолжают анализировать его труды, раскрывая новые грани его философии и поэтики. Особое внимание уделяется его роли в развитии тюркских языков. Он доказал, что чагатайский (староузбекский) язык может быть не менее выразительным и литературно богатым, чем персидский, что сыграло ключевую роль в формировании узбекской письменности. Сегодня его идеи вдохновляют филологов, занимающихся изучением восточных языков и культур. [2]

Алишер Навои писал на двух языках – персидском и тюркском (чагатайском). Он был первым, кто доказал, что тюркский язык не уступает

персидскому в своей выразительности и богатстве. Его главный труд «Хамса» (Пятерица) включал пять поэм:

1. «Смятение праведных» – философская поэма о справедливости и власти.
2. «Лейли и Меджнун» – романтическая история любви, ставшая классикой восточной литературы.
3. «Фархад и Ширин» – рассказ о преданности и жертвенности.
4. «Семь планет» – аллегорическая поэма о жизни и судьбе.
5. «Стена Искандера» – размышления о мудрости и могуществе. [9]

Романтическая поэма «Фархад и Ширин» (1484 г.) Алишера Навои — это одно из самых выдающихся произведений узбекской литературы и классического Востока. [3]. Она входит в цикл «Хамса», где автор отразил идеалы гуманизма, любви и морали. В свою очередь, «Роман о Тристане и Изольде» (XIII в.) Жозефа Бедье принадлежит средневековой западноевропейской литературе и является одним из первых классических примеров куртуазной любви. Несмотря на различия в культурных традициях, оба произведения объединяет глубокое понимание человеческих чувств и драматизм сюжетов. [4]

Эти два произведения, «Фархад и Ширин» и «Роман о Тристане и Изольде», занимают важное место в литературной традиции своих культур. Алишер Навои, выдающийся поэт Востока XV века, создал свою поэму в рамках классической персидской и тюркской литературы, тогда как «Роман о Тристане и Изольде» является жемчужиной западноевропейской средневековой литературы. Несмотря на значительные культурные, временные и географические различия, оба произведения объединяют такие мотивы, как трагическая любовь, конфликт долга и чувства, а также высокие моральные ценности героев. [5]

Основные сходства и различия между этими произведениями в контексте их философских и культурных основ:

Жанровые особенности

«Фархад и Ширин»	**«Роман о Тристане и Изольде»**
Восточная поэма, написанная в жанре лирико-эпической поэзии, часть цикла "Хамсе".	Средневековый рыцарский роман, созданный в жанре куртуазной литературы.
Основное внимание уделяется внутренним переживаниям героев, философским размышлениям о любви, судьбе и моральных ценностях.	Важное место занимает описание приключений, дуэлей, магии и куртуазной любви.
Язык произведения	

Изысканный и богатый символикой: Поэма написана на изысканном языке, наполненном символами и метафорами, для передачи глубоких философских и эмоциональных смыслов. *Примеры:* Часто встречаются метафоры природы для описания чувств героев, такие как сравнение любви с цветущим садом или мощной рекой; Символика используется для выражения внутренних переживаний героев. Например, горы, которые должен преодолеть Фархад, символизируют его внутренние препятствия и борьбу за любовь.	Богатый, но прямолинейный язык: Легенда написана на языке средневековой прозы, который хотя и богат описаниями, но более прямолинеен и акцентирован на повествовании. *Примеры:* Описание битв и сражений, где внимание уделяется деталям и действиям героев, без глубоких метафорических или символических значений; Прямолинейность проявляется в описании событий, таких как сцены сражений, встречи и диалоги, где язык более утилитарен и направлен на повествование сюжета.

Главные герои и их характеристики

«Фархад и Ширин»	**Фархад**
	Сын великого китайского правителя, принц с благородным сердцем и возвышенной душой. С самого рождения его окружала роскошь дворцовых залов и холодное величие императорских стен, но ни власть, ни богатство не могли развеять тень грусти, что сковывала его сердце. Красивый, умный и с силой, достойной героя легенд, он при этом остается удивительно скромным и чистым в своих помыслах. В нем нет высокомерия знати, лишь искреннее трудолюбие. Его любовь к Ширин — это не просто чувство, а глубокая, идеализированная преданность, ставшая смыслом его жизни. Ради её счастья он готов пойти на любые жертвы, отбросив страх, сомнения и даже собственную жизнь. В каждом его поступке светится чистота помыслов и непоколебимая верность избранному пути, делая его не просто принцем, но и символом любви, чести и самоотречения.
	Ширин

	Племянница царицы страны Армен и возлюбленная Фархада. Она обладает невероятной красотой: её глаза сияют, словно звёзды, а голос звучит, как журчание чистого ручья. Но обаяние в ней кроется не только во внешности — она проницательна и добра. В её характере переплелись гордость и нежность, решительность и мягкость. Её любовь к Фархаду была чистой и искренней, но путь, к счастью, оказался трудным. Её образ олицетворяет преданность, благородство и внутреннюю силу, оставаясь в сердцах людей вечной и вдохновляющей легендой.
	Хосров Парвиз
	Иранский шах, богатый, властный и эгоистичный правитель, чьё сердце поглощено жаждой власти и стремлением к абсолютному контролю. Коварный и расчётливый, он не остановится ни перед чем ради достижения своих целей, искусно манипулируя окружающими и не зная жалости к тем, кто встанет у него на пути. Несмотря на свой брак, он не считает своего сына достойным наследником и ищет новую супругу, которая могла бы укрепить его престол и дать ему идеального преемника. Его образ ярко противопоставлен духовной чистоте и самоотверженной любви Фархада, подчёркивая контраст между бездушным властолюбием и искренними чувствами.

«Роман о Тристане и Изольде»	**Тристан**
	Благородный и отважный рыцарь, сын короля Мелиадука и племянник короля Марка. Он отличается невероятной силой, храбростью и справедливостью, всегда готов встать на защиту слабых и следовать рыцарскому кодексу чести. Однако его преданность долгу и верность королю Марку сталкиваются с трагическим чувством — глубокой и всепоглощающей любовью к Изольде. Эта любовь становится его величайшей слабостью и одновременно самым ярким проявлением его души, нередко ставя честь Тристана под угрозу. Его образ — это олицетворение противоречия между долгом и сердцем, мужеством и нежностью, что делает его вечным символом рыцарской доблести и трагической любви.
	Изольда

	Королева с сильным и решительным характером, которая олицетворяет мудрость и благородство. Её красота — не только внешняя, но и внутренняя: нежность и доброта сочетаются с бесстрашием и стойкостью. Она способна исцелять даже самые глубокие раны, что делает её не просто правительницей, а хранительницей жизни и надежды. Однако её жизнь — это постоянная борьба между сердцем и долгом. Изольда любит Тристана, но её любовь противоречит обязанностям перед мужем и королевством. Этот внутренний конфликт превращает её в сложный, многогранный образ, где любовь сталкивается с жертвенностью, а долг требует отказаться от личного счастья ради общего блага.
	Король Марк
	Мудрый и справедливый правитель, который ценит верность и преданность. Он искренне любит своего племянника Тристана и стремится к миру и благополучию своего королевства. [7] Однако любовь Тристана и Изольды становится для него тяжёлым испытанием. Чувствуя боль предательства, он старается сохранить достоинство и найти баланс между гневом и прощением. Марк — это пример правителя, для которого долг перед королевством важнее личных чувств, но чья человечность проявляется в его страданиях и благородстве.

Темы и мотивы

«Фархад и Ширин»	**Любовь**		**«Роман о Тристане и Изольде»**
	Любовь Фархада к Ширин самопожертвенная. Он готов на великие подвиги ради её счастья, такие как прокладка канала в горе.	Любовь Тристана и Изольды трагична и рокова. Она возникает из-за выпитого зелья и приводит к разрушению социальных устоев.	
	Судьба		
	Судьба неумолима и приводит к трагическому финалу. Она и управляет жизнью героев, лишая их возможности изменить ход событий.	Судьба героев предопределена любовным зельем, которое соединяет их навечно. Она неизбежно соединяет героев, даже если, с одной стороны, это губит их жизнь.	

	- Ложное известие о смерти Ширин, которое вынуждает Фархада закончить жизнь.	- Могилы Тристана и Изольды, которые символически объединяются после смерти.	
	Тема долга и чести		
	Фархад демонстрирует высокую степень своего долга и чести. Он продолжает служить Ширин даже после её отказа.	Тристан находится в конфликте между долгом перед королём Марком и любовью к Изольде.	
	- Он был готов выполнять её поручения, несмотря на личные трудности. Долг тесно связан с личной преданностью.	- Его возвращение к Изольде, несмотря на обязательства перед королём. Конфликт подчёркивает сложность морального выбора.	

«Фархад и Ширин» Алишера Навои и «Роман о Тристане и Изольде» Жозефа Бедье являются шедеврами своих культур, которые, несмотря на различия, объединяет глубокий философский взгляд на любовь, судьбу и человеческие взаимоотношения. [6,P.53,63] Алишер Навои переосмысливает идеалы любви через призму восточной этики, тогда как автор «Романа о Тристане и Изольде» подчёркивают роль фатализма и куртуазности. Сопоставление этих произведений позволяет не только лучше понять их содержание, но и осознать, насколько универсальными являются человеческие чувства, способные преодолевать культурные и временные границы.

Творчество Алишера Навои оказало огромное влияние не только на узбекскую литературу, но и на литературы других народов Востока. Его произведения были переведены на многие языки мира, а его идеи о культуре, любви, человеческих ценностях, языке и этике остаются актуальными и сегодня.

Использованная литература:

1. Ziyouz.uz. "XIV-XV века: Алишер Навои." https://ziyouz.uz/ru/2012-09-02-11-32-08/51---xiv-xv-/110--14411501

2. Studfile.net. "Страница 14." Studfile https://studfile.net/preview/9524891/page:14/

3. Obrazovaka.ru. "Тристан и Изольда." https://obrazovaka.ru/books/other/tristan-i-izolda

4.Безрукова В.С. Всё о современном уроке: проблемы и решения. - Москва: Сентябрь,2004.

5.Новиков С.П. Применение новых информационных технологий в образовательном процессе //Педагогика. -2003.-№9.

6. Интерактивные методы обучения как потенциал личностного развития студентов // Психология обучения. — 2010. — N 12. — С. 53–63.

7. Кульневич С.В. Не совсем обычный урок: Практическое пособие для учителей и классных руководителей, студентов средних и высших педагогических учебных заведений, слушателей ИПК. / С.В. Кульневич Н.С. Сердюкова- Ростов-на-Дону: Издательство: Учитель, 2001.-176с.

8. Кузьмин, М. С. (2017). Инновационные образовательные технологии: от теории к практике.

9. Ямбург, И. С. (2010). Активные методы обучения: Теория и практика.

Jumatov Rashid Yangibayevich,
Urganch davlat Universiteti ingliz tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti v.b,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
E-mail: rashidjumatov 08@gmail.com

Palvanova Saboxat Baxtiyorovna,
Urganch Ranch Texnologiya Universiteti
lingvistika (ingliz tili) magistranti
E-mail: saboxatpalvanova0@gmail.com

SIYOSIY VA TIJORAT SOHALARIDA INGLIZCHA REKLAMA SHIORLARI

Annotatsiya. Maqola tasnifini ishlab chiqish va tavsiflashga, shuningdek, ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalarida to'rt yarusda reklama shiorlarini yaratishda asosiy nutq texnologiyalarini aniqlashga bag'ishlangan: (1) tarkibiy-semantik asosi darajasida; (2) reklama shiorini tahlil qilishning diskursiv-kognitiv darajasida; (3) reklama xabarining funksional-pragmatik tarkibi darajasida; (4) madaniy-qadriyat ma'nolari darajasida. Maqolada ko'rsatilgan darajalarning birinchi ikkitasi batafsil tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: reklama shiori, nutq texnologiyasi, semantika, nutq, pragmatika, madaniy ma'no.

Джуматов Рашид Янгибаевич, и.о, доцент
Ургенчского государственного университета, доктор
философских наук по филологическим наукам,
E-mail: rashidjumatov 08@gmail.com
Палванова Сабохат Бахтияровна,
Технологический университет Ранч Ургенч
Магистрантка кафедры лингвистики (английский язык).
E-mail: saboxatpalvanova0@gmail.com

АНГЛИЙСКИЕ РЕКЛАМНЫЕ СЛОГАНЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ И КОММЕРЧЕСКОЙ СФЕРАХ

Аннотация. Статья посвящена разработке и описанию классификации, а также выявлению основных речевых технологий создания рекламных слоганов в англоязычных СМИ в четырех ярусах: (1) на уровне структурно-смысловой организации; (2) на дискурсивно-когнитивном уровне анализа рекламного слогана; (3) на уровне функционально-прагматического состава рекламного сообщения; (4) на уровне культурно-ценностных смыслов. В статье представлен подробный анализ первых двух из упомянутых уровней.

Ключевые слова: рекламный слоган, речевая технология, семантика, дискурс, прагматика, культурный смысл.

Jumatov Rashid Yangibaevich,
Associate Professor of Urganch State University, Doctor of Philosophy in Philological Sciences,
E-mail: rashidjumatov 08@gmail.com

Palvanova Sabokhat,
Master's degree student of Urganch Ranch Technology University,
E-mail: saboxatpalvanova 0@gmail.com

ENGLISH ADVERTISING SLOGANS IN POLITICAL AND COMMERCIAL SPHERES

Annotation. The article is devoted to the development and description of the classification, as well as the identification of the main speech technologies in the creation of advertising slogans in English-language media in four planes: (1) at the level of structural-semantic organization; (2) at the discursive-cognitive level of analysis of the advertising slogan; (3) at the level of the functional-pragmatic composition of the advertising message; (4) at the level of cultural-value meanings. The article presents a detailed analysis of the first two of the mentioned levels.

Keywords: advertising slogan, speech technology, semantics, discourse, pragmatics, cultural meaning.

Introduction

Advertising slogans have long been a powerful tool for capturing attention, delivering messages, and inspiring action. In both political and commercial spheres, English slogans stand out for their ability to convey complex ideas succinctly while leaving a lasting impression. This article explores how advertising slogans function in these two domains and their impact on audiences.

Slogans in the Political Sphere

Political slogans are designed to rally support, inspire loyalty, and encapsulate the vision of a campaign or movement. The effectiveness of a political slogan often lies in its simplicity, emotional appeal, and ability to connect with voters on a personal level

Characteristics of Political Slogans

1. Emotional Appeal: Political slogans often tap into feelings of hope, unity, or urgency. For instance, Barack Obama's 2008 slogan, **"Yes We Can"** inspired optimism and a sense of collective power.

2. Call to Action: Many political slogans motivate people to act, whether by voting, protesting, or joining a cause. For example, Donald Trump's **"Make America Great Again"** became a rallying cry for his supporters.

3. Timelessness vs. Timeliness: Some slogans aim for long-term resonance (**"Hope and Change"**), while others address immediate concerns, such as **"It's the economy, stupid"** from Bill Clinton's 1992 campaign.

Challenges in Political Slogans

Polarization: Political slogans can divide as much as unite, often appealing strongly to one demographic while alienating others.

Oversimplification: A catchy phrase may oversimplify complex issues, potentially leading to criticism.

Despite these challenges, effective political slogans shape narratives and influence public perception, often becoming synonymous with their campaigns.

Slogans in the Commercial Sphere

In the commercial world, advertising slogans are crafted to promote brands, products, or services. Their primary goal is to resonate with consumers and drive sales.

Characteristics of Commercial Slogans

1. Memorability: A good slogan sticks in the mind, making the brand instantly recognizable. Examples include Nike's **"Just Do It"** and McDonald's **"I'm Lovin' It."**

2. Brand Identity: Slogans encapsulate the essence of a brand, reinforcing its values and promises. For instance, Apple's **"Think Different"** aligns with its innovative image.

3. Consumer Connection: By addressing consumer needs or aspirations, slogans create emotional connections. De Beers' **"A Diamond is Forever"** evokes timeless love and commitment.

Challenges in Commercial Slogans

Cultural Sensitivity: English slogans may not translate well into other languages, risking misinterpretation or offense.

Relevance: As markets evolve, slogans must adapt to stay relevant without losing their core message.

Crossovers Between Political and Commercial Spheres

Interestingly, political and commercial slogans share several techniques. Both rely on repetition, emotional resonance, and simplicity to engage their target audience. However, the stakes differ: political slogans aim to shape societal change, while commercial slogans focus on consumer behavior.

Examples of Crossovers

Branding Techniques in Politics: Politicians increasingly borrow branding strategies from the commercial world, using slogans to market themselves like products.

Commercial Slogans with Political Messages: Brands occasionally adopt politically charged slogans to align with social movements, such as Nike's campaign featuring Colin Kaepernick and the tagline, **"Believe in something. Even if it means sacrificing everything."**

The purpose of this article is to present a classification of the main speech technologies, the use of which in an advertising slogan is determined by a fairly clear

format for organizing the elements of an advertising text in English-language media in four planes:

(1) at the level of the structural-semantic organization of the slogan;

(2) at the discursive-cognitive level of analysis of the advertising slogan;

(3) at the level of the functional-pragmatic composition of the speech message;

(4) at the level of cultural-value meanings embodied in the advertising slogan, created by the interaction of signs of language, culture and other code systems formed in the national cultural space.

Discussion. The discussed speech technologies can be further applied as a basis for modeling advertising slogans, as well as for assessing the degree of effectiveness of their impact on the consumer, provided by a combination of units of various semiotic systems. Judging by our preliminary observations, the speech technologies used in the slogan allow us to expand the boundaries of generally accepted standards and requirements put forward to the content plan and the plan for expressing the elements of the text as a "verbal whole", and at the same time, by combining different style vectors in it, to create a cultural and semantic space of special quality. Only by completely capturing the attention of the listener or reader, advertising discourse, by managing it, allows us to achieve the necessary level of impact on the audience. The copywriter has the right to vary, change, transform, stylize, and alter the established linguistic structure for the benefit of the advertised product. Advertising attracts attention the more it violates accepted communicative norms, rebuilding the system of rhetorical expectations.

We understand an advertising slogan as a key phrase of the verbal text of an advertisement, which sets out in a condensed form the main advertising offer. It is intended to attract the attention of the "consumer of advertising", a wide audience; thanks to it, the entire verbal series of the advertising text, its main idea and "theme" - the advertised product, which is addressed to the reader of this advertisement, are well remembered [2,p.15].

Results: Technologies associated with the choice of linguistic means and their organization in an advertising slogan:

I. Techniques for truncating an advertising message

In a certain sense, an advertising slogan can be likened in its functional purpose and formal features to shouts-calls in the speech genre of urban folklore, reviving in oral urban communication. The English-language advertising slogan uses technologies that implement the installation on dialogicity and strengthening the personal aspect of communication. From the standpoint of the named trends, a characteristic feature of an advertising slogan is the brevity and conciseness of the message [3,p.712]. Short phrases are used to call for action, in the form of a reminder or slogan, which subsequently establishes an instant and strong connection with the product or brand.

The slogan should convey the information that the copywriter wants to convey in the most vivid and catchy form, but using a minimum number of words; text construction comes down to simplifying grammatical structures. The depth of phrases in advertising

texts, as a rule, does not exceed 12-15word usages (including function words), since short phrases are perceived and remembered easier. Advertisers are guided by the average volume of human RAM of 7±2 units. This physiological feature is taken into account when creating slogans, the average volume of which is 5-6 word usages. The phenomenon of parcellation is associated with the depth of the phrase - the division of phrases, in which the content of the statement is realized not in one, but in two or more intonation-semantic speech units following one after another after a separating pause, for example:

No FT, no comment. Financial Times

Big tissue, small box. Kleenex Mansize.

Advertising generally follows the principle of economy - only the unknown or that which cannot be guessed from the context is communicated. In structural terms, this tendency is reflected by ellipsis. An advertising slogan is usually created in the form of an elliptical construction, adopting the features of spontaneous speech, i.e., like a speaker who follows an unconscious impulse to speed up the communicative act by simplifying the syntactic structure of the statement, the copywriter strives to use this technique [2,p.11]. The purpose of this tactic is to achieve the effect of naturalness, remove the formality of communication and reduce the distance between the copywriter and the addressee. Ellipsis can be divided into initial, final and, less common, intraphrasal.

Conclusion:

English advertising slogans play a pivotal role in both political and commercial spheres, influencing decisions, shaping perceptions, and leaving a mark on history. Whether driving a presidential campaign or promoting a global brand, the art of the slogan lies in its ability to distill powerful ideas into a few unforgettable words.

As the world continues to evolve, so too will the strategies and messages behind these iconic phrases, ensuring their relevance and impact for years to come.

Advertising slogans are often evaluative in their communicative focus. Advertising text is a special type of evaluative discourse, where positive axiological strategies are actualized. An important property of advertising slogans can be considered their evaluative focus. In the advertising space, it is customary to single out an array of texts in which axiological macrostrategies are actualized from the standpoint of the semiological approach (taking into account their semantics, pragmatics and syntactics). Axiological strategies are a set of speech actions aimed at achieving a certain illocutionary goal through the transformation of the value model of the addressee's world in the direction desired by the speaker. The axiological strategy is based on the semantics and pragmatics of evaluation [1,p.113].

The use of evaluative discourse technology in the creation of an advertising slogan ensures the generation of statements that represent not only a message of information, but also accompanying assessments and opinions that have the power of influence.

Thus, the conducted analysis allows us to draw the following conclusions: (1) it is advisable to conduct a study of speech technologies used in a slogan at four levels

identified in the cultural-semantic space of an advertising text; (2) speech technologies determine the choice of means at all levels of language and organize them into compact structures similar to shouts and appeals; (3) the technologies used implement the target setting for dialogicity, strengthening the personal aspect of communication, reducing social and psychological distance, and actualizing cultural-value meanings.

Iqtiboslar/Сноски/Reference:

1. Kalashova A.A. Methods of implementation of the AIDCA formula in the discourse of print advertising // Bulletin of Adyghe State University. Ser. Philology and the Arts. Maikop, 2011. Iss. 4. P. 113-118.

2. Lobodenko L.K. Advertising mediatext in conditions of mass media convergence // Bulletin of the South Ural State University. Ser. Linguistics. Chelyabinsk, 2013. Vol. 10, No. 1. P. 10-15.

3. Ponomaryova A.D. Slogan in the system of marketing communications: dictionary, research, technologies. Rostov-on-Don: Mini-Type, 2012. 712 pp.

4. Ninh Wang. The slogan of the Russian automobile advertising in a structurally meaningful aspect (against the background of Chinese advertising): Diss. for the Cand. of Philology degree. Perm, 2015. 230 pp.

5. Рахимова, У. С., & Курамбаева, А. Д. (2024). ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ИДИОМАЛАРНИНГ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ТАҲЛИЛИ. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, *4*(12), 24-28.

6. Рахимова, И. Р., & Рахимова, У. С. (2024). ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ АДАБИЁТИДА АЁЛ СИЙМОСИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ. *Экономика и социум*, (10-2 (125)), 856-864.

Jumatov Rashid Yangibayevich,
Urganch davlat Universiteti ingliz tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti v.b, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
E-mail: rashidjumatov 08@gmail.com

Xudayberganova Dilafruz Dilshodovna
Urganch davlat Universiteti magistranti,
E-mail: hudajberganovadilafruz@gmail.com

NEOLOGIZMLAR BO'YICHA LINGVISTIK TADQIQOTLAR MUAMMOSI

Annotatsiya. Ushbu maqolada neologizmlar (Yangi so‘zlar), ularning paydo bo‘lish sabablari, shakllanish usullari tadqiq qilinadi. Xususan, neologismlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning paydo bo‘lish jihatlari tahlil qilinadi va nazariy asoslari tilshunoslikning alohida bir tarmog‘i sifatida belgilab beriladi. Mashhur lingvistik olimlarning neologizm tadqiqi bo‘yicha qarashlari maqolada muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: neologizm, neologogiya, yangi so‘zlar, okkazionalism, okkazionizm.

Джуматов Рашид Янгибаевич, и.о, доцент Ургенчского государственного университета, доктор философских наук по филологическим наукам,
E-mail: rashidjumatov 08@gmail.com
Худайберганова Дилафруз Дилшодовна,
Магистрант Ургенчского государственного университета,
Электронная почта: hudajberganovadilafruz@gmail.com

ПРОБЛЕМА ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ

Аннотация. В этой статье рассматриваются неологизмы (новые слова), причины их появления и способы образования. В частности, анализируются лексико-семантические особенности неологизмовб, аспекты их возникновения и определяются их теоретические основы как отдельной отрасли языкознания. В статье обсуждаются взгляды известных лингвистов на изучение неологизма.

Ключевые слова: неологизм, неология, новые слова, окказионализм, окказионизм.

Jumatov Rashid Yangibayevich,

Acting Associate Professor
of the Department of the English Language
and Literature, Urgench State University,
Doctor of Philosophy in Philology,
E-mail: rashidjumatov 08@gmail.com
Khudayberganova Dilafruz Dilshodovna,
Master's student, Urgench State University,
E-mail: hudajberganovadilafruz@gmail.com

THE PROBLEM OF LINGUISTIC RESEARCH ON NEOLOGISMS

Annotation. This article examines neologisms (new words), the reasons for their appearance and methods of formation. In particular, the lexical and semantic features of neologisms, aspects of their emergence are analyzed and their theoretical foundations as a separate branch of linguistics are determined. The article discusses the views of famous linguistics on the study of neologisms.

Key words: neologism, neology, new words, occasionalism, occasionism.

INTRODUCTION. The study of new words, the reasons for their emergence, and the ways they are formed has remained relevant for over thirty years. This is exactly how long the period of existence of neology as a distinct branch of linguistics has lasted, the theoretical foundations of which were laid out in the article.

N.Z. Kotelova's work, published in 1988 [12, p. 61]. The division of neology into a separate section of linguistics became possible due to the fact that, from a scientific perspective, the continuous renewal of language has been viewed as its categorical property. N.Z. Kotelova asserted that "neology has direct connections not only to various specific areas of linguistics but also to the issues of general..." "theories of language" [12, p. 61]. As noted in later works, "the issues of neology encompass topics such as identifying ways to recognize new words, meanings, and fixed expressions; analyzing the reasons for their emergence; studying the patterns by which neologisms are created; and developing grounds for societal acceptance or rejection of neologisms, as well as language policy regarding them" [Gatsalova 2005]. Some scientists, for example, L.B. Gatsalova, O.V. Grigorenko and others.

LITETERATURE REVIEW. Neology is considered a branch of lexicology and lexicography [6, p. 99-107]. Other researchers, such as A. Renouf, [24 , p. 177-208] include semantic, lexical, and grammatical neology in this section of linguistics. The subject of semantic neology is newly emerged meanings, the identification of which is only possible within a certain collocational context, as the new meaning manifests itself in interaction with other words, unlike those in which the old meanings of the existing word are revealed. Lexical neology is the study of the formation of new words from a diachronic perspective and is based on historical corpora.

The focus of grammatical neology is on phenomena such as conversion [24, p. 177-208]. In recent years, the concept of cognitive neology has emerged. At its core lies a cognitive-discursive approach to addressing the following questions: – "What conceptual material is grouped in new words; – which specific concepts were most frequently used in the categorization and partitioning of the world in recent decades; – what methods of verbalizing the world were most actively employed in recent decades" [8, p. 337-349].

Following the wake of modern linguistic approaches, specialists in the field of neology are making very productive use of contemporary diachronic corpus methods of research. (modern diachronic corpus based). Antoinette Renouf, describing the methodology of her research on new words (adverbs) in news texts, explains the contemporary diachronic method (or approach) as a diachronic study within a short period of language development, accessible to the researcher's observation. So, she limited her work to the period from 1984 to 2012 and analyzed such lexical units that large databases traditionally ignore, as they often consider these units to be errors with no linguistic significance [24, p. 177-208]. A. Renouf holds the view that such units may be indicators of an unfolding semantic process and should rather be regarded as unusual or idiosyncratic usages [24, p. 177-208]. The fact that neology connects to the issues of general language theory, as N.Z. Kotelova once wrote, has found reflection in contemporary scientific research through the concept of implicit neology, which has developed under the influence of creative speech that, according to researchers, "is gaining universal mandate today" [2, p. Электронный ресурс]. Implicit neology is not limited to "the aspect of new words and grammar, stylistics" and "appears in the form of idiomatic (indivisible, or non-analytical) novelty, which avoids trademark linguistic techniques" [there]. The novelty of form and meaning seems to be hidden and manifests in what is perceived at first glance as old and already known.

The main tasks facing modern neology can be summarized as follows: – identifying the ways to recognize new words and meanings; – analyzing the factors behind their emergence in accordance with the pragmatic needs of society; – studying the methods and models of their creation and the limitations on their usage; – developing criteria for attitudes towards them (whether to accept them or not) in various contexts: socio-professional, age, and other groups; – lexicographic processing with an indication of pragmatic restrictions on usage in various communication situations, taking into account the social differentiation of language [18, p. 280 ; 16, p. 196]. A new word is an object and a basic concept of neology. A scientifically grounded definition of this concept encompasses a wide range of synonyms: "innovation, neologism, neonym, new nomination, neologism, novelty, etc." [11, p. 51-61]. Despite such terminological diversity, the term "neologism" is preferred, as it is "semantically the most comprehensive, terminologically clear, and justified from a theoretical standpoint". Other linguists, including E.V. Marinova and T.S. Pristaiko, use the term "innovation" instead of "neologism," justifying this by stating that the first term does not satisfy them for certain reasons in the current conditions of linguistic development [15, p. 243-247]. But

most of them among these authors, the word "innovation" is used as a synonym for the words "neologism" and the phrases "new word," "neologistic word" [19, p. 253-263]. In the author's opinion, the use of the term "innovation" instead of "neologism" is a nod to contemporary literary fashion, alongside such concepts as "roadmap" instead of "plan." Taking into account theoretical research from both domestic and foreign sources.

DISCUSSION. Linguists in the field of neology, aimed at determining the linguistic status of neologisms, should consider a neologism as a socio-historical category, providing an insight into the multifaceted relativity of the concept of "new" [1, p. 7-10]. In the discussion regarding the status of new words, one of the central issues is the relationship between usual and occasional usage of new terms, words, usage, and language norms. Accordingly, the following triad of new words is distinguished: potential word – occasionalism – neologism. The peculiarity of the term "potential word" lies in the fact that it "denotes a unit that is identical but not equal to an occasional word; in others, it serves as a synonym for the term 'occasionalism'" [10, p. 14-25]. A.I. Smirnitsky considered the main characteristic of a potential word to be its absence. "Essentially, it can only be recognized as a 'potential' word that has not entered the vocabulary of the language" [21, p. 3-49].

Occasionalisms are "neologisms used once (in a specific text or speech act) [4, p. 17]." Occasionalisms, brought to life by the need for a temporary situation, "are speech phenomena that do not conform to generally accepted language norms and, as a rule, do not gain public recognition" [17, p. 144-148].

Occasionisms are often viewed as individual-author language innovations; however, the connection to the generator of the novelty is not fundamentally significant in the overall theory of neology, as occasionisms can arise, for example, in social networks, the blogosphere, electronic media, and so on. Significant fact is that occasionalisms arise as a result of breaking traditional methods of word formation or through atypical combinations of these methods. Among linguists, there is no consensus regarding the division of lexical neologisms into potential and occasional words, just as there is no unity in defining the terms themselves. So, as a result of the research conducted L.A. Gruzberg and A.A. Gruzberg identified 50 definitions of the term "occasionalism," the typical components of which were: "‘created for the occasion’, ‘contrasted with the usual word’, ‘a fact of speech, not language’, ‘non-normative’, ‘expressive’, ‘creative, not reproductive’, ‘individual-authorial’, "attached to a specific context" [7, p. Эл. Ресурс]. However, as researchers note, none of the analyzed definitions include the simultaneous use of all the mentioned components. The term "potential word" raises doubts, as N.I. Feldman wrote, "occasional words from previous years that have not entered the language for decades do not have the 'potential' to enter it in the future." The thoughts on the proximity and difference between potential words and occasionalisms, expressed by various scholars, can nevertheless be...present as a unified idea the use or non-use (violation) of productive models existing in the language in the creation of new lexical units [see Zakharova 2013 for details]. Occasionalisms, unlike

neologisms, are words "formed 'on occasion,' in specific conditions of speech communication and, as a rule, contradicting the linguistic norm, deviating from the usual ways of word formation in this language" [Gruzberg 2011]. An important feature of occasionalism, in comparison to a simple neologism, is that it "retains its novelty and freshness regardless of the actual time of creation".

Anticipating the possibility of a broad interpretation of the concept of neologism, N.Z. Kotelova proposes a system of four parameters that specify both the neologism itself and the very property of novelty. Time is the parameter that allows us to highlight "words from a certain period that were not present in the preceding period" [12, p. 61]. The application of this criterion requires the mandatory establishment of time boundaries for the period during which the search for neologisms is conducted and another period to which the comparison is made. N.Z. Kotelova writes about the incorrectness of framing the issue of new words, for example, from the 13th century or new words from the "era of the French Revolution" [ibid]. In addition, the researcher insists on the precise application of the temporal criterion, and therefore, I considered the statement that new words are "words that have arisen in the memory of the generation using them" (B.N. Golovin) to be devoid of neological relevance [12, p. 61]. The linguistic space, or the spheres and genres of usage, is considered by N.Z. Kotelova as a criterion that allows us to determine "where exactly these words are new, and to compare them with the vocabulary of another time period and the same area" [12, p. 61]. A telling example of words in this regard, "Verkhovik" and "zapurzhit," which were new in the literary language in the 1960s compared to 1917, were not new in the Russian language as a whole, particularly in dialects [there]. The third criterion for identifying a neologism essentially answers the question: "What is new?" [there]. The fourth parameter is related to the answer to the question: "What structural features of a word allow it to be considered a new word?" [12, p. 61]. Subsequent works by researchers were based on the criteria proposed by N.Z. Kotelova and expanded upon them. Thus, the division came about neologisms by denotative criteria (new words are interpreted as designations of new objects), significative criteria (new words are interpreted as designations of new concepts), and stylistic criteria (in this approach, a significant feature of a new word is the "aura of novelty" perceived by speakers, i.e., a certain stylistic coloring), "dictionary," or lexicographic criteria (neologisms are recognized as words that are absent from dictionaries) [15, p. 243-247].

RESULTS. Neologisms are often understood not only as individual words but also as phrases, the form and meanings of which are perceived as new and distinguished by new sociocultural meanings. The application of a linguocultural approach allows for an expanded understanding of new words as units of language that possess a "new sociocultural reference" and function "in the conceptual spheres demanded by this society" [20, p. 201]. Recently, among new lexical units, so-called trendy or "buzz" words have been highlighted, widely used in the media. New words, intensively used in the first quarter of the 21st century, are coming into fashion. Their main purpose consists

of "impressing the uninitiated or the amateur." Their meanings are not always clear to native speakers, but they can be perceived by them as having significant meaning. In Russian-speaking culture, adjectives like "innovative" and the prefix "nano-" can be related to such words.
The meaninglessness and pseudo-significance lead to the emergence of lexical units such as innovative mattresses, nanowashing, and shoe nanocream. In the English language, currently trendy words include, for example, the adjective "human-centered and the noun grassroots" [22, p. 54]. The study of new words in political discourse has led to the emergence of a new term "neopolism" (neopolism – neologism + politics) "to denote a new political word, a word with a political connotation" [14, p. 57-63]. As E.M. Wolf notes, "a neologism not only names but also evaluates a certain concept or phenomenon, which is embedded in the semantics of the designation" [5, p. 280].

Scientists note the conditions necessary for the emergence of a neologism. Among them, social need, time factor, creator, context, language model, and communicative value are typically distinguished [3, p. 20].

CONCLUSION. In general, most researchers view neologism as a result of human consciousness at work, linked to practical activities and the discovery of new phenomena or the establishment of new connections between known objects and phenomena. In recent years, the emergence of new words is often attributed not only to the scientific and technical advancements themselves. [22, p. 54]. In contemporary neological studies, significant attention is paid to the issue of survival, or the lifespan (lifecycle) of a new word [13, p. Эл. Ресурс; 23, p. 224; 24, p. 177-208]. Educated by analogy with the human lifespan, this concept reflects the idea of a neologism from the moment it appears in speech until its complete disappearance. One of the first to study this issue was A. Metcalf, a philologist and language researcher who led the American Dialect Society for many years. (American Dialect Society). A. Metcalf formulated the main requirements that words must meet to become usual and proposed a system he called the "FUDGE factor." This system was created based on the newborn viability assessment system proposed by pediatrician Virginia Apgar. Both of these scales – Apgar and Metcalf – have five assessment categories with a scale from 0 to 2: the higher the score, the greater the chances of the word becoming established in the language.

Iqtiboslar/Сноски/Reference:

1. Абросимова Л. С. Теория языковой относительности как основа анализа языковых изменений в современном американском языке. Вестник Томского государственного университета. Филология. № 336, август 2010, Стр. 7-10.

2. Азарова, Н. М. Философские основания предъявления новизны в поэтическом тексте [Электронный ресурс] / Н. М. Азарова // Слово.ру: Балтийский акцент. – 2019. - №4

3. Антюфеева, Ю. Н. Английские новообразования в развитии: потенциальное слово, окказионализм, неологизм. – Тула, 2004. – 20 с.

4. Васильева, Н. В. Краткий словарь лингвистических терминов / Н. В. Васильева и др. –М.: Рус. Яз., 1995.- 17с.

5. Вольф, Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.

6. Григоренко, О. В. Неономинации лиц в аспекте современной лексикографии и неографии / О. В. Григоренко // Гуманитарный вектор. – 2010. - № 2(22). – С. 99-107

7. Грузберг, А. А. Окказионализмы [Электронный ресурс] / А. А. Грузберг, Л. А. Грузберг // Филолог. – 2011.

8. Заботкина, В. И. К вопросу о когнитивной неологии / В. И. Заботкина // Горизонты современной лингвистики: традиции и новаторство: Языки славянских культур, 2009. –С. 337-349.

9. Заботкина, В. И. Семантика и прагматика нового слова (на материале английского языка): автореф. дис. – М.: РГГУ, 1991.- 53с.

10. Захарова, О. С. К проблеме соотношения понятий “окказионализм” и “потенциальное слово” [Электронный ресурс] / Лингвистика.- 2013. - №3. – С. 14-25.

11. Касьянова, Л. Ю. Современное состояние и перспективы развития неологии / Л. Ю. Касьянова // Гуманитарные исследования. -2008. - №4(28).- С. 51-61.

12. Котелова, Н.З. Теоретические аспекты описания неологизмов/ Н.З. Котелова // Советская лексикография. –М ., 1988. –С. 61.

13. Левашов, Е. О. О хранологических границах словарей неологизмов [Электронный ресурс] / Труды института лингвистических исследований. – 2012. - №3.

14. Маник, С. А. Неологизмы VS неополизмы в английской общественно-политической терминологии / С. А. Манник // Ученые записки национального общества прикладной лингвистики. – 2016. - № 2(14). – С. 57-63.

15. Маринова, Е. В. Основные понятия и термины неологии / Е. В. Маринова // Языки профессиональной коммункации: материалы междунар. науч. конф. – Челябинск, 2003. –С. 243-247.

16. Марченко, Н. Г. Языковая личность интернет-пользователя в жанровом аспекте / Н. Г. Марченко // Межкультурная коммуникация и СМИ: материалы междунар. науч. – практ. конф. – Барнаул, 2010. – 196 с.

17. Несветайло, Ю. Н. Трактовка понятий “неологизм” и “окказионализм” в современной научной парадигме / Вестник Ставропольского государственного университета. – 2008. - №2. – С. 144-148.

18. Новиков, А. М. Методология научного исследования / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: Либроком, 2010. – 280с.

19. Пристайко, Т.С. О некоторых терминологических проблемах современной неологии // Сер. : Мовознавство. – 2009. №11. – Вип. 15. Т.1. –С. 253-263.

20. Рец, И. В. Лингвокультурологические и эколингвистические аспекты неономинации: дис. / Волгоград, 2014. – 201с.

21. Смирницкий, А.И. К вопросы о слове (проблема тождества слова) / А. И. Смирницкий // Труды института языкознания, 1954. –С. 3-49.

22. Чупрына, О. Г. Идентичность в пространстве язык и культуры / О. Г. Чупрына // Диалог культур. Культура диалога: человек и новые социогуманитарные ценности: колл. Монография / под ред. Л. Г. Викуловой, Е. Г. Таревой. – М.: Неолит, 2020.- 54с.

23. Metcalf, A. Predicting New Words: The Secrets of Their Success / A. Metcalf. – Boston: Houghton Mifflin, 2002.-224p.

24. Renouf, A. A Finer definition of neology in English: the lifecycle of a word / A. Renouf // Corpus Perspectives on Patterns of Lexis, 2013. - P. 177-208.

Berdimurodov Adham Musurmonovich
Samarqand davlat chet tillar instututi
3-bosqich tayanch doktoranti
E-mail: adham1nur@gmail.com

NEMIS VA O‘ ZBEK TILLARIDA INKORNI IFODALOVCHI VOSITALARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK KATEGORIYA SIFATIDA O‘RGANILISHI

Annotatsiya. Maqolada inkor hodisasi, nemis va o’zbek tillarida inkorni ifodalovchi vositalarning funksional-semantik kategoriya sifatida o‘rganilishi haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, inkorni ifodalash sintaksisning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, bu sohada nisbatan kam darajada ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Inkorni ifodalovchi vositalar grammatik kategoriya sifatida amaliy jihatdan ma’lum darajada qo‘llanib keladi. Uni ilmiy tomondan o‘rganish ba’zi qiyinchiliklarni tug‘dirib kelmoqda va bu maqolada biz anashu kabi muammolarga tuxtalib o’tamiz. Maqolada mazkur sohada taniqli nemis olimlarining xulosalari, inkor so‘zlarning qo‘llanilishi haqidagi ma’lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: inkor hodisasi, inkorning tizimli vositalari, inkor yuklama, “nicht”, inkor olmoshlari, inkor kategoriyasi, sintaktik kategoriya, morfologik tasnif, salbiy ma’no.

Адхам Бердымуродов Мусурмонович
Самаркандский государственный институт
иностранных языков базовый докторант 3 ступени
E-mail: adham1nur@gmail.com

ИЗУЧЕНИЕ СРЕДСТВ ВЫРАЖАЮЩЕГО ОТРИЦАНИЕ В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ КАК ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Аннотация. В статье говорится о феномене отрицания, изучении средств выражения отрицания в немецком и узбекском языках как функционально-семантической категории. Также выражение отрицания является одной из актуальных проблем синтаксиса, и в этой области проведено сравнительно мало научных исследований. Средства, выражающие отрицание, используются в определенной степени как грамматическая категория. Изучение его с научной точки зрения вызывает некоторые трудности, и в этой статье мы остановимся на

таких проблемах. В статье представлены выводы известных немецких ученых в этой области, сведения об употреблении отрицательных слов.

Ключевые слова: феномен отрицания, систематические средства отрицания, отрицательное предикат «nicht», отрицательные местоимения, отрицательная категория, синтаксическая категория, морфологическая классификация, отрицательное значение.

Adham Berdimurodov Musurmonovich
Samarkand State Institute of Foreign Languages
3rd year basic doctoral student
E-mail: adham1nur@gmail.com

STUDY OF MEANS OF EXPRESSING NEGATION IN GERMAN AND UZBEKISTAN AS A FUNCTIONAL-SEMANTIC CATEGORY

Annotation. The article discusses the phenomenon of negation, the study of means of expressing negation in German and Uzbek as a functional-semantic category. Also, expressing negation is one of the urgent problems of syntax, and relatively little scientific research has been conducted in this area. Means of expressing negation are used to a certain extent in practice as a grammatical category. Studying it from a scientific perspective poses some difficulties, and in this article we will dwell on such problems. The article presents the conclusions of prominent German scholars in this field, information on the use of negative words.

Keywords: the phenomenon of negation, systematic means of negation, negative loading "nicht", negative pronouns, category of negation, syntactic category, morphological classification, negative meaning.

Inkor lingvistik universal sifatida tilning turli darajalarida qo‘llanishi mumkin: morfologik, so‘z shakllantiruvchi, leksik, sintaktik. Nemis va o‘zbek tillarida inkorni ifodalash vositalarini ko‘rib chiqaylik. Biz inkorni ifodalovchi vositalarni tilda aniqlik va noaniqlik omilining mavjudligini hisobga olgan holda tahlil qilamiz.

Nemis tilida inkorni ifodalovchi tizimli vositalar.

1. Tilning morfologik darajasidagi vositalari: 1. Salbiy ma’no anglativchi so‘zlar: nicht, nein, kaum; 2. Inkorni ifodalovchi yuklamalar: ohne, ausser, an/statt 3. Inkor vositalari yordamida shakllangan qo‘shma gaplar: nicht...sondern; weder...noch, weder...noch...sondern, ohne...zu, an/statt...zu, ohne dass, anstatt dass, als dass; 4. O‘tgan zamon (preterital) kon’yunktivi shakli: wenn doch schon Sommer ware! (bilvosita rad etish);

2. So‘z yasovchi tuzilma darajasi vositalari: 1. Inkor ifodalovchi prefikslar: un-, miss-, ent-, ver-, a-, ab-, an-, anti-, in-(il-,im-, ir-), de-, (des-, dis-); 2. Inkor qo‘shimchalari: -

los, -frei, -leer; 3. Inkor komponentli (nicht-) qo‘shma so‘zlar: Nichtstuer, nichtsnutzig, nichtsdestoweniger usw;

3. Tilning leksik darajasi ma’nosi: 1. Inkor so‘zlar: kein, keiner, niemand, nicht, nie, niemals, nimmer, nimmermehr, nirgends, nirgendwo, keinesfalls, keineswegs; inkor bildiruvchi so‘zlar: Witwe (beva), blind (ko‘r, ko‘zi ojiz), taub (kar); 2. Inkorni ifodalovchi leksik frazeologik birliklar: mir nichts dir nichts; um nichts in der Welt; (bilvosita rad etish);

4. Tilning sintaktik darajasidagi yashirin inkorli vositalari: 1. sintaktik frazema sxemalari: a) Er und Sportler! (Er und ehrlich!; Er und helfen); 6) Er ist alles andere als Sportler (als ehrlich); c) Er ist zu jung, um das zu verstehen; 2. ritorik savollar: Was ist das für ein Leben? 3. noreal istakning undov gaplari: Wenn wir die Arbeit schon beendet hatten!

O‘zbek tilida inkorni ifodalovchi tizimli vositalar.

I. Morfologik daraja vositalari: *-be, -ma affiksi;*

II. Derivativ daraja vositalari: *-mas, -siz affiksi;* inkor birikma;

III. Leksik daraja vositalari: 1. Inkor modal so‘zlar -yo‘q; 2. Inkor so‘zlar: inkor olmoshlari hech kim, hech nima, hech qanday, hech qachon.

Taqqoslanayotgan tillardagi inkor vositalarini bosqichma-bosqich tahlil qilish ularning miqdoriy va sifat jihatidan geterogenligini ochib beradi: nemis tili mos keladigan yagona tarkibiy qismlardan farqli o‘laroq, morfologik va derivativ darajadagi boy vositalar zahirasiga ega. Shunday qilib, nemis tilidagi morfologik daraja vositalari zarrachalar, qo‘shma gaplar, predloglar va preterital qo‘shma shakli bilan ifodalanadi. O‘zbek tilida mos darajani tashkil etuvchisi -ma/-siz affiksidir . *Shuni ta’kidlash kerakki, “ichki inkor” ma’nosi* o‘zbek tilida to‘ldiruvchi mayl shakllariga xosdir . Biroq ular faqat murakkab sintaktik konstruksiyalarda qo‘llanganligi sababli ularni inkor semantikasini amalga oshirishning morfologik usuli sifatida ko‘rib bo‘lmaydi.

Derivativ darajaning tarkibiy qismlari nemis tilida inkor prefikslar, qo‘shimchalar va o‘zbek tilida faqat bitta salbiy affiks bilan ifodalanadi.

Leksik darajadagi tarkibiy qismlarning o‘ziga xosligi – nemis tilida o‘zbek tilidagi modal so‘zlarga semantik ma’no va grammatik funktsiyalar to‘plamiga o‘xshash inkor ko‘rsatkichlarining yo‘qligi. Ikkinchisining ma’nolari nemis tilida turli darajadagi tarkibiy qismlar tomonidan yetkaziladi.

Tillardagi inkor vositalar tarkibiy qismlarining miqdoriy va sifat jihatidan geterogenligi inkor ko‘rsatkichlarining darajalararo korrelyatsiyasini qayta taqsimlash faktini aniqlaydi, bu umuman hind-evropa va turkiy tillar nisbati uchun xosdir. Nemis tilidagi inkorning ko‘p darajali ko‘rsatkichlari *o‘zbek tilidagi -hech kim/hech nima/-masdan* inkor affiksiga ko‘p hollarda mos keladi : masalan, *Niemand ist gekommen*. Hech kim kelmadi. *Er fuhr los, ohne uns zu informieren. U bizga xabar bermasdan ketib qoldi.*

Bizning tadqiqotimizda inkor kategoriyasi V.G.Admoni, A.V.Bondarko, G.S.Shchur, M.M.Guxman, E.V.Gulyga, E.I.Schendels tomonidan ishlab chiqilgan tushunchada maydon va maydon yondashuvi kontekstida izohlanadi. Asosiy bibliografiya va sohaning yetakchi tushunchalarining tahlili (Shchur 1974, Kuznetsova 1963,

Ufimtseva 1961) asarlarida keltirilgan.

Mantiqiy inkor grammatik inkor bilan to‘liq qamrab olinmaydi, degan qoidalarga asoslanib, bu inkor nafaqat predikativ, balki gapning boshqa har qanday elementi bilan ham, ko‘p-ko‘p inkorga ega bo‘lgan lingvistik inkorning keng doirasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi, inkorning invariant semantik xususiyati va boshqa o‘zaro bog‘liq denotativ ma’nolarning turli semantik variantlarini amalga oshirishning aniq va yashirin darajasi, shuningdek, kontekstual imkoniyatlari, biz inkor toifasini ramka bilan cheklash noqonuniy deb hisoblaydigan tadqiqotchilarning fikriga qo‘shilamiz. Nazariy tilshunoslikning hozirgi holati (semantikaning sintaksisdan ustunligini tan olish, semantikani tushunishga pragmatikani kiritish) inkorning ko‘p bosqichli aniq va yashirin tashuvchilarni tartibda birlashtiruvchi asos sifatida yagona semantik funktsiyani ilgari surishga imkon beradi. Funksional semantik kategoriya – “geterojen lingvistik vositalarni birlashtirib, ularning o‘zaro ta’sirini belgilovchi semantik invariant” (Lingvistika 1998, 567-bet).

Funksional semantik kategoriyalar (FSK) mohiyati A.V.Bondarenko tomonidan berilgan ta’rifga ko‘ra, bunday kategoriyalarning mazmun rejasi “grammatik kategoriyalar bilan ifodalangan tushunchalarga o‘xshash tushunchalarni shakllantiradi, ifoda rejasi esa turli so‘zlarga mansub lingvistik vositalar bilan ifodalanadi.

Funktsional-semantik maydonlar (FSM) muayyan til vositalarini barcha shakl va mazmun xususiyatlari bilan qamrab oladi. Maydon tushunchasi inkor kategoriyasining ko‘rsatkichlarini ham shakldan ma’noga, ham ma’nodan shaklga yo‘nalishda o‘rganish imkonini beradi. Funktsional-semantik maydonlar ma’lum xususiyatlar va mono/polisentrik tuzilish bilan tavsiflanadi. E.V.Gulyga va E.I.Shendels, masalan, 4 ta xususiyatni aniqlaydilar: 1) tizimli munosabatlar bilan o‘zaro bog‘langan turli darajadagi miqdorlar inventarizatsiyasining mavjudligi; 2) uning tarkibiy qismlariga u yoki bu darajada xos bo‘lgan umumiy ma’noning mavjudligi; 3) umumiy ma’no yakka emas, kamida ikki ma’noga ajraladi; 4) maydon gorizontal va vertikal kesma shaklida ifodalanishi mumkin bo‘lgan geterogen va, qoida tariqasida, murakkab tuzilishga ega (Guliga, Schendels 1969, 9-bet).

Maydon tushunchasining asosiy qoidalariga muvofiq, inkor kategoriyasini funksional-semantik maydon sifatida talqin qilish bizga qonuniy tuyuladi. Darhaqiqat, til tizimi salbiy semantikani amalga oshirishning belgilangan va belgilanmagan vositalarining boy arsenaliga ega: inkor affikslar, elementlar, bog‘lanishlar, inkor olmoshlar, inkor komponentli (nichtli) murakkab so‘zlar, *frazeologik* birliklar (aniq va yashirin inkor bilan), geterogen sintaktik konstruktsiyalar, shuningdek, inkor semasini kontekstual hosil qilish usullari. Bu barcha lingvistik vositalar va usullar ularga xos bo‘lgan inkor ma’nosining invariantining umumiy ma’nosini turli darajada amalga oshiradi: ba’zi ko‘rsatkichlar uchun inkor invariantining qiymati yagona sema, uni amalga oshirish funktsiyasi esa yagonadir. O‘zbek tili uchun inkor semasi va uni amalga oshirish vazifasi ularning semantik tuzilishida va grammatik vazifalari yig‘indisida keng tarqalgan. O‘zbek tili uchun salbiy semantikani obyektivlashtirish funktsiyasi potentsial

xususiyatga ega va ma’lum lingvistik vaziyatlarda amalga oshiriladi. Boshqalari esa inkorlarni faqat til ta’limining semantik tarkibida amalga oshiradi. Inkor semantikasi “faqat butun tuzilmaning ma’nosidan kelib chiqadi” (Schendels 1997, 111-bet). Ular tilda inkorni tushuntirish uchun emas, balki boshqa kommunikativ maqsadlar uchun qo‘llanadi: ekspressiv va emotsional hayratlanish, ishonchsizlik, pushaymonlik, norozilikni amalga oshirish. Ular uchun inkor semantikasi ikkinchi darajali, bilvosita ma’nodir.

Muayyan lingvistik vaziyatlarda inkor funksional semantik kategoriyalarning belgilangan tarkibiy qismlari ijobiy semantikaning ma’nosini aktuallashtiradi. Salbiy belgilarning kategorik ma’nosini neytrallashtiruvchi omillar tabiiy tilning ichki tuzilishiga qarab o‘zgaradi. Bu hodisa inkor funksional semantik kategoriyalarning ikkita qarama-qarshi mikro maydonga bo‘linishi bilan belgilanadi: salbiy va ijobiy.

Inkor qilish funksional semantik maydon murakkab, geterogen tuzilishga ega. Inkor funksional semantik maydonning markaziy zonasi turli darajadagi salbiy elementlardan iborat: morfologik, so‘z shakllantiruvchi, leksik, sintaktik. Xuddi shunday, inkor maydonining periferiyasida turli darajadagi eksponensiallar ifodalanadi. Boshqa tomondan, inkor funksional semantik kategoriyasining bir darajali tarkibiy qismlari maydon tuzilishida diffuz tarzda taqsimlangan. Inkorning periferik vositalari bir vaqtning o‘zida boshqa leksik-semantik sohalarning tarkibiy qismlari sifatida harakat qiladi, bu sohaning geterogen tuzilishini belgilaydi.

Demak, inkorning o‘zaro tizimli munosabatlar bilan bog‘langan, invariantning umumiy ma’nosini turli darajada ochib beruvchi, o‘zaro ta’sir qiluvchi va semantik munosabatlarga kirishuvchi ko‘p darajali komponentlari inkorning funksional-semantik sohasini tashkil etadi, uning ma’nosi ikkita qarama-qarshi ma’noga bo‘linadi: salbiy va ijobiy, ya’ni funksional-semantik sohalarning yetakchi xususiyatlariga muvofiq.

Funktsional semantik maydon tushunchasi lingvistik vositalarni guruhlash va ularning tizimli va strukturaviy tashkil etilishi bilan bog‘liq. Ushbu maydonning asosiy tarkibiy qismlari markaz (yadro) va periferiyadir. Ularning nisbatiga qarab, kuchli markazlashtirilgan va zaif markazlashtirilgan, tarqoq maydonlar farqlanadi (Lingvistika 1998, 567-bet). Grammatik kategoriyaga asoslangan inkor kategoriyasi aniq monosentrik tuzilish bilan tavsiflanadi.

Keling, nemis va o‘zbek tillarida funktsional semantik maydonni inkor qilishning *yadro vositalarini ko‘rib chiqaylik.* Asosiy vazifa o‘zbek tilida - *yo‘q,* nemis tilida esa nicht inkor so‘zi orqali amalga oshiriladi . Bu butun turkiy tillarning o‘ziga xos xususiyatini ochib beradi, unda hind-evropa tillariga xos bo‘lgan nichtga o‘xshash universal salbiy so‘z yo‘q (qarang. Ingliz, po/, fransuz *ne...pas).* Turli tizimli tillarda inkor kategoriyasini ifodalash vositalarini ko‘rib chiqish asosida S.Rahimov inkor elementlarning funksional yuklanishi tilning grammatik tuzilishiga bog‘liq, degan xulosaga keladi: “agar ko‘pchilik hind-yevropa tillarida sintaktik vositalar boshqalarga nisbatan universalroq bo‘lsa, turkiy tillarda (nafaqat turkiy tillarda) morfologik vositalar inkor kategoriyasini ifodalashning asosiy usuli maqomini oladi” (S.Rahimov 1973, 105-

bet). Shunday qilib, sohaning o‘zagi hind-evropa va turkiy tillar uchun boshqacha bo‘lib chiqadi, bu nemis va o‘zbek tillari uchun ham to‘g‘ri keladi.

O‘zbek tilida og‘zaki inkor ko‘rsatkichi *–ma/-siz affiksi* ish-harakatning yo‘qligi g‘oyalarini amalga oshirishda, umumiy inkorni yasashda ifodalangan monomeya va bir funksionallik bilan tavsiflanadi, ya’ni inkorning funksional-semantik kategoriyasi mazmunining “eng ixtisoslashgan va konsentrlangan” ifodasini aktuallashtiradi va tizimli qo‘llanishi bilan ajralib turadi.Dominant atrofida, ularning sintaktik vazifalari va seminal tarkibining imkoniyatlariga qarab, yadro zonasi tarkibiy qismlari va maydonning periferik komponentlari guruhlangan bo‘lib, bu sohaga xos bo‘lgan bosqichma-bosqich markazdan chekkaga o‘tishni ko‘rsatadi. Bundan tashqari, birlikning semantik tuzilishi qanchalik ko‘p ma’noga ega bo‘lsa, u maydon tuzilishida shunchalik uzoqroq bo‘ladi, funksiyalar majmuasi qanchalik katta bo‘lsa, o‘z o‘rnidan shunchalik uzoqroq bo‘ladi. Inkor funktsional semantik maydonining markaziy zonasini morfologik, so‘z yasalish, leksik va grammatik inkor vositalari tashkil etadi.

Ko‘rsatkichli inkor affiksi *-siz, -masdan* funktsional noaniqlik tufayli o‘zakdan birmuncha orqada qoladi: u inkorning grammatik ko‘rsatkichi, so‘z yasovchi element, flektiv vosita vazifasini bajaradi. Yadrodan ma’lum masofada “yo‘q” leksik darajasining tarkibiy qismlari aniq salbiy semantikaga ega bo‘lib, ular polisemiya va ko‘p funktsiyalilik bilan ajralib turadi.

Inkor olmoshlari leksik ma’nosi orqali inkorning o‘zgarmas ma’nosini anglab etadi. Ularning ma’nolari shu qadar umumiyki, N.A.Bulaxning qayd etishicha, ular grammatikaga yaqin (Bulax 1954). Maydon tarkibida salbiy olmoshlarning o‘tish holati o‘z semantikasining mavjudligi, sintaktik funktsiyalarni (mavzu, obyekt va boshqalar) amalga oshirish qobiliyati, salbiy predikat orqali birikmaga tarkibiy bog‘liqlik bilan bog‘liq.

Nemis tilida inkorni amalga oshirishning eng ixtisoslashgan shakli *nicht inkor so‘zi,* bu maxsus grammatik inkor vositasidir. U keng faoliyat doirasi bilan ajralib turadi, uning qo‘llanilishi morfologik jihatdan aniqlanmagan, u ismlar va fe’llar bilan teng ravishda qo‘llaniladi. *Nicht* so‘zi bitta inkor semasini o‘z ichiga oladi, leksik ma’nodan butunlay mahrum, yo‘qlik g‘oyasini obyektivlashtirish funktsiyasi berilgan format uchun yagonadir; bularning barchasi *nicht* so‘zini inkorni ifodalashning ideal vositasiga aylantiradi va uni haqli ravishda inkorning funksional-semantik maydonining dominanti deb hisoblash mumkin.

Bu sohaning yadro komponenti so‘zi nichtidan keyin inkorni ifodalashning eng keng tarqalgan vositasi bo‘lgan inkor *kein hisoblanadi* . U so‘zning morfologik xususiyatlarini saqlab qoladi (E.I.Schendels 1957), morfologik jihatdan otlar bilan bog‘liq bo‘lib, qo‘shimcha funktsiyalar majmuasi (sifatlovchi olmosh, substantiv olmosh, mustaqil olmosh vazifasi) bilan tavsiflanadi. *Kein* nafaqat grammatik inkor ma’nosiga ega, balki inkor umumlashtiruvchi olmosh vazifasini ham bajara oladi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, *kein* maydonning dominantidan biroz uzoqda.

Nemis tilidagi inkor sohasining markaziy zonasi komponentlari ham inkor

olmoshlari va inkor qo‘shimchalari bo‘lib, o‘z leksik ma`nosi yordamida inkorni aktuallashtiradi (E.I.Schendels). Ular o‘zlarining semantikasiga ega va jumlaning turli a’zolarining funktsiyalarini bajaradilar, bu ularning maydon tuzilishidagi o‘tish holatini belgilaydi.

Funktsional semantik maydon *periferiyasining* asosiy tarkibiy qismlari sintaktik konstruktsiyalar, o‘tgan zamon aspektidagi to‘ldiruvchi mayl shakllari bilan shartli konstruktsiyalardir; leksik-grammatik tuzilish va intonatsiyaning o‘ziga xosligi bilan ajralib turadigan turli xil sintaktik shakllanishlar hisoblanadi.

Inkor qilish sohasining eng kam tizimli, yadrodan uzoq, periferik elementlari leksik vositalardir.

Har ikki tilda qiyoslanganda inkor bildiruvchi leksemalar mavjud: kar, *taub* - eshitmaslik; *ko‘r* – ko‘rmaslik kabilar, shuningdek, aniq inkorli frazeologik birliklar – menga hech narsa bo‘lmasa, senga ham bo‘lmaydi, dunyodagi hech narsa uchun; *mir nichts, dir nichts; um nichts in der Welt;* yashirin inkor bilan – buni hech kim bilmaydi; *Das weiss der Kuckuck! Das passt wie die Faust aufs Auge* va boshqalar. Inkorni faollashtiruvchi leksik vositalarning o‘ziga xosligi shundaki, ular bir vaqtda boshqa leksik-grammatik sohalarning asosiy vositalarini ifodalaydi.

Salbiy ma’lumotni amalga oshirishning periferik vositalarining arsenalini tashkil etuvchi sintaktik va leksik darajalarning tarkibiy qismlari inkorning o‘zgarmas ma’nosini yangilashda tarkibiy yoki konstitutsiyaviy yordamga ehtiyojni yoki funktsional-stilistik bog‘liqlikni namoyon qiladi yoki yashirin inkorni yaratish usulini ifodalovchi leksik usul bilan tavsiflanadi. Implitsitlik ma’lum tuzilmalarga ularning “grammatik idiomasi” sifatida xosdir (Schendels 1977); u faqat bitta strukturaning ma’nosidan kelib chiqadi va idrok etishning yanada murakkab jarayoni va qo‘shimcha kognitiv operatsiyalarni talab qiladi.

Har qanday tabiiy tilda inkor o‘zgarmasligi moddiy ko‘rsatkichlarsiz, ya’ni bilvosita amalga oshirilishi mumkin. Shaklda ijobiy bo‘lgan bayonot salbiy semantikaning ma’nosini faollashtiradi. Inkor bilvosita, ixtisoslashmagan bo‘lmagan lingvistik vositalar yordamida ifodalanadi. Agar ochiq-oydin inkor bevosita idrok qilinsa, yashirin inkor idrok etishning yanada murakkab, bilvosita jarayonini talab qiladi. Bu lingvistik belgilar emas, balki ular ifodalaydigan ma’nolar yoki tuzilgan ma’noning tarkibiy qismlari.

Yashirin inkorni bildiruvchi lingvistik vositalarning ichki semantikasini aniqlash lisoniy birliklarning nutqda amalga oshirilishi bilan uzviy bog‘liqdir. Leksik, grammatik, intonatsion va kontekstual omillarining o‘zaro ta’siri ijobiy til shakllanishi orqali salbiy semantikaning amalga oshirilishiga olib keladi. Yashirin inkorni ifodalash vositalari turli darajadagi til birliklari tilida tizimli shakllanishidir.

Nemis tilida yashirin inkorni amalga oshirish usullari haqida ko‘proq ma’lumot olish uchun, masalan, quyidagi ishlarga qarang (Schendels 1977, 1979; Paslavskaya 1990; Andrazashvili 1984; Gastilene 1972).

Biz o‘z ishimizda qiyoslangan tillarda idioetnik va universal xususiyatlar bilan

bir qatorda yashirin inkorni faollashtirishning sintaktik usullarini aniqladik va tizimlashtirdik. Aniq ko‘rsatkichlarsiz inkorni amalga oshirishning aniqlangan, shuningdek, morfologik, leksik usullarini yanada chuqurroq o‘rganish istiqbolli ko‘rinadi. Tahlil natijalari asosida sintaktik tuzilmalarning beshta guruhini ajratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz.

A) Birinchi guruhga sezilarli emotsional mazmun bilan tavsiflangan gaplar kiradi. Emotsionallik ko‘pincha gapning semantikasida hal qiluvchi bo‘lib hisoblanadi va “grammatik ifodaga yuklash o‘rniga, ikkinchisiga aralashadi va uni o‘zgartiradi” (Vandries 1937). Emotsional tarkibning gap tuzilishiga ta’siri natijalari har xil bo‘lishi mumkin (qarang, masalan, Kildibekova 1973). Ular, xususan, asl so‘zning funktsional yo‘nalishiga ta’sir qilishi, unda ijobiy semantikaning salbiyga aylanishiga olib kelishi mumkin. Ushbu turdagi, hissiy jihatdan murakkab bayonotlar, ularning tarkibiy mazmunini qo‘shimcha ravishda qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Salbiy semantikani obyektivlashtiruvchi rasmiy ijobiy konstruktsiyalar strukturaviy modelning barqarorlik darajasi, leksik tarkibi va qo‘shimcha leksik komponentlar bilan kengayish imkoniyati bilan farq qilishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, biz quyidagi tarkibiy bo‘linmalarni aniqlaymiz.

1. Muayyan shartlarga muvofiq qurilgan tuzilmalar qo‘llab-quvvatlovchi komponentlarning leksik va funktsional ma’nolarida siljishlar sodir bo‘ladigan sxema. Bunday shakllanishlarda barqaror bo‘lgan narsa “tuzilish modelining o‘zi (“iboralar sxemasi”) va uni qo‘llab-quvvatlovchi so‘zlar” (Shmelev 1958).

“hech qachon, hech qayerda, hech qayerga” desemantsiz olmoshlari bilan tuzilgan konstruksiyalarni ko‘rib chiqamiz. Bu olmoshlar harakatning o‘rin, yo‘nalish, boshlanish qo‘shimchalari bilan qo‘llanilmaydigan fe’llar bilan qo‘shilganda o‘zining qo‘shimcha, atributiv ma’nosini yo‘qotib, inkor element bo‘ladi. Ular kuchaytiruvchi hissiy ma’noga ega bo‘ladilar, ya’ni bu hollarda ular olmosh va kuchayuvchi element ma’nosini birlashtiradi. A.M.Peshkovskiy rus tilidagi o‘xshash olmoshlarni undov olmoshlarining maxsus guruhiga ajratadi, ular bir xil undov olmoshlari bo‘lib, “undov gaplardagi undov a’zolari ma’nosida” paydo bo‘ladi (Peshkovskiy 1934, 142-bet).

Ko‘pincha bunday konstruktsiyalarda postpozitsiyada sinonimik shakllanish mavjud. Inkor semantikasi bosh gapdagi “yo‘q” inkor element bilan bog‘lanish orqali ham turtki bo‘lishi mumkin: 1. Ich weiß nicht, wie lange wir so gehen (E.Aslan). Men bilmayman, biz yana qancha yurishimizni. 2. Du kannst nicht viel von deiner Mutter lernen (W.Herrndorf). Sen o‘z onangdan ko‘p narsa o‘rgana olmaysan. 3. Dankbarkeit beginnt nicht nur mit einem Lächeln und endet bei dem Wort „Danke’’(F.Wollschlager). Minnatdorchilik shunchaki birgina tabassum bilan boshlanib, „Rahmat’’ so‘z bilan tugatilmaydi!

Konstruksiyaning salbiy ma’nosi ham kontekst tomonidan tasdiqlangan.

2) Er va Sportler kabi konstruktsiyalarda nemis tilida! (ehrlich, lügen) gapning grammatik shakli (bu holda predikatning yo‘qligi), shuningdek, gapning funksional yo‘nalishi qayta ko‘rib chiqishga tobe bo‘ladi: Er ist kein Sportler. Salbiy baho ma’nosi

so‘roq gaplar asosidagi fe’lsiz sintaktik konstruksiyalar orqali ifodalanadi, o‘ziga xos intonatsiya bilan tavsiflanadi (Schendels 1979, S.268 - 269]: Er ein ehrlicher Mensch?! Der und Wort halten?!; Weshalb diese Erregung?!

3) Undov gaplar tamoyili asosida qurilgan qo‘llab-quvvatlovchi leksik birliklarning ma’nosini qayta ko‘rib chiqish bilan konstruktsiyalarni ko‘rib chiqamiz.

Nemis tilida biz quyidagi tipdagi konstruksiyalarni kiritamiz: *Er ist alles andere als Sportler va Er ist zu juris, um es zu verstehen leksik birliklarni qayta ko‘rib chiqish bilan tuzilgan konstruksiyalar sifatida.* Ular ekspressiv xarakterdagi salbiy mazmunni ifodalaydi: *Er versteht das nicht* va *Er ist kein Sportler,*

4) Eng keng tarqalgan va keng tarqalgan – bu ifodaning barcha tarkibiy qismlarini qayta ko‘rib chiqish bilan hosil bo‘ladigan konstruktsiyalar (Sh. Balli terminologiyasiga ko‘ra). (Qarang: Qildibekova 1973, 266-bet). Bunday konstruksiyalar emotsional ekspressiv mazmunga ega undov frazeologiyasini hosil qiladi.

Nemis tilida tilshunoslar quyidagi kabi frazeologik birliklarni ajratadilar: *Wie werde ich denn! Das weiss der Kuckuck!* (Schendels 1979, S.269).

Yuqoridagi konstruksiyalarning salbiy semantikasi kontekstual tasdiqni topadi. Shunga o‘xshash sintaktik tuzilmalar nutq amaliyotida inkorni ifodalovchi grammatik vositalar bilan muvaffaqiyatli raqobatlashadi, ularning emotsional ekspressiv sinonimlari vazifasini bajaradi. Ularda intonatsiya, metodologiya, so‘zlarni tartibga solish va konstitutsiya hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

B) Yuqoridagi emotsional mazmun bilan tavsiflangan tuzilmalardan tashqari, nemis tilida shunga o‘xshash shartli konyunktivlar o‘z tarkibida preterital qo‘shma gapni o‘z ichiga oladi: *Wenn ich gestern Zeit gehabt hätte, würde ich zu dir gekommen.* Nemis tilidagi bog‘lovchili konstruksiyalar mustaqil gaplarda faol qo‘llanadi: *Er hatte sich verdachtig gemacht* (J.Petresen). Konyunktiv deb ataladigan shakllar muntazam ravishda qo‘llaniladi. noreal istakning tegishli undov gaplari: *Ware es jetzt Sommer!* O‘zbek tilida tobe mayl tuzilish jihatdan shart mayli bilan bog‘langan: Qani endi hozir yoz bo‘lsaydi.

Denotativ ma’no jihatidan bunday gaplar indikativ kayfiyatning inkor shakllariga teng (E.D.Smirnova 1979, 53-bet). E.I.Schendels ta’riflaganidek, bu shakllarning farqi shundaki, indikativ “oddiy, formal-mantiqiy, mutlaq inkor”ni ifodalaydi, preterital qo‘shma gap esa amalga oshmaganlik xabaridan tashqari, qo‘shimcha semantik komponentlarni ham o‘z ichiga oladi” (Schendels 1959, 56-bet).

Nemis tilidan tadqiqotlarda preterital konyunktivning tarkibida “ichki inkor” (V.G.Admoni, V.V.Juravleva, E.D.Smirnova, S.Nefedov va boshqalar) borligi umumiy qabul qilingan, bu "istak prizmasi orqali sinishining alohida turidir. , shartlar, faktning amalga oshirilmasligi haqidagi ba’zi fikrlar. (E.I. Shendels 1977, 169-bet).

C) Har ikkala taqqoslanuvchi tilda ham noreal taqqoslash semantikasini obyektivlashtiruvchi murakkab konstruktsiyalar mavjud.

Nemis tilida ular konyunktiv *als ob* va *als* bog‘lovchilari ishtirok etgan qo‘shma gaplar orqali kiritiladigan, bir vaqtdalikni bildiruvchi hozirgi konyunktiv (yoki preterit konyunktiv) va ketma-ketlikni bildiruvchi shartli kon’yunktiv shakllari kiradi. Masalan:

Die Minuten schleichen, als waren es Stunden (J.Petersen). ...sagte die alte Frau, als sprache sie zu sich. Sie sieht mich mit grossen Augen an, als hatte sie in mir doch plotzlich der Schuldigen gefunden (J. Petersen).

D) So‘roq gaplar asosida qurilgan va “yo‘q” elementi bilan murakkablashgan sintaktik konstruksiyalarni ko‘rib chiqamiz. Ular o‘ziga xos intonatsiya dizayni bilan ajralib turadi. Bunday konstruksiyalarning semantikasi, strukturadan bashorat qilingan voqea va faktlar haqidagi so‘rovga zid ravishda, bu voqea va faktlarning amalga oshirilmasligi haqidagi hissiyotlarnigina ifodalaydi (Y. Dauletshina). Itoatsizlik uchun pushaymonlik bildiriladi. So‘roq tuzilishiga ega bo‘lgan bayonot muvaffaqiyatsiz harakat haqida ma’lumot beradi, ya’ni. ish-harakatni inkor qiluvchi gapni o‘z ichiga oladi: tinglamang.

D) Tahlil shuni ko‘rsatdiki, *ritorik savollar* ichki tabiatiga ko‘ra yashirin inkorni uzatishga faol yordam beradi. Salbiy semantika bu holatlarda kontekstual yoki inkor bilan sinonimik shakllanish bilan qo‘shilish orqali turtki bo‘ladi. Bunday bayonotlar salbiy ma’lumotlarning turli semantik variantlarini amalga oshiradi. Ular ikkala tilda ham taqdim etiladi. Misollar: o‘zbek tilida: Ular o‘sha uchun halok bo‘lganlarmi? -Yo‘q; nemis tilida: Sind wir dafür gestorben? (J.Petersen).

Bu til hodisasi haqida E.A.Gulyga, E.I.Schendels, V.G.Admoni, E.D.Smirnovaning asarlarida ko‘proq ma’lumot olish mumkin.

Inkor sohasi atrofining eng chekka hududlarida grammatik shaklning o‘zi bu vazifani ifodalamaydigan kontekst vositalari mavjud. Uning ko‘rsatkichi faqat grammatik shakl va kontekstning ma’lum elementlaridan iborat kompleks bo‘lishi mumkin. Kontekst semantik kompleksning teng, ba’zi hollarda esa belgilovchi komponenti bo‘lib chiqadi (Bondarko 1971, 3-bet).

Funktsional-semantik maydonlar tushunchasi turli darajadagi komponentlar umumiy yadro – yagona semantik kategoriya atrofida qanday to‘planganligini aniq ko‘rsatib beradi. Funktsional-semantik kategoriyaning leksik-grammatik ko‘rsatkichlari, funksional xususiyatlari qismlarda o‘rganiladi.

XULOSA: Inkor so‘zlar grammatikaga oid ko‘plab lingvistik tadqiqotlarda ham nazariy, ham lingvistik-uslubiy jihatdan tavsiflangan va mustaqil kategoriya sifatida e’tirof etilgan.

Inkor qilishga subyektiv baholovchi kategoriya sifatida qaraladi, u muammoli va kategorik tushunchalar kabi modal kategoriyalar bilan bir qatorga qo‘yiladi.

Nemis tilida inkor ma’noni ifodalovchi vositalar o‘zbek tilidagiga qaraganda nisbatan ko‘proq uchraydi va bunday vositalar turli xil ma’no belgilarini ifodalaydi.

Nemis va o‘zbek tillarida inkorni ifodalovchi vositalar tahliliga ko‘ra, bunday so‘zlar tilda aniqlik va noaniqlik kategoriyalarning mavjudligini belgilaydi.

Inkor taqqoslanayotgan tillarda funksional-semantik kategoriya sifatida tilda mavjud bo‘lgan funksional-semantik maydonda faollashadi. Funksional-semantik maydon lingvistik vositalarni guruhlash, ularning tizimli va strukturaviy jihatdan

joylashishini ta’minlaydi.

ADABIYOTLAR / ЛИТЕРАТУР / REFERENCES

1. Bratu T. Die Stellung der negation “nicht” im Neuhochdeutschen. Zeitschrift fur deutsche Philology, 65. Bd., 1940, S. 110.
2. Fleischer W., Hartung W. Deutsche Sprache Kleine Enzyklopadie. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1983. – 724 s.
3. Hartung W. Negation in der deutschen Gegenwartssprache, - in Probeme der Sprachwissenschaft. – Leipzig: VEB Enzyklopadie, 1971. – 241-252 s.
4. Helbig G., Busha J. Deutsche Grammatik. Ein handbuch fur den Auslander – unterricht. – Munchen: Leidenscheidt, - 2005. – 554-559 s.
5. Helbig G., Ricken H. Die Negation. Leipzig 1973. – 347 s.
6. Klappenbach R., Steinitz W. Worterbuch der deutschen Gegegnwartssprache, Bd. 1. Berlin: Akdemie – verlag 1967. – 800 s.
7. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. Berlin: Vork und Wissen volkseigener Verlag, 1968. – 356 s.
8. Bulax N.A. Sredstva otreshaniya v nemetskom literaturnom yazike. Yaroslavl, 1962. – 334 s.
9. Buscha J., Helbig G.: Deutsche Grammatik, Ein Handbuch fur den Auslanderunterricht, Berlin und Munchen (Langenscheidt KG) 2001.
10. Heinemann Wolfgang: Negation und Negierung, Leipzig (VEB Verlag Enzyklopadie Leipzig) 1983.
11. Hentschel Elke: Negation und Interrogation, Tubingen (Max Niemeyer Verlag) 1998.
12. Engel Ulrich: Deutsche Grammatik — Neubearbeitung. München: Idicium 2004.
13. Nurmuxamedov A., Xasanov A.A.. Inkorni ifodalovchi internatsional vositalar. Xorijiy filologiya. №2, 2017--yil, B.61--64.
14. Паномарева Е.И.. «Отрицание в немецком языке». М. Просвещение, 1983, 64 с.
15. Шендельс Е.И. «Практическая грамматика немецкого языка». 3-е издание, исправленное, М., «Высшая школа», 1988, 274-284 с.

Termiz davlat pedagogika instituti
f.f.f.d. Muminova Umida Qarshiyevna

ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB ASARI LEKSEMALAR O‘RTASIDAGI PARADIGMATIK MUNOSABATLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarining leksemalar o‘rtasidagi paradigmatik munosabatlari tahlil qilinadi. Unda paradigmatik munosabatlarning leksik-semantik maydonlarda namoyon bo‘lishi, sinonimiya, antonimiya, giperonimiya-giponimiya kabi tizimlar doirasida shakllanishi ko‘rib chiqilgan. Maqolada “Mahbub ul-qulub” asari leksikasi misolida paradigmatik bog‘liqliklarning lingvistik xususiyatlari o‘rganilib, ularning leksikografik va semantik jihatlari yoritiladi. Ushbu tahlillar asar leksik qatlamining tizimli tuzilishini ochib berishga xizmat qiladi.

***Kalit so‘zlar*:** paradigmatik munosabatlar, leksik-semantik maydon, sinonimiya, antonimiya, giperonimiya, giponimiya, leksik tizim, semantik tahlil, Mahbub ul-qulub, tarixiy leksikologiya, semantik bog‘liqlik.

Muminova Umida Karshievna
Termiz State Pedagogical Institute

ALISHER NAVOI'S “MAHBUB UL-QULUB” IS A PARADIGMATIC RELATIONSHIP BETWEEN LEXEMES

Annotation. This article analyzes the paradigmatic relations between lexemes of Alisher Navoi's work "Mahbub ul-Qulub". It examines the manifestation of paradigmatic relations in the lexical-semantic fields, the formation of such systems as synonymy, antonymy, hyperonymy-hyponymy. In the article, the linguistic features of paradigmatic connections are studied on the example of the lexicon of the work "Mahbub ul-Qulub", and their lexicographic and semantic aspects are highlighted. These analyzes serve to reveal the systematic structure of the lexical layer of the work.

Key words: paradigmatic relations, lexical-semantic field, synonymy, antonymy, hyperonymy, hyponymy, lexical system, semantic analysis, Mahbub ul-Qulub, historical lexicology, semantic connection**.**

Термезский государственный педагогический институт
ф.ф.ф.д. Муминова Умида Каршиевна

«МАХБУБ УЛЬ-КУЛУБ» АЛИШЕРА НАВОИ ПРЕДСТАВЛЯЕТ СОБОЙ ПАРАДИГМАТИЧЕСКОЕ СООТНОШЕНИЕ ЛЕКСЕМ

Аннотация. В данной статье анализируются парадигматические отношения между лексемами произведения Алишера Навои «Махбуб уль-Кулуб». Рассматривается проявление парадигматических отношений в лексико-семантических полях, формирование таких систем, как синонимия, антонимия, гиперонимия-гипонимия. В статье на примере лексики произведения «Махбуб уль-Кулуб» изучены лингвистические особенности парадигматических связей, выделены их лексикографический и семантический аспекты. Данные анализы служат выявлению систематической структуры лексического пласта произведения.

Ключевые слова: парадигматические отношения, лексико-семантическое поле, синонимия, антонимия, гиперонимия, гипонимия, лексическая система, семантический анализ, Махбуб уль-Кулуб, историческая лексикология, семантическая связь.

KIRISH. Tildagi shakl va mazmun nomutanosibligining sababi shundaki, til ramzlarining (birliklarining) mohiyati oddiygina shakl va mazmun bog‘lanishi orqali emas, balki til birliklarining o‘xshashlik (paradigmatik) va qo‘shnichilik (sintagmatik) munosabatlari orqali aniqlanadi [1] . So‘z ma’nosining rivojlanish qonunlarini tekshirish, so‘zlarning omonimlik, sinonimlik, paronimlik, antonimlik va ko‘p ma’nolilik xususiyatlarini o‘rganish tilning lug‘at boyligini aniqlashga, turli lug‘atlar tuzish ishlariga katta yordam beradi[2]. Tilning ifoda rejasida bir-biriga qarama-qarshi holatlarni, miqdoriy o‘lchamlardagi ziddiyatlarni ko‘rish mumkin, masalan, frazeologizmlar va sinonimiyada ifoda birliklari mazmun birliklaridan ko‘p bo‘lsa, polisemiya va omonimiyada buning aksini ko‘ramiz. Bunda shaklan bir xillikka ega bo‘lgan lug‘aviy birliklar ikki va undan ortiq ma’no bilan ish ko‘radi. Ikki va undan ortiq ma’no bir shaklga to‘g‘ri kelishi hollarini matn bartaraf etadi[3]. Alisher Navoiy asarlari leksikasini semantik jihatdan o‘rganish, shu davrdagi adabiy tilning boyligi, badiiy ijoddagi imkoniyatlarini belgilashda yordamlashadi. Bunda omonimiya, antonimiya, sinonimiya va polisemiya hodisalari nazarda tutiladi.

MAZMUNI. Shoir ijodida nihoyatda ko‘p sinonim, antonim va omonimlar uchraydiki, bular ijodkor mahsulining badiiyligini oshirishda vosita bo‘ladi [4] . Shu ma’noda leksik-semantik jarayonlar (omonimiya, sinonimiya, antonimiya) umumadabiy tildagi kabi biz tadqiq qilayotgan “Mahbub ul-qulub” asarida qo‘llanilgan leksik birliklar tizimida ham yuz bergan.

Omonimiya. Omonimiya munosabatlarini belgilashda til birliklarining ikki tomoni – ifoda va mazmun plani hisobga olinadi. Sinonimiya va antonimiyada til birliklarining mazmun plani asosga olinsa, omonimiyada ifoda plani yetakchi sanaladi. Ifoda plani deganda ikki jihat nazarda tutiladi: talaffuz, aytilish (tovush ifodasi) va yozilishi (harfiy ifoda). Omonimiyada ikki xil hodisa mavjud: omonimlar va omoformalar. Omonimlar shakli bir xil, ma’nolari har xil (o‘zaro bog‘lanmagan) leksemalardir. Ular omonim omoleksemalar deb ham ataladi. Omoformalar ayrim grammatik shakllardagina teng keladigan so‘zlardir. Ular omoforma omoleksemalar deb

ham nomlanadi [5].Ifoda jihati bir xil ikki leksik birlik omonim omoleksemalar deb baholanishi uchun ular grammatik shakllanish nuqtayi nazaridan bir xil bo‘lishi lozim, buning uchun esa ular ayni bir turkumga mansub bo‘lishi kerak; boshqa-boshqa turkumga mansub bo‘lsa, grammatik shakllanish jihatidan bir xil bo‘lishi darkor [6] . Tadqiqot obyekti qilib olingan manba lug‘at tarkibida quyidagi omonim omoleksemalar ko‘zga tashlanadi:

1) ot+ot: qash “qosh” – qash “old, huzur”; ayağ “oyoq” – ayağ “qadah”; ağïrlïq “vazminlik” – ağïrlïq “hurmatga loyiqlik”; at “ism” – at “ot”; ot “olov” – ot “o‘t, maysa”; uy “sigir” – uy “uy”; yaš “yosh, umr” – yaš “ko‘z yoshi”; bel “bel” – bel “belkurak”; avon “davlat posboni, jazolovchi jallod” – avon “davr, zamon”; alam “ranj” – alam “bayroq”; amal “mansab” – amal “umid”; arz “yer” – arz “shikoyat”; qonun “tartib” – qonun “musiqiy asbob”; bahr “dengiz” – bahr “nasiba”; baho “pul” – baho “husn, jamol”; dam “vaqt, fursat” – dam “ovoz, un”; dor “dor” – dor “hovli, uy-joy”; havo “osmon” – havo “orzu, mayl”;

2) fe’l+fe’l: ač- “ochmoq” – ač- “ochiqmoq, qorni ochmoq”; bit- “tuzalmoq” – bit- “yozmoq”; yaq- “yoqmoq, qabul etmoq” – yaq- “olov yoqmoq”; yan- “yonmoq” – yan- “qaytmoq”;

3) sifat+sifat: yašlïğ “yoshli” – yašlïğ “ko‘z yoshli”.

Ifoda jihati bir xil ikki leksik birlik omoforma omoleksemalar deb baholanishi uchun ular grammatik shakllanishi nuqtayi nazaridan farqlanishi lozim. Buning uchun ular har xil grammatik shakllarga ega bo‘lishi kerak [7] . Yodnoma tilida bir necha turkum leksemalar o‘rtasida sodir bo‘lgan quyidagi omoforma omoleksemalar ifodalangan:

a) ot+fe’l: ač “qorni och” – ač- “ochmoq”; ari “asalari” – ari- “poklanmoq”; aš “oziq-ovqat” – aš- “oshmoq”; at “ot”– at- “otmoq”; ič “ich” – ič- “ichmoq”; il “qo‘l” – il- “ilmoq”; qan “qon” – qan- “to‘ymoq”; qol “qo‘l” – qol- “so‘ramoq”; qoy “qo‘y” – qoy- “qo‘ymoq”; kül “kul” – kül- “kulmoq”; yan “yon, taraf” – yan- “yonmoq”; yara “yara” – yara- “yaramoq”; but “sanam” – but- “ishonmoq”; qoš “juft” – qoš- “qo‘shmoq”;

b) ot+son: yüz “chehra” – yüz “100”;

v) sifat+fe’l: aq “oq” – aq- “oqmoq”; qara “qora” – qara- “qaramoq”; tüz “yassi, tekis” – tüz- “tartib etmoq”; yat “begona” – yat- “yotmoq”;

d) ravish+fe’l: az “oz”– az- “yo‘ldan adashmoq”; bat “tez” – bat- “botmoq”; keč “kechki payt” – keč- “kechmoq, avf etmoq”;

ye) son+fe’l: qïrq “40”– qïrq- “qirqmoq” va hokazo.

Sinonimiya. Sinonimlar talaffuzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma’nosi bir xil (umumiy) bo‘lgan, qo‘shimcha ma’no nozikligi, emotsional bo‘yog‘i, qo‘llanilishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o‘zaro farqlanadigan so‘zlardir. Ana shunday umumiy ma’no bilan o‘zaro bog‘lanuvchi so‘zlar guruhi sinonimik qatorlarni tashkil etadi. Sinonimik qatorlar ikki yoki undan ortiq leksemalardan iborat bo‘lishi mumkin[8]. Bir so‘z bilan aytganda, sinonim so‘zlar aniq semantik aloqa asosida bog‘langan lug‘aviy birliklarning aniq tizimidir[9]. Til birliklarining, jumladan, leksemalarning sinonimligi deganda, odatda, ularning bir xil yoki bir-biriga yaqin ma’noli bo‘lishi nazarda tutiladi, lekin bir xil

ma’noga egalik bilan ma’noga ko‘ra bir-biriga yaqinlik o‘zaro farqli hodisalardir. Shu bois, ayni bir hodisaga, xususan, sinonimiyaga nisbatan “bir xil ma’noli”, “bir-biriga yaqin ma’noli” birikmasini befarq qo‘llab bo‘lmaydi, chunki bu hodisaning mohiyatini aniq belgilash, tasavvur qilishga xalaqit beradi. Binobarin, ulardan birini tanlash, hodisaning mohiyatini to‘g‘ri ifodalaydiganini belgilash va shunisini qo‘llash kerak bo‘ladi[10]. Sinonimlar ayni bir til vakilida ayni bir davrda qo‘llanadigan bir turkum doirasidagi so‘zlardan tashkil topadi. Ular chet tilidan, shevalardan adabiy tilga so‘z o‘zlashtirish hisobiga boyiydi[11]. Darhaqiqat, ikki yoki undan ortiq so‘z ma’no jihatdan o‘zaro birlashib, birlik hosil qilar ekan, o‘z-o‘zidan ularning ma’nosida bir xillik mavjud bo‘ladi. Har bir sinonim o‘zi aloqador sinonimik qator uchun umumiy ma’no o‘zanidan tashqari, o‘ziga xos ma’no qirrasiga ega, ya’ni sinonimik qatordagi so‘zlar muayyan tushunchani ifodalashi, emotsional bo‘yoqdorligiga, nutqning biror turi, uslubiga xosligiga ko‘ra farqlanishi, hozirgi til nuqtai nazardan eskirgan yoki shevaga mansub bo‘lishi mumkin.

NATIJALAR. “Mahbub ul-qulub” asari so‘z boyligidagi ma’nodosh leksemalarni o‘rganishda alohida diqqatga sazovordir. Pandnomada qayd etilgan sinonimlarning aksariyati turkiy so‘zlar vositasida hosil qilingan bo‘lib, ular qo‘llanish davomida sinonimik qatorlarni vujudga keltirgan. Turli yo‘llar bilan turkiy tillar lug‘at tarkibiga kirib kelgan o‘zlashma so‘zlar esa mazkur sinonimik qatorlarning kengayishini ta’minlagan. Binobarin, ma’nodosh so‘zlar hamda ikki va undan ortiq leksik birliklarni tashkil etuvchi sinonimik qatorlarni tilning boyish manbalari sifatida e’tirof etish mumkin. O‘rganilayotgan asarda qo‘llanishda bo‘lgan ma’nodosh leksemalar genetik jihatdan turkiy va o‘zlashma: arabcha va forsiy qatlamlarga bo‘linadi.

1. ***Turkiy so‘zlar sinonimiyasi***. E’tiborga loyiq xususiyati shundaki, qissada istifoda etilgan leksemalar tarkibida bitta tushuncha ikki va undan ortiq turkiy so‘z yordamida ifodalangan. Tadqiqot obyekti qilib olingan asarda sinonimiya hodisasi quyidagi so‘z turkumlari doirasida kechgan:

a) ot: ortaq – qoldaš “do‘st”; ilig – qol “qo‘l”; köŋül – yüräk “yurak”; el – yurt “yurt”; ayaq/ayağ - sağar “qadah, jom”; ton- čapan; bürünjäk – yağlïq “ro‘mol”; čïn – oŋ;

b) sifat: abušqa – qarï “keksa, chol”; biyik – uluğ “katta, ulug‘”, kičik – ušaq “kichik, mayda”;

v) ravish: özgä – bašqa “boshqa”; keδin – soŋra “keyin”; bat – tez “tez”;

g) fe’l: qar- – qoš- “aralashtirmoq”; yan- – qayt- “qaytmoq”; ayt- – sözlä- “gapirmoq”; baq- – ko‘r “qaramoq”; qol- sora- “so‘ramoq”; berkit- yap- “yashirmoq”.

2. ***Turkiy va o‘zlashma so‘zlar sinonimiyasi***. Tadqiq etilayotgan manbada leksik birliklarning turkiy va boshqa tilga oid ma’nodoshlari birgalikda qo‘llanilgan. Arabiy hamda forsiy tildan o‘zlashgan so‘zlar ma’lum darajada ma’nodosh leksemalar guruhini to‘ldirishga xizmat qilgan:

a) turkiy va arabiy so‘zlar sinonimiyasi: at – ism “ism”; kiši – ādam “inson”; adïm – qadam “qadam”; soŋ – āxir “tamom”; iš – amal “ish”; yer – arz “zamin”; asïğ – fāyda “foyda”; xatun – ayol “xotin”; ay – qamar “oy”; emgäk – azāb “qiyinchilik”; biyik –

kabira “katta”; bal – asal “asal”; yašurun – bātin “yashirin”; uy – binā “uy”; buyruq – amr “farmon”; yalğan – buhtān “yolg‘on”; ortaq – habib “do‘st”; qoldaš – ortaq “do‘st”; egä – sāhib “ega”; kök – falak “osmon”; Tangri – Haq “Xudo”; ayaq – qadah “may kosasi”; söz – qavl “so‘z”; chin – haqiqat “to‘g‘ri”; körk – jamāl “chiroy”; yüz – liqā “yuz”; ölüm – mavt “o‘lim”; taŋ – subh “tong”; yïğač – šajara “daraxt”; aš – taām “ovqat”; yara – zahm “yara”; tayaq – asā “tayoq”; yurt – davlat – mamālik – mulk; bek/beg – hakim; tilänči – miskin; ayaq/ayağ - qadah – surāhiy “qadah, jom”; arslan – asad “arslon”; kiyik – ğazāl; čaman – ağlāl “gullar”; bal – šahd – asal “bol”;

b) turkiy va forsiy so‘zlar sinonimiyasi: yïğač – daraxt “daraxt”; arïğ – pāk “toza”; ačuq – āškār “ochiq-oydin”; ün – āvāz “tovush”; az – kam “oz”; yaman – bad “yomon”; qul – banda “Allohga bo‘ysunuvchi”; buyruq – farmān “buyruq”; biyik – buzurg “katta”; ortaq – yār “do‘st”; qoldaš – dost (123r2) “o‘rtoq”; tamuğ – dozax “do‘zax”; öksük – kam “oz”; ötmäk – nān “non”; oğul – farzand “farzand”; Täŋri – Xudā “Alloh”; qoš – juft “qo‘shaloq”; oŋay – āsān “qulay”; kün – roz “kun”; av – šikār “ov”; yurt – kišvar; kent – šahar; tilänči – gadā; ayaq/ayağ - jām – paymāna – kāsa “qadah, jom”; arslan – ğazanfar “arslon”; doğan – šāhbāz “lochin”; čügürtkä – malax “chigirtka”; yïlan – mor “ilon”; čečäk – gul; kirpič – xišt “g‘isht”;

v) arabcha so‘zlar sinonimiyasi: ajab – hayrat “hayron qolish”; āfat – balā “kulfat”; āxirat – qiyāmat “oxir zamon”; zaif – ājiz “kuchsiz”; atā – hadiya – ehsān “sovg‘a”; azamat – azim “buyuk, katta”; ādat – rasm “rasm-rusum”; badan – vujud “tana”; xabar – bašārat “xabar”; millat – xalq “xalq”; jidd – ğayrat “sa’y-harakat”; davlat – mulk; “mol-mulk”; farq – tafāvut “farq”; āqïl – hakim “dono”; hukm – amr “buyruq”; išq – muhabbat “sevgi”; tāat – ibādat “ibodat”; Haq – Rab “Xudo”; sabr – qanā’at “sabr”; kalām – qavl “so‘z”; malik – sultān “podshoh”; habib – muhib “do‘st”; mu’min – musulmān “islomdagi kishi”; nāyib – vakil “vakil”; ziyān – zarar “zarar”; davlat – mamālik – mulk; fitna – fasād – fisq; adālat – adl ; miskin – faqir – mazlum; mursal – nabiy – rasul; qadah - surāhiy “qadah, jom”; siba’– ğazāl “kiyik”; šahd - asal “bol”;

g) arabcha va forsiy leksemalar sinonimiyasi: āqïl – dānā “aqlli”; alāmat – nišān “belgi, iz”; ārām – rāhat “farog‘at”; ayb – gunāh; badan – andām “tana”; jannat – bihišt “uchmoq”; amr – farmān “buyruq”; kabira – buzurg “katta, ulug‘”; dunyā – jahān “olam”; tadbir – čāra “chora”; nafas – dam “nafas”; habib – dost “o‘rtoq”; xat – nāma “xat”; malak – farišta “farishta”; xazina – ganj “boylik”; sāhib – xāja “xo‘jayin”; haqiqat – rāst “to‘g‘ri”; qalam – xāma “qalam”; sultān – šāh “podshoh”; hijāb – parda “niqob, parda”; Allāh – Xudā “Haq”; qabr – gor “mozor”; muhabbat – mehr “sevgi”; nabiy – payğambar “elchi”; faryād – nāla “fig‘on”; sïr – rāz “sir”; šajara – daraxt “daraxt”; davlat – mamālik – mulk - kišvar; faqir – gadā; mursal – nabiy – payğambar; qadah – surāhiy - jām; asad - šer – ğazanfar “arslon”; ağlāl – gulistān “gullar”; samar – fākiha “meva, hosil”;

d) forsiy so‘zlar sinonimiyasi: dost – yār “o‘rtoq”; durust – rāst “to‘g‘ri”; šāh – pādšāh “amir”; āvāz – sadā “ovoz”; pāk – tāza “toza”; bečāra – gadā - gadāy; jām –

paymāna - kāsa “qadah, jom”; šer - ğazanfar “arslon”; gulistān - gulšan – bostān “gullar”; meva - bār – fākiha “meva, hosil”;

ye) turkiy, arabcha va forsiy so‘zlar sinonimiyasi: buyruq – amr – farmān “buyruq”; biyik – kabira – buzurg “katta”; ortaq – muhib – dost “do‘st”; egä – sāhib – xāja “xo‘jayin”; čïn – haqiqat – rāst “to‘g‘ri”; yïğač – šajara – daraxt “daraxt”; bitik – xat – nāma “xat”; arslan – asad - šer - ğazanfar “arslon”; čaman - ağlāl - gulistān - gulšan – bostān “gullar”; ayaq/ayağ - qadah - surāhiy - jām – paymāna - kāsa “qadah, jom”.

Xulosa qilib shuni ko‘rsatishimiz mumkinki, “Mahbub ul-qulub” tilining paradigmatik aloqalari nafaqat leksik birliklarning ichki tuzilishini ochib beradi, balki o‘sha davr tilining lug‘at boyligi va semantik taraqqiyoti haqida ham muhim ma’lumotlarni taqdim etadi. Ushbu tahlillar tarixiy leksikologiya va semasiologiya tadqiqotlari uchun ahamiyatli bo‘lib, eski yozma yodgorliklardagi leksik tizimning rivojlanish jarayonlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1.Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикология асослари. – Тошкент. 1995. – Б. 24.

2.Азизов О. Тилшуносликка кириш. –Т.: Ўқитувчи, 1996. –Б. 66.

3.Неъматов Ҳ., Бозоров О. Тил ва нутқ. –Т.: Ўқитувчи, 1993. –Б. 18.

4. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 157.

5.Жамолхонов Ҳ.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 2-қисм. –Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2004. –Б. 41-42.

6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили луғатининг туркий қатлами –Т.: Университет, 2001. –Б. 323.

7.Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили луғатининг туркий қатлами –Т.: Университет, 2001. –Б. 331.

8.Ҳожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1974. –Б. 3.

9.Сафарова Р. Лексик-семантик муносабатнинг турлари. –Т.: Ўқитувчи, 1996. –Б. 3.

10.Ҳожиев А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. –Т.: ФАН, 2010. -Б.124.

11.Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. –Т.: MUMTOZ SO`Z, 2010. -Б. 214.

Kholova Madina Boboqulovna
ESP Teacher, Bukhara State Medical Institute
named after Abu Ali ibn Sina
Email: xolova.madina@bsmi.uz
ORCID ID 0009-0002-3331-8958

IDIOSTYLE, IDIOLECT, AND THE DEVELOPMENT OF AUTHORIAL STYLE

Annotation. This article explores the concepts of idiostyle and idealect, highlighting their significance in shaping an author's unique literary voice. Idiostyle represents an author's distinctive narrative formed by a synthesis of personal experiences, cultural influences, and individual identity, transcending conventional writing paradigms. Idialect, in contrast, refers to the personal linguistic style of an author, encompassing vocabulary, syntax, and expressive nuances that reflect their life context. Through a comparative analysis of renowned writers such as Virginia Woolf and Abdulla Kadiri, the study investigates key elements of idiostyle, including tone, diction, literary devices, and narrative structure, and examines how these elements resonate with an author's personal journey and cultural heritage. The findings demonstrate that idiostyle emphasizes individual expression, fostering deeper emotional connections between the writer and the reader. Ultimately, this exploration reveals how both idiostyle and idialect serve as vital frameworks for understanding the complexities of literary creation, enriching the reader's engagement with texts and illuminating the intricate interplay of personal and cultural narratives within literature.

Keywords: Idiostyle, idialect, writing style, literary identity, personal expression

Холова Мадина Бобокуловна
Преподаватель ESP, Бухарский государственный медицинский институт
назван в честь Абу Али ибн Сины
Электронная почта: xolova.madina@bsmi.uz

ИДИОСТИЛЬ, ИДИОЛЕКТ И РАЗВИТИЕ АВТОРСКОГО СТИЛЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются концепции идиостиля и идеалекта, подчеркивающие их значимость в формировании уникального литературного голоса автора. Идиостиль представляет собой отличительный нарратив автора, сформированный синтезом личного опыта, культурных влияний и индивидуальной идентичности, который превосходит традиционные парадигмы письма. Идеалект, напротив, относится к личному языковому стилю автора, охватывающему словарный запас, синтаксис и выразительные нюансы, отражающие контекст их жизни. Через сравнительный анализ таких известных писателей, как Вирджиния Вулф и Абдулла Кадири, исследование анализирует

ключевые элементы идиостиля, включая тон, дикцию, литературные приемы и структуру нарратива, а также изучает, как эти элементы перекликаются с личным путешествием автора и культурным наследием. Полученные результаты показывают, что идиостиль подчеркивает индивидуальное самовыражение, способствуя более глубоким эмоциональным связям между писателем и читателем. В конечном итоге данное исследование выявляет, как идиостиль и идеалект служат важными рамками для понимания сложностей литературного творчества, обогащая взаимодействие читателя с текстами и освещая сложное переплетение личных и культурных нарративов в литературе.

Ключевые слова: Идиостиль, идеалект, стиль письма, литературная идентичность, личное выражение.

Xolova Madina Boboqulovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti Xorijiy tillar fakulteti
Ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi
Email: xolova.madina@bsmi.uz

IDIOSTIL, IDIOLEKT VA MUALLIF USLUBINING RIVOJLANISHI

Annotatsiya. Ushbu maqola idiostil va idealekt tushunchalarini chuqur o‘rganadi va ularning muallifning noyob adabiy ovozini shakllantirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi. Idiostil, muallifning shaxsiy tajribasi, madaniy ta’sirlari va individual identifikatsiyasi sintezidan kelib chiqib, o‘ziga xos narrativ shaklida ifodalanadi va an’anaviy yozish paradigmalarini ortda qoldiradi. Idealekt esa, muallifning shaxsiy til uslubini aks ettirib, lug‘at boyligi, sintaksis xususiyatlari va hayot kontekstidan kelib chiqadigan ifoda nuanslarini o‘z ichiga oladi. Virginia Woolf va Abdulla Qodiriy kabi mashhur yozuvchilar misolida olib borilgan taqqosiy tahlil, tadqiqot doirasida idiostilning asosiy elementlari – ohang, diktsiya, adabiy vositalar va narrativ tuzilishi – o‘rganilib, bu elementlarning muallifning shaxsiy sayohati va madaniy merosi bilan qanday bog‘liqligi aniqlanadi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, idiostil individual ifodani kuchaytiradi, natijada yozuvchi va o‘quvchi o‘rtasida chuqur hissiy aloqalar o‘rnatiladi. Oxir-oqibat, ushbu tadqiqot, idiostil va idealekt adabiy yaratuvchanlikning murakkabliklarini tushunishda muhim ramkalar sifatida xizmat qilishini, o‘quvchining matnlar bilan muloqotini boyitishini va adabiyotda shaxsiy va madaniy narrativlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni yanada ravshanlashtirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Idiostil, idealekt, yozish uslubi, adabiy identitet, shaxsiy ifoda.

Introduction. The conclusion of the 20th century heralded a profound transformation in the scientific paradigm of linguistics, characterized by a marked shift in focus from the structural components of language to a comprehensive exploration of human linguistic capacities and the nuanced expression of an individual's inner world

through linguistic constructs. In the context of structural models, scholars engaged in the analysis of literary texts authored by specific individuals have traditionally utilized terms such as "idiolect" and "idiostyle" to articulate the distinctive linguistic individuality of the author. Nevertheless, with the emergence of an anthropocentric approach to linguistic study, these concepts have increasingly been replaced by the more encompassing term "linguistic personality." The principal aim of this article is to thoroughly investigate the substantive content of the categories of idiolect, idiostyle, and linguistic personality, to elucidate the intricate interrelationships among these concepts, and to establish robust methodologies for their systematic description. Idiostyle describes an author's voice that combines many influences from his or her background with the author's individual culture and experience. Writing is transformed into a coherent narrative form with which s/he can identify. It does not take into account existing writing paradigms. It suggests that each writer has a unique signature that symbolises how they see the world and what emotions or thoughts they pay attention to. This notion encompasses the author's textual activity in the construction of their distinct artistic world. Individual style is characterized by the idiosyncratic application of various linguistic resources in novel functions, which are contingent upon the writer's linguistic sensibility, a distinctive selection of these resources, and a personalized synthesis of speech forms and thematic content [4,P.167,182]. Furthermore, alternative approaches to defining this term exist; for instance, Babich [1,P.109,116.] considers idiostyle as a system comprising individual cognitive mechanisms of speech and associative-semantic fields that contribute to the creation of textual space. In addition, according to Crystal [2,P.216], a writer's idiostyle is delineated as the communicative and cognitive realm of the linguistic personality that facilitates the generation of artistic discourse, thereby modeling a linguotypological variant of fictional text pertinent to a specific historical period.

Idialect is a term used to describe one's personal style of writing in the context of idiostyle. According to this term, each person's vocabulary, grammar, and even tone, rhythm, and metaphor are part of a writer's communication style. It conveys that a writer's language carries a personal touch that influences his or her life, community and philosophy. Thus, every piece of writing is a product of the writer's unique context. Idialect goes beyond the style of writing and becomes a powerful means of expressing and identifying with the writer's thoughts and emotions, and even deeper, of communicating them to the reader. The concept of idiolect, like many other linguistic notions, is subject to varied interpretations among scholars. V.V.Vinogradov posits that an idiolect is defined as "a composite of formal and stylistic characteristics inherent to the speech of an individual speaker of a given language, representing its manifestation in the utterances of the individual, which comprises the totality of texts produced by the speaker and analyzed by the linguist for the purpose of studying the language system" [9,P.144]. In a similar vein, M.A. Fedotova interprets this term as "the aggregate of formal and stylistic features characteristic of the speech of a particular language user" [5,P.221]. Additionally, M.M. Mikhailov offers a distinctive definition, describing the idiolect as

"the individual language of a personality that has developed based on social standards and norms refracted through the lens of personal cognitive and communicative experience" [6,P.85].

Methods. This study uses a qualitative comparative textual analysis methodology to investigate the concepts of idiostyle and idialect, with a focus on the works of prominent authors Virginia Woolf and Abdulla Qadiri. These writers illustrate the complex relationship between personal experience and cultural background in shaping their literary voices. The analysis is structured around several methodological approaches. First, a comparative analysis examines selected texts from both authors to identify stylistic elements such as tone, diction, figurative language, and narrative structure, allowing for a direct comparison of how these components appear in their works. Additionally, a contextual analysis explores the authors' biographical backgrounds—looking at socio-economic status, cultural heritage, and educational experiences—to clarify their influence on literary expression and how personal journeys shape their narratives. Furthermore, thematic analysis is utilized to reveal key themes within the texts, coding passages for recurring motifs and evaluating their emotional depth and cultural significance. By combining these methodological approaches, the study seeks to offer a nuanced understanding of how idiostyle and idialect enhance literary expression and create deeper connections between the writer and the reader.

Results. From the research, we suggest that 'idiostyle' is built on the combinations of key concepts that make up a writer's particular literary idiosyncrasy. The most important and perhaps most prominent of these is tone and voice, which express the writer's personality and emotions in relation to the subject. A writer's attitude can vary from serious to casual, from ironically mocking to sincerely affectionate. This gives an exploratory depth to the themes and characters, which readers can relate to on different levels. All of this suggests the author's subjective experience and invites the reader to appreciate the whole narrative, thus deeply connecting the audience to the text. Another salient feature of idiostyle is the choice of vocabulary, which remains an important predictor of the tenor and readability of the text. The choice of words and phrases used by these writers is certain to create a certain image in the minds of their readers. They may also move their readers emotionally. Writers can use terminology that reflects their heritage and education, thereby maintaining their individuality while broadening the reader's understanding.

The elements of stylistic devices are key to the concept of idiostyle because they allow the writer to express himself more artistically and profoundly. Metaphors, similes and even symbolism do not simply embellish the plot; they are vehicles for further analysis, helping the writer to link opposing ideas and feelings. The careful use of the devices is designed to appeal to the reader’s emotions and help them form a deeper connection with the text, making them reflect on the themes presented in the script. The elements of style and the flow of a story and its pacing are still relevant to the idiostyle concept of stylistics. They influence the arrangement of concepts within the prose. The

technique of manipulating the order of events is the reading and interpretation of the work, as time is not always presented in the same logical order. Similarly, the pacing, which results when action and thought are treated unequally, can increase tension, create suspense or make the reader think. By orchestrating these factors, writers can create their own idiosyncratic style that can captivate readers and make them engage with the deeper themes of the text. A writer's ideal is most influenced by a personal life journey that shapes him or her into an individual voice that responds to his or her own rich, expressive background experiences. Personal life events, socio-economic status and emotional conditions dictate both the themes a writer chooses to explore and how those thematic inspirations must be expressed. A writer who has experienced a variety of difficulties may evoke a spirit of perseverance and realism through words that express the nuances of his or her experience. Such a voice uses the ideal to give authors the opportunity to express their innermost thoughts and feelings, allowing readers to gain insight into the lived realities that have shaped the entire narrative vision.

V.P. Grigoryev articulated that "the similarity of verbal formulas indicates a writer's affiliation with a specific idiostyle of a particular era" [6,P.86]. Similarly, V.V. Vinogradov asserted that the identification of "common trends in the works of different authors allows one to attribute the creative output of a specific writer to a particular literary school" [8,P.231], wherein the aforementioned "common trends" in text creation essentially constitute the idiolect.

Cultural influence plays an equally important role in the forging of the author's idialect, as an individual is immersed in a cultural setting that strongly runs through their linguistic choices, thematic concerns and narrative structures. Authors who are able to draw on relevant cultural backgrounds can lyrically embed idioms, traditional narrative techniques, and other points of cultural reference related to their background into the text, essentially weaving it with much deeper layers of meaning derived from collective experience. This aspect of culture promotes authenticity in the story by inviting readers from every possible background to approach the text with a particular conscious engagement that boosts cross-cultural dialogues and moves the individual toward a more multifaceted understanding of divergent worldviews. The style of writing combines such elements as the writer's educational background, literary traditions or form of writing, and rhetorical strategies that helped shape them as an active participant in life. The spider-web of problems posed by the different phases of education that one goes through-from formal education and self-study not only equip the writer with a choice of language but also with an understanding of complex techniques for creating a narrative or two, giving them enough freedom to experiment with forms and styles.

In our view, the most indicative and efficient approach to analyzing the creative output of an individual writer lies in the study of their idiolect, as it represents not merely the distinctive features of the author's individual speech but rather encompasses the entire spectrum of their linguistic resources; furthermore, the demonstration of those linguistic techniques that the writer employs most frequently will collectively distinguish their style

from that of others. In this regard, when describing a writer's idiolect, it is essential to highlight all elements that "merit attention with respect to any deviation from the hypothesized average (ideal) norm". Although a writer's idiolect may vary over time and across different works, it should not be regarded as inherently unstable; rather, it is formed on the basis of the language of a social group, thereby constituting the core of the writer's individual speech, with only specific elements of the writer's linguistic system undergoing change, reflecting its evolution. Thus, it becomes feasible to study a writer's idiolect both synchronically (considering a specific period) and diachronically.

Discussion. The discussion of idiostyle brings a consistent point of reference when analysed against established writing styles - modernism, postmodernism and regional styles, especially when they focus on individual statement and composite influence from other approaches. Modernism, as expressed through fragmentation, self-alienation after the First World War and structural motifs, often experimenting with scanning and confusion narratives, supposedly aims to represent the complexity of modern life. Conversely, idiostyle provides a loud contrast: the writer believes that the individual voice and personal experience should be given priority in his writing, with personal experience as a traceable journey rather than a sense of social desolation, which remained one of the recurrent themes in modernist writing. Modernism, with its transparency, pastiche and irony, presents a coherent challenge to the pervasive notions of truth and authority of narrative; idiostyle, on the other hand, is strong in authenticity and creates a more immediate, more transparent emotional bond with the reader. Furthermore, while regional style emphasises cultural specificity and communal enterprise, idiostyle is more likely to transcend geographical boundaries by foregrounding the writer's primal perception, thus creating a landscape for multiple influences that deepen emotional themes within the narrative. [3]

Literary examples further illustrate these concepts. Woolf is the perfect example in English literature to capture the essence of idiostyle: the way in which her personal experience and particular use of language manage to have an impact. The flow of Woolf's prose in To the Lighthouse reflects her stream-of-consciousness technique, giving the reader a shockingly realistic insight into the minds of her characters. The effect is tremendous, as the allusion to her idialect draws heavily on her reflections on time, memory and identity, leaving the reader thoroughly immersed in the intricacies of the human experience. It is this fluidity of language that makes the theme of her novel so vivid and makes her one of the most important figures in modernist literature.

Similarly, in Uzbek literature, Abdulla Kadiri's works provide a classic example of the idiostyle, which embodies the convergence of personal and cultural identity. His novel "O'tkan Kunlar" ("The Past Days") reflects the socio-political milieu of early twentieth-century Uzbekistan, filtered through individual characters who have been touched in one way or another by their own cultural heritage and historical background. Colloquial diction, intense imagery and heart-wrenching themes are the sine qua non of Kadiri's ideology, which links classical Uzbek storytelling with modern narrative

techniques. As both private narrative and broader societal issues intertwine, Kadiri's idiostyle not only captures the intricacies of his protagonists, but also serves as a framework for examining the cultural renovations taking place in his homeland, thus ensuring his prominence in Uzbek literature.

Conclusion. Idiostyle and idialect manifest the incredibly close interplay between the author and the work of fiction. By the same token, the reader gets acquainted with how the individual, cultural, and educative background molds literary representation through examination of characters and surrounding worlds. This gives value to the act of reading and brings forth the recognition of individuality or the self-expression of literature. An acknowledgment of how open appliances to idiostyle and idialect shape speech brings into relief the entire literature in all its depth and complexity and in the process tends to set up the whole tenor of our engagement with the work and its creator.

REFERENCES

1. Babich, V.I. (2017). linguostylistic means of expressing the lyrical self at the lexical and grammatical level in a poetic text (based on the materials of idiodiscourses by r. frost and k. sandberg). scientific bulletin of kherson state university, 3, 109-116.
2. Crystal, D. (2016). the gift of the gab: how eloquence works. connecticut: yale university press. 256 p.
3. Edwards, R. (2019). robert louis stevenson on style in literature. everywriter.
4. Eder,M. (2013). does size matter? authorship attribution, small samples, big problem. digital scholarship in the humanities, 30(2), 167-182.
5. Fedotova, M.A. (2013). k voprosu o razgranichenii ponyatiy idiostil' i idiolekt yazykovoy lichnosti. zapiski romano-germanskoy filologii, 1, 220-225.
6. Grigoryev, V.P. (1983). grammatika idiostilya: v. khlebnikov. moskva: nauka. 223 p.
7. Mikhaylov,M.M. (1966). kultura russkoy rechi. cheboksary: chuvashskoye knizhnoe izdatel'stvo.
8. Vinogradov, V.V. (1976). izbrannye trudy. poetika russkoy literatury. moskva: nauka. 512 p.
9. Vinogradov,V.V.(1998). idiolect. in yu.n. karaulov (ed.), russkiy yazik. entsiklopediya (2nd ed., pp. 144–145). moscow: bol'shaya rossiyskaya entsiklopediya; drofa.

Xaydarova Ra’no Anvarovna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
katta o‘qituvchisi

FILOLOGIYA YO‘NALISHI TALABA QIZLARI VATANPARVARLIGINI RIVOJLANTIRISHDA LOYIHA TA‘LIM TEXNOLOGIYASIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Annotatsiya. Jamiyatda yoshlarning ijtimoiy faolligi va ijtimoiylashuvi muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, talaba qizlar uchun ijtimoiylashuv jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash, shaxsiy va kasbiy rivojlanishda katta ahamiyatga ega. Bu maqolada loyiha ta‘lim texnologiyalarining talaba qizlarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirishdagi ahamiyati va ularning ijtimoiy faolligini oshirishdagi rolini tadqiq qilamiz. Loyiha ta‘lim texnologiyalarini qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari va shart-sharoitlari haqida ma‘lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: loyiha ta’lim texnologiyasi, talaba qizlar, ijtimoiy faollik, rivojlanish.

Хайдарова Раъно Анваровна
старший преподаватель
Ташкентский государственный университет востоковедения

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ ПАТРИОТИЗМА У СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Аннотация. Социальная активность и социализация молодежи играют важную роль в обществе. Особенно для студенток социализация имеет большое значение в укреплении их положения в обществе, личностном и профессиональном развитии. В данной статье мы изучим значение, особенности и условия использования проектных образовательных технологий в развитии патриотизма студенток и их роль в повышении их социальной активности.

Ключевые слова: проектная образовательная технология, студентки, социальная активность, развитие.

Khaydarova Rano Anvarovna
senior teacher
Tashkent State University of Oriental Studies

EFFECTIVE USE OF PROJECT EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN DEVELOPING PATRIOTISM OF STUDENTS OF PHILOLOGY

Annotation. Social activity and socialization of youth play an important role in society. Especially for female students, socialization is of great importance in strengthening their position in society, personal and professional development. In this article we will study the meaning, features and conditions for the use of project-based educational technologies in the development of patriotism among female students and their role in increasing their social activity.

Keywords: project-based educational technology, female students, social activity, development.

Jamiyatning barqaror rivojlanishi undagi har bir ongli fuqaroning ijtimoiy faolligiga bog‘liq bo‘lib, bunda ayniqsa yoshlarni faollashtirish dolzarb masalalardan biridir. Ijtimoiy faollik yoshlarning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlashga, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga yordam beradi. Ayniqsa, talaba qizlar uchun ijtimoiy faollik ularning bilim va ko‘nikmalarini oshirishda, ijtimoiy hamda iqtisodiy hayotda faol ishtirok etishlarida muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy faollik muammosini rivojlantirishga bir qator olimlar o‘z xissasini qushgan, jumladan, respublikamiz olimlaridan N. Egamberdiyeva, Q.Q. Quronboev, I.Ergashev, M.Raxmonova, H.Hamzayev, X.Tojiboyeva, M.Maxmudova, Z.Shaumarova, N. Nurmatova, xorijiy mamlakat olimlaridan I.Kolesov, A.V.Ivanov, S.Kerkis, D.Reynolds Stephanie, Abu-Ghaida v.b.

Pedagog olim Q.Q.Quronboev o‘z tadqiqotlari davomida talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga katta ahamiyat qaratgan holda, shaxs ijtimoiy munosabatlarning sust mahsuli emasligini va inson ijtimoiy munosabatlar hamda ijtimoiy borliqdan tashqarida yashay olmasligini ta’kidlab o‘tadi. Yoshlar, xususan, o‘quvchi-qizlar mana shu ijtimoiy munosabatlar jarayonida rivojlanib, takomillashib boradi. O‘quvchi-qizlar ijtimoiy faolligi va bilimlarning barchasi ijtimoiy muhitning bevosita ta’siri natijasi hisoblanadi [1].

Ijtimoiy faollik jamiyatdagi shaxsning faol ishtirokini, uning ijtimoiy jarayonlarga, ijtimoiy munosabatlarga va jamoat ishlariga qo‘shilishini bildiradi. Bu tushuncha shaxsning ijtimoiy rolini anglash, mas‘uliyat his qilish, jamoat ishlariga qo‘shilishga intilish kabi faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy faollikning turli ko‘rinishlari mavjud bo‘lib, ular ijtimoiy munosabatlar, jamoaviy faoliyatlar, ijtimoiy tashkilotlarda ishtirok etish va boshqa turli faoliyatlarni qamrab oladi.

Ijtimoiy adolatni ta‘minlash uchun jamiyatda barcha a‘zolarning, jumladan, qizlarning ham faol ishtiroki muhimdir. Talaba qizlarni ijtimoiy faollikka jalb qilish jamiyatda adolat va tenglikni ta‘minlashga yordam beradi. Mutaxassislar talaba qizlarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning samarali usullaridan biri sifatida loyiha texnologiyasidan foydalanishni tavsiya etadilar. Bunda loyiha usuli nafaqat o'quv jarayonining ko'lamini kengaytirishi va turli xil asosiy vakolatlarni

shakllantirishi, balki ijtimoiy faollikni shakllantirish bo'yicha samarali ishlash usullaridan biri bo'lishi mumkinligiga e'tibor qaratiladi [2].

Loyixa ta‘lim texnologiyasi talabalarni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga, ijodiy faollikka va jamoaviy ishlashga o‘rgatadi. Bu texnologiya yordamida talabalar o‘zlarining kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga, ijtimoiy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar. A. S. Zyolko va K. S. Bajinlarni ta‘kidlashicha, «Ijtimoiy faollikni rivojlantirishning eng samarali vositasi talabalarni loyiha faoliyatiga jalb qilishdir». [3]

Loyiha ta‘lim texnologiyalari (PBL - Project-Based Learning) ta‘limning amaliy usuli bo‘lib, talabalarni muammolarni hal qilish, mustaqil tadqiqot olib borish, jamoaviy ishlash kabi faoliyatlarga jalb qiladi.

Lotin tilida «loyiha» - proyeksiya atamasi «oldinga tashlangan» degan ma‘noni anglatadi. Loyiha kutilayotgan yoki taxmin qilinayotgan ob‘ektning, holatning benuqson shakli, timsoli, ba'zi hollarda - reja, maqsad. K.M. Kantorning so‘zlariga ko‘ra uchun loyiha inson ongining ijodkorlik faoliyatini namoyon bo‘lishidir. Muallif loyiha ongning har qanday mehnat jarayonini qura oladigan maxsus shakli ekanligiga katta ahamiyat beradi.[2]

Loyihani yaratish jarayoni loyihalash deb ataladi. E.I.Isaevning ta‘kidlashicha, loyihalash rivojlantiruvchi ta‘limning harakatlantiruvchi mexanizmidir: “Loyihalashning predmeti uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishning, bir holatdan boshqa holatga o'tishiga sharoit yaratishdir” [4].

Loyiha ta‘lim texnologiyalari - bu ta‘lim jarayonini ko‘plab loyihalar va amaliy ishlarning bajarilishiga asoslangan o‘qitish metodi. Bu yondashuv ta‘lim oluvchilarlarga nazariy bilimlarni hayotiy va amaliy vazifalar orqali o‘rganishga imkon beradi. Loyiha ta‘lim texnologiyasining asosiy elementlari:

1.Loyiha tanlovi va mavzu taqdimoti:

- Tanlangan mavzu bo‘yicha loyihalarni bajarish.
- Loyiha mavzulari haqiqiy muammolarni hal qilishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

2. Fanlararo yondashuv:

-Loyiha bajarish jarayonida bir necha fanlar bo‘yicha bilimlardan foydalanish, ta‘lim oluvchilarning umumiy bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

3. Guruhda ishlash:

-Loyiha ustida ishlash jarayonida ta‘lim oluvchilar guruhlarga bo‘lingan holda hamkorlikda faoliyat yuritadilar.

-Guruhda ishlash ko‘nikmalari va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

4. Amaliyot va tajriba:

-Loyihalar amaliy faoliyatga asoslangan bo‘lishi kerak.

-Ta‘lim oluvchilar nazariy bilimlarni hayotiy sharoitlarda qo‘llashni o‘rganadilar.

5. Taqdimot va baholash:

-Loyiha yakunlangach, o‘quvchilar o‘z ishlarini taqdim qiladilar va buning asosida baholanadilar.

-Taqdimot koʻnikmalari va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Jamoaviy loyihalar orqali talabalar birgalikda ishlashni oʻrganadilar, bir-birlari bilan muloqot qiladilar va jamoadagi vazifalarni taqsimlaydilar. Bu ularning ijtimoiy koʻnikmalarini oshirishga yordam beradi.[7]

Talaba qizlarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun loyihalash texnologiyasidan foydalanar ekanmiz quyidagilarga alohida ahamiyat berishimiz kerak boʻladi:

- oʻspirinlik yoshini, jinsini oʻziga xos tomonlari va har xil taʻlim yoʻnalishlarida oʻqishlaridan kelib chiqib qiziqishlarini ham turlichaligini inobatga olish;

- talabalarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda vazifalarni taqsimlash tavsiya etiladi;

- guruh ishlarini tashkil etish bilan bir qatorda talaba qizlarga psixologik va ijtimoiy-pedagogik maslahat berishda individual yondashish zarur;

- talabalarning mustaqil fikrlashga bo'lgan ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularga ijtimoiy va professional tajriba to'plash imkoniyatini berish kerak.

Bizning fikrimizcha, talabalarni muvaffaqiyatli ijtimoiy faol fuqarolik pozitsiyasiga jalb qilishda yagona toʻgʻri mezon barcha manfaatdor tomonlarning kutganlariga mos keladigan natijalarni olishlaridir. Shu munosabat bilan, loyiha faoliyati jarayonida talabalarning nafaqat loyiha maqsadlarini to'liq amalga oshirishiga, balki shaxsiy natijalarga erishish zarurati muhim rol o'ynaydi, bu esa ijtimoiy faol fuqarolik koʻnikmalarini egallash bosqichiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Biz uning universitet muhitida shakllanishi va rivojlanishini oʻsish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy rivojlanish vazifalariga muvofiq o'zini va jamiyatni o'zgartirish uchun talaba qizlarning ijtimoiy muhit bilan ongli o'zaro ta'sirini amalga oshirishda sifat va miqdoriy o'zgarishlar jarayoni va natijasi sifatida ko'rib chiqamiz. Loyihalashning muvaffaqiyati ushbu shartlarning amalga oshirilishiga bog'liq bo'lib, u nafaqat loyihalar sifati, balki talaba qizlarning ijodkorligi va ijtimoiy faolligi o'sishi bilan ham tavsiflanadi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, loyiha taʻlim texnologiyalari talaba qizlarning oʻz-oʻzini boshqarish, mustaqillik va masʻuliyatni oshirishga yordam beradi. Ular oʻz loyihalarini mustaqil rejalashtirish va amalga oshirish orqali bu koʻnikmalarni rivojlantiradilar. Aynan ushbu taʻlim texnologiyalari orqali talaba qizlar birgalikda ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish va jamoaviy qarorlar qabul qilish kabi ijtimoiy koʻnikmalarni rivojlantiradilar. Bu ularning jamiyatda faol ishtirok etishlarini taʻminlaydi. Loyiha taʻlim texnologiyasini toʻgʻri qoʻllash orqali talaba qizlarda oʻz-oʻzini boshqarish, muammolarni hal qilish va jamoaviy ishlash kabi muhim ijtimoiy koʻnikmalar shakllanadi. Natijada, ularning ijtimoiy faolligi va jamiyatdagi oʻrni mustahkamlanadi.

Adabiyotlar roʻyhati:

1. Абрамов Г.С. по возрастной Учебное пособие для вузов М.:Издательский «Академия», 1999.-320с.

2. Амонашвили Ш.А. Основы гуманной педагогики М- 2017. - 400 с.

3. Зёлко А. С., Бажин К. С. Проектная деятельность как способ развития социальной активности студентов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 13. – С. 4706–4710.

4. Khaydarova Rano. "The process of adaptation of young professionals in preschool education." International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) 5.6 (2021): 10-11.

5. Хайдарова Р.А. Влияние критического мышления на развитие патриотизма // Inter education & global study. 2024. №3 (2).

6. Xaydarov, Ilxom Yusupovich, Xaydarova, Ra’no Anvarovna OLIY TA’LIM PROFESSOR-O‘QITUVCHILARINING INNOVASION FAOLIYATI TUZILMASINING TARKIBI // ORIENSS. 2021. №Special Issue 3.

7. Хайдарова Р. А., Хайдаров И. Ю. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ-ВАЖНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ КАЧЕСТВО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ //Сборники конференций НИЦ Социосфера.

8. Quronboev Q.Q "Talabalarning ma'naviy - ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning pedagogik asoslari (Yoshlar tashkilotlari misolida)": Ped.f.n...diss. - T.: O'zPFITI, 2000 y.

9. Dilafruz Bozorovna Botirova., Markhabo Raxmonkulovna Abdullayeva., Ilkhom Yusupovich Khaydarov., Ra’no Anvarovna Khaydarova., Shaxnoza Sharofovna Sharofova. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity. Journal Power System Technology ISSN: 1000-3673. Publication date 2024/12. Volume 48, Issue 4. Pages 3325-3334. Publisher: https://powertechjournal.com/index.php/journal

Saidakbarova Saodat Parxadjanovna
f.f.n., dosent, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

KODLANGAN MULOQOTNING LINGVO-SEMIOTIK MODELI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot lingvo-semiotik kodlash va dekodlash dinamikasini o‘rganib, inson muloqotida til, madaniyat va semiotika o‘rtasidagi o‘zaro aloqaga urg‘u beradi. Strukturaviy lingvistika, gender tadqiqotlari va madaniyatlararo muloqot nazariyalariga tayangan holda, tadqiqot xabarlarning sintaksis va fonologiya kabi lingvistik tuzilmalar orqali kodlanishini va ularni madaniy belgilar hamda jamiyat me’yorlari kabi semiotik omillar kuchaytirishini ko‘rsatadi. Ingliz va o‘zbek tillaridan keltirilgan misollar bu jarayonlarni yoritib, madaniy va lingvistik tuzilmalarning odob doirasidagi iboralar hamda ierarxik belgilarni shakllantirishdagi rolini ochib beradi. Kodlashning muqobili bo‘lgan dekodlash jarayoni ham madaniy muhit, ilgari olingan bilim va interpretatsiya usullari tomonidan ta’sirlanishi isbotlanadi. Tadqiqot xuddi shu xabarning gender, ijtimoiy rol va ommaviy axborot vositalari diskursi ta’sirida qanday turlicha talqin qilinishini tahlil qiladi. Olingan natijalar samarali muloqot uchun madaniy kompetensiya va empatiyaning zarurligini tasdiqlaydi, ayniqsa, ko‘p tilli va ko‘p madaniyatli kontekstlarda. Ushbu tarmoqlararo yondashuv tilni ma’no kodlash va dekodlash uchun dinamik tizim sifatida tushunishga chuqurroq yondashishga imkon beradi hamda media, shaxslararo muloqot va madaniy identifikatsiya tadqiqotlariga muhim hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: lingvo-semiotika, kodlash, dekodlash, madaniyatlararo muloqot, strukturaviy lingvistika, gender tadqiqotlari.

Saodat Parxadjanovna Saidakbarova
PhD, Associate Professor, Tashkent state university of oriental studies

LINGUISTIC-SEMIOTICAL MODEL OF CODED COMMUNICATION

Annotation. This study examines the dynamics of linguo-semiotic encoding and decoding, emphasizing the interplay between language, culture, and semiotics in human communication. Drawing on structural linguistics, gender studies, and theories of intercultural communication, the study demonstrates that messages are encoded through linguistic structures such as syntax and phonology and are reinforced by semiotic factors such as cultural markers and societal norms. Examples from English and Uzbek illustrate these processes and reveal the role of cultural and linguistic structures in the formation of idioms and hierarchical signs within the framework of etiquette. The decoding process, which is an alternative to encoding, is also shown to be influenced by cultural

background, prior knowledge, and interpretive methods. The study analyzes how the same message is interpreted differently under the influence of gender, social role, and media discourse. The results confirm the need for cultural competence and empathy for effective communication, especially in multilingual and multicultural contexts. This interdisciplinary approach allows for a deeper understanding of language as a dynamic system for encoding and decoding meaning and makes an important contribution to the study of media, interpersonal communication, and cultural identity.

Keywords: linguo-semiotics, encoding, decoding, intercultural communication, structural linguistics, gender studies.

Саидакбарова Саодат Пархаджановна
Кандидат наук, доцент,
Ташкентский государственный университет востоковедения

ЛИНГВИСТИКО-СЕМИОТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ КОДИРОВАННОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация. В этом исследовании изучается динамика лингвосемиотического кодирования и декодирования, подчеркивая взаимодействие языка, культуры и семиотики в человеческом общении. Опираясь на структурную лингвистику, гендерные исследования и теории межкультурной коммуникации, исследование демонстрирует, что сообщения кодируются посредством языковых структур, таких как синтаксис и фонология, и подкрепляются семиотическими факторами, такими как культурные маркеры и общественные нормы. Примеры из английского и узбекского языков освещают эти процессы и раскрывают роль культурных и языковых структур в формировании выражений и иерархических знаков в рамках этикета. Доказано также, что процесс декодирования, являющийся альтернативой кодированию, подвержен влиянию культурной среды, ранее полученных знаний и методов интерпретации. В исследовании анализируется, как одно и то же сообщение интерпретируется по-разному под влиянием пола, социальной роли и медийного дискурса. Полученные результаты подтверждают необходимость культурной компетентности и эмпатии для эффективного общения, особенно в многоязычных и многокультурных контекстах. Этот междисциплинарный подход позволяет глубже понять язык как динамическую систему кодирования и декодирования смысла и вносит важный вклад в исследования средств массовой информации, межличностного общения и культурной идентичности.

Ключевые слова: лингвосемиотика, кодирование, декодирование, межкультурная коммуникация, структурная лингвистика, гендерные исследования.

Muloqot inson uchun asosiy ijtimoiy ehtiyoj bo‘lib, jamiyatning mavjudligi, o‘zaro tushunish va hamkorlik qilish mexanizmi sifatida xizmat qiladi. U insonlar o‘rtasida axborotni almashish va qabul qilishni ta’minlab, bilimni oshirish, hayotiy tajribalarni boyitish va muammolarni hal etishda muhim rol o‘ynaydi. Til esa muloqotning asosiy vositasi bo‘lib, uning kodlash va dekodlash jarayonlari lingvistikaning markaziy masalalaridan biri hisoblanadi. Muloqot ishtirokchilari bu mexanizmlardan foydalanib, axborotni jo‘natish (kodlash) va tushunish (dekodlash) jarayonlarini amalga oshiradilar. Ingliz va o‘zbek tillarida kodlash va dekodlash jarayonlarini tushunish turli lingvistik va madaniy kontekstlarda samarali muloqot olib borish uchun juda muhimdir. Kodlangan muloqot masalasi lingvistika, semiotika va madaniyatshunoslik chorrahasida joylashgan bo‘lib, axborotni yetkazish va talqin qilish jarayonlarini o‘rganadi. Muloqot xabarlari ma’lum lingvistik tizim yoki muayyan guruh yoki shaxslar uchun tushunarli bo‘lgan belgilar orqali yetkaziladi. Nutq yoki imo-ishoralar foydalanilayotgan kontekstga yoki guruhning maxsus kodlash tizimiga mos ravishda shakllanadi. Kodlangan muloqot ko‘pincha madaniy va ijtimoiy tuzilmalar asosida shakllanadi hamda muayyan guruhlarning o‘ziga xos kodlash tizimiga ta’sir qiladi. Muloqotdagi gender masalalari tahlillarining keng doirasini qamrab oladi, ayniqsa, gender identifikatsiyasi qanday shakllanishi, u muloqotda qanday aks etishi va jamiyat tomonidan qanday qabul qilinishiga e’tibor qaratadi [2]. Lingvo-semiotik muloqot modeli lingvistik va semiotik elementlarni birlashtirgan holda gender bilan bog‘liq kodlash va dekodlash jarayonlarini o‘rganish uchun samarali usulni taqdim etadi. Til belgilari (so‘zlar, idiomalar, sintaktik tuzilmalar) va semiotik belgilar (vizual timsollar, imo-ishoralar, tana tili) qanday uyg‘unlikda ishlashini tahlil qilish orqali genderga oid xabarlarning muloqot amaliyotida qanday kodlanishi va auditoriya tomonidan qanday dekodlanishini chuqurroq tushunish mumkin. Ushbu bo‘lim genderning so‘z va vizual muloqotda qanday ifodalanishi va talqin qilinishini o‘rganishga yo‘naltirilgan lingvo-semiotik kodlangan muloqot modelini ishlab chiqishga qaratilgan. Semiotika, sotsiolingvistika va gender tadqiqotlari nazariyalari asosida ishlab chiqilgan ushbu model gender identifikatsiyasi va rollari muloqotga qanday singdirilishini, jamiyat ichida qanday mustahkamlanishi yoki unga qarshi chiqilishini tahlil qilishga harakat qiladi. Ayniqsa, ushbu bo‘lim gender kodlash va dekodlash tushunchalariga e’tibor qaratib, genderli muloqotning ijtimoiy tuzilmalarni mustahkamlash, kuch dinamikasi, identifikatsiya shakllanishi va tengsizlikdagi rolini o‘rganadi hamda uni bu jarayonlarda vosita sifatida tahlil qiladi[1].

Asosiy qism: Til inson tafakkuri va ijtimoiy o‘zaro ta’sirni shakllantiruvchi vosita bo‘lib, u individual va madaniy identifikatsiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. U nafaqat muloqotni osonlashtiradi, balki shaxsiy fikrlash jarayonlari va kengroq madaniy narrativlarni ham aks ettiradi. Tilning leksik tanlovi, gap tuzilishi va hikoya qilish uslublari kabi xususiyatlari ijtimoiy stereotiplar va kognitiv tarafkashliklarni aks ettiradi hamda mustahkamlaydi. Ushbu mexanizmlarni tushunish ko‘p tilli va ko‘p madaniyatli kontekstlarda samarali muloqot uchun juda muhimdir. Matn tahlili va narrativ

psixologiyaning innovatsion usullari til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqliklarni o‘rganish imkoniyatini taqdim etadi. Ushbu yondashuvlar lingvistik shakllarda ifodalangan shaxsiy va ijtimoiy psixologik jarayonlarni o‘rganishni osonlashtiradi. Masalan, Bertil Malmbergning *Strukturaviy lingvistika va inson muloqoti* asari tilning strukturaviy mexanizmlarini o‘rganib, lingvistik metodologiyaning muhim jihatlarini yoritib beradi. Malmberg tilni muloqotning asosi sifatida talqin etib, strukturaviy lingvistika tilning qanday ishlashini tushunishga qanday yordam berishini o‘rganadi. Til mexanizmlari kodlash va dekodlash jarayonlari orqali axborot yetkazish va tushunishni ta’minlaydi[3].

Shuningdek, Tatyana Chernyshova (2021) media matnlarida istehzoni yaratishda ishlatiladigan lingvistik mexanizmlarni lingvopragmatik nuqtai nazardan tahlil qiladi. U istehzoli tilda ikki qavatli ma’no mavjudligini ta’kidlaydi, bunda matnning aniq talqini uning asl niyatiga zid kelishi mumkin. Bu mexanizm hazil yoki tanqidiy fikrlarni ifodalash uchun kuchli vosita sifatida xizmat qiladi. Chernyshova *Kommersant* va *Moskovskiy Komsomolets* gazetalaridan misollar keltirib, istehzo nutqdagi tajovuzni yumshatish yoki tanqidiy fikrlarni yengilroq shaklda yetkazish uchun qanday ishlatilishini ko‘rsatadi. Ushbu ishlar tilning strukturaviy va kontekstual jihatlarini chuqur o‘rganishga imkon beruvchi analitik vositalarni taqdim etadi hamda lingvistik tadqiqotlar uchun amaliy metodlarni taqdim etadi. Ularning xulosalari tilning kognitiv va madaniy konstrukt sifatida qanday ishlashini, kontekst ta’sirida qanday shakllanishini va strukturaviy tahlil orqali qanday boyitilishini tushunishga hissa qo‘shadi[4].

Rasmiy muloqot aniq va strukturalangan lingvistik hamda grammatik me’yorlarga rioya qilishni talab etadi. Bunday muloqotda aniq terminologiya, rasmiy nutq shakllari (masalan, murojaatda "Siz" shaklidan foydalanish) qo‘llaniladi. Bundan tashqari, rasmiy muloqot yetkazilayotgan xabarni to‘g‘ri tushunish va talqin qilishni ta’minlash uchun o‘rnatilgan ijtimoiy va madaniy me’yorlarga rioya qilishni talab etadi. Og‘zaki muloqotda fikrlar so‘zlar va gaplar orqali ifodalanadi, yozma muloqot esa matn shaklida amalga oshiriladi, bunda nutqning tuzilishi va grammatikasi yanada qat’iy nazorat qilinadi. Bundan tashqari, maqolada nutqni individual psixologik fenomen sifatida va tilni ijtimoiy konstrukt sifatida ajratish zarurligi ta’kidlanadi. Ushbu farqlash til va nutqning shaxsiy va ijtimoiy kontekstlarda qanday ishlashini tushunish uchun muhimdir.

Lingvo-semiotika

Semiotika, Ferdinand de Sossyur (1916) tomonidan taqdim etilgan va Roland Bart (1972) tomonidan kengaytirilgan nazariya sifatida, belgi tizimlarini va ma’no qanday yaratilishi hamda yetkazilishini o‘rganadi. Gender va muloqot kontekstida semiotika gender identifikatsiyasining lingvistik va lingvistik bo‘lmagan belgilar orqali qanday ifodalanishini tushuntiradi. Genderli muloqotda belgilovchi (signifier) turli shakllarga ega bo‘lishi mumkin: so‘zlar, tasvirlar va imo-ishoralar. Belgilangan (signified) esa gender tushunchasi yoki roli bilan bog‘liq bo‘lib, masalan, "erkak", "ayol" yoki "androgin" kabi tushunchalarni anglatishi mumkin. Belgining talqini uni qabul qiluvchi madaniy va ijtimoiy kontekstga bog‘liq bo‘lib, individual tajriba, ijtimoiylashuv va kuch munosabatlari kabi omillar tomonidan shakllanadi. Lingvistika tilni belgi tizimi sifatida

o‘rganadi (Sossyur, 1916), semiotika esa barcha belgilash shakllarini (belgilar, timsollar, imo-ishoralar va boshqalar) qamrab oladi. Kodlangan muloqotda til shakllari (sintaksis, leksika, fonologiya) va vizual semiotika (tasvirlar, imo-ishoralar) birgalikda xabarni yetkazishga xizmat qiladi. Lingvo-semiotika esa til belgilarining madaniy, ijtimoiy va psixologik kontekstlar bilan o‘zaro ta’sirini o‘rganadi[6]. Ushbu soha til ichidagi belgilar va kodlar muloqotni qanday osonlashtirishini va tushunishga qanday hissa qo‘shishini tadqiq qiladi. Masalan, ingliz tilidagi *"Time is money"* iborasi vaqtni iqtisodiy jihatdan qadrli deb hisoblaydigan madaniy qarashlarni aks ettiradi, bu esa samaradorlikni yuqori baholovchi jamiyatning qadriyatlariga mos keladi. Bunga qarama-qarshi ravishda, o‘zbek tilidagi *"Vaqt — qozi"* maqoli vaqt har qanday harakat, qaror yoki voqeaning natijasini aniqlab berishini bildiradi. Lingvo-semiotika kontekstida og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan elementlarning o‘zaro ta’siri muhim ahamiyatga ega. Masalan, ingliz tilida matnlardagi bosh harflarning katta yozilishi muhimlik yoki rasmiylikni ifodalashi mumkin (*"I NEED this done now!"*). O‘zbek tilida esa bunday urg‘u sintaksis yoki maxsus qo‘shimchalar orqali berilishi mumkin (*"Men bunga hoziroq muhtojman!"*). Ushbu misollar lingvistik belgilar madaniy va kontekstual omillar ta’sirida shakllanib, so‘zlovchilar va tinglovchilar tomonidan qanday kodlanishi va dekodlanishini ko‘rsatadi. Shunday qilib, lingvo-semiotika lingvistik shakl va madaniy ma’no o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, tillar va jamiyatlararo muloqotga chuqurroq tushuncha hosil qilish imkonini beradi [5].

Til—bu asosiy aloqa vositasi bo‘lib, ijtimoiy, madaniy va shaxsiy ma’nolarni so‘zlar, iboralar va ramzlar orqali strukturalashgan shaklda kodlashga xizmat qiladi. Ushbu kodlash jarayoni ixtiyoriy emas, balki kontekst, auditoriya va muloqot maqsadiga bog‘liq holda til elementlarini tanlash orqali shakllanadi. Natijada, kodlangan xabar lingvistik, madaniy va semiotik omillar ta’sirida ma’no tashuvchiga aylanadi. Masalan, Rajapova va Jumaniyozova o‘z tadqiqotlarida o‘zbek tilidagi rasmiy va norasmiy muloqotning farqlarini ta’kidlaydi. Rasmiy muloqot strukturaviy grammatika va madaniy jihatdan hurmat ifodalovchi atamalarga tayanadi, masalan, "Siz" (hurmat ifodalovchi "sen") so‘zi ijtimoiy iyerarxiya va odoblilikni kodlaydi. Norasmiy muloqot esa ko‘pincha lahja va og‘zaki nutq shakllaridan foydalanib, yaqinlik yoki hamjihatlikni ifodalovchi kodlarni ishlatadi (masalan, "Sen" norasmiy "siz" uchun). Ingliz tilida ham kodlash jarayoni nozik jihatlarga ega. Masalan, "Let’s circle back" iborasi biznes kontekstida mavzuni keyinroq qayta muhokama qilishni muloyim shaklda ifodalaydi. O‘zbek tilida bunga o‘xshash ma’no "Gapga qaytamiz" iborasi orqali beriladi, biroq u bevosita muloqot uslubiga ega bo‘lib, madaniy farqlarni aks ettiradi. Kodlash jarayoni faqat so‘zlar bilan cheklanmay, balki semiotik elementlarni ham qamrab oladi, jumladan ohang, imo-ishora yoki tinish belgilari. Masalan, Chernyshova (2021) media matnlarida istehzoni tahlil qilish orqali qanday qilib ziddiyatli matn elementlari (so‘zma-so‘z va yashirin ma’nolar) hazil yoki tanqidni kodlashini ko‘rsatadi. O‘zbek humorida istehzo ohang yoki ortiqcha ifodalar orqali kodlanishi mumkin, bu esa madaniy hikoyalash an’analariga mos keladi. Bakhtiari va Saadat (2015) o‘z tadqiqotlarida ingliz darsliklarida gender ifodalanishining semiotik tahlilini o‘rganib, tasvirlar va lingvistik tanlovlar orqali

gender rollarini qanday kodlash mumkinligini namoyish etadi. Masalan, erkak qahramonlar ko‘pincha "yetaklash" yoki "erishish" kabi faol fe’llar bilan tasvirlansa, ayol obrazlar "g‘amxo‘rlik qilish" yoki "yordam berish" kabi mehribonlik bilan bog‘liq harakatlar bilan ifodalanadi. Bu kodlash usuli gender stereotiplarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Popova (2024) lingvomadaniy kodlarga oid tadqiqotida kodlashning madaniy xususiyatlarga bog‘liqligini ta’kidlaydi [5]. Masalan, ingliz tilida "breaking the ice" (muzni sindirish) iborasi suhbat boshlashni anglatib, individuallikka asoslangan madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Bunga javoban, o‘zbek tilida "Salomlashish odobning belgisi" iborasi muloqotda jamoaviylik va hurmat tushunchalarini kodlaydi. Shuningdek, kodlash jarayoni ijtimoiy maqom va lingvistik mahorat darajasiga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, rasmiy vaziyatda o‘zbek tilida "Keling, maslahatlashamiz" (Keling, maslahat qilaylik) iborasi ishlatilsa, norasmiy vaziyatda "Qani, gaplashamiz" (Keling, gaplashamiz) shakli qo‘llanadi. Birinchi ibora hurmat va iyerarxiyani kodlasa, ikkinchisi do‘stona muhitni ifodalaydi.

Dekodlash—bu kodlangan xabarni madaniy muhit, oldingi bilim va tajribaga asoslangan holda talqin qilish jarayonidir. Turli guruhlar yoki shaxslar o‘zlarining interpretativ asoslariga qarab, bitta xabarni har xil tushunishlari mumkin. Xabar tarkibida madaniy ramzlar, metaforalar va me’yorlar bo‘lib, ularni to‘g‘ri talqin qilish uchun madaniy bilim zarur. Masalan, Popova (2016) lingvomadaniy kodlarni tahlil qilishida shuni ko‘rsatadiki, hatto oddiy ko‘ringan iboralar ham murakkab madaniy ma’nolarni anglatishi mumkin. Ingliz tilida "Break a leg" iborasi omad tilashni anglatadi, biroq madaniy bilimga ega bo‘lmagan kishi buni yomon tilak sifatida qabul qilishi mumkin. O‘zbek tilida esa "Ko‘nglingiz to‘q bo‘lsin" iborasi hamdardlik va taskin berishni anglatadi, biroq o‘zga madaniyat vakili buni tushunishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Reklama matnlaridagi vizual va lingvistik elementlar ko‘pincha yashirin madaniy xabarlarni o‘z ichiga oladi. Kumar va boshq. (2020) o‘z tadqiqotlarida reklamadagi semiotik elementlar jamiyat qadriyatlarini qanday aks ettirishini ko‘rsatadilar. Masalan, G‘arb reklamasida shaxsiy muvaffaqiyat va mustaqillikni ta’kidlagan individualistik yondashuv bo‘lsa, o‘zbek reklamalarida oilaviy va jamoaviy farovonlik asosiy e’tiborga olinadi. Dekodlash jarayoni shuningdek, shaxsning madaniy tajribasi va xabarning kontekstiga bog‘liq. Masalan, Tameryan va boshq. (2020) o‘z tadqiqotlarida G‘arb ommaviy axborot vositalarida "ishbilarmon ayol" obrazi mustaqillik va professional yutuqni ifodalaydi, biroq boshqa madaniyatlarda bu obraz turlicha talqin qilinishi, masalan, kasbiy va oilaviy majburiyatlarni muvozanatlashtirishga urg‘u berilishi mumkin [7].

Gender ham dekodlash jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Threadgold (2010) hamda Bakhtiari va Saadat (2015) lingvistik va semiotik elementlarning gender dinamikasini aks ettirishini va interpretatsiyaga qanday ta’sir qilishini tahlil qilgan. Masalan, ingliz tilidagi "She’s a natural caretaker" (U tabiiy ravishda g‘amxo‘r) iborasi an’anaviy gender rollarini mustahkamlashi mumkin, lekin bu ibora gender tenglikka oid madaniy pozitsiyalarga qarab turlicha talqin qilinadi. Xuddi shunday, o‘zbek tilida "Uy bekasi

sifatida..." iborasi ayollarning uy ishlaridagi roli bo‘yicha an’anaviy kutilmalarga ishora qiladi. Umuman olganda, kodlash va dekodlash jarayonlari lingvistik strukturalar, madaniy kontekst va semiotik belgilar orqali shakllanadi. Ushbu jarayonlarni chuqur o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki sotsiolingvistika, madaniyatshunoslik va kommunikatsiya fanlari uchun ham muhim hisoblanadi [8].

Xulosa qismi: Til ko‘p qirrali hodisa sifatida nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy, madaniy va individual ma’nolarni kodlash va dekodlashning kuchli vositasi hamdir. O‘rganilgan materiallar ko‘rsatadiki, madaniy asoslar, ijtimoiy ierarxiyalar va semiotik tuzilmalar tilning kodlanish jarayoniga ta’sir ko‘rsatib, til, tafakkur va identifikatsiya o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqani shakllantiradi. Ushbu jarayon grammatika, sintaksis va madaniy jihatdan singdirilgan belgilar orqali shakllanadi, ingliz va o‘zbek tillariga oid misollarda ko‘rish mumkinki, til tuzilmasidagi farqlar madaniyatning xushmuomalalik va ierarxik tafovutlarni qanday aks ettirishini belgilaydi. Dekodlash esa, aksincha, madaniy bilimlar, oldingi tajribalar va gender dinamikasi asosida turlicha talqinlarni yuzaga keltiradi. Popova va Kumar va boshq. (2014) ishlarida ko‘rsatilganidek, bir xil lingvistik yoki vizual xabar turli madaniy yoki gender kontekstlarida har xil qabul qilinishi mumkin. Masalan, reklama strategiyalari va metaforik iboralar ko‘pincha jamiyat qadriyatlarini aks ettiradi va mustahkamlaydi, bu esa aniq talqin uchun madaniy kompetensiyani talab qiladi. Xalqaro madaniyatlararo muloqotda kodlash va dekodlash dinamikasini tushunish interpretatsion tafovutlarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Struktur lingvistika, gender tadqiqotlari va semiotika bo‘yicha o‘rganishlar dekodlash jarayonlarida madaniy me’yorlar va shaxsiy qarashlarni inobatga olish zarurligini ta’kidlaydi. Ayniqsa, ko‘p tilli va ko‘p madaniyatli sharoitlarda samarali muloqot ushbu nozik jihatlarni anglash va xabarlarni talqin qilishda empatiya bilan yondashishga asoslanadi. Tilni kodlash va dekodlash dinamik tizim sifatida tushunish lingvistika, semiotika va madaniyatshunoslik bo‘yicha chuqurroq ilmiy tahlilga asos yaratadi. Bu esa media nutqidan tortib kundalik muloqotlargacha bo‘lgan turli kontekstlarda tilning faoliyat yuritish mexanizmini tushunishga yordam beradi hamda insoniy kommunikatsiyaning murakkabliklarini samarali hal qilish uchun muhim vositalarni taklif etadi.

Adabiyotlar ro‘yhati

1.Alok Kumar Jha, A., Raj, A., & Gangwar, R. (n.d.). (2017)A semiotic analysis of portraying gender in magazine advertisements. *Journal of Gender Studies*. Retrieved from DOI:10.9790/0837-2205110108.

2.Bakhtiari, S., & Saadat, M. (2015). Gender representation in Interchange (Third Edition) series: A social semiotics analysis. *Shiraz University Journal*. Retrieved from DOI:10.18869/acadpub.ijal.18.2.1.

3.Chernyshova, T. (2021). Ironik matnlarni qurishda til mexanizmlari va ularning lingvistik tadqiqoti. *Media Linguistics Journal*.

4.Malmberg, B. (1963). *Structural linguistics and human communication*. Springer. DOI: https://doi.org/10.1017/S0022226700001043

5.Popova, A. N. (2014). Взаимодействие лингвокультурных кодов в речеязыковом пространстве: на материале английского языка. *Journal of Intercultural Communication Studies*.

6.Radjapova, N. M., & Jumaniyozova, S. Z. (2022). Til va nutq birliklari. Nutqiy muloqot turlari. *Tashkent Linguistics Journal*.

7.Tameryan, T. Y., Zyubina, I. A., & Dzhigkaeva, A. V. (2021). Thematic representation and linguo-cognitive structure of the businesswoman image from the perspective of gender-professional axiology. *Linguistics and Literature Studies Journal*.

8.Threadgold, T. (2015). Language and gender. *Journal of Gender and Linguistics*. Retrieved from DOI:10.1002/9781118786093.iela0143.

9. Vinnik, E. I. (2015). Функциональная специфика герундия в аспекте лингвогендерологии (на материале современного англоязычного романа). *Journal of Language Studies*.

10. Parkhadjanovna S. S. The importance of idioms in learning English language by Uzbek students in EFL classrooms //Журнал: Yangilanayotgan O'zbekiston yangi avlod kadrlari Umid jamg'armasi bitiruvchilari xalqaro anjumani. Номер ISBN. – С. 978-99435904.

11. Parhadjanovna S. S. MASTERING THE ART OF READING: TECHNIQUES AND STRATEGIES TO ENHANCE READING SKILLS //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – С. 482-485.

12. Saidakbarova S. P. et al. The Role Of Speech Genres In The Communication Process //Educational Administration: Theory and Practice. – 2024. – Т. 30. – №. 5. – С. 2500-2503.

13. Dilafruz Bozorovna Botirova., Markhabo Raxmonkulovna Abdullayeva., Ilkhom Yusupovich Khaydarov., Ra'no Anvarovna Khaydarova., Shaxnoza Sharofovna Sharofova. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity. Journal Power System Technology ISSN: 1000-3673. Publication date 2024/12. Volume 48, Issue 4. Pages 3325-3334. Publisher: https://powertechjournal.com/index.php/journal

14. Saidakbarova S. Saodat SAIDAKBAROVA ETYMOLOGY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH DAIRY PROD-UCTS: MILK, BUTTER AND CHEESE //фм АДАБИЁТШУНОСЛИК. – С. 42.

“REPRODUKTIV XULQ PSIXOLOGIYASIDA OILADA FARZANDNING O‘RNI VA PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI”

Abdullayeva Nasiba Ravshanbekovna
Urganch davlat unversiteti magistranti
abdullayevanasiba1991@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada reproduktiv salomatlik nima, reproduktiv xulq psixologiyasida farzandning o’rni, reproduktiv xulq psixologiyasida oilaviy qadriyatlarning psixologik mexanizmlari, oila o’zi nima degan savollarga javob beriladi. Oilada farzand tarbiyasiga qanday yondashish kerakligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: reproduktiv xulq-atvor, oila, farzand, oilada ayol va erkak huquqlari.

«РОЛЬ РЕБЕНКА В СЕМЬЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ В ПСИХОЛОГИИ РЕПРОДУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ»

Абдуллаева Насиба Равшанбековна –
магистрант Ургенчского государственного университета

Аннотация: Данная статья отвечает на вопросы о том, что такое репродуктивное здоровье, роль ребенка в психологии репродуктивного поведения, психологические механизмы семейных ценностей в психологии репродуктивного поведения, а также что такое сама семья. Объясняется, как подойти к воспитанию детей в семье.

Ключевые слова: репродуктивное поведение, семья, ребенок, женщина и мужчина в семье,права.

"THE ROLE OF THE CHILD IN THE FAMILY AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS IN THE PSYCHOLOGY OF REPRODUCTIVE BEHAVIOR"

Abdullayeva Nasiba Ravshanbekovna –
master’s at Urganch state university

Abstract: This article answers the questions of what is reproductive health, the role of the child in the psychology of reproductive behavior, the psychological mechanisms of family values in the psychology of reproductive behavior, and what is the family itself. How to approach child rearing in the family is explained.

Key words: reproductive behavior, family, child, woman and man in the family rights.

KIRISH

Ushbu maqolamizni kirish kismida Reproduktiv salomatlik nima o’zi, Reproduktiv salomatlikning oilada farzand tarbiyasiga qanday bog`liqliklari bor degan savollarimizga javob olamiz.

“Reproduksiya” so‘zi lotincha so‘z bo‘lib, “re”- takroriy, qayta tiklash; “producto” - yaratish, ko‘paytirish degan ma’nolarni anglatadi. Reproduksiya — biologiyada organizmning o‘ziga o‘xshash organizmlarni qayta yaratishi, ko‘payish jarayonlarini nazarda tutadi.[1]

Reproduktiv salomatlik — bu bola tug‘ilishida ishtirok etuvchi erkak va ayolning jismoniy, ruhiy salomatligi va ijtimoiy farovonligi holati ham nazarda tutilgan. Reproduktiv tizim va uning faoliyatiga bog‘liq barcha masalalar borasida faqat kamchilik va kasalliklar yo‘qligi bo‘libgina qolmay, balki to‘liq jismoniy, aqliy va ijtimoiy muvaffaqiyatlar holati bo’lib ham hisoblanadi. Reproduktiv salomatlik nafaqat ayolning, balki erkakning ham o‘zidan sog‘lom zurriyod qoldira olish davridagi salomatligidir. Ayniqsa, bu borada o‘smir-yigit-qizlarning salomatligiga, sog’lom turmush tarziga va gigienaga jiddiy e’tibor qaratish zarur hisoblanadi. Bo‘lajak onaning qachon va qanday sharoitlarda ona bo‘lishini nazorat qilish, uning va tug‘ilajak bolaning ham salomatligi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish muhim. Hozirgi kunda bo‘lajak onalar bo‘lmish qizlarimiz, farzandini dunyoga keltirishdek o‘ta mas’ulyatli vazifaga tayyorgarlik ko‘rishda tibbiy jihatdan savodxonmi? Bu boradagi maxsus adabiyotlar, gazeta, jurnallar, shuningdek internetdan foydali bo‘lgan

ma’lumotlarni olish uchun xotin-qizlarimiz vaqt topa olishayaptilarmi? O‘zlarining salomatligi yo‘lida kerakli chora-tadbirlarni amalga oshirishmoqdami? degan savollarga o’rganilgan ma`lumotlarga asoslanib o’zlarimizni quydagicha javoblarimizni aytamiz.

Reproduktiv salomatlik masalasi faqatgina tug‘ruqlar oralig‘i uch yildan kam bo‘lmasligiga e’tibor qaratishdangina iborat emas. Balki u o‘z ichiga kengroq vazifalarni qamrab oladi. Bunda oila farovonligi (bir-birini tushunish, qo’llab – quvvatlash, hurmat qilish)ni ta’minlash, ularda ijobiy, sog’lom psixologik va fiziologik iqlimning hukm surishi, onalar va bolalar salomatligini saqlash, oilalarning tom ma’noda mustahkamligini ta’minlash kabilar nazarda tutiladi. Albatta 16-17 yoshlardagi qiz bola organizmi hali to‘la yetilgan bo‘lmaydi. Erta farzand ko‘rish yosh ona salomatligiga ham, undan tug‘ilajak bola salomatligiga ham ma’lum darajada xavf tug‘dirishi mumkin bo’lshiga e’tibor qaratish.

O‘spirinlik – nozik davr. Ayniqsa, ota-onalar va pedagoglar bu davrda bolalar bilan o‘zaro munosabatda do‘stona yo‘l tutishlari kerak. Bu davrda o‘spirin qizlar jadal o‘sgani bois ularning organizmida turli xil a’zolarning muvozanati buziladi. Qiz bolalar reproduktiv salomatliklarining shakllanishida jismoniy va psixologik sog‘lom bo‘lishi masalalariga e’tiborni qaratish va bu yo‘ldagi ishlarni ko‘paytirish tajribasi ijobiy natijalar berishi aniqlangan.[2]

O‘g‘il va qiz bolalarning reproduktiv salomatlikning shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi xavfli omillar qatorida ichki sekretsiya bezlari va moddalar almashinuv jarayonlarining buzilishi, vaqtida ovqatlanmaslik, vegetativ asab tizimi kasalliklari, allergik kasalliklardir. Ushbu kasalliklarning natijasida, qizlarda tez-tez charchash, holsizlik, kamqonlik, tezda asabiylashish, yig‘loqilik, quvvatning kamligi h.k. yuzaga keladi. Ularning oldini olishda oila va tibbiy xodimlar, pedagoglar tomonidan maqsadga qarab yo‘naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligini uqdirib o‘tish joizdir. O’gil va qiz bola organizmiga bulardan tashqari tamaki chekish, spirtli ichimliklar ichish, giyohvandlik kabi zararli odatlar o‘zining salbiy ta’sirini

ko‘rsatadi. Ko‘rsatib o‘tilgan xavf omillar keyinchalik qizalrda homiladorlikning fiziologik kechishiga to‘siq bo‘lib, turli xil patologik tug‘uruqlarga sabab bo‘ladi.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, reproduktiv salomatlik faqatgina tug‘ruqlar oralig‘i uch yildan kam bo‘lmasligi masalasidan iborat emas. Yoshlarimizning, shuningdek tug‘ruq yoshidagi ayol-qizlarimizning reproduktiv salomatliklari uchun amalga oshiriladigan barcha chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Ayollarimizning salomat bo‘lishi, millatning nasli jismoniy va ruhiy sog‘lom bo‘lishi, aynan reproduktiv salomatlik yo‘lida amalga oshirilayotgan ishlarga ham bog‘liqdir. Bu birgina davlatning vazifasigina bo‘lmay, balki har bir ota-onaning, jamiyat a’zosining ham ma’suliyatidir. Reproduktiv jihatdan xulq psixologiyasida yetakchi muammo bu-oila hisoblanadi. Oilada farzand tarbiyasi, ota-onalik burchlari yetakchi faoliyat turlari hisoblanadi. Oilada ajrimlarni oldini olish, “oila- kichik qo’rg’on”- ekanligini yoshlarga tushuntirish va tadqiqotlar natijasida oilalarni mustahkam qilish, oila farovonligini ta’minlash kabi dolzarb muammolarni yechish ko’zda tutilgan. “Fuqarolarning reproduktiv salomatligi insonning jismoniy, aqliy, psixologik va ijtimoiy jihatdan sog’lomlik holati bo’lib, bu holat uning bola tug’ulishiga qodirligini belgilaydigan reproduktiv tizimi, ushbu tizimning funksiyalari, hayotiy jarayonlari bilan bog’liq bo’ladi.” [3] Oila-nikoh yoki tug’ishganlikka asoslangan kichik guruh. Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, oila a’zolarining turmush sharoitini va bo’sh vaqtini samarali uyishtirishdan iboratdir.Reproduktiv xulq psixologiyasi-oilada farzand tug’ulishi, uning soni va tarbiya berish imkoniyatlari masalasi har doim ham dolzarb bo’lgan. G’arb davlatlarida, jumladan hozirgi kunda bola tug’ish soni keskin kamayib ketmoqda.Oila va nikohning paydo bo’lishiga sababchi omillardan biri, ayniqsa, bizning sharoitimizda, farzand tug’ulishidir. YUNESKO,YUNISEF oilada sog’lom bola tug’ulishi siyosati orqali Yer yuzining turli mintaqalarida reproduktiv xulqni muvofiqlashtirish masalasiga katta e’tibor bermoqdalar. Reproduktiv xulq-bu oilada farzand tug‘ulishi bilan bog’liq xulqdir.[5] U oila a’zolarini o’z davrining fuqarosi sifatida ijtimoiy kelib chiqishi, yoshi, salomatligi darajasi, madaniyatiga bevosita

bog’liq bo’lgan xatti-xarakatidir.Bu harakatlarning asl motivi, avvalo, insondagi o’zidan nasl qoldirish, oilada er-xotinlik burchini ado etishga bo’lgan ishtiyoq va layoqatga borib taqaladi.O‘zbekiston psixologlari tomonidan o‘zbek oilalariga xos muammolarni o‘rganish yuzasidan bir qator muvaffaqiyatli ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ana shu ilmiy ishlarda oila-nikoh munosabatlari, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, o‘zbek oilalaridagi milliy o‘ziga xoslik, undagi nizolar va ularni keltirib chiqaruvchi muhim sabablar, ajralishlar va ularning salbiy asoratlari kabi bir qator masalalar har tomonlama o‘rganilib tahlil qilingan.O‘zbek milliy mentalitetiga xos jihatlardan yana biri jamiyat hayoti, insonlar turmushtarzini ko‘proq an’ana urf-odatlar orqali boshqarilishidir.O‘zbek xalqi oila qurish an’analariga rioya qilishda, qiz uzatish yoki kuyov tanlashda ham quda bo‘lmish tomon xususida ma’lumotga ega bo‘lib, ularning ijtimoiy kelib chiqishini, jamoada tutgan o‘rnini va obro‘- e’tiborini hisobga oladi.Agar kuyov yoki kelin bo‘lmish tomonning aqli, odobi, husnimalohati bir hissa bo‘lsa, ularning qarindosh-urug‘lari, avlodning jamoadagi mavqei va bu xususdagi jamoatchilik fikri ikkinchi, aksariyat hollarda, hal qiluvchi omil vazifasini o‘taydi.Farzandlarni yaxshiga qo‘shish, bu borada xato qilib qo‘ymaslikda jamoa, jamiyat ra’yi, ko‘pchilikning kengashli fikri muhim rol o‘ynaydi.Shu boisdan ham, jamoatchilik fikrining shaxs turmush tarzi, taqdirini belgilashdagi ustuvorlik mavqei beqiyosdir.Shu o‘rinda “G‘arb qonunlari, sharq urf-odatlari bilan boshqariladi” degan iborani eslamoq joiz.Darhaqiqat, Sharqda, shu jumladan o‘zbeklarning turmush tarzida ham ko‘plab urf-odatlar qonunlar darajasida yuqori turadi. Jumladan, oila davrasida, yoinki, keng jamoatchilik o‘rtasida o‘tkaziladigan barcha marosimlarimizda mahallaning bosh-qosh bo‘lishi, qo‘ni-qo‘shnichilik an’analarimiz, oila-turmush marosimlarimizdagi ko‘plab urf-odatlar qonun darajasida bajariladi.G‘arbda shaxs jamoaga o‘zligini yuzaga chiqarish, iste’dodi va imkoniyatlarini namoyish etish, muayyan maqsadlarga erishish vositasi sifatida qaraydi. Jamoa insonning ichki, botiniy dunyosi, ruhiyati va shaxsiy hayotiga mutloq aralashmaydi.Sharqda jamoaga asosiy e’tibor beriladi. Har bir urf-odat, marosim jamoa, mahalla ahli ishtirokida o‘tkaziladi. Jamoa insonni ijtimoiy nazorat ostida tutib turish, shaxsning jamoadagi muntazam

ishtiroki uning umumiy ahloqiy me’yorlari doirasida ish tutayotganining isboti sifatida talqin etiladi. Jamoadan ajralgan holda ish tutish insonning ijtimoiy begonalashuvi sifatida baholanadi. Xulosa qilib, aytish mumkinki, butun jahon bo‘yicha ulkan globallashuv jarayonlar kechayotgan bir vaqtda o‘zbek milliy mentalitetini tadqiq qilish, uning nechog‘lik umuminsoniy qadriyatlarga mosligini kuzatish imkonini beradi. Shuningdek, xalqimizning qadimiy an’analari, azaliy urf-odat hamda marosimlariga ega bo‘lishi bilan birgalikda, o‘ziga xos va o‘ziga mos milliy mentalitetga ega xalq ekanligidan dalolat beradi. Bolalarning odobli bo‘lib ulg‘ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla ham katta ibrat maktabidir. “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”, deb bejiz aytmagan xalqimiz. Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o‘zaro munosabatida olijanob fazilatlarni namoyon eta bilishi kerak.Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo‘ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o‘z odatlari bilan ba'zan o‘zlari sezmagan holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo‘pol munosabatlar, ko‘p yolg‘on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog‘lom muhitni keltirib chiqaradi.Farzand tarbiyasida ota-onaning muomalasi muhim o‘rin tutadi.

O‘zbek xalqining milliy mentaliteti haqida so‘z yuritishdan oldin shuni alohida ta’kidlab o‘tish joizki, o‘zbek xalqi 4 ta katta diniy-mafkuraviy bosqichni (zardo‘shtiylik, buddaviylik, islom, kommunistik) o‘z boshidan kechirganligi va har bir mafkuraviy-diniy ta’sirlar davri tugaguncha necha avlodlar almashganini va bu jarayonlarning millat fe’l-atvorida o‘chmas iz qoldirganini unutmaslik kerak.Bola ota-ona tomonidan q‘pol, dag‘al so‘zlar eshitib, kaltak yeb katta bo‘lsa, bu uning tabiatiga salbiy ta'sir qiladi. Bu esa o‘z navbatida oiladagi nosog‘lom muhitda tarbiyalanayotgan boladan “ma'naviy kasal” insonlar shakllanadi. Ular esa jamiyat ma'naviyatiga ham salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Oilada ota-onalar “ommaviy madaniyat” ta'siriga berilib ketishi oqibatida farzandlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko‘rsatmoqda.

Xulosa qilib aytsak, oila qurilishi, reproduktiv xulq tomonlama oila kamol topishi, oilada farzandning ro’li bular eng asosiy mavzulardir. Psixologlar tomonidan

oila mustahkam bo’lishi uchun trening mashg’ulotlar tashkil etiladi. Endigina oila qurmoqchi bo’lgan yigit-qizlarga psixolog huzurida bo’lish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O’zbekiston Respublikasi “Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to’g’risidagi”qonun.Lex.uz.sayti

2.H.I.Yodgorova “The family is the strong support of our society”. www.scientificprogress.uz.

3.wikipedia.uz

4.Vasila Karimova “Oila psixologiyasi”Toshkent 2007.

5. Abdullayeva Nasiba “Reproduktiv xulq psixologiyasida oilada farzandning o’rni, oilaviy qadriyatlarning psixologik mexanizmlari” Published March 31, 2024 | Version v1

6. Xadichai Kubro ayol-qizlar o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi direktori o‘rinbosari v.v.b M.Vaxidova BEST SCIENTIST Journal.

MAQOLA MAVZUSI: QALQONSIMON BEZ KASALLIGIGA CHALINGAN BEMORLARNI KASALLIKKA MUNOSABATINI EMPERIK O‘RGANISHI

Jumaniyozova Shahnoza Rajabboy qizi
Urganch davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim” fakulteti
“Umumiy psixologiya va boshlang ‘ich ta’lim pedagogikasi”
kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: jumaniyozovashahnoza@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorning fiziologiyasi va psixikasidagi o‘zgarishlar, kasallik sabab bemor psixoemotsional holatidagi buzilishlar, adabiyotlarda o‘rganilishi, amaliyotda qo‘llanishi masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, bemorlarning kasallikka munosabatini o‘rganish maqsadida mahsus ishlab chiqilgan so‘rovnoma asosida o‘tkazilgan tadqiqot natijalari diagrammaga solib tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: yod tanqisligi, gipotiroidizim, psixoemotsional holat, depressiya, tushkunlik, hissiy labillik, letargiya, kognitiv buzilishlar, diqqatni jamlay olmaslik, xotira pasayishi.

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ БОЛЬНЫХ С ЗАБОЛЕВАНИЯМИ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ К ЗАБОЛЕВАНИЮ

Жуманиезова Шахноза Раджаббой кызы
Преподаватель кафедры «Общая психология и педагогика начального образования»
факультета «Начальное образование»
Ургенчского государственного педагогического института
E-mail: jumaniyozovashahnoza@gmail.com

Аннотация. В статье анализируются изменения физиологии и психики больного с заболеваниями щитовидной железы, нарушения психоэмоционального состояния больного, обусловленные этим заболеванием, их изучение в литературе и применение на практике. Также были построены и проанализированы результаты исследования, проведенного на основе специально разработанной анкеты по изучению отношения пациентов к заболеванию.

Ключевые слова: дефицит йода, гипотиреоз, психоэмоциональное состояние, депрессия, эмоциональная лабильность, вялость, когнитивные нарушения, невозможность сосредоточиться, снижение памяти.

EMPIRICAL STUDY OF THE ATTITUDE OF PATIENTS WITH THYROID DISEASE TOWARDS THE DISEASE

Jumaniyozova Shahnoza Rajabboy kizi,
teacher of the department of
“General Psychology and Primary Education Pedagogy”
of the faculty of “Primary Education” of the
Urgench State Pedagogical Institute
E-mail: jumaniyozovashahnoza@gmail.com

Annotation. This article analyzes the changes in the physiology and psyche of a patient with thyroid disease, disorders in the psychoemotional state of the patient caused by the disease, their study in the literature, and their application in practice. Also, the results of a study conducted on the basis of a specially developed questionnaire to study the attitude of patients to the disease were analyzed in a diagram.

Key words: iodine deficiency, hypothyroidism, psychoemotional state, depression, emotional lability, lethargy, cognitive disorders, inability to concentrate, memory loss.

Kirish. Bugungi kunda qalqonsimon bez kasalligiga chalinish yildan-yilga ko‘payib bormoqda. Bu haqida Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, duyo aholisining 665 milliondan zid aholisiq qalqonsimon bez kasalligiga chalingan. 1,5 milliard odam esa yod tanqisligi xastaligi rivojlanish xavflga ega hisoblanadi [10]. Qalqonsimon bez kasalligini keltirib chiqaruvchi asosiy omil bu inson orgonizmida yod moddasining yetishmasligi hisoblansa, inson psixikasining ta’siri ham muhim axamiyat kasb etadi. Kasallikka chalinganda dastlab inson kasallangani bilmaydi. Keyinchalik vaqt o‘tishi bilan tashqi fiziologik va psixologik belgilar sezila boshlaydi. Kasallik natijasida tashqi belgilar bemor bo‘yin sohasining kattashishi, birdaniga ovozning bo‘g‘ilib do‘rillab chiqishi, oshqozon-ichak sohasidagi muammolar kabi boshqalar kuzatiladi. Qalqonsimon bez kasalligi natijasida bemor kognitiv jarayonlarining pasayishi, xotira susayishi, diqqatni jamlay olmaslik, tushkunlik, stressga moyillikning yuqoriligi, depressiya kabi psixik buzulishlar kuzatilishi tadqiqotchi olimlar ilmiy tadqiqotlarida o‘rganilgan va o‘z isbotini topgan [4,B.555-562].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Qalqonsimon bez kaalligining inson psixikasiga ta’siri hususida qadimgi davrlardan ma’lumotlar keltirilgan. Dastlabki, ilmiy amaliy ma’lumotlar 1888 –yilda London Klinik Jamiyati Miksodem qo ‘mitasi olimlari tomonida qalqonsimon bez kasalligining turlaridan gipotiroidizimning inson psixikasiga ta’siri o‘rganish bo‘yicha ilmiy amaliy tadqiqotlar o‘tkaziladi [4,B.555-563]. Asher 1949-yilda qalqonsimon bez kasalligining inson psixoemotsional sohasiga ta’sirini o‘rganadi va “miksoedema aqldan ozish” atamasi bilan nomlaydi. Asher og‘ir darajadagi gipotiroidizim natijasida bemorlarning psixoemotsional sohasidagi buzilish aniqlaydi. xotira va intelelktning pasayishi, letargiya va hissiy labillik, depressiya, tushkunlik holatlarini kuzatgan. Qalqonsimon bez kasalliklari natijasida diqqatni jamlay olmaslik, idrok etish va tez fikrlash qobiliyatining pasayishi aniqlangan. Qalqonsion bez kasalligining bemor psixoemotsional

holatiga ta’siri F.Monzani [8], A.P.Kalinin, S.V.Kotov, I.G.Rudakov [7, B.488], E.R.Iyaseva [5,B.22], E.A.Grigorieva va E.A.Pavlova (2010) [6, B.57-60] larning

Mashxur psixolog K.Plleter o‘zining “Tafakkur davolaydi, tafakkur nobud qiladi” nomli asarida odamlarning o‘z o‘zini biror kasallikka chalinishi mumkin deb o‘ylamasliklari shart, ammo bu degani hech qanday kasallikka chalinishmaydi degani emas [9, B.250]. Fikrimizcha, nafaqat qalqonsimon bez kasalligi, balki boshqa kasalliklarning paydo bo ‘lishi, rivojlanishi va kasallikdan tuzalishda tez va samaradorlikka erishishda bemorning psixikasi, psixoemotsional holati, irodaviy sohasi, shuningdek intelektual sohasini boshqarishi juda katta ahamiyatga ega.

Psixosomatik kuzatishlar natijasi shu bo‘ldiki, gipertiroidizm kasalligini keltirib chiqaruvchi omillar bir qator bo’lib ular orasida travma va kuchli hissiy buzilishlar eng asosiy omillardandir [1].

Yuqoridagi va boshqa ko‘plab adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlarda kasallik natijasida bemorlar psixoemotsional holatlarida buzilish sodir bo‘lishi aniqlangan. Shunisi xarakterliki, kasallikda tibbiy dorilar qabul qilib qalqonsimon bez gormonlari faoliyati normada ishlasa ham, ko‘pchilik bemorlarda davolanishdan oldingi psixoemotsional buzulishlar saqlanaib qolishi mumkin. Ayni shunday bemorlarga psixologik ko‘mak zarur hisoblanadi[2, B.43-47].

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology).

Ushbu tadqiqotda biz, qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemor bilan o‘z kasalligiga munosabatini o‘rganish maqsadida so‘rovnoma o‘tqazdik. Ushbu so’ rovnoma D.A.Urazbayeva “Onkologiya sohasida psixogik xizmat” nomli asarida keltirilgan so ‘rovnomasi asos qilib olindi [3,B.10]. So‘rovnoma 10 ta savoldan iborat bo‘lib, respondet har bir savolni o‘qib chiqib, javoblarini yozishi kerak. Savollar yopiq turda bo’lib har bir savolni o’qib o’zidagi holatidan kelib chiqqan holda samimiy va to’g’ri javob yoziladi. So’rovnima savollari kasallikni aniqlangan vaqtidagi bemorning psixoemotsional holatidan tortib, o’z kasalligi haqida ma’lumotga ega ekanligi, hayotdagi maqsadlari kabi savollarni qamrab olgan. Savolnoma matni:

1.Kasalliginggizni bilganda qanday holatga tushgansiz?

2.Siz o’zingizning jismoniy qobiliyat va funksiyalaringizdan xavotirdamisiz

3.Siz o’zingizni zaif xis qilasizmi?

4.Siz o’zingizning kasalligingizm, uning kechishi, davolanish imkoniyatlari haqida qanchalik xabardorsiz?

5.Kasalligingiz haqida oila a’zolatingiz bilan bamaylixotir gaplasha olasizmi?

6.O’zingizni yolg’iz his qilasizmi?

7.O’zingizdagi barcha hislarni ochiq namoyon eta olasizmi?

8.O’z ehyiyojlaringizni ifoda etasizmi yokiyashirasizmi? Boshqalar uchun o’zingizni quron qilasizmi?

9. Kelajak siz uchun qorong’u va umidsizmi?

10.Siz uchun hayot mazmuni nima?

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tadqiqotning diagnostik qismi Respublika ixtisoslashtirilgan Endokrinologik ilmiy –amaliy Tibbiyot markazi Xorazm filialida ro'yxatga olingan 40 nafar bemorlar qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlarda o'tkazildi.

Tadqiqotda qalqonsimon bez kasalliggiga chalingan bemorlarning kasallikka munosabati o'rganildi tahlil qilindi.

So'rovnoma natijalari

So'rovnamani tahlil qiladigan bo'lsak, (1-savol bo'yicha) bemorlar kasalligini eshitgandan keyin bemorlarning 15% qo 'rquv, 13% yig 'lagani, 12% xavotir, 10% hadiksirash va tushkunlik emotsiyasini his qilishgani aniqlandi (1-jadval). 2-savolga "Siz o'zingizni jismoniy qobiliyat va funksiyalaringizdan xavotirdamisiz?" 57% "Ha", 38% "Yo'q" va 5% bemor esa "Unchalik emas" javobinni belgilashgan. 3- "Siz o'zingizni zaif his qilasizmi?" savoliga 45% bemor "Ha" Zaif his qilishi, 35%i "Yo'q" javobini, 10% i "Juda zaif his qilishi", 8% i "Ba'zan", 2% i "Unchalik emas" javobini belgilashgan (3-jadval). 4- "Siz o'zingizning kasalligingiz, uning kechishi,davolanish imkoniyatlari haqida qanchalik xabardodsiz?" savoliga 30 % bemor xabari yo' q ekanligini, 25% bemor esa xabardorligi, qolgan bemorlar esa ko 'p ma'lumotga ega emasligi aniqlandi (4-jadval). 5-" O'zingizni yolg'iz xis qilasizmi?" 35%"Ha", 45% "yo'q", 12% "Ba'zan"va 8% esa "Har doim" javobini belgilashgan. 6- "Kasalligingiz haqida oila azolaringiz bilan bamaylixotir gaplasha olasizmi?" 60% bemor gaplashib bilishi va 27 %i esa gaplasha olmasligini, 2% yig'lab gaplashishi aniqlandi (6-jadval). Demak , qalqonsimon bez kaslligiga chalingan bemorlarda kasallik sababli hissiy buzulishlar kuzatiladi.

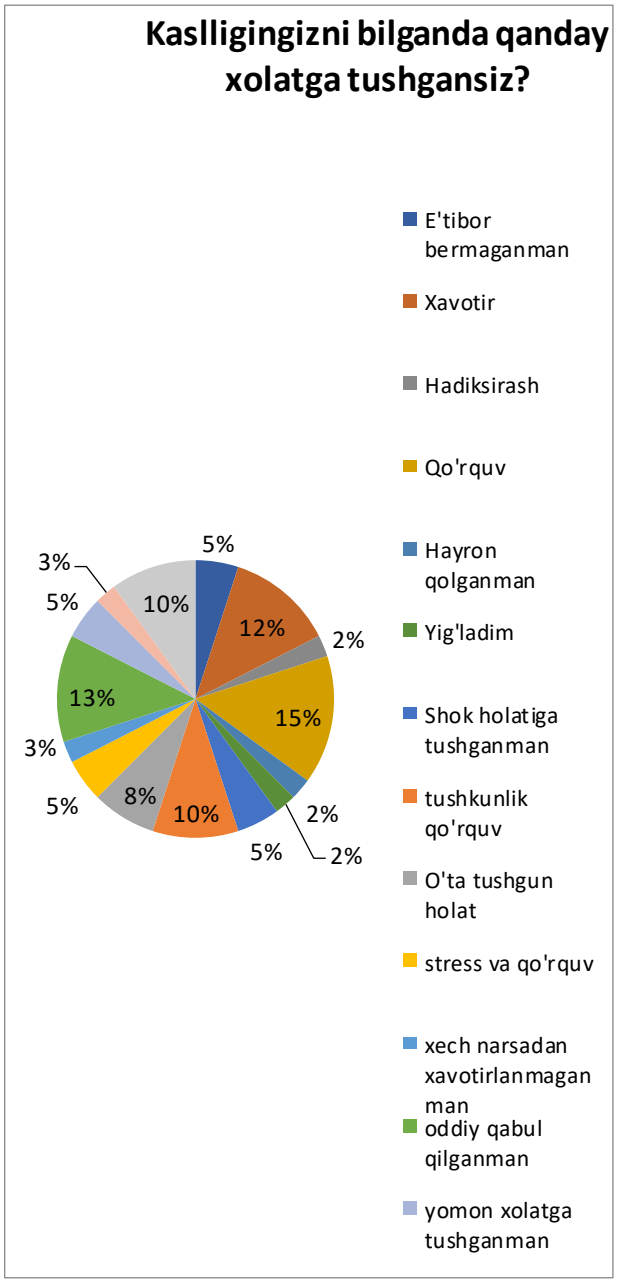

1-jadval

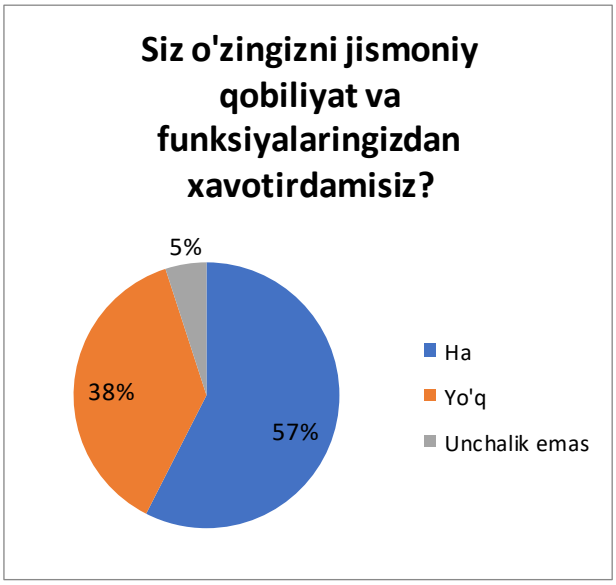

2-jadval

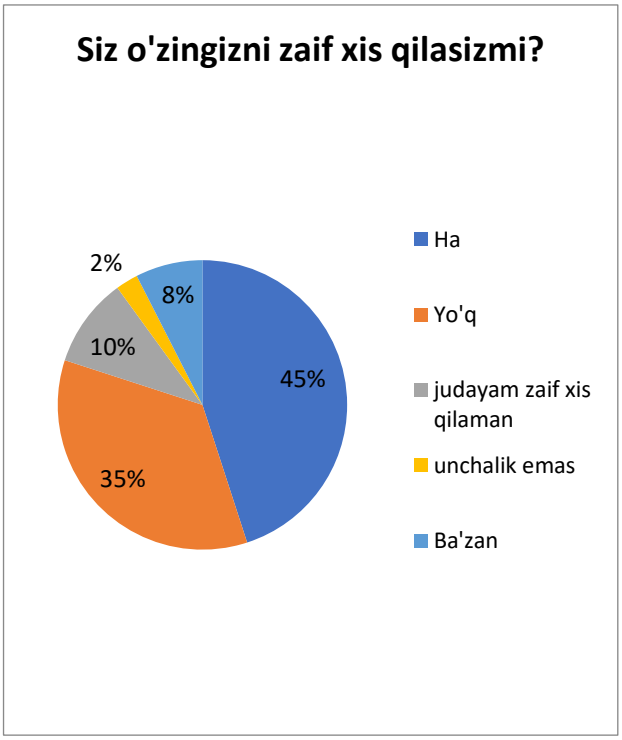

3-jadval

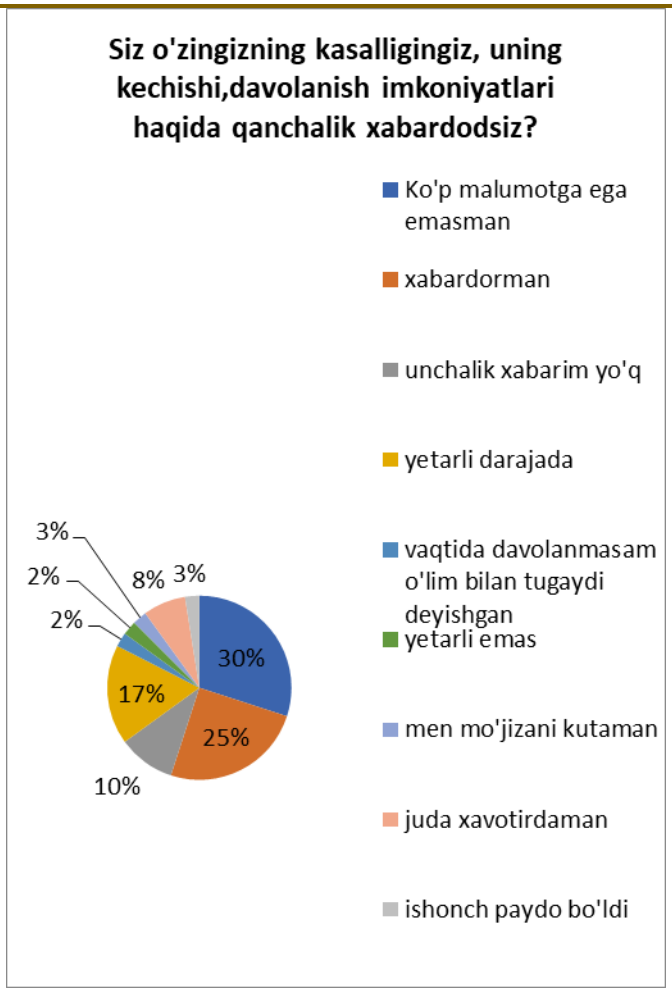

5-jadval

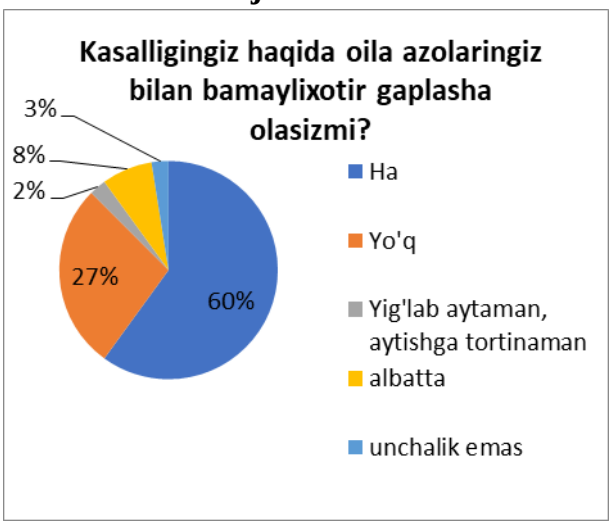

4-jadval

6-jadval

7-“O'zingizdagi barcha xislarni ochiq namoyon qila olasizmi?” savoliga 44% bemor “yo‘q”, 41% bemor “Ha”, 8% bemor esa “Hamma vaqt ham emas” javobini berishgan (7-jadval). 8- “Jaxlingiz chiqqanda o'zingizni boshqara olasizmi?” bemorlardan 44% bemor “yo ‘q”, 38% bemor “Ha”, 10%i esa “Har doim emas”, 5%i “Ha, boshqara olaman”, 3%i “Xa, harakat qilaman” deb javob berishgan (8-jadval), 9-“O'z extiyojlaringizni ifoda etasizmi yoki yashirasizmi?” 36%i “Ha”, 23%i “Yo‘q”, 15%i “Qo ‘limdan kelganicha yashiraman”, 10%i “faqat oilam uchun” kabi javoblarni belgilashagan (9-jadval). 10-“Siz uchun hayot mazmuni nima?” savoliga 33%i “Sog’ liq, oilam borligi”, 23%i “Yashayotganimga, bergan kunimga shukr qilaman”, 8%i “Ish,farzandlarim borligi” va “kurash”, 5%i “oilam yonimdaligi”va “ota-onam, farzandlarim” javoblarini belgilashgan (10-jadval). Metodikani tahlilidan shuni aytish mumkinki, qalqonsimon bez kaslligiga chalingan bemorlarda kasalligi aniqlanganda qo‘rquv, xavotir, kelajak hayotidan tashvishlanish, o‘zini ojiz his qilish kabi salbiy hissiy kechinmalar kechar ekan.

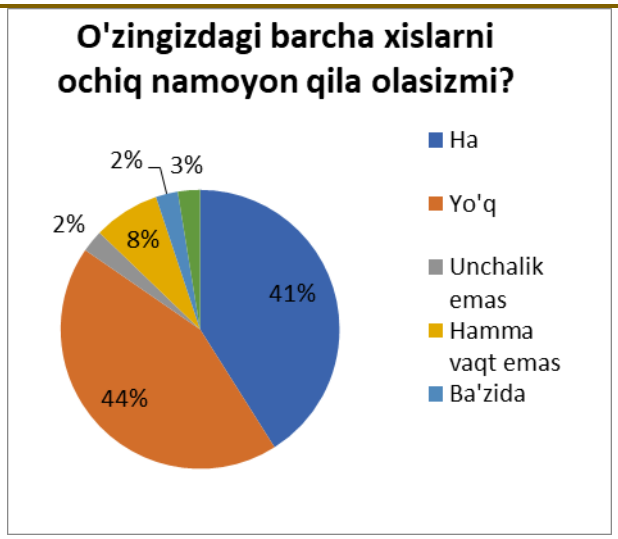

7-jadval

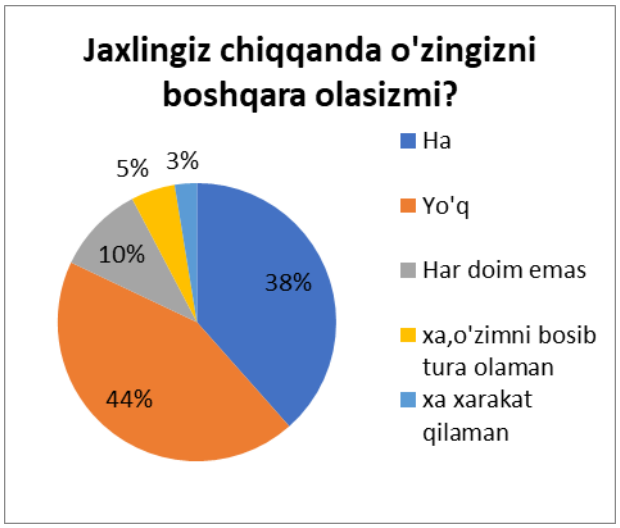

8-jadval

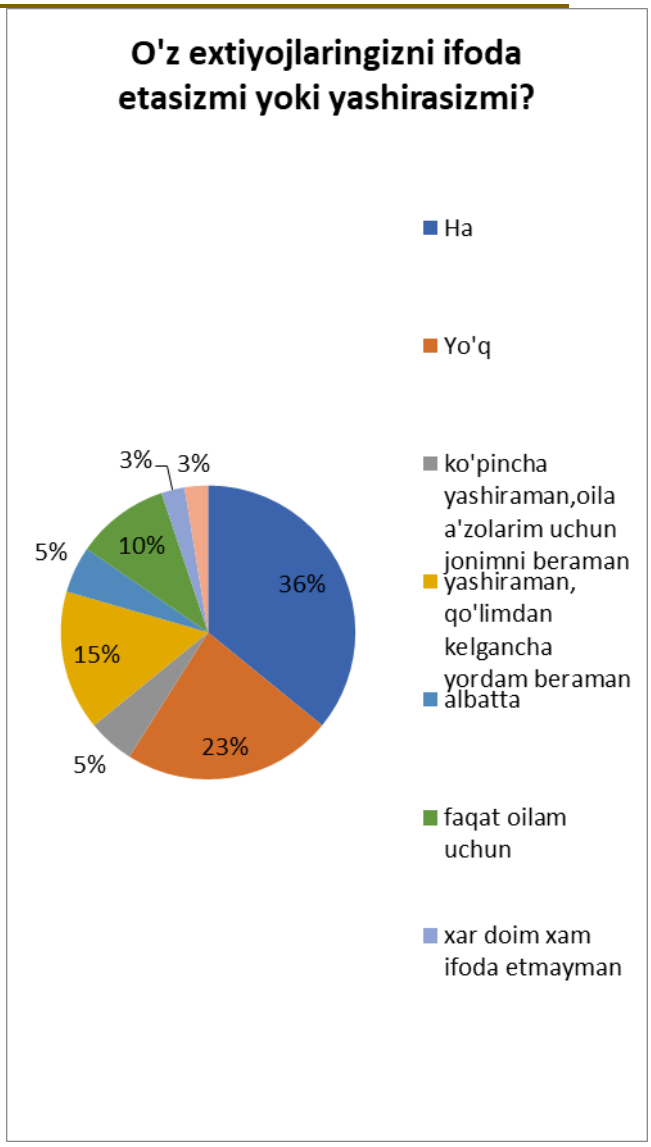

9-jadval

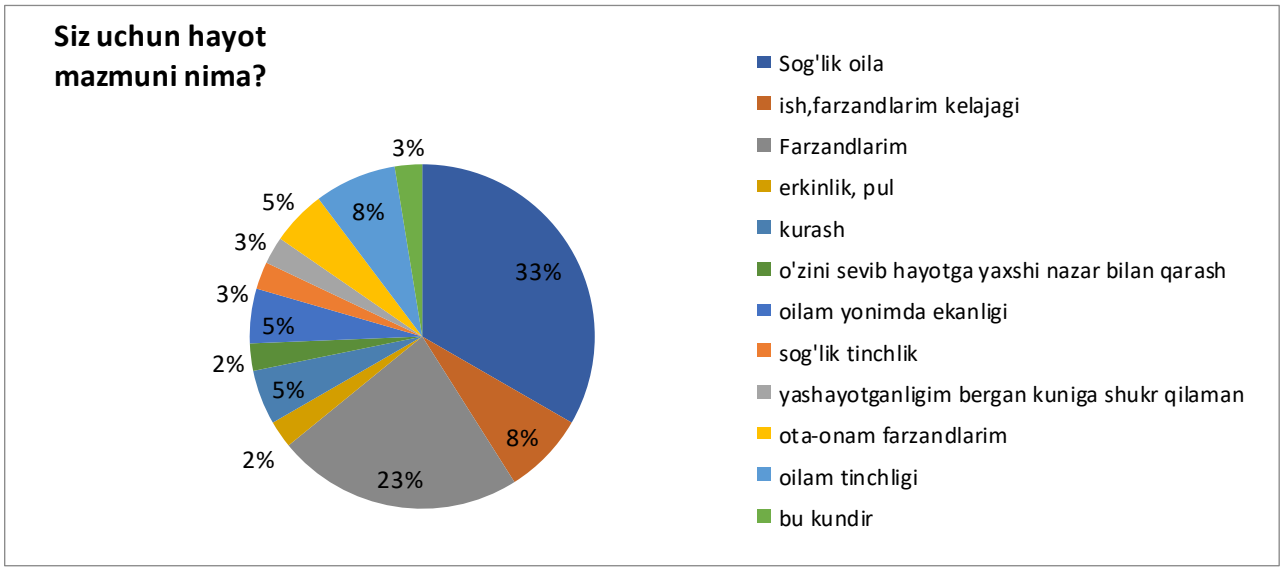

10-jadval

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendation).

O‘tqazilgan tadqiqotdan shuni xuloa qilib aytishimiz mumkinki, qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlar dastlab, kasallikka chalinganini bilishganda e’tibor berishmaydi. Keyinchalik kasallik zo‘rayganidan keyin boshida bee’tibor munosabatda bo‘lishganidan afsuslanishadi. Kasallikning zo‘rayishi bemor fiziologik va psixologik holatiga ta’sir etishi natijasida zaiflik hissi kechiriladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kasallik sababli bemorlar jismoniy jihatdan zaiflikni his qilib, bu esa bemor psixoemotsional holatida xavotirni his qilishi yuzaga keltirgan. Shuningdek 44% bemor jahli chiqqan paytida o‘zini boshqara olmasligi aniqlandi. Bemorlarning katta ko‘pchiligi esa hayotni mazmuni sog‘liq ekanligi deb bilishi aniqlandi.

Demak, yuqoridagi tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, turli kasalliklar xususan, qalqonsimon bez kasalliklari bemor psixoemotsianal holatiga o‘zining salbiy ta’sirlarini ko‘rsatadi. Kasallik natijasida inson xulq-atvori, hissiy sohasida o‘zgarishlar kuzatiladi. Shuning uchun ham bemorlar bilan ishlashda aniq maqsadli psixologik tadbirlarni qo’llashni taqazo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aleksandr.F. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение. /Пер. с англ. С. Могилевского. — М.:Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002

2. Abdullayevna, U. D. (2022). ONKOLOGIK BEMORLAR PSIXOEMOTSIONAL HOLARLARINI DIAGNOSTIKA QILISHNING O ‘ZIGA XOSLIGI. O'ZBEKISTON OLIMLARINING ILMIY-AMALIY TADQIQOTLARI, 1**(3), 43-47**

3. Abdullayevna D.U. Onkologiya sohasida psixogik xizmat. T.: Ilm-ziyo-zakovat, 2020. - B.10 (Urazbayeva D.A. Psychological service in the field of oncology. T.: Ilm-ziyo-zakovat, 2020. - P.10)

4. Asher R. Myxoedematous madness//British Medical Journal.-Vol.2.-№ 4627. – P. 555-562.

5. Исаева Е.Р. Совладающее со стрессом и защитное поведение личности при расстройствах психической адаптации различного генеза: Автореф. дис.... док. психол. наук. Санкт-Петербург: Психоневрологический ин-т им.В.М. Бехтерева, 2010. -22 с.

6. **Григорьева Е. А., Павлова Е. А.** Тиреотоксикоз и коморбидная депрессия // Доктор.Ру. — 2010. — Т. 55. — № 4. — С. 57–60.

7. Калинин А.П, Котов С.В., Рудакова И.Г Неврологические расстройства при эндокринных заболеваниях. Руководство для врачей. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ООО «Медицинское информационное агентство»,2009. — 488 с.

8. **Monzani F., Caraccio N., Kozakowa M**. et al. Effect of Levothyroxine Replacement on Lipid Profile and IntimaMedia Thickness in Subclinical Hypothyroidism: A Double-Blind, Placebo-Controlled Study // J. Clin. Endocrinol.Metab. — 2004. — Vol. 89. — № 5. — P. 2099–2106.

9. Плеттер К. Р. Мышление лечит, мышление убивает/Пер.сангл.Корвачов Л. М.- М.: Медицина, 1979. - 250 с

10. https://darakchi.uz/oz/125583?utm

Eshnazarova Farida Jo‘raqulovna
Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

MUSOBAQA JARAYONIDA SPORTCHILARNING EMOTSIONAL HOLATI NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixologik tayyorgarlikning sportchi emotsional holatiga ta’siri yuzasidan ma’lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, psixologik tayyorgarlikning asosiy ta’siri, sportchilarning stressni boshqarish qobiliyatini oshirish, kutilmagan vaziyatlarga tezkor va samarali javob berishda zarur bo‘lgan psixologik intervensiyalarni rejalashtirish masalalari muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: sport, sportchi, sport turi, emotsiya, musoboqa, psixologik tayyorgarlik, maxsus tayyorgarlik, motivatsiya.

Эшназарова Фарида Жўрақуловна
Доцент Самаркандского филиала Института переподготовки и повышения квалификации специалистов физического воспитания и спорта, доктор философских наук (PhD)

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ СПОРТСМЕНОВ, ПРОЯВЛЯЮЩЕГО ВО ВРЕМЯ СОРЕВНОВАНИЙ

Аннотация. В данной статье представлена информация о влиянии психологической подготовки на эмоциональное состояние спортсмена. Также обсуждаются основные эффекты психологической подготовки, повышения способности спортсменов управлять стрессом, планирования психологических вмешательств, необходимых для быстрого и эффективного реагирования на непредвиденные ситуации.

Ключевые слова: спорт, спортсмен, вид спорта, эмоция, соревнование, психологическая подготовка, специальная подготовка, мотивация.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE EMOTIONAL STATE OF ATHLETES DURING THE COMPETITION

Eshnazarova Farida Juraqulovna

Associate Professor of the Samarkand Branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports, Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy

Annotation. This article presents data on the influence of psychological preparation on the emotional state of athletes. Also discussed were the main effects of psychological preparation, increasing athletes' ability to manage stress, and planning psychological interventions necessary for a quick and effective response to unexpected situations.

Keywords: sport, athlete, sport, emotion, competition, psychological preparation, special preparation, motivation.

Sportchilarning emotsional holatlarini boshqarishda qo‘llaniladigan nazariyalar turli sohalarni qamrab oladi va ular psixologiya va sport psixologiyasi sohalarida keng tadqiq qilinadi. Bu jarayonlarni tushunishda Mark Anshelning **“**Sport Psychology: From Theory to Practice**”** asaridagi g‘oyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Anshel sportchilarning emotsional holatlarini tavsiflashda, ularning stress va bosim ostidagi reaksiyalarini boshqarish qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ta’kidlaydi. Uning ta’kidlashicha, sportchilarning psixologik tayyorgarligi ularning jismoniy imkoniyatlari bilan bir qatorda, musobaqalar vaqtida ularning ish faoliyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Sport psixologiyasi sohasida emotsional holatlarni boshqarish, asosan, sportchining stressli vaziyatlarga adaptatsiya qilish qobiliyatini oshirishga qaratilgan. Bu jarayon, sportchilarni tanqid va bosim ostida to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga o‘rgatish orqali amalga oshiriladi. Anshel sportchilarning stressga chidamliligini oshirishda psixologik zo‘riqishlarni kamaytirish va emotsional barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan usullar yaratishga urg‘u beradi. Buning uchun sport psixologiyasi sohasida olib borilgan tadqiqotlar, sportchilarning o‘zlarini anglashlarini va shu bilan birga ularning emotsional holatlarini nazorat qilish qobiliyatlarini yaxshilashga xizmat qiladi[1].

Emotsional intelligentsiya nazariyalari ham sportchilarning emotsional holatlarini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Bu nazariyalarga ko‘ra, sportchilarning emotsional ongi, ularning his-tuyg‘ularini idrok etish va boshqarish qobiliyatlari, shuningdek ularning boshqalar bilan muloqot qilish mahorati kabi jarayonlar ularning umumiy ish faoliyatiga ta’sir qiladi. Emotsional holatlarni boshqara olish, sportchilarning stressli vaziyatlarda tez va samarali javob berish qobiliyatini oshirishga yordam beradi, bu esa ularga musobaqa paytida ruhiy barqarorlikni saqlash imkonini beradi.

Sportchilarning emotsional holatlarini tavsiflash va boshqarish usullarini ishlab chiqishda, ularning shaxsiy xususiyatlari va tajribalarini hisobga olish zarur. Ushbu yondashuv, sportchilarga ularning emotsional reaksiyalarini optimallashtirish va ularga moslashuvchan, o‘zgaruvchan sport muhitida yaxshi natijalar ko‘rsatish imkonini beradi [2]. Anshelning ta’kidlashicha, “Sportchilarning psixologik tayyorgarligi ularning umumiy ish faoliyatini sezilarli darajada oshiradi va bu o‘z navbatida, ularning sportdagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta’sir qiladi” deb yozadi. Shunday qilib, sportchilarning

emotsional holatlarini samarali boshqarish, ularga nafaqat musobaqa davrida, balki ularning sport faoliyati davomida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Sportchilarning emotsiyalarga bo‘lgan munosabati va bu munosabatning ularning sportdagi ish faoliyatiga ta’siri murakkab va ko‘p qirrali masala hisoblanadi. Sportchilar o‘z emotsiyalarini qanday qabul qilishlari va ularga qanday javob berishlari, ularning sportdagi samaradorligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi. Emotsional ongni rivojlantirish, sportchilarga o‘zlarining his-tuyg‘ularini aniqlash va ularni maqsadli tarzda boshqarish imkonini beradi, bu esa o‘z navbatida musobaqa davomida ularning psixologik va jismoniy ish ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi.

Sportchilar ko‘pincha yuqori bosimli vaziyatlarda ishlaydilar va bu vaziyatlar turli xil emotsiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, muhim musobaqalar oldidan paydo bo‘ladigan qo‘rquv yoki hayajon, ularning diqqatini jamlay olish qobiliyatiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli, sport psixologiyasi sohasida emotsiyalarni boshqarish ustida ishlash, sportchilarning ruhiy mustahkamligini oshirishga qaratilgan. Richard Lazarusning ta’kidlashicha, “Sportchilar emotsiyalarga bo‘lgan munosabatlarini qanchalik yaxshi boshqara olishsa, o‘sha qadar samarali va natijali ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishadi”. Ushbu fikr sportchilarning emotsiyalarga munosabatini ularning umumiy ish faoliyatiga qanchalik muhim ekani haqida tasavvur beradi.

Emotsional boshqaruvda muhim jihatlar sportchilarning o‘z-o‘zini baholash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat bo‘lib, bu ularning emotsiyalarni tan olish va ularni ijobiy yo‘nalishda ishlatish qobiliyatlarini oshiradi[3]. Shuningdek, sportchilarning jamoaviy sport turlarida emotsiyalarga munosabati, jamoa ichida muloqot qilish va o‘zaro ta’sir qilish qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Jamoa ruhiyatini yaxshilash va jamoa a’zolari o‘rtasidagi emotsional aloqalarni mustahkamlash, ularning bir-birlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi va jamoaviy ish ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi.

Bundan tashqari, sportchilar o‘zlarining emotsiyalarga munosabatini rivojlantirish orqali, bosimli vaziyatlarni boshqarishda ko‘proq moslashuvchanlikka ega bo‘ladilar. Bu moslashuvchanlik ularni yuqori darajadagi sport faoliyatida uzoq muddat davomida samarali ishlashga tayyorlaydi. Natijada, sportchilarning emotsiyalarga bo‘lgan munosabati, ularning sport kar’erasida muhim rol o‘ynaydi va ularning psixologik barqarorligi, ish faoliyatining sifatini belgilaydi.

Sportchilarning emotsional holatini ta’sirlaydigan omillar juda ko‘p qirrali va ularning sportdagi ishlashiga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu omillar ichida psixologik, ijtimoiy va jismoniy faktorlar mavjud bo‘lib, ularning har biri sportchining umumiy ruhiy va jismoniy holatiga ta’sir qiladi[5].

Birinchi va eng muhim omil bu psixologik stressdir. Sport musobaqalari, ayniqsa yuqori darajadagi sport tadbirlari, sportchilarga katta miqdorda psixologik bosim yuklaydi. Bu bosim odatda natijalarga bo‘lgan yuqori kutishlar va musobaqalarning muhimligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Susan Kleinman tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sportchilarning musobaqa oldidan boshdan kechiradigan psixologik stress ularning musobaqa vaqtidagi ishlash qobiliyatini sezilarli darajada pasaytirishi mumkin.

Sportchilarning stressga qanday javob berishi ularning emotsional holatlarini boshqarish qobiliyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

Ikkinchi muhim omil ijtimoiy munosabatlardir. Sportchilar o‘z jamoalari va murabbiylari bilan qanday aloqada ekanliklari, shuningdek, oilaviy va do‘stlik aloqalari ularning ruhiy holatlariga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarmog‘i kuchli bo‘lgan sportchilar, stress va bosimni boshqarishda ko‘proq yordam oladilar va bu esa ularning umumiy emotsional barqarorligini oshiradi.

Uchinchi omil sifatida jismoniy holatni ko‘rsatish mumkin. Sportchilarning jismoniy holati, shu jumladan charchash darajasi, jarohatlar va umumiy sog‘liqni saqlash holati ularning emotsional javoblariga ta’sir qiladi. Jismoniy holatning yomonlashishi, masalan, jarohat yoki ortiqcha mashg‘ulotlar natijasida kelib chiqqan charchash, ularning emotsional holatiga salbiy ta’sir qiladi.

Shu bilan bir qatorda, musobaqa muhiti va tashkiliy omillar ham sportchilarning emotsional holatini ta’sirlaydi. Musobaqa sharoitlari, masalan, muxlislar bosimi, o‘yin joyining atmosferasi va tashkiliy masalalar, sportchilarning stress darajasini oshirishi yoki pasaytirishi mumkin. Bu omillar sportchilarning musobaqa davomida qanday his qilishlarini va qanday ishlashlarini aniq belgilaydi.

Stress va emotsiyalar sportchilarning samaradorligiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi, chunki bu omillar sportchining ruhiy va jismoniy holatiga bevosita ta’sir qiladi. Sport sohasida stressni boshqarish va emotsiyalarni tartibga solish, sportchilarning musobaqa vaqtidagi ishlash qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan asosiy strategiyalardan biri hisoblanadi.

Stress, sportchilarning jismoniy va psixologik holatlarini keskin o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan bir omildir. Yuqori darajadagi stress, adrenalin va kortizol kabi stress gormonlarining ko‘payishiga olib keladi, bu esa o‘z navbatida, sportchining diqqatini jamlay olish qobiliyatini va jismoniy ishlash ko‘rsatkichlarini pasaytirishi mumkin. Psixolog John S. Raglinning tadqiqotlariga ko‘ra, stressning haddan tashqari ko‘tarilishi sportchilarning diqqatini chalg‘itishi va ularning qaror qabul qilish jarayonlarini sekinlashtirishi mumkin. Bu holat sportchilarning musobaqa davomida xatolarga yo‘l qo‘yish ehtimolini oshiradi.

Emotsiyalar ham sportchilarning ishlashiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ijobiy emotsiyalar, sportchilarni ruhlantiradi va ularning ishonchini oshiradi, bu esa ularning jismoniy samaradorligini yaxshilaydi. Biroq, salbiy emotsiyalar, masalan qo‘rquv yoki hayajon, sportchilarning diqqatini chalg‘itishi va ularning psixologik barqarorligini buzishi mumkin, natijada ularning ish faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Stress va emotsiyalarning ta’sirini qanday boshqarish, sportchilarning musobaqa davrida qanday qilib o‘zlarining ruhiy va jismoniy holatlarini eng yaxshi darajada saqlab qolishlari mumkinligini belgilaydi. Bu jarayonda sport psixologiyasi, emotsiyalarni tartibga solish usullarini, shuningdek, stressni boshqarish texnikalarini qo‘llash orqali muhim rol o‘ynaydi. Sportchilarga o‘zlarining emotsiyalari va stress darajalarini tushunish va boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning musobaqalardagi ishlashini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Shunday qilib, stress va emotsiyalar sportchilarning samaradorligiga ta’sir qiluvchi muhim omillar bo‘lib, ularning qanday boshqarilishi sportchilarning musobaqa natijalariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi. Sport sohasidagi mutaxassislarning bu omillarni samarali boshqarish qobiliyati, sportchilarning eng yaxshi ishlashiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Абдурасулов Р.А. Спорт машғулотларининг ўқувчи-спортчилар шахсини шакллантиришдаги роли (яккакураш турлари мисолида): психология фан. доктори (DSc) ... диссертация автореферати: 19.00.06. Тошкент, 2018.

2. Абрамов С. П., Барский В. Л. Шахматы – первый год обучения. Методика проведения занятий. Москва, 2009.

3. Газиева З.Э. Спортда гуруҳий жипслик шаклланиши ва ривожланишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (футбол командалари мисолида): психология фан. бўйича фал. доктори (PhD)

... диссертация автореферати: 19.00.05. Тошкент, 2019.

4. Ғозиев Э. Умумий психология: Психология мутахассислиги учун дарслик / Э. Ғозиев. Тошкент, 2010.

5. Горбунов Г. Д. Психология физической культуры и спорта: учебник

для студ. высш. учеб. заведений / Г. Д. Горбунов, Е. Н. Гогунов. Москва, 2009.

6. Masharipov, Y. Sport psixologiyasi: o‘quv qo‘llanma / Y. Masharipov, N. Jo‘rayev; mas’ul muharrir Sh. A. Aminjonov. Toshkent, 2010.

7. http://olympic.uz/olimpiyachilar/olimpiadaga-nomzod-sportchilar

8. https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/sport-psixologiyasi-uz/

Kurbonova Shaxnoza Nimadovna
Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Farg‘ona filiali o‘qituvchisi

SPORTCHILARNI MUSOBAQA JARAYONIGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada sportchilarni musobaqa jarayoniga tayyorlashning psixologik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, sport turlarining o‘ziga xos xususiyatlari, sportchilarni musobaqaga psixologik tayyorlash bosqichlari hamda sport faoliyatida ma’lum bir natijalarga erishish imkoniyatlarining psixologik mexanizmlari bayon etilgan.
Kalit so‘zlar: Jismoniy madaniyat, sport, sportchi, musoboqa, psixologik tayyorgarlik, g‘alaba.

Курбонова Шахноза Нимадовна
Преподаватель Ферганского филиала Института переподготовки и повышения квалификации специалистов физического воспитания и спорта

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОМУ ПРОЦЕССУ

Аннотация. В данной статье описаны психологические аспекты подготовки спортсменов к соревнованиям. Также описаны особенности спорта, этапы психологической подготовки спортсменов к соревнованиям и психологические механизмы возможностей достижения определенных результатов в спортивной деятельности.
Ключевые слова: Физическая культура, спорт, спортсмен, соревнование, психологическая подготовка, победа.

Kurbonova Shakhnoza Nimadovna
Teacher of the Fergana branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PREPARING ATHLETES FOR COMPETITION PROCESS

Annotation. This article describes the psychological aspects of preparing athletes for competition. Also, specific characteristics of sports, stages of psychological preparation of

athletes for competition, and psychological mechanisms of opportunities to achieve certain results in sports activities are described.

Keywords: Physical culture, sport, athlete, competition, psychological preparation, victory.

Bugungi sport musobaqalarida g‘alabaga erishish omillari tarkibida ham, shuningdek sportchining muvaffaqiyatsizlikka yuz tutishiga sabab bo‘ladigan omillar tarkibida ham psixologik tayyorgarlikning o‘rni tobora yaqqolroq ko‘zga tashlanmoqda. Musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etish sportchining nafaqat jismoniy, texnik va taktik tayyorgarligining yuqori darajasiga, balki uning psixologik tayyorgarligiga ham ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, sport musobaqalari oldidan sportchilar ruhiyatini jarayonga moslashishga o‘rgatish, ularni musobaqada g‘olib bo‘lishga imkon beradigan usullar bilan qurollantirish, musobaqa davomida o‘zini nazorat qila oladigan darajada mashq qilishga o‘rgatish zarur. So‘nggi yillarda respublikamiz sportchilari erishayotgan natijalar kun sayin yuqorilab bormoqda. Shundan ko‘rinib turibdiki, inson imkoniyatlari cheksiz. Sportchi ko‘zlangan maqsadga erishish uchun o‘zining ruhiy, jismoniy imkoniyatlarini safarbar qilish yo‘llarini bilishi lozim. Sportchilarda bunday bilim, malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish, mutaxassislar va murabbiylarning doimo diqqat markazida bo‘lishi kerak. Ular sportchilarni jismoniy mashq va sport musobaqalariga psixologik tayyorlashning tavsiya etilayotgan quyidagi uslublaridan foydalansa, shogirdlari yanada natijalar yuqori bo‘lishi mumkin.

Insonni biror faoliyat sohasiga tayyorlash keng qamrovli, murakkab, ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, turli usullar, vositalar yordamida amalga oshiriladi. Shuningdek, o‘quv, tarbiyaviy va amaliy faoliyatda sportchilarni jismoniy mashqlarga hamda sport musobaqalariga ruhan tayyorlash, musobaqada g‘alaba qilishga, yangi rekordlar o‘rnatishga yo‘llash usullari ham rang-barangdir. Sportchi yoki jamoa a’zolarining sport musobaqalarida yuqori natijalarga erishishi, birinchi navbatda, ularning ma’naviy, mafkuraviy, irodaviy, jismoniy, texnik, taktik tayyorgarligiga bog‘liq. Sport amaliyotida bo‘lajak aniq musobaqalarga psixologik jihatdan alohida tayyorgarlik ko‘rgan sportchilarning ko‘pincha g‘alaba qozonishi ilmiy isbotlangan. Demak, sport mutaxassislari va murabbiylar sportchilarni musobaqaga psixologik jihatdan tayyorlashga alohida e’tibor berishlari maqsadga muvofiqdir.

Bir qator tadqiqotlar sport faoliyatining asosiy turlaridan biri hisoblangan sport musobaqalarining xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Sport psixologiyasining bu sohada o‘rganadigan masalalarida – sportchining musobaqa oldi emotsional holati, uning musobaqalarga ruhiy tayyorlanishi, musobaqalarda g‘olib chiqishi va mag‘lub bo‘lishi kabi masalalarni ruhiy tahlil qilishga katta e’tibor qaratilgan. [1,199].

Sportchilarning startdan oldingi ruhiy holatini murabbiylar, fiziologlar, psixologlar katta qiziqish bilan ko‘p yillardan buyon o‘rganib kelmoqdalar. Lekin sportchilarning startdan oldingi ruhiy tayyorgarlik holati haqidagi ko‘plab muammolar, masalalar shu kungacha yaxshi ishlab chiqilmagan yoki ilmiy hal qilinmagan. Faqat Z.Myuller ayrim

risola va maqolalarda xalqaro musobaqalarida sportchilarning yomon ko‘rsatkichlari faqat ularning jismoniy, texnik va taktik tayyorgarligiga bog‘liq bo‘lmasdan, balki ularning musobaqadan oldingi tayyorgarlik holatiga ham bog‘liq ekanligini batafsil tushuntirib berishga erishgan.[2,110].

Sportchilarning psixologik tayyorgarligi deganda sportchining yuqori tashkiliy va ijro etuvchi amalga oshirish jarayoni tushuniladi, uning imkoniyatlari uning potentsial imkoniyatlari natijasiga teng. Shuning uchun psixologik tayyorgarlik umumiy tizim - sport mashg‘ulotlarining ikkinchi darajali qismi bo‘lib, uning jismoniy, texnik, taktik kabi boshqa turlariga bog‘liq bo‘ladi. Agar jismoniy daraja past bo‘lsa, uning ruhiy tartibga solishga ijobiy ta’siriga qaramay, jamoa yoki sportchi yuqori ko‘rsatkichlarga erisha olmaydi. Bunday holda, natija ehtimolga yaqin bo‘ladi lekin yuqori natija emas.

Insonning ruhiyati, ongi va shaxsiy fazilatlari faoliyat jarayonida nafaqat namoyon bo‘ladi, balki shakllanaib ham boradi. Raqobat faoliyati inson faoliyatining alohida turi bo‘lib, u faqat ma’lum sharoitlarda amalga oshirilishi mumkin. Tabiiyki, eng yaxshi psixologik tayyorgarlik maktabi sportchining musobaqalarda ishtirok etishidir.

Sportchining musobaqaga umumiy psixologik tayyorgarligi uning ishtirok etish imkoniyatlaridan boshlab, final ishtiroki bilan yakunlanadi. Ushbu davrni tizimli ravishda uchta davrga bo‘lish mumkin:

1-bosqich. Bo‘lajak o‘yinlar haqida bildirishnoma olishdan boshlab, qur’a jadvalini olishgacha bo‘lgan davr.

2-bosqich. Qura natijalari bilan tanishishdan, tanlovning birinchi bosqichi boshlanishigacha bo‘lgan davr.

3-bosqich. Musobaqa boshlanishining birinchi bosqichidan oxirigacha bo‘lgan davr.

Sportchilarni musobaqaga psixologik tayyorlashda zamonaviy metod va usullardan keng foydalanish, shuningdek, sportchining musobaqaga ruhan tayyorlash bosqichlarini nazariy va amaliy jihatdan puxta bilish lozim.

Sport turlarining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, sportchilarni musobaqaga psixologik tayyorlashni quyidagi bosqichlarini ko‘rish mumkin:

1. Sportchilarga bo‘lajak musobaqalarning shart-sharoitlari haqida yetarlicha ma’lumotlar berish;

2. Sport musobaqalari haqida olingan ma’lumotlarni tekshirib ko‘rish, ishonchlilik darajasini aniqlash, musobaqaning boshlanish vaqtini aniqlash;

3. Musobaqadan oldin sportchiga yoki jamoaga g‘alaba keltirish imkoniyatlarini o‘rganish;

4. Sportchilarga musobaqada qatnashishdan ko‘zlangan maqsad va vazifalarni aniq belgilab olishlari haqida ko‘rsatmalar berish;

5. Sportchining musobaqaga ishtirok etish sababi, mohiyati va aniq maqsadini aniqlash.

6. Sportchining bo‘lajak musobaqa jarayonidagi faoliyatini rejalashtirish, musobaqaga taktik va texnik jihatdan ruhiy tayyorgarligi darajasini takomillashtirish;

7. Sportchini musobaqaga ruhan tayyorlash maqsadida kutilmagan maxsus to‘siqlar vujudga keltirish, sportchilarda bu to‘siqlar va qiyinchiliklarni yenga oladigan malaka va ko‘nikmalar hosil qilish uchun qo‘shimcha mashg‘ulotlar uyushtirish;

8. Sportchiga musobaqa jarayonida paydo bo‘ladigan ichki ruhiy holatni boshqarish uslublaridan foydalanishni o‘rgatish;

9. Sportchini musobaqa boshlanishida ruhiy ko‘tarinkilikka, asab tizimi faoliyatini boshqarishga, ruhan charchamaslikka odatlantirish;

10. Musobaqa jarayonida yanada faol harakat qilishga erishishga undash va o‘ziga ishinchni shakllantirish.

Mashg‘ulotlar paytida sportchilarning ekstremal sharoitlarga duchor bo‘lishi asabiy buzilishlarni keltirib chiqaradi. Shunday vaziyatlarda musobaqa jarayonida o‘z mahoratini isbotlash uchun sportchi quyidagilarni bajarishi lozim:

1. Boshqa odamlarning bosimiga berilmasdan turli vaziyatlarda harakat qilish.

2.Xatolar sonini kamaytirish uchun kerakli mashqlar va harakatlarni eng yuqori aniqlik bilan bajarish.

3. Musobaqa paytida vaziyatlarni va qarorlarni tez va to‘g‘ri baholashda ko‘p o‘ylamaslik.

4. Nerv tizimidagi o‘zgarishlarni mustaqil nazorat qilish.

Bunday natijaga faqat to‘g‘ri psixologik tayyorgarlik orqali erishish mumkin. Sportchilarni bu tarzda tayyorlashdan maqsad ularning ruhiy holatini eng yuqori darajaga olib chiqish, shuning uchun ular musobaqalarda funksional va maxsus tayyorgarligining maksimal salohiyatiga erishishlari mumkin.

Shartli ravishda psixologik tayyorgarlikning uch turi aniqlanadi:

- umumiy psixologik tayyorgarlik;
- musobaqalarga maxsus psixologik tayyorgarlik;
- muayyan raqobatda salbiy ta’sirga qarshi psixologik yordam.

Xulosa. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, sport faoliyatida ma’lum bir natijalarga erishish quyidagi jihatlar bilan uzviy bog‘liq:

birinchidan, maxsus jismoniy mashqlarni bajarish davrida turli shakldagi muskullar faolligi namoyon bo‘lib, sport faoliyati mobaynida inson kerakli darajada jismonan chiniqadi, umumiy jismoniy tayyorgarlikga ega bo‘ladi;

ikkinchidan, sportchini tanlagan sport turi bilan bog‘liq bo‘lib, sportchidan muayyan ko‘nikma, malakalarini takomillashtirib borishga intilishi jismoniy mashqlarni bajarishda eng yuqori natijalarni ko‘rsatishga yo‘naltirilgandir;

uchinchidan, sportchini tanlagan sport turiga oid jismoniy mashqlarni bajarishda yuqori texnikasini egallash bilan bog‘liq bo‘lib, sportchidan maxsus va izchil tarzda davom etadigan uzoq vaqtli mashg‘ulotlarni talab etadi. Bu jarayonda sportchi muayyan harakat malakalarini o‘zlashtiradi va takomillashtirib boradi, shu bilan birga ayni sport turi bo‘yicha shug‘ullanish uchun zarur bo‘lgan kuch, chidamlilik, tezkorlik, harakatlanishdagi chaqqonlik, epchillik va xarakterdagi irodaviy sifatlarga mardlik, jasurlik, qat’iyatlilik, tashabbuskorlik, mustaqqillik, irodalilik, g‘alabaga ishonch va hokazo ega bo‘ladi;

to‘rtinchidan, sport faoliyati sport ko‘rashi bilan bog‘liqligi ya’ni, bu holat sport musobaqasi jarayonida alohida xarakterga ega bo‘lib, sportchida jismoniy kuchlarini yuqori zo‘riqtirishga, katta kuch va hissiy-irodaviy kechinmalarining chuqurligi, psixik jarayonlarning keskin faoliyatini rivojlantirishga yordam beruvchi, sport faoliyatining zarur tarkibiy qismi bo‘lgan, sport musobaqalari jarayonida keskin tus oluvchi bellashuvlar bilan bog‘liq;

beshinchidan, jismoniy va ma’naviy kuchlarni namoyon bo‘lishi bilan bog‘liqligi ya’ni, sport faoliyatini murakkab tuzilishga egaligini maxsus malaka va ko‘nikmalarni maksimal darajada aniqlash, motorharakatchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni doimiy ravishda yuqori darajada saqlab turish zarurligi. [3,12].

Shu nuqtai nazardan sport faoliyati nihoyatda murakkab tarkibga ega bo‘lib, o‘ziga nafaqat musobaqalarda ishtirok etishni, balki izchil ravishda olib boriladigan tayyorgarlik mashg‘otlarini ham qamrab oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. X.X.Jabborov, O.R.Avezov, N.Z.Jumayev. Sport psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. “Durdona” nashriyoti.2014 y -324 b.
2. Xalbayeva.G.A. Sport psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma – Samarqand: SamDU nashri, 2021 y. - 296 bet.
3. Hayitov O.E. Sport faoliyati psixologiyasi. [Matn] : darslik / O. Hayitov.-Toshkent : “Umid Design”, 2021.-196 b.
4. Машарипов Й. Спорт психологияси. - Тошкент: «Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти», 2010. - 144 б.

Toshpulatova Aziza Toyirovna
Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxasislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali o‘qituvchisi

OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARINING UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalari talabalarining umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari, ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar, yangi metodikalar, umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalari bayon qilingan.

Shuningdek, umummadaniy kompetensiyaning ma’nosini, rivojlanish bosqichlari, ta’lim olish jarayonida namoyon bo‘lishi muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, talaba, shaxs, pedagogika, texnologiya, metodika.

Тошпулатова Азиза Тойировна
Преподаватель Самаркандского филиала Института переподготовки и повышения квалификации специалистов по физической культуре и спорту

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОБЩИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические особенности развития общекультурных компетенций студентов высших учебных заведений, изменения в системе образования, новые методики формирования общекультурных и профессиональных компетенций. Также обсуждается значение межкультурной компетентности, этапы ее развития и проявление в образовательном процессе.

Ключевые слова: образование, воспитание, ученик, личность, педагогика, технология, методика.

Tashpulatova Aziza Toyirovna
Teacher of the Samarkand branch of the Institute of Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports

PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF GENERAL COMPETENCES OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation. This article describes the pedagogical psychological features of the development of general cultural competencies of students of higher educational institutions, changes in the education system, new methodologies, the formation of general cultural and professional competencies. The meaning of intercultural competence, its stages of development, and its manifestation in the educational process are also discussed.

Keywords: education, upbringing, student, personality, pedagogy, technology, methodology.

Kirish.

Kompetensiya tushunchasi mano jihatidan ko‘nikma, muayyan bilim va yohud malakalar majmuasi. Kompetensiya – biror bir sohada samarali faoliyat olib borish uchun zarur bo‘lgan mutaxassisning ta’limiy tayyorgarligiga qo‘yilgan talabdir. U davlat ixtiyorida bo‘lgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab bo‘lib, kompetensiya o‘quvchi yoki ishchining muayyan sohada samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun zarur bo‘lgan ta’limiy tayyorgarligiga nisbatan qo‘yiladi. Bundan tashqari, oliy ta’lim muassasalarida har bir o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarda, shu fanning o‘ziga xosligi va mazmunidan kelib chiqqib, sohaga tegishli xususiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Mavzumizdan kelib chiqgan holatda umummadaniy kompetensiya deganda - vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e’tiqodli bo‘lish, badiiy va san’at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog‘lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. O‘zaro bog‘liq va rangbarang dunyoda talabalarni milliy va madaniy kompetentsiyalar bilan jihozlantirish juda muhimdir. Ushbu imkoniyatlar talabalarga turli xil madaniy kontekstlarni tushunish, qadrlash va navigatsiya qilish, o‘zaro hurmat va samarali muloqotni rivojlantirishga imkon beradi.[1].

Pedagogik kompetentsiyalar deganda o‘qituvchilar o‘rganishni samarali osonlashtirish va o‘quvchilarning rivojlanishiga ko‘maklashish uchun ega bo‘lgan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlar tushuniladi. Ushbu vakolatlar keng imkoniyatlarni o‘z ichiga oladi, shu jumladan o‘qitish dizayni, sinfni boshqarish, baholash va fikr-mulohazalar, aloqa va ijobiy o‘quv muhitini rivojlantirish. Bu erda o‘qituvchilar uchun zarur bo‘lgan ba’zi asosiy pedagogik vakolatlar mavjud: Mustahkam poydevor qo‘yish uchun milliy va madaniy vakolatlarni targ‘ib qiluvchi pedagogik strategiyalar bo‘yicha tegishli adabiyotlarni o‘rganish juda muhimdir. Ilmiy asarlar talabalarning madaniy ongi va sezgirligini tarbiyalashda ko‘p madaniyatli ta’lim, madaniyatlararo kompetentsiya va madaniy ta’sirchanlikning ahamiyatini ta’kidlaydi. Ular talabalarning turli madaniyatlar haqidagi tushunchalarini shakllantirishda va o‘z milliy o‘ziga xosligini hurmat qilishda inklyuziv o‘quv dasturlari, madaniy jihatdan tegishli o‘quv materiallari va tajribaviy ta’lim imkoniyatlarining rollarini ta’kidlaydilar.

Oliy ta’lim muassasalarida pedagogik kompetentsiyalarni turli usullar va yondashuvlar orqali rivojlantirish hamda yanada takomillashtirish mumkin. O‘qituvchilarda

pedagogik kompetentsiyalarni tarbiyalashning ba’zi samarali usullariga quidagilarni misol qilamiz: Malaka oshirish bo‘yicha seminarlar va kurslar: seminarlar, seminarlar va malaka oshirish kurslarida qatnashish o‘qituvchilar uchun yangi pedagogik kompetentsiyalarni egallashning samarali usuli hisoblanadi. [2]. Bu kabi imkoniyatlar aniq o‘qitish strategiyalari, o‘qitish texnologiyalari, sinflarni boshqarish texnikasi, baholash usullari va boshqa aloqador mavzular bo‘yicha chuqur o‘qitishni ta’minlaydi. Kasbiy rivojlanish o‘qituvchilarga ta’lim sohasidagi so‘nggi tadqiqotlar va ilg‘or tajribalar bilan rivojlanishga imkon beradi.

Tengdoshlarni kuzatish va fikr-mulohazalar: tengdoshlarni birgalikda kuzatish va fikrmulohazalar pedagogik kompetentsiyalarni rivojlantirish uchun samarali usul bo‘lishi mumkin. O‘qituvchilar o‘z hamkasblarining o‘qitish amaliyotini kuzatishi va kelishilgan mezonlar asosida konstruktiv fikr bildirishi mumkin. Tengdoshlarni kuzatish o‘qituvchilarga yangi istiqbollarni egallashga, samarali o‘qitish strategiyalarini baham ko‘rishga va o‘zlarining o‘qitish amaliyotlari to‘g‘risida fikr-mulohazalarni olishga imkon beradi. Bu kollegiallik madaniyatini targ‘ib qiladi va doimiy kasbiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlaydi. Ushbu usullarni birlashtirib, o‘qituvchilar o‘zlarining pedagogik vakolatlarini doimiy ravishda rivojlantirishlari va takomillashtirishlari mumkin.[3]. Bu davom etayotgan professional o‘sishini rag‘batlantiradi qo‘llab-quvvatlovchi va hamkorlikdagi muhitini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega, bu muhit bizga mulohaza va ta’limni beradi. Oxir oqibat, ushbu sa’y-harakatlar yuqori sifatli o‘quvtajribalarini yaratishga va talabalarning ijobiy natijalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Oliy ta’lim muassasalarida milliy kompetentsiyalarni targ‘ib qilish uchun o‘qituvchilar o‘z mamlakatlari tarixi, an’analari va qadriyatlarini o‘rganadigan tadbirlarni loyihalashlari ham samaralidir. Milliy o‘ziga xoslik va fuqarolik bo‘yicha tanqidiy fikrlash va muloqotni rag‘batlantirish tegishlilik hissi va faol fuqarolik faolligini oshiradi.[4]. Xuddi shunday, madaniy kompetentsiyalar talabalarni turli xil madaniy amaliyotlar, bayramlar va tillarga ta’sir qiladigan, ularga turli xil madaniy meroslarni qabul qilish va qadrlash imkoniyatini beradigan tadbirlar orqali ham rivojlanishi mumkin.

Umummadaniy kompetensiya ko‘plab zamonaviy pedagog va psixologlarning asarlarida qayd etilgan. Ular bilim olishning ma’nosini izlash va o‘qitish usullarini tanlashda ma’lum bosqichlar muhim ekanligiga ishonch hosil qilishadi: Bolaning o‘rganilayotgan tabiiy yoki ijtimoiy ob’ektlarga nisbatan shaxsiy ijodi, ular turli ta’lim sohalariga muvofiq taqsimlanadi.

Talabaning o‘z tajribasi, umumiy madaniy ob’yektlar va qadriyatlarni o‘rganish jarayonida olgan bilimlaridan xabardorligi.

Lavozim, shuningdek, ijtimoiy tajriba va umumiy madaniy bilimlarga shaxsiy munosabat.

Umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish bolaga jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglash, o‘z-o‘zini rivojlantirish va takomillashtirishga intilishga yordam beradi. [5].

Ta’limga kompetentsiyalar kabi elementlar kiritilgandan so‘ng, ikkinchi avlod ta’lim standartlari ishlab chiqilgani bizga ma’lum.

Xulosa qilib aytganda talabalarning umummadaniy kompetentligini innovatsion ta’lim muhitida shakllantirishning integrativ modeli o‘zining umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirishning muvaffaqiyatini ta’minlaydigan maqsadli, tashkiliy-texnologik, baholash natija bloklarining birligida quriladi va ilmiylik, faoliyatga qaratilganlik, tizimlilik, integrativlik, ko‘rgazmalilik, individualizatsiya tamoyillari asosida quriladi, kompetentlikka asoslangan, aksiologik, sinergetik, ijtimoiy-pedagogik, o‘quv-metodik yondashuvlar, va tashkiliypedagogik, o‘quv-metodik, texnologik va psixologik asosiy pedagogik shart-sharoitlar asosida amalga oshiriladi. Ta’limning har bir bosqichida o‘quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda talablarning o‘ziga xos variantlari ajratiladi. Umumiy madaniy kompetentsiya milliy xususiyatlar va umuminsoniy madaniyat, inson hayotining ma’naviy-axloqiy asoslari bilan bog‘liq. U alohida xalqning va butun insoniyatning oilaviy, ijtimoiy, ijtimoiy an’analari va urf-odatlari asoslarini ko‘rib chiqadi. Aynan shu kompetensiya dinning jamiyat taraqqiyotiga, aholi o‘rtasida ma’naviyat shakllanishiga ta’sirini tushuntirish bilan bog‘liq. Bundaymilliy va umummadaniy kompetensiyalar talabaning kelajak hayotda o‘z o‘rnini topishiga, milliyligini unutmagan holda rivojlanishiga yordam beradi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреева Л.В. Формирование профессионального самосознания юристов в условиях деятельностной образовательной среды : Дис. ... канд. пси- хол. наук : 19.00.07, 19.00.03 Казань, 2000. - 196 с.

2. Борлакова З.А. Формирование общекультурных компетенций будущих бакалавров в образовательной среде вуза // Образование. Наука. Инновации. Южное измерение. Научно - образовательный журнал. №1 (27). - Ростов-на- Дону: ЮФУ, 2013. - С.101- 108.

3. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат. Дарслик / А.А. Холиқов; ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. - Т.: «Иқтисод-молия», 2011, - 420.

4. Hamidovna, M. K. (2023). ABU NASR FOROBIYNING TA’LIM-TARBIYA BERISHGA OID PEDAGOGIK QARASHLARI. Journal of new century innovations, 35(1), 71- 73.

5. https://cyberleninka.ru/article/n/oliy-ta-lim-muassasasi-talabalarining-kommunikativ-kompetentligini-rivojlantirishning-ayrim-jihatlari

Туракулова Ирода Худайназаровна
Узбекско-финский педагогический институт
Кафедра психологии

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ МОЛОДЕЖИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация. В статье рассматриваются психологические аспекты подготовки молодежи к семейной жизни. Особое внимание уделяется развитию коммуникативных и эмоциональных навыков, влияющих на устойчивость семейных отношений. Анализируется роль образовательных программ и родительской поддержки в формировании у молодежи необходимых для брака компетенций.

Ключевые слова: подготовка к семейной жизни, психологические аспекты, эмоциональная зрелость, коммуникативные навыки, семейные отношения.

Turakulova Iroda Khudainazarovna
Uzbek-Finnish Pedagogical Institute
Department of Psychology

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PREPARING YOUNG PEOPLE FOR FAMILY LIFE

Annotation. The article examines the psychological aspects of preparing young people for family life. Particular attention is paid to the development of communication and emotional skills that affect the stability of family relationships. The role of educational programs and parental support in developing the necessary competencies for marriage in young people is analyzed.

Keywords: preparation for family life, psychological aspects, emotional maturity, communication skills, family relationships.

Turaqulova Iroda Xudaynazarovna
O‘zbekiston-Fin Pedagogika instituti
Psixologiya kafedrasi

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Annotatsiya. Maqolada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning psixologik jihatlari ko‘rib chiqiladi. Oilaviy munosabatlarning barqarorligiga ta’sir qiluvchi muloqot va hissiy qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor beriladi. Yoshlarda turmush qurish uchun

zaruriy kompetensiyalarni shakllantirishda ta’lim dasturlari va ota-onalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: oilaviy hayotga tayyorgarlik, psixologik jihatlar, hissiy yetuklik, muloqot qobiliyatlari, oilaviy munosabatlar.

Введение.

Самоопределение - сложный и длительный процесс. Он означает определение себя в мире, предполагает, что перед человеком открываются разные возможности самоосуществления, свободы выбора своего пути в жизни. Понятие «самоопределение» заключает в себе и значение «предела» (Е.А. Климов), то есть границы, ограничения, и потому может осмысливаться как самоограничение, создание для себя пределов, границ. Здесь самое главное то, как человек сам понимает и определяет целесообразность, возможности и ограничения своего жизненного выбора. В этом, собственно, и состоит выбор, а его позитивное осуществление требует определенного уровня развития личности.

Самоопределяться молодому человеку приходится во многом: в своих отношениях к миру, в вопросах смысла существования, в проблемах собственного самосознания (общечеловеческое, этническое, религиозное, историческое, нравственное, профессиональное и пр.), в социальных и культурных ценностях, в своих чувствах, в идеалах. Можно сказать, что в самоопределении взрослеющего человека рождается смысл его последующей жизни. [1].

Признавая большое значение подготовки молодежи к жизни, педагоги, родители, психологи основное внимание уделяют формированию мировоззрения юношей и девушек, их профессиональным намерениям, выбору будущей профессии. Вопросы «куда пойти учиться», «как стать хорошим специалистом», «как установить хорошие отношения в коллективе» и пр. - центральные в разработке проблемы самоопределения и подготовки молодежи к жизни.

Но есть еще одна очень важная сторона жизни человека - жизнь семейная. Современная семья - самый чувствительный показатель духовного и социального здоровья общества. Семья является сложнейшим социальным объединением, с которым так или иначе связана жизнь каждого из людей. Поэтому один из важных аспектов самоопределения взрослеющего человека - формирование его готовности к созданию в будущем собственной семьи. Самоопределение в этой сфере жизни, как и во всех других, - сложный и длительный процесс. Он предполагает, что перед человеком открываются разные возможности самоосуществления, выбора своего пути в этом направлении жизни. [2].

В последние десятилетия социальные установки и образы жизни претерпели значительные трансформации, что делает тему подготовки молодежи к семейной жизни все более актуальной. Теоретики и практики семейных отношений подчеркивают, что стабильно высокий уровень разводов во многих странах требует активного поиска эффективных стратегий формирования у молодежи необходимых

навыков для создания устойчивых и гармоничных браков. Психологические аспекты занимают важное место в этой подготовке, играя ключевую роль в закладке основ для крепких семейных союзов.

Эмоциональная зрелость, способствующая взвешенному подходу к семейным обязанностям и вызовам, представляет собой одну из первостепенных компетенций, которые необходимо развивать у молодежи. Способность к эмпатии и саморегуляции эмоциональных состояний выступает не только как гарант личного благополучия, но и как основа гармоничных взаимоотношений с партнером. [3].

Другим значительным элементом подготовки к семейной жизни является овладение коммуникативными навыками. Умение слушать, выражать свои мысли и желания, а также эффективно решать конфликты позволяет существенно укрепить доверие и взаимопонимание в паре. Все это подчеркивает важность комплексного подхода к подготовке молодежи к семейной жизни с акцентом на развивающие и поддерживающие психологические факторы, что в конечном итоге может способствовать снижению уровня разводов и укреплению социального института брака.

Теоретическая часть

Развитие психологических компетенций является основополагающим элементом в подготовке молодежи к семейной жизни. Эти компетенции включают в себя эмоциональную зрелость, коммуникативные навыки и способность к совместному принятию решений, каждый из которых вносит значительный вклад в создание и поддержание здоровых семейных отношений.

Во-первых, эмоциональная зрелость выступает как фундаментальное качество, содержащее в себе элементы самосознания, управления собственными эмоциями и способности к эмпатии. Согласно исследованию Джонса и Харриса, супруги, обладающие этими качествами, демонстрируют более устойчивые и удовлетворяющие отношения. Эмоциональная зрелость позволяет партнерам справляться с изменениями и кризисами, которые неизбежно возникают в семейной жизни, поддерживая гармонию и взаимопонимание [1].

Во-вторых, наличие развитых коммуникативных навыков критически важно для эффективного взаимодействия в браке. Способность вести конструктивный диалог помогает не только передавать свои мысли и чувства, но и лучше понимать партнера, что ведет к уменьшению конфликтов и усилению чувства доверия. Исследование Смита и Кларка подтверждает, что пары, владеющие этими навыками, способны успешно преодолевать многие трудности во взаимоотношениях [2].

В-третьих, навык совместного решения проблем и принятия решений является необходимым компонентом для построения равноправных и устойчивых отношений. Уильямс отмечает, что пары, которые активно развивают эти способности, демонстрируют большую удовлетворенность браком, так как они лучше всего справляются с бытовыми и эмоциональными вызовами, с которыми сталкивается любая семья [3].

Таким образом, формирование у молодежи этих психологических компетенций должно стать одной из приоритетных задач в рамках образовательных и семейных программ, направленных на подготовку к семейной жизни. Эти навыки создают прочный фундамент для развития здоровых и долгосрочных семейных отношений.

Практические рекомендации

Для успешной подготовки молодежи к семейной жизни необходимо внедрять различные стратегии, направленные на развитие психологических компетенций. Ниже приведены несколько практических рекомендаций, которые могут стать частью комплексной программы подготовки:

1. Интеграция психологических тренингов в образовательные программы: Учебные заведения могут включать в учебные планы специализированные курсы, направленные на развитие эмоциональной грамотности, управления эмоциями и навыков эффективного общения. Такие занятия помогут студентам лучше понимать и регулировать свои эмоциональные состояния, а также развивать эмпатию и способность строить продуктивные взаимоотношения с партнерами.

2. Поддержка родителями формирования у молодежи необходимых психологических навыков: Родителям следует активно участвовать в формировании у детей здоровых взглядов на семейную жизнь. Это может включать в себя демонстрацию примеров конструктивного взаимодействия в семье, обсуждение сложных тем, касающихся брачных отношений, а также поддержку эмоциональной зрелости детей через открытые и доверительные беседы.

3. Создание групп поддержки и наставничества: Организация клубов или сообществ, где молодые люди могут общаться и обмениваться опытом, является важным шагом в обучении практике построения отношений. Наставничество со стороны более опытных пар может предоставить молодым людям ценную перспективу и советы, основанные на реальных жизненных примерах. Это способствует осознанию и развитию необходимых для семейной жизни навыков на практике.

Эти меры в совокупности помогут молодым людям подготовиться к жизненно важной роли, которую они будут выполнять в своих будущих семьях, и значительно снизят риск возникновения серьезных конфликтов и разводов в браке.

Выводы. Подготовка молодежи к семейной жизни, фокусирующаяся на развитии психологических аспектов, играет важнейшую роль в формировании устойчивых и гармоничных брачных отношений. Эмоциональная зрелость, вместе с умением эффективно общаться и решать проблемы, выступают основой для успешного преодоления вызовов, характерных для супружеской жизни.

Интеграция таких навыков в образовательные процессы через специализированные тренинги и курсы может стать решающим шагом в улучшении качества семейных отношений будущих поколений. Одновременно, вовлечение родителей в формирование этих компетенций у молодых людей дополнительно

укрепляет этот процесс, создавая поддерживающую среду, в которой молодые пары могут развиваться и совершенствоваться.

Комплексный подход, объединяющий образовательные инициативы и родительскую поддержку, способен существенно снизить уровень разводов, способствуя более глубокому взаимопониманию и принятию в паре. Эти меры формируют прочный фундамент для позитивной динамики в семейной жизни, способствуя укреплению социального института семьи в целом.

Список литературы

1. Портал психологических изданий PsyJournals.ru - https://psyjournals.ru/journals/bppe/archive/2015_n3/ Dubrovina [Подготовка молодежи к семейной жизни, или «Забытое» самоопределение // Вестник практической психологии образования - 2015. Том 12. № 3]

2. Джонс П., Харрис Л. Эмоциональная зрелость как фактор устойчивости брака. Journal of Family Psychology, 2018, 32(4), 215-228.

3. Смит А., Кларк, Дж. Коммуникативные навыки и семейная гармония: экспериментальные данные. Relationship Studies, 2020, 14(6), 345-362.

4. Уильямс Т. Совместное принятие решений и удовлетворенность в браке. Journal of Marriage and Family, 2019, 81(2), 377-389.

Axmedova Muyassar Xadimatovna psixol.f.d.,
Toshkent amaliy fanlar universiteti
Psixologiya kafedrasi prof v/b.,
E-mail: muyassaraxmedova1968gmail.com

KOMMUNIKATIV IMO-ISHORALARNING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqola muloqot jarayonida noverbal vositalar yordamida so‘zlarning turli ma'nolarni ifoda etishiga e'tibor qaratilgan. Muloqotda so‘zlar orqali emas, balki imo-ishoralar, yuz ifodalari, tana harakatlari va boshqalar orqali uzatiladigan noverbal signallar muhim hisoblanadi. Ushbu signallar axborot almashuvda his-tuyg‘ularni, niyatlarni va boshqa ko‘plab ijtimoiy xususiyatlarni ifodalashga qodir. Bunda o‘zbek tilidagi imo-ishoralarning milliy, ijtimoiy, yoshga xos xususiyatlari hamda farqlari ilmiy bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: imo-ishoralar, psixolingvistika, noverbal muloqot, verbal muloqot, tana tili, kinesika, milliy imo-ishoralar.

Ахмедова Муяссар Хадиматовна
Ташкентский университет прикладных наук
и/о. профессор кафедры психологии,
доктор психологических наук
E-mail: muyassaraxmedova1968gmail.com

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНЫХ ЖЕСТОВ

Аннотация. Данная статья посвящена выражению различных значений слов с помощью невербальных средств в процессе общения. Невербальные сигналы, передаваемые не словами, а жестами, мимикой, движениями тела и т. д., считаются важными в общении. Эти сигналы способны выражать эмоции, намерения и многие другие социальные характеристики при обмене информацией. В нем научно изложены национальные, социальные, возрастные особенности и различия жестов узбекского языка.

Ключевые слова: жесты, психолингвистика, невербальное общение, вербальное общение, язык тела, кинесика, национальные жесты.

Ahmedova Muyassar Hadimatovna
Tashkent University of Applied Sciences
Associate Professor Department of Psychology,
Doctor of Psychological Sciences

E-mail: muyassaraxmedova1968gmail.com

PSYCHOLINGUISTIC FEATURES OF COMMUNICATIVE GESTURES

Annotation. This article is devoted to the expression of various meanings of words using non-verbal means in the process of communication. Non-verbal signals transmitted not by words, but by gestures, facial expressions, body movements, etc., are considered important in communication. These signals are able to express emotions, intentions, and many other social characteristics when exchanging information. It scientifically describes the national, social, age-related features and differences in the gestures of the Uzbek language.

Keywords: gestures, psycholinguistics, non-verbal communication, verbal communication, body language, kinesics, national gestures.

Kirish.

Bugungi kunda fan-texnikaning taraqqiyoti, globallashuv jarayoni inson ong faoliyatini yuksak darajada takomillashganligidan dalolat beradi. Demak, bunga mos ravishda insoniy muomala-munosabatlar ham mukammallashgan. Kishilik jamiyati rivojlanib borar ekan ma'lumotlarni qabul qilish, saralash va ularga javob qaytarish jarayoni shubhasiz kengayadi, tezlashadi, o‘zgaradi.

Verbal muloqot jarayonida noverbal ko‘rinishlar doimo mavjud bo‘lib, ular bir qarashda ikkinchi darajali ma'lumot manbai bo‘lib ko‘rinsada ko‘pincha muloqotning muvaffaqiyati va samaradorligi ularga bevosita bog‘liqdir. Ular suhbatdoshning niyatlari, hissiy holati, xarakteri va biror narsaga yoki kimgadir munosabati kabilar haqida muhim axborotlarni beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Inson fikrini ifodalashda tildan foydalanar ekan, ma'lum axborotni tinglovchiga yetkazish jarayonida tilga yordamchi bo‘lgan noverbal vositalardan foydalanadi[5. 213].

Har qanday kishilik jamiyatida noverbal vositalar muloqot jarayonida tabiiy ravishda nutqni kuzatib boruvchi va to‘ldirib keluvchi ikkilamchi vosita bo‘lib kelgan. Noverbal vositalar nutqiy muloqot bilan birga ma'lumot, xabar, maqsadni ifodalashda qatnashuvchi imo-ishora, ohang, mimika, tana harakatlari kabi vositalarni o‘rganadigan soha hisoblanadi. Ular odatda vaziyatga qarab nutqni ma'lum me'yorga keltirish, ixchamlashtirish, shuningdek, kishining holatini, ruhiyatini aniq ifodalash vazifasini bajaradi.

Noverbal vositalar nutqiy muloqotda nutqiy ifodaning o‘rnida qo‘llanishi, verbal ifodani kuzatib borishi va verbal vosita bilan birga qo‘llanishi mumkin. Ular nutqiy muloqotning tabiiyligini ta'minlovchi vositalar bo‘lib, uning mazmuni real nutqiy vaziyatda oydinlashadi va nutqiy muloqotda quyidagi holatlarda ishlatiladi: 1) adresant va adresatlarning aloqa tili bir-biriga tushunarsiz bo‘lganda; 2) nutqiy muloqotning yuzaga chiqishi uchun to‘sqinlik bo‘lganda; 3) adresant va adresat o‘z fikrlarini boshqalardan

yashirin ifodalaganlarida; 4) kommunikantlardan birining holati talab qilganda; 5) nutqning ta'sirchanligini oshirish maqsadida[4. 82].

Tadqiqot metodologiyasi.

O‘tgan asrning 60-yillarida eng yirik sotsiologik harakatlardan biri bo‘lgan ramziy interaktsionizm doirasida R.Birdwhistel kontseptsiyasi taqdim etildi. Shuningdek birinchilardan bo‘lib tana harakatlari, imo-ishoralari va pozitsiyalarini hisobga olgan holda muloqotni o‘rgangan. U noverbal muloqotni o‘rganish yo‘nalishini yaratdi. Uni "kinesika" (qadimgi yunoncha - harakat) deb atadi [10]. Tadqiqotchi "kin" yoki kinemani elementar semantik birlik sifatida ko‘rib chiqishni taklif qildi (tilshunoslikdagi fonemaga o‘xshash(analogi)). R.Birdwhistel odamlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning xilma-xilligiga qaramay, barcha ramziy o‘zaro ta'sirlar bir xil cheklangan ko‘rinishga ega bo‘lib, inson tanasining elementar harakatlarini 50-60 foyizi imo-ishoralar yoki tana holatidan iborat, degan fikrni ilgari surgan. Mutaxassislarning ushbu g‘oyalari tadqiqot metodologiyasi hisoblanadi.

Tahlil va natijalar.

Muloqot jarayonida imo-ishoralardan jonli foydalanish nutqning hissiy boyligini oshirishga yordam beradigan va uni unutilmas holga keltiradigan vositadir. Qo‘l harakati ya’ni imo-ishoralar nafaqat aytilgan fikrning mazmunini ifodalashga, balki so‘zlovchining barcha his-tuyg‘ularini yetkazishga yordam beradi. Bu esa tinglovchilar tomonidan axborotni yaxshiroq idrok etishga yordam beradi. Biroq, haddan ziyod ishlatilgan imo-ishoralar tinglovchilarni aytilayotgan gaplarning mohiyatidan chalg‘itishi mumkin. Haddan tashqari imo-ishoralar vizual idrokni kuchaytiradi va uzatilgan axborotni tushunishni qiyinlashtiradi. Imo-ishoralarning optimal soni yanada muvozanatli taassurot yaratadi va muloqot samaradorligini oshiradi.

So‘zga hamroh imo-ishoralar noverbal ham deb yuritiladi. U so‘zlovchi muhim deb hisoblagan gapning elementi bilan hamohang tarzda namoyon bo‘ladi. Imo-ishora va so‘z bir vaqtning o‘zida bir xil fikrni aks ettiradi, lekin bir xil jihatlarni ifodalash shart emas. Vizual ma'lumotni yetkazish uchun imo-ishoralardan foydalanish juda keng tarqalgan. Yosh bolalar yangi va ayniqsa murakkab noverbal axborotlarga e'tiborliroq bo‘lishadi, agar ularga imo-ishoralar hamroh bo‘lsa yaxshi tushunishadi.

Muloqotda imo-ishoralarning izchilligini tushunish muhim hisoblanadi. Bu izchillik orqali muloqot qilayotgan odamning pozitsiyasini aniqroq ko‘rishga imkon yaratadi. Odatda noverbal vositalar orqali so‘zlarni suhbatdosh qanday qabul qilinayotganligini ya'ni ma'qullash yoki dushmanlik, ochiq yoki yopiq, zerikish kabilar bilan tushunish mumkin. Masalan, noverbal muloqot bo‘yicha yetakchi mutaxassislaridan biri Stiven Bunard Fransiya prezidentlarining o‘ziga xos imo-ishoralarini o‘rganar ekan, quyidagi xulosaga keldi: “Fransua Olland va Nikola Sarkozi o‘ng qo‘l bilan gapirishga moyil bo‘lgan bo‘lsa, Emmanuyel Makron chap qo‘l bilan gapiradi: "O‘ng qo‘l ishontirish uchun ishlatiladi, chap qo‘l esa rahmdillik va samimiylikni ifodalaydi"[7. 94].

Ko‘pgina asosiy imo-ishoralar butun dunyoda bir xil ekanligiga ishoniladi. Biroq, o‘ziga xoslik "milliy imo-ishoralar" ham mavjud bo‘lib bu turli madaniyatlar bir xil tushunchalarni ifodalash uchun har xil xatti-harakatlarni qo‘llashida namoyon bo‘ladi.

Ammo har xil madaniyatlarda individual imo-ishoralarning o‘ziga xos ma'nosi har xil bo‘lishiga qaramay, barcha madaniyatlarda o‘xshash imo-ishoralar mavjud bo‘lib, ularni N.I.Smirnov quyidagicha tasniflaydi:

- kommunikativ (salomlashish, xayrlashish imo-ishoralari, diqqatni jalb qilish, taqiqlash, tasdiqlovchi, salbiy, so‘roq va boshqalar); Bu informatif bo‘lib turli axborotlarni beradi. I.Kant qo‘lni "miyaning ko‘rinadigan qismi" deb ataganligi bejiz emas. Masalan biznes olamida qo‘l siqish nafaqat salomlashish, balki kelishuv ramzi, biznes sherigiga ishonch va hurmat belgisi sifatida ham qo‘llaniladi.

- modal, ya'ni, baholash va munosabat bildirish (ma'qullash, qoniqish, ishonch va ishonchsizlik imo-ishoralari va boshqalar); Masalan, qo‘llarini orqasiga qo‘yib, bilaklarini bog‘lash - o‘zini ustunligini his qilish; burun yuqori qismini "chimchilash" - bu uning diqqatini chuqur jamlaganligining belgisi va hokazo.

- nutq kontekstidagina ma’noga ega bo‘lgan tasviriy imo-ishoralar. Masalan, qo‘lingiz bilan yo‘nalishni ko‘rsatish [8. 210-247].

O‘zbek milliy madaniyatida salomlashishning individual ma'nosi o‘ziga xos bir xil bo‘lishiga qaramay imo-ishoralarning bajarilishi turlicha bo‘ladi. Unda yosh davri, jinsi, mavqei, ijtimoiy-iqtisodiy holati kabilarni farqlash mumkin.

Katta yoshdagi ayollarni salomlashishi ularning yoshini ulug‘ligi, hurmat, ehtirom xususiyatlarini ustunligi bilan farqlanadi. Qari, keksa ayollar ikkala qo‘llarini yuqoriga ko‘tarib, qarshisida salomlashmoqchi bo‘lgan odamning yelkasiga bir necha marta kaftlarini yengil qoqib so‘rashadi. Lekin salomlashayotgan kishiga nisbatan xatti-harakatlarda qisman o‘zgarishlar bo‘lishi mumkin. Agar o‘zi qatori keksa ayollar, kampirlar o‘zaro salomlashsa, imo-ishoralar bir-biriga o‘xshash holda tarorlanadi. Ikkala kampir ham qo‘llarini yuqoriga ko‘taradi. Odatda keksaroq ayol ikkinchi odamning yelkasiga kaftlarini yengil qoqib, boshining yelkasini u tomoni va bu tomoniga burib, salomlashadi. So‘rashayotgan ikkinchi odam ham xuddi shu harakatlarni ketma-ketlikda bajaradi. Bu harakatlar bir vaqtda so‘zlar bilan ham ifodalanadi. Assalomu-alaykum iborasi: yaxshimisiz, sog‘lig‘ingiz yaxshimi, xonadonlar tinchmi, bolalar, nevaralar, kelinglar va shu kabilar hammasi batafsil aytib o‘tiladi. Ancha uzoq vaqt so‘rashiladi.

Agar xuddi shu keksa yoshdagi ayol yoshroq o‘g‘il bola, yoki yoshroq erkak kishi bilan salomlashganda xatti-harakatlar qisman o‘zgaradi. Unda ayol bir qo‘li bilan yigitning o‘ng yoki chap yelkasiga kaftlari bilan qoqib salomlashishi mumkin. Lekin bu vaqtda erkar kishi yoki yigit o‘ng qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib, boshini va yelkasini oldinga egib turadi. Ular keksa insonning so‘zlariga “raxmat”, “yaxshi”, “ha”, “tuzuk” kabi qisqa javoblarni aytishadi.

Katta yoshdagi erkaklarni salomlashishi ayollardan farqli bo‘ladi. Keksa yoshdagi erkaklar, chollar gavdalarini oldiga egib, boshlarini pastga-tepaga qimirlatib, yoki silkib

so‘rashadi. So‘zlari qisqa, lo‘ndaroq bo‘ladi. Assalomu alaykum, salomatmisiz, yaxshimisiz kabilar bilan cheklanadi.

Agarda munosabatlari yaqin bo‘lgan qarindoshlar, qadirdonlar, hurmatli insonlar bo‘lsa, salomlashish imo-ishoralari ko‘proq, so‘zlarni ifodalanishi nisbatan uzoqroq bo‘ladi. Bunday chollarning imo-ishoralari o‘zaro o‘xshash bo‘ladi. Boshi va gavdalarini oldiga sal egib, ikkala qo‘lini oldinga cho‘zib salomlashayotgan odamning o‘ng qo‘lini kaftlari orasiga olib so‘rashadi. Salomlashish xatti-harakatini so‘z bilan tasdiqlab gapirganda ayollar kabi uzoq cho‘zmaydi. Ular qisqaroq va lo‘nda so‘zlar bilan yakunlaydi. “Ahvollar yaxshim”, “tinch, omonmisiz” kabilar aytilishi mumkin.

Chollar yoshroq erkaklar bilan salomlashganda ham qisman o‘zgarish kuzatiladi. Unda qari odam faqat bir qo‘lini (odatda o‘ng qo‘lini) oldinga cho‘zib salomlashadi. Bu vaqtda yoshroq erkaklar boshi va gavdalarini oldiga egib, ikkala qo‘lini cho‘zib salomlashayotgan chollarning qo‘llarini kaftlari orasiga olib so‘rashadi. Bu joyda qariroq yoshdagi odam kamroq gapiradi. “Omon-esonmisan”, “yaxshimisan”, “tinchmisan” kabi so‘zlarni aytishi mumkin. Lekin yoshroq yigitlar, erkaklar nisbatan ko‘proq so‘zlarni aytib so‘rashadi. “Otaxon”, “doda”, “amaki”, kabi so‘zlar bilan murojatni boshlaydi. Qari odamni hol-axvolini batafsil so‘raydi. Hurmat va ehtirom ko‘rsatadi.

Mana shu salomlashish holatiga chuqurroq nazar nashlansa, shaxslarning yosh davriga xos xususiyatilaridan tashqari ijtimoiy, iqtisodiy holati, mavqei, mansabi kabi hususiyatlarini ifodalanishini kuzatish mumkin. Bunda moddiy ta'minoti, mavqei, mansabi kabilarning yuqori bo‘lishi “yoshi kattaroq” odamlardagi holat kabi xatti-harakatlari, imo-ishoralari kamroq, kuzatuvchanligi yuqoriroq bo‘ladi. Aksincha, kambag‘alroq, tobe bo‘lgan kishilar “yoshroq erkaklar” kabi mulozamatni imkon qadar yaxshiroq bajaradi.

Lekin barchaga ma'lumki, ma'naviyati yuqori bo‘lgan kishi har qanday holatda o‘zining samimiyligini yo‘qotmaydi. Bunday insonlarning bilimini darajasi, iqtisodiy ta'minoti, mavqei qanday bo‘lishidan qatiy nazar insoniylik xususiyati yuqori turadi.

Hozirgi kunda ayniqsa o‘smir va o‘spirin yoshidagi o‘g‘il bolalarni salomlashishida juda qiziq holatni kuzatish mumkin. Qalin do‘sti yoki yaqin o‘rtog‘i, sinfdoshi, kursdoshi kabilar bilan o‘zaro salomlashganda ular o‘ng qo‘llari bilan kafti va barmoqlari ishtirokida bir qancha harakatlarni bajarishadi. Qo‘llarini mushtlab, qarama-qarshi bir-biri bilan to‘qnashtirishadi; mushtlangan qo‘llar bilan yuqoridan-pastga tushirib va aksincha, pastdan yuqoriga ko‘tarib to‘qnashtiradi, bosh barmoq, o‘rta barmoq, kaftlarini to‘qnashtirib salomlashadi, so‘ngida boshlarini oldinga egib peshanasini yon tomonlarini to‘qnashtirishadi. Bu xatti-harakatlar do‘stlarda o‘zaro qadirdonlik, yaqinlik, sog‘inch, hurmat kabi xususiyatlarini ustunligini anglatadi. Yana e'tiborli joyi shundaki, bu do‘stlarning so‘z boyligi juda kam va qisqa. “Salom”, “qalaysan”, “bormisan” kabi so‘zlar xolos.

Shu yoshdagi, ya'ni o‘smir, o‘spirin yoshdagi qiz boalarda esa juda oddiy holatdagi salomlashishni kuzatish mumkin. Ular o‘ng qo‘llarini oldinga cho‘zgan holda dugonasi yoki do‘stini kaftlarini siqib salomlashadi, xolos. Lekin ular ham o‘g‘il bolalar kabi qisqa so‘z bilan ifodalashadi. “Salom”, “qalaysan”, “yaxshimisan” kabi so‘zlar bo‘lishi mumkin.

Endi kichik yoshdagi bolalarni o‘zaro salomlashish jarayoniga e'ьtibo qatatilsa, yuqoridagi ifodalar kuzatilmaydi. Ular qo‘l ishtirokida ham, so‘zlar bilan ham salomlashmaydi. Bog‘cha yoshidagi bolalar faqat ko‘z qarashlari, nigoh bilar salomlashadi. Ular bir-birlariga tikilib qarab, bir-birini kuzatishadi. Keyin gap-so‘zsiz, xatti-harakatlarini moslashtirib o‘yin bilan mashg‘ul bo‘lishadi.

Salomlashishga oid imo-ishoralarning jinsiy farqi o‘zbek milliy xususiyatlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Erkaklar tanish-notanish bo‘lishidan qat'iy nazar o‘zaro doim qo‘l berib salomlashadi. Ayollar erkaklar bilan deyarli qo‘l berib so‘rashmaydi. Faqat yaqinlari bilan qo‘l berib, yoki yelkasini qoqib salomlashishi mumkin. Urf-odat bo‘yicha boshini pastga egib, so‘z bilan salomlashadi. Shuningdek, yana o‘ng qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib, boshini egib salomlashadi.

Ayollar o‘zaro salomlashganda yaqinlar quchoqlashib, o‘pishib qo‘rishadi. Ba'zilar bir-birlarini yelkasini qoqib yoki belini ushlab salomlashadi. Faqat ularda salomlashish nutqi ko‘p bo‘ladi. Unda kishining sog‘lig‘i, ishi, uyi, oila a'zolari batafsil so‘raladi.

Demak yuqorida aytib o‘tilganidek, har bir odamning yosh darajasi, jinsi, mavqei, ijtimoiy-iqtisodiy holati kabilari asosida salomlashish imo-ishoralari turlicha bo‘ladi. Masalan yangi kelinni oila a'zolari bilan salomlashishi, shogirdni ustozi bilan salomlashishi, bemorni do‘xtir bilan salomlashishi kabilarni aytish mumkin.

O‘zbek tilida u yoki bu imo-ishorani nomlaydigan erkin iboralar asosida paydo bo‘lgan juda ko‘p barqaror iboralar mavjud. Ular frazeologik birliklarga aylanib, odamning holatini, uning hayratini, befarqligini, xijolatini, noroziligini va boshqa his-tuyg‘ularini, shuningdek, turli harakatlarni ifodalaydi. Masalan: boshni pastga egish, boshni aylantirish, boshni ko‘tarish, qo‘lni ko‘tarish, qo‘lni yoyish, qo‘lni tushirish, qo‘lni ko‘ksiga qo‘yish, barmoqni silkitib qo‘rqitish kabilar.

Noverbal muloqot - shaxs o‘zining "men"ini ifodalash, shaxslararo ta'sir va munosabatlarni tartibga solish, aloqa hamrohining qiyofasini yaratish va verbal xabarni aniqlashtirish vazifasini bajaradigan vositalardan biri bo‘lib imo-ishora tilini o‘rganish nafaqat shaxslararo munosabatlarda, balki professional sohada - muzokaralar, savdo, vositachilikda ham yordam beradi.

Xulosa va takliflar.

Noverbal signallardan xabardor bo‘lish suhbatdoshingizni yaxshiroq tushunishga, o‘zaro tushunishni yaxshilashga va pirovardida nizolarga yanada samaraliroq yechim topishga imkon beradi. Shunday qilib, tana tilini talqin qilish mahoratiga ega bo‘lish bizning muloqotimizni boyitib, yanada uyg‘un munosabatlarni yaratishga yordam beradigan qimmatli mahoratdir.

Xulosa qilib aytganda, psixolingvistik tahlil imo-ishoralarning muhim jihatini ifodalaydi. Bu nafaqat muloqotni, balki axborotni tushunish, qayta ishlash va uzatishni ham osonlashtiradi.

Shuning uchun imo-ishoralarning ma'no-mazmunidan xabardor bo‘lish va e'tiborliroq yoki sinchkovroq bo‘lish foydadan holi bo‘lmaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Axmedova M.X. Jamiyat taraqqiyotining tildagi o‘zgarishlarga ta'siri // Ilmiy tadqiqot va innovatsiya. 2023/4/10 №2. B 21-26

2. Axmedova M.X. Milliy tilning etimologik va psixolingvistik xususiyatlari // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS) 2021. Б.49-54

3. Axmedova M.X. Jamiyat taraqqiyotida til madaniyatini takomillashtirish masalalari // Raqamlashtirish davrida o‘zbek tilini davlat tili va xorijiy til sifatida o‘qitish masalalari: mahalliy va xorijiy tajriba. Konferensiyalar, Vol. (2024): 1(10), 680-683.

4. Axmedov B.R. Nutqiy muloqotda paralingvistik vositalarning o‘rni // O‘zbekistonda xorijiy tillar ilmiy-metodik elektron jurnal. № 5/2019 B.74-83.

5. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. — T.: Akademnashr, 2012. — 1 jild. 416 bet.

6. Piz A. -Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2015. B.4.

7. Рузибоева Н.К. Исследование психолингвистических параметров невербальной коммуникации на материале узбекского и французского языковых континуумов // Журнал гуманитарных и естественных наук 2024. – № 9 (04). – С. 90-100

8. Смирнова Н.И. Сопоставительное описание элементов русской и английской кинетической коммуникации. В кн.: Национально-культурная специфика речевого поведения. - М.: Наука, 1977. - С.210-247.

9. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. A.Madvaliyev tahriri ostida (2006-2008) 203bet. “O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.

10. Фролова М.М. Психология. Учебное пособие для ВУЗов - М.,2008.

11. Akhmedova M. Kh. Psycholinguistic Features of Slang Vocabulary in the National Language // **Eurasian Scientific Herald (ESH)** is an Open Access. Vol. 7 (2022): ESH. S.205-208

12. David McNeill, Hand and Mind: What gestures reveal about thought, Chicago, The University of Chicago Press, 1992.

Xayrullayev Qodir Zarfulla o‘g‘li
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi
Elektron pochta: qodirxayrullayev95@gmail .com
https://orcid.org/0009- 0003-0481-3439

TALABALARNING O‘QUV JARAYONIDA FRUSTRATSIYA HOLATI NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. ushbu maqolada o‘quv jarayonida talabalar o‘rtasida frustratsiya paydo bo‘lishi bilan bog‘liq psixologik xususiyatlar o‘rganiladi. Frustratsiya o‘quvchilarning o‘rganish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi, ularning motivatsiyasi, faolligi va umumiy akademik samaradorligiga ta’sir qilishi mumkin. Maqolada frustratsiyagaa olib keladigan asosiy omillarni, masalan, akademik bosim kabilar ham tahlil qilinadi. Natijalar ushbu psixologik jihatlarni hal qiluvchi, o‘quvchilar o‘rtasida chidamlilik va moslashuvchan kurash strategiyalarini rivojlantiruvchi ta’lim tadbirlari zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: psixologik xususiyatlar, frustratsiya, ta’lim jarayoni, akademik natijalar.

Хайруллаев Кадир Зарфулла угли
Ташкентский международный университет финансового менеджмента и технологий Преподаватель кафедры «Педагогика и психология»
Электронная почта: qodirxayrullayev95@gmail .com
https://orcid.org/0009- 0003-0481-3439

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ФРУСТРАТSIИ У СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. в данной статье рассматриваются психологические особенности, связанные с возникновением у студентов фрустрации в образовательном процессе. Разочарование может существенно повлиять на обучение учащихся, повлиять на их мотивацию, вовлеченность и общую успеваемость. В статье также анализируются основные факторы, приводящие к фрустрации, такие как академическое давление. Результаты указывают на необходимость образовательных вмешательств, которые затрагивают эти психологические аспекты и развивают у учащихся устойчивость и адаптивные стратегии преодоления трудностей.

Ключевые слова: психологические особенности, фрустрация, образовательный процесс, академические результаты.

Khairullaev Kadir Zarfulla ugli

Tashkent International University of Financial Management and Technologies
Teacher of the "Pedagogy and Psychology" department
Email: qodirxayrullayev95@gmail .com
https://orcid.org/0009- 0003-0481-3439

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE APPEARANCE OF FRUSTRATION AMONG STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation. This article examines the psychological characteristics associated with the emergence of frustration among students in the educational process. Frustration can significantly affect students' learning, affect their motivation, engagement, and overall academic performance. The article also analyzes the main factors that lead to frustration, such as academic pressure. The results indicate the need for educational interventions that address these psychological aspects and develop resilience and adaptive coping strategies among students.

Key words: psychological characteristics, frustration, educational process, academic results.

KIRISH

Hozirda o‘qituvchilarning yuqori kasbiy tayyorgarlikka, kommunikativ qobiliyat borasida ham pedagogik mahoratga, yuqori intellektual salohiyatga, yuksak ma’naviy - axloqiy fazilatlarga, mafkura borasida chuqur dunyoqarashga ega bo‘lishi, ta’lim - tarbiya ishlarida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalana olishlarini davr talab etmoqda. Ayniqsa, talabalardagi kommunikativ qobiliyatlar ularning kasbiy kompetentligining tarkib topishida muhim didaktik asos bo‘lib hisoblanadi. Shuningdek, ta’lim - tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini oshirish ham o‘qituvchidagi kommunikativ qobiliyatining mustahkam tarkib topganligiga bog‘liqdir. Ma’lumki, kommunikativ qobiliyat – o‘qituvchining ta’lim oluvchilar va ularning ota-onalari, shuningdek, hamkasblari hamda ta’lim muassasalari rahbarlari bilan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq munosabatlarga kirishish mahoratidir. Shu sababli ham zamonaviy o‘qituvchi oldiga pedagogik jarayonda ta’lim oluvchilar bilan o‘zaro faol muloqotda bo‘lish mahorati va san’atiga ega bo‘lishdek muhim vazifani qo‘ymoqda. Bu vazifa o‘qituvchilarni muomala va muloqot etikasiga o‘rgatishni har qachongidan ham dolzarb qilib ko‘ymoqda. Bu boradagi faoliyat dolzarbligini ko‘pgina mutaxassis - olimlarimiz ham ta’kidlab o‘tmoqda**.** Frustratsiya – bu turli xil ta’lim sharoitlarida o‘quvchilar tomonidan boshdan kechiriladigan umumiy hissiy reaksiya bo‘lib, umidlar va intilishlar bajarilmaganda namoyon bo‘ladi. Ayrim shevalarda ushbu so‘z “ko‘ngilning qolishi” shaklid ham ishlatiladi. Ushbu hodisa o‘rganishga sezilarli darajada to‘sqinlik qilishi mumkin, bu esa motivatsiyaning pasayishiga, aloqani yo‘qotishga va salbiy psixologik ta’sirga olib keladi. Talabalar orasida frustratsiyaning paydo bo‘lishiga yordam beradigan psixologik xususiyatlarni tushunish o‘qituvchilar va ruhiy salomatlik mutaxassislari (psixologlar) uchun juda muhimdir. Maqolada ushbu psixologik xususiyatlarni o‘rganiladi, ularning o‘quvchilarning xatti-harakati va ta’lim jarayonidagi

faoliyatiga ta’sirini o‘rganadi. Frustratsiyaning ildizlarini aniqlash orqali biz hissiy barqarorlikni rag‘batlantiradigan va talabalarning akademik tajribasini oshiradigan proaktiv strategiyalarni ishlab chiqishni maqsad qilganmiz.

ASOSIY QISM

Keyingi yillarda mutaxassislar tomonidan nafaqat jismoniy salomatlik, balki har tomonlama, xususan ruhan salomatlikka erishish lozimligi ko‘p bora qayd etilmoqda. Kishi ruhan sog‘lom bo‘lishi uchun uning o‘z ruhiyatini asrash yo‘lida amalga oshiradigan ishlari nazarda tutiladi, buning uchun esa shaxsdan ma’lum ma’noda psixologik savodxon bo‘lish talab etiladi. Buni qanday tushunish mumkin? Bilamizki, har qanday shaxs o‘z hayotida ko‘plab marotaba stress va frustratsiya kabi salbiy psixologik holatlarga duch kelishi tabiiy holat, lekin aksariyat kishilar bunday holatlardan chiqib keta olish yuzasidan psixologik bilim, ko‘nikma va malkalarga ega bo‘lmaganligi tufayli o‘z ruhiyatini salbiy ta’sirlardan asray olmaydi. Frustratsiya - bu odamlar o‘z maqsadlariga to‘sqinlik qilganda boshdan kechiradigan psixologik holat. Ta’lim kontekstida talabalar ko‘pincha frustratsiya tuyg‘ularini keltirib chiqaradigan turli xil to‘siqlarga duch kelishadi, bu ularning akademik faoliyati va umumiy farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Talabalar o‘rtasida frustratsiyaning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq psixologik xususiyatlarni tushunish o‘qituvchilar va ota-onalar uchun juda muhimdir, chunki bu muammolarni bartaraf etish va samaraliroq o‘quv muhitini yaratish strategiyalarini bildirishi mumkin [1]. Frustratsiya bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy psixologik xususiyatlardan biri bu talabaning muvaffaqiyatga erishishini kutishidir. Ko‘pgina talabalar ta’lim muassasalariga ko‘pincha ularning oldingi tajribalari, ota-onalarning kutishlari va jamiyat standartlari ta’sirida ishlashlari haqida bir qator umidlar bilan kiradilar. Talabalar doimiy ravishda yuqori natijalarga erishish uchun harakat qilsalar, har qanday muvaffaqiyatsizliklar chuqur frustratsiya hissini keltirib chiqarishi mumkin. Bu tuyg‘u yuqori bosimli akademik muhitda kuchayadi, bu yerda baholar muvaffaqiyatning yakuniy o‘lchovi sifatida qaraladi. Ko‘pchilik uchun muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi o‘z qadr-qimmati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘z xohish-irodasini pasayishiga va nochorlik tuyg‘usining kuchayishiga olib keladi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan bo‘lajak kadrlarning nafaqat o‘z mutaxassisligi doirasida bilim olishiga, balki ularning salomatligi masalasiga ham katta e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa ularning ruhiy jihatdan salomatligini ta’minlash uchun ularning psixologik savodxonligini oshirish masalasi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu munosabat bilan muammoning talabalar jamoasida o‘rganilganligini ham tahlil qilishga urindik. Adabiyotlarda shaxs bajarayotgan faoliyatining funksional ishonchliligi u boshqarayotgan ob’ektning holatiga qanchalik to‘g‘ri va o‘z vaqtida o‘zgartirishlar kirita olishiga bevosita bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Bu muammoni talabalik davri bilan bog‘lagan holda o‘rgangan rus olimalaridan biri O.N.Stolpovskayaning fikricha, talaba o‘qish faoliyati davrida o‘zining kasbiy kelajagini ko‘ra bilsa, uning uchun o‘qishda yuqori natijalarga erishish istagi va shuning natijasida yutuqlarga erishish imkoniyati ham muhim bo‘ladi. Chunki o‘qishda yuqori natijalarga erishish istagini amalga oshirish uchun talabadagi optimistik kayfiyat muhim rol o‘ynaydi. Agar talabada optimistik ruh ustun bo‘lsa, u hayoti

mobaynida erishib kelayotgan muvaffaqiyatlari o‘z kuchi va imkoniyatlarining natijasi ekanligiga ishonsa, bunday talabaning yutuqlarga erishishi oson bo‘ladi. Bunday talaba omadsizlik va muvaffaqiyatsizliklarga uchraganida ham bu holat vaqtinchalik, muvaffaqiyatga erishish imkoniyati esa doimiy ekanligiga ishonadi.

Frustratsiyaning yana bir muhim psixologik jihati - bu nazoratni idrok etish yoki uning yetishmasligi. Psixologik nazariyalarga ko‘ra, o‘z natijalarini nazorat qilishiga ishonadigan odamlar qiyinchiliklarga duch kelganda chidamlilikni namoyon etishlari mumkin. Aksincha, o‘zlarining akademik muvaffaqiyatlari yoki muvaffaqiyatsizliklari tashqi sharoitlar, masalan, haddan tashqari qattiqqo‘l o‘qituvchilar, qiyin o‘quv dasturlari yoki raqobatdosh tengdoshlar muhiti bilan bog‘liq deb hisoblaydigan talabalar frustratsiyaning yuqori darajasini boshdan kechirishi mumkin. Bu nochorlik hissi tashvish, tushkunlik va ta’lim jarayonidan uzoqlashish bilan yakunlanishi mumkin. Ko‘ngilsizlik traektoriyasi alohida tajriba bo‘lishdan yiroq, shafqatsiz tsiklni keltirib chiqarishi mumkin, bu erda etishmovchilik tuyg‘usi muvaffaqiyatga erisha olmasligiga ishonchni kuchaytiradi, bu esa ilmiy izlanishlardan uzoqlashishga olib keladi [2, B.135]. Bundan tashqari, individual shaxsiy xususiyatlar o‘quvchilarning frustratsiyani qanday boshdan kechirishi va uni engishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, mukammallik darajasi yuqori bo‘lgan talabalar o‘zlarining ideal standartlariga mos kelmasa, frustratsiya hissi bilan ko‘proq kurashishlari mumkin. Mukammallikka erishish uchun ichki harakat haqiqiy bo‘lmagan umidlarni keltirib chiqarishi va jiddiy muvaffaqiyatsizliklar sifatida muvaffaqiyatsizliklarni boshdan kechirish ehtimolini oshirishi mumkin. Bunday qarash tashvish va muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqishning kuchayishiga olib kelishi mumkin, natijada ular kutgan natijalarga mos kelmasa, frustratsiya hissi paydo bo‘ladi. Ta’lim faoliyatini rag‘batlantirish muammosini hal ahamiyati nuqtai nazaridan ta’lim motivatsiya, deb aslida bilan belgilanadi o‘quv jarayonini samarali amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ma’lumki, bu o‘qishga salbiy yoki befarq munosabat bo‘lib, talabaning past akademik ko‘rsatkichlari yoki kam erishishiga sabab bo‘lishi mumkin. Motiv (Lat. moveo, movere–harakat qilish, faollashtirish, surish) inson harakatlari va amallarining rag‘batlantiruvchi kuchidir. Motiv, shuningdek, insonning faoliyatini keltirib chiqaradigan va ushbu faoliyat yo‘nalishini belgilaydigan ongli ehtiyoj sifatida tushuniladi. Shunga ko‘ra, motivatsiya–bu harakatni amalga oshirishga turtki bo‘lgan aqliy hodisalar, shaxsning faoliyatini va uning rejalashtirilgan natijaga erishishga yo‘naltirilganligini belgilaydigan harakat. Faoliyatning muhim regulyatorlari bo‘lgan yetakchi shaxsiy xususiyatlardan biri sifatida motivlar talaba faoliyatining yo‘nalishini, uning xulq–atvori va axloqiy tamoyillarining barqarorligini belgilaydi. O‘z o‘quvchilarining motivlarining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olmagan holda, o‘qituvchi prognozlash, o‘z faoliyatining vazifalari, vositalari va usullarini aniqlash uchun muhim asoslarni yo‘qotadi. Motiv faqat tashqi yoki ichki sharoitlardan kelib chiqadigan tananing ehtiyojlarini psixikada aks ettirish natijasidir. Shuning uchun ular motiv ongli ehtiyoj, deb aytishadi va faqat ma’lum bir holatda u shaxsning maqsadli harakatlarining asosiga aylanadi. Talabaning shaxs sifatida rivojlanishi bilan uning potensial imkoniyatlari kengayadi, o‘z–o‘zini takomillashtirishga bo‘lgan ehtiyoj hech qachon to‘liq qondirilmaydi. Shuning uchun

motivatsiyani rivojlantirish jarayoni cheklanmagan. Qoniqish darajasi kelajakka yo‘naltirilgan ta’lim samaradorligining ko‘rsatkichi sifatida qaraladi. Hozirgi qoniqish kelajakda o‘rganish uchun motivatsiyani oshiradi. O‘qishdan norozilik o‘rganishga majburiy harakat sifatida qarash mexanizmini keltirib chiqaradi va motivatsiyani pasaytiradi. Motiv nafaqat muvofiq ehtiyojni aniqlaydi, balki talabani ehtiyoj qondiriladigan o‘rganish ob’ektlariga yo‘naltiradi. Bunda motivlarning kuchi ayniqsa muhim rol o‘ynaydi. Zaif motivatsiya bilan talaba o‘qish natijalari haqida gapirmasa ham, sinfda faol ishlay olmaydi. Ya’ni, ehtiyojlar va motivlar shaxsning manfaatlari, e’tiqodlari va ideallari bilan chambarchas bog‘liq. Shuni ta’kidlash kerakki, tadqiqotchilar o‘rtasida ta’lim faoliyatining muvaffaqiyati uchun motivlarning ayrim turlarining ustuvorligi to‘g‘risida turli xil fikrlar mavjud. Ba’zi tadqiqotchilar kognitiv motivlarni (o‘quv-kognitiv, o‘z-o‘zini tarbiyalash motivlari) eng zarur ta’lim faoliyati deb hisoblashadi.

Tengdoshlar o‘rtasidagi munosabatlar, shuningdek, o‘quvchining ta’lim sharoitida frustratsiyaga tushishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘smirlar ijtimoiy taqqoslashlarga sezgir. Talabalar tengdoshlarining o‘zlari kurashayotganda muvaffaqiyatga erishayotganini yoki ustunligini kuzatganda, ular o‘zlarini etarli emas yoki yolg‘iz his qilishlari mumkin, bu esa ko‘proq frustratsiyaga olib keladi. Tengdoshlarning me’yorlariga rioya qilish bosimi va qabul qilish istagi bu his-tuyg‘ularni kuchaytirishi mumkin, chunki talabalar o‘zlarining akademik mas'uliyatlari bilan bir qatorda ijtimoiy dinamikaning murakkabligini yo‘naltiradilar.

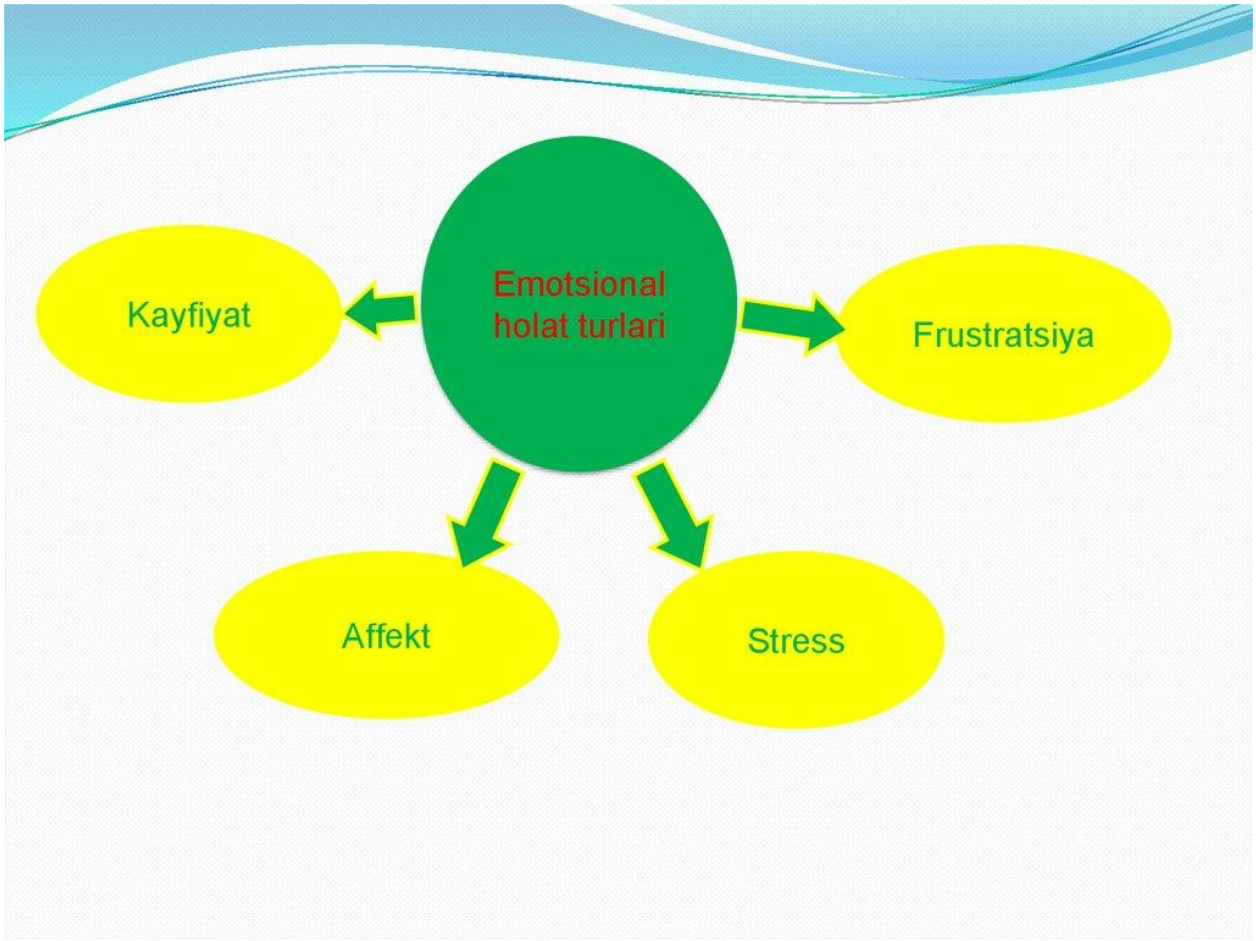

Frustratsiya emotsional holarning bir turi hisoblanadi. 1-rasm.

Ta’lim tizimlari talabalar o‘rtasida frustratsiya hissi paydo bo‘lishiga hissa qo‘shishi yoki engillashtirishi mumkin. O‘quv dasturlarini ishlab chiqish, o‘qitish metodologiyasi va baholash usullari talabalar tajribasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi [3, B. 113]. Yuqori darajadagi test sinovlari va standartlashtirilgan baholashga e’tibor doimiy raqobat muhitini yaratishi mumkin, bu erda talabalar o‘z baholarini test ballari va baholari bilan tenglashtiradilar. Bu muhit, ayniqsa, imtihon sharoitida yaxshi natijalarga erisha olmaydigan yoki turli xil o‘rganish yondashuvlarini talab qiladiganlar uchun haddan tashqari frustratsiyaka olib kelishi mumkin. Aksincha, o‘sishni, hamkorlikni va hissiy qo‘llab-quvvatlashni ta’kidlaydigan ta’lim amaliyotlari talabalar o‘rtasida chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi va shu bilan frustratsiya hissini kamaytiradi. Bundan tashqari, frustratsiyani boshqarishda hissiy aqlning rolini e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Kuchli hissiy tartibga solish ko‘nikmalariga ega bo‘lgan talabalar o‘zlarining his-tuyg‘ularini yaxshiroq qayta ishlashlari mumkin, bu ularga xafa bo‘lgan vaziyatlarni yanada mohirona boshqarishga imkon beradi. Emotsional savodxonlikni rivojlantiruvchi dasturlar - o‘quvchilarni his-tuyg‘ularini aniqlash, tushunish va samarali boshqarishga undash - frustratsiya darajasini pasaytirishda muhim rol o‘ynashi mumkin. Ushbu hissiy ong o‘quvchilarga qiyinchiliklarga chidamliligini qo‘llab-quvvatlaydigan kurash strategiyalarini ishlab chiqishda yordam berish uchun juda muhimdir.

Inson shaxsini, uning yuksak ma’naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish, yosh avlodni boy madaniy merosimiz hamda tarixiy qadriyatlarimizga hurmat-e’tibor, mustaqil vatanimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash talablari oldimizga muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Sog‘lom ruhiyat egasi bo‘lgan yoshlar ma’naviy dunyoqarashini shakllantirish, bu boradagi ishlarning samarali yo‘llarini izlab topish esa yoshlarning o‘zligini anglashi, ularning komilligi, axloq-ijtimoiy normalar doirasidagi maqbul harakati bilan bog‘liqdir. Odamning o‘z-o‘zini anglashi, bilishi va o‘z ustidaishlashi avvalo uning diqqati, ongi bevosita o‘ziga, o‘z ichki imkoniyatlari, qobiliyatlari, hissiy kechinmalariga qaratilishini taqozo etadi. Ya’ni, ijtimoiy xulq-shaxs tomonidan uni o‘rab turgan odamlar, ularning xulq-atvorlariga e’tibor berishdan tashqari, o‘zining shaxsiy harakatlari va ularning oqibatlarini muntazam tarzda tahlil qilib borishni ham taqozo etadi. Chunki inson o‘zini to‘la anglamay turib, o‘z shaxsiy “Men”i bilan kelishmay turib, o‘zga insonni anglashi, o‘zgalarning hissiy kechinmalarini ichdan kechirishi mumkin emas. Shaxsning o‘z-o‘zi bilan kelisholmay qolishining yaqqol ko‘rinishini ekzistensial psixologiyaning asosiy g‘oyasi bo‘lgan ekzistensial frustratsiya, mazmuniy bo‘shliq misolida ko‘rish mumkin. Shaxsda mazmuniy bo‘shliq, vakuum paydo bo‘ldimi, unda hayotga muhabbat, maqsad sariintilish, faollik so‘nadi, hissizlik, emotsional sovuqlik, befarqlik paydo bo‘ladi [4, B 1030]. Shuning uchun yoshlarni o‘zini-o‘zi anglash, o‘z tasavvurlariga ega bo‘lish, o‘z ruhiyatida “ichki tartib-intizom”ni joriy etish va shu asosda o‘zini-o‘zi ruhiy-ma’naviy jihatdan tarbiyalay olishga o‘rgatish lozim. Chunki shaxs ma’naviyati rivoji avvalo o‘zini-o‘zi anglash, keyinchalik o‘z manfaatini anglash va nihoyat jamiyatni tanish bosqichlarini taqozo

etadi. Insonning jamiyatni anglashi-bu uning milliy o‘z-o‘zini anglashidir.Milliy o‘z-o‘zini anglash insonning ijtimoiy etnik umumiylikka mansubligida, ijtimoiy sohadagi munosabatlarda o‘z millatining egallagan mavqeyini yaqqol tasavvur qilganida, milliy manfaatdorligida namoyon bo‘ladi. Milliy o‘z-o‘zini anglashning qator obhektiv va subhektiv omillari mavjud. Bulardan biri milliy tuyg‘u bo‘lib, u insonning shaxslararo munosabat jarayonida hissiy tahsirlanishida, yuksak ma’naviy ichki tug‘yonlarda, ijodiy g‘oyalar tug‘ilishi kabi kechinmalarda aks etadi. Shaxsda o‘z-o‘zini anglashning ko‘rinishlari o‘rin almashib boradi, chunki o‘zining yaqin o‘tmishini baholash, hozirgi davrdagi, kundagi hayot faoliyatida imkon boricha qo‘yilgan kamchiliklarni bartaraf qilish, muvaffaqiyatga erishishning ustivor yo‘llarini tanlash, o‘z imkoniyatini tashxis qila olishgina kamolot sari yetaklaydi. Psixologiyada inson shaxsi bilan bog‘liq tushunchalar ichida “Men-konsepsiya” tushunchasi alohida o‘rin tutadi. Bu tushuncha shaxsning boshqalar bilan munosabatini belgilab beradigan o‘zi haqidagi tasavvurlar to‘plamidan iborat, deb izohlanadi. Ta’lim-tarbiya jarayonida esa “Men -konsepsiya” yanada muhimroq ahamiyat kasb etadi, chunki pedagog-o‘qituvchi yoshlarga o‘zi haqidagi tasavvurlardan kelib chiqib baho beradi, ularga o‘zi o‘zlashtirgan tajribani uzatadi, singdiradi.Agar o‘qituvchi ijobiy “Men -konsepsiya”ga ega bo‘lsa, ya’ni unda shaxsiy to‘laqonlik hissi mavjud, yetarlicha emotsional barqaror va yetuk bo‘lsa, unda bunday o‘qituvchining yoshlar bilan munosabati faqat ijobiy tasavvurlar asosiga quriladi, o‘qituvchi yoshlardan o‘ziga nisbatan salbiy munosabatni kutmaydi, chunki bunday o‘qituvchida o‘z-o‘zini baholash bilan bog‘liq muammo bo‘lmaydi. O‘z-o‘zidan mahlumki o‘qituvchining ijobiy “Men -konsepsiya”si talaba shaxsi shakllanishiga ijobiy tahsir ko‘rsatadi, chunki inson yoshidan qathiy nazar o‘z faoliyatiga nisbatan ijobiy baholashga ehtiyoj sezadi, bunday munosabat va ibrat esa talabada ijobiy xarakter xislatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.Talaba yoshlarning kelajakda yuqori saviyali, malakali mutaxassis bo‘lib yetishishi, ixtisoslik bo‘yicha barqaror malakalar va mustahkam bilimlar egallashi kelgusi “Men” bilan uzviy bog‘liq ravishda amalga oshadi. Kelajakda o‘z sohasining mahoratli kishisi, tashabbuskor va tashkilotchi shaxs sifatida voyaga yetishi ko‘p jihatdan ular tomonidan tanlangan ideal kasb egasi fazilatlarini qunt bilan o‘zlarida shakllantirib borishga bog‘liq. Bo‘lg‘usi mutaxassisning tinimsiz izlanishda bo‘lishligi unda dinamik “Men”ni tarkib toptira boradi, ijobiy va sifat o‘zgarishlarini oqilona nazorat qila olishi, to‘g‘ri baholay bilishi ushbu jarayonning asosiy mezoni hisoblanadi.

Nizolarga ta’rif berganimizda biz ularning ziddiy tomonlariga alohida e’tiborimizni qaratgan edik, ya’ni tomonlar o‘rtasidagi manfaatlar, ehtiėjlar, qarashlar va h. lar qarama – qarshiliklarni keltirib chiqaradi va shu qarama – qarshiliklar asosida nizolar paydo bo‘ladi. Biroq shu o‘rinda aynan qanday qarama – qarshiliklarni nizo deb atash mumkinligi masalasi dolzarb hisoblanadi. Bu esa o‘z o‘rnida tabiiyki ularning psixologik mezonlari masalasiga borib taqaladi. Biz quyida mana shu mezonlarga to‘xtalib o‘tamiz. Olimlarning fikricha, bu muammoni hal etishda quyidagi holatlarga e’tibor qaratish zarur: 1) tomonlarning o‘zaro bog‘liqligi, ya’ni ikki tomon ham bir-biriga bog‘liq, bir odamning faolligi ikkinchi odamxarakatini ta’minlaydi, bu xarakatlar esa birinchi sub’ektning javob reaksiyalarini

chaqiradi va h. shunday qilib tomonlarning o‘zaro ta’sir paydo bo‘ladi, ularning nazorati kuzatiladi, biroq aloqaning qat’iy qoidalari mavjud bo‘lsa (masalan, bokserning jangi), bu nizo emas; 2) vaziyatning nizoliligini anglash, ya’ni bir tomon èki ikkala tomon ham o‘zgalarning harakatlarini istalgan maqsadlarga yetishishga halaqit berishni èki pasta urushishni ko‘zlagan dushmanlarcha harakat deb baholaydilar; 3) ikkinchi xatti-xarakatining strategiyasini tanlash: kelishuvchanlikni èki ikki tomon uchun ham ma’qul bo‘lgan qarorni izlash, èki nizoni eskalatsiya qilish, kurashni kuchaytirish, masalan, nuqtai-nazarlar kurashidan (kognitiv nizo) shaxslar kurashiga o‘tish (shaxslararo nizo), undan keyin guruhlar kurashiga va zo‘rlikka ko‘rashish. Nizoda aybdorlar ham, haqlar ham yo‘q, har kim o‘z maqsadlariga yetishni istaydi. Nizo – o‘zaro ta’sirning shunday turiki, bunda natija nizoning barcha qatnashchilariga taaluluqli bo‘ladi, har bir odam nizoga o‘z hissasini qo‘shadi. Biroq odatda odam o‘ylaydi: “Nizoda men emas, o‘zga odam aybdor”, “Men haqman, o‘zga odam esa – nohaq, u èmon”, va har bir odam o‘zining haqligini isbotlash uchun o‘z atrofiga ittifoqdosh yig‘adi. Nizoning kengayishi shunday sodir bo‘ladi. Nizoning tugashi hamisha ham bir xil bo‘lavermaydi. Tomonlarning kelishganlik holatida èki tomonlardan bittasining nizodan chiqqanligi vaziyatida, shuningdek uchinchi kuchlarning aralashuvi oqibatida yarashtirilganda nizo o‘z-o‘zidan barham topadi. Nizolarning 80 foizi qatnashchilarining istaklaridan tashqarida sodir bo‘ladi va bunday nizolarning paydo bo‘lishida konfliktogenlar-nizoga olib kelish mumkin bo‘lgan so‘zlar harakatlar “èki xaraktersizlik” bosh rolni o‘ynaydi. Bunda tag‘in konflektogenlar eskalsiyasi deb atalgan qonuniyat nizolarning kuchayishiga sabab bo‘ladi. Ya’ni bizning adresimizga yo‘nalgan konflektogenga biz kuchliroq konflektogen bilan javob berishga xarakat qilamiz. Boshqacha aytganda bizni xafa qilganga “ta’lim berib qo‘yish istaga paydo bo‘ladi. Javob agressiyasini yuzaga chiqaramiz. Konflektogen qastdan emas vazifaga bog‘liq bo‘lgan holda tasodifan jo‘natiladi. Shundan keyin esa konflektogen eskolotsiyasi ishga tushadi. Shunday qilib nizo èzaga chiqadi.

Ekstrapunitiv shakl shaxsda yuzaga keladigan agressiv reaksiyalar bilan bog‘liq. Bunday holatda insonda jahldorlik, sabrsizlik, nima bo‘lishidan qat’iy nazar belgilangan maqsadga erishish istagi paydo bo‘lishi kuzatiladi. Insonning xulq-atvori primitiv, noelastik bo‘lib, frustratsiya obyektiga nisbatan, shu paytgacha o‘zlashtirilgan xatti-harakat namunalari qo‘llanadi. Masalan, bolalik chog ‘ida ota-onaning bola tarbiyasi borasida o‘zaro birbirini ayblash holati bolalar ishtirokida sodir bo‘lgan bo‘lsa, bunday bolalarda aynan shunday reaksiya shakllanadi. Bunday insonlar frustrasion to‘siq yuzaga kelgan paytda buni vujudga kelgan vaziyatning ta’siri deb tushunadi hamda bu vaziyat va omadsizlikda o‘zidan boshqa barchani ayblaydi, agressiv tarzda reaksiya bildiradi. Frustasion holatda eng ko‘p uchraydigan reaksiya – bu agressiv xulq-atvordir. Bu reaksiya shunchalik ko‘p uchraydiki, AQSHdagi Yel universiteti professorlari shunga muvofiq quyidagi ilmiy farazni ilgari surdilar: har qanday frustratsiya shaxsni agressiyaga undaydi. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, frustrasion vaziyatda kuchsiz asab tizimiga ega insonlarda intrapunitiv shakl, kuchli asab tizimiga ega insonlarda esa ekstrapunitiv shakl kuzatiladi. Bunda insonning tarbiyalanganlik darajasi va frustrasion holatga bo‘lgan munosabati ham

muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni kunda talabalar oddiy kuzatish asosida tahlil qilinadigan bo‘lsa, ularning aksariyatida frustrasion vaziyatlarda o‘zini tez yo‘qotib qo‘yish, muammoning yechimini topishga harakat qilmaslik va bu holatdan chiqib ketish yo‘llarini izlashda sustkashlikni ko‘rish mumkin. Buni bir tomondan, ularning turli xil tashqi ta’sirlar natijasida yengil-yelpi yashashga o‘rganib qolganligi va hayotiy qiyinchiliklarga bardosh berishdagi irodasizligi bilan bog‘lash mumkin bo‘lsa, ikkinchi tomondan ularda bu boradagi psixologik bilim, ko‘nikma va malakalarining yo‘qligi bilan izohlash mumkin. Maqsadga erishish yo‘lida paydo bo‘lgan to‘siqlarni noto‘g‘ri idrok qilish va ularni “yengib bo‘lmas” deb tushunish, talabaning nafaqat ruhiy holatiga, balki uning o‘quv faoliyatiga, eng asosiysi, fiziologik salomatligiga ham salbiy ta’sir etadi. Bugungi kunda sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash muhimligi hisobga olinsa, bu muammoning dolzarbligi yana bir bor namoyon bo‘ladi. Shuni inobatga olgan holda, talabalarning bu boradagi psixologik savodxonligini oshirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Frustrasion vaziyatlarda pedagolarning vaziyatdan chiqib ketishni bilmasliklari, yuzaga kelgan muammolarning yechimini topa olmasliklari ayrim talabalarning nojo‘ya ta’sirlarga berilib ketishlariga ham olib kelishi mumkin. Frustratsiyaga nisbatan beqaror munosabatning yana bir salbiy ta’siri shundaki, bunday shaxslar stressga nisbatan ham beqaror, ya’ni chidamsiz munosabatda bo‘ladilar. Bunday hol esa shaxsning organizmiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu ilmiy asoslangan dalillardan kelib chiqib aytish mumkinki, talabalarning o‘quv jarayonida yuzaga keladigan frustrasion holatlarga bo‘lgan munosabati ularning stressga barqarorlik darajasining yuqori yoki past bo‘lishiga asoslardan biri bo‘ladi. Shuning uchun talabalar ongida o‘qish jarayoni davomida vujudga kelayotgan ijtimoiy va shaxsiy muammolarga nisbatan to‘g‘ri munosabatda bo‘la olish ko‘nikmamalakalarini shakllantirish lozim. Bu esa stressga barqarorlikni oshirishning eng yaxshi omillaridan biri bo‘la oladi. Bunday ko‘nikma va malakalarni shakllantirish uchun talabalarda frustrasion holatlarga nisbatan shaxsiy tolerantlikni oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu o‘rinda frustrasion tolerantlik atamasiga ham izoh berib o‘tmoqchimiz. Frustrasion tolerantlik tushunchasini yoritish va bu boradagi tadqiqot ishlari S. Rozensveyg, N. D. Levitov, F. Y. Vasilyuk, I. P. Ilin, Y. N. Kulyutkin, R. P. Milrud, R. I. Xmelyuk, Z. N. Kurlyand, N. A. Shevchenko, L. M. Mitina kabi mualliflarning ishlarida o‘z aksini topgan. Bu mualliflar o‘z ishlarida frustrasion tolerantlikni alohida tadqiqot predmeti sifatida qaramaganlar, ular stress, frustratsiya, frustrasion holatlar va bu jarayonda shaxs xulq-atvorining namoyon bo‘lishi borasida olib borgan ishlarida frustrasion tolerantlik muammosiga nisbatan munosabat bildirib o‘tishgan. Bu borada dastlab xorij psixologlari ish olib borganlar va ulardan S. Rozensveyg o‘zining frustratsiya haqidagi konsepsiyasi uchun nihoyatda katta ahamiyatga ega bo‘lgan frustrasion tolerantlik yoki frustrasion vaziyatlarda chidamlilik tushunchasini kiritgan. U bu tushunchani quyidagicha tushuntirgan: frustrasion tolerantlik individ frustratsiyani o‘zining psixobiologik moslashuvisiz, ya’ni noadekvat javob reaksiyalariga murojaat qilmagan holda kechirishidir. Frustrasion tolerantlik muammosi bir qancha tadqiqotchilarning psixologik barqarorlik, emotsional barqarorlik kabi muammolar bilan bog‘liq ishlarida ham ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ular asosan frustrasion tolerantlik atamasini

nazariy jihatdan tahlil etganlar. L. M. Mitina (1992)ning tadqiqotlarida frustrasion tolerantlik shaxsning ijtimoiy psixologik moslashuvi darajasi bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Muallif bu muammoni o‘rganish barobarida frustrasion tolerantlik atamasining ma’nosini ham yoritishga harakat qilgan. Uning fikricha, frustrasion tolerantlik sifatida shaxsning turli xil hayotiy qiyinchiliklarga psixologik adaptatsiyani yo‘qotmagan holda turib bera olish qobiliyati yotadiki, uning asosida esa turli xil hayotiy vaziyatlarga nisbatan adekvat yondashuv va munosabat bildira olish qobiliyati mavjud bo‘ladi. L. M. Mitina frustrasion tolerantlik turlicha bo‘lishini ta’kidlagan. Ulardan birmuncha adekvatrog‘i frustratorning mavjud bo‘lishiga qaramasdan xotirjamlik, mulohazalilik kabi psixik holat hisoblanadi. Frustrasion tolerantlik istalmagan impulsiv reaksiyalarni ushlab turish uchun zo‘riqishlar va urinishlarda ham namoyon bo‘ladi. Frustrasion tolerantlikning ostonasi individuallikka ega bo‘lib, u xarakter va temperament xususiyatlari, o‘ziga baho berish, shaxsning ustunlik qiluvchi motivlari va etnik muhitning o‘ziga xosligi bilan ham bog‘liq bo‘ladi. Frustrasion tolerantlik hayot faoliyati jarayonida shakllanadi. Bu qiyin vaziyatlarni hal etishda to‘siqlar, murakkab vaziyatlarni o‘ziga xos holda yengib o‘tishdagi individual tajribaga asoslaniladi. Frustratsiyalovchi vaziyatlarni yengib o‘tishning o‘ziga xos yo‘li ko‘pgina holatlarda insonning xulq-atvorini belgilab beradi. Frustrasion holatdan chiqib ketish, ya’ni frustrasion tolerantlik pedagogdan bu vaziyatlarning yechimini topish va o‘z hayoti, faoliyatida sodir bo‘lgan qiyinchiliklarga nisbatan yengilroq munosabat bilan qarashga intilish zaruriyatini talab qiladi. Pedagog bunday holatlarda sabr-toqat, chidam, aql bilan ish tutish, frustrasion vaziyatni ko‘rmaslik, ahamiyat bermaslikka harakat qilish kabi bir qancha psixologik omillardan foydalanadi. Lekin inson ruhiyatiga tegishli bo‘lgan bunday ko‘nikma va malakalar pedagoglarda o‘zidan-o‘zi paydo bo‘lmaydi. Ularni shakllantirish uchun pedagogdan bilim olish, kuzatuvchanlik, qo‘yilgan maqsadlar sari olg‘a borish kabi jihatlar talab etiladi [5, B. 102].

Psixologiyada shaxsning o‘zini o‘zi boshqarishi bilan bog‘liq bo‘lgan “nazorat lokusi” nazariyasi mavjud bo‘lib, unga ko‘ra, har bir insonda ikki tipli mas’huliyat kuzatiladi. Birinchi tipli mas’huliyat shundayki, shaxs o‘zining hayotida ro‘y berayotgan barcha hodisalarning sababchisi, mahsuli sifatida faqat o‘zini tan oladi. Bular internallarbo‘lib, ular o‘zlariga ishonchning ortiqligi, maqsadga erishishda qathiylik, o‘zini analiz qilishga moyillik, muloqotga kirishuvchanlik, odamlargaxayrixohlik va mustaqilligi bilan ajralib turadilar. Mas’huliyatlilikning ikkinchi turi barcha ro‘y bergan va beradigan voqea, hodisalarning sababchisi tashqi omillar, boshqa odamlar deb hisoblaydigan eksternallarga xos bo‘lib, ular o‘zining imkoniyatlariga ishonmasligi, maqsadlarini aniq bo‘lmagan muddatlarga surishi, ortiqcha hayajonlanishlari, shubhalanishlari, konformliliklari, agressivliklari va og‘ir ruhiy kayfiyatga moyilliklari bilan ajralib turadi. Eksternallar ham ishlarini qat’iy reglamentga asoslangan holda muvaffaqiyat bilan bajara oladilar, lekin boshqa odamlar boshqaruvi ostida yaxshi bajaruvchanlik xususiyatini namoyon qiladilar.

Talabalar tomonidan qo‘llaniladigan kurash strategiyalari ham frustratsiyaning namoyon bo‘lishiga sezilarli ta’sir qiladi. Yordam izlash, muammolarni hal qilish yoki

maqsadlarni qayta baholash kabi strategiyalar bilan ajralib turadigan faol kurash frustratsiya tuyg‘usini yumshatishi va diqqatni konstruktiv natijalarga yo‘naltirishi mumkin. Boshqa tomondan, kechiktirish, rad etish yoki chekinish kabi yengish mexanizmlaridan qochish frustratsiyani kuchaytirishi va keyingi akademik qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. O‘qituvchilar o‘quvchilarga sog‘lom kurash strategiyalarini targ‘ib qilish va yordam so‘rash normallashgan va rag‘batlantiriladigan muhitni yaratish orqali yordam berishi mumkin. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning frustratsiyaka tushishiga asos bo‘lgan psixologik xususiyatlar ko‘p qirrali bo‘lib, individual kutishlar, shaxsiy xususiyatlar, tengdoshlar dinamikasi va ta’lim amaliyoti bilan chuqur bog‘liqdir. Ushbu omillarni tan olish va tushunish o‘qituvchilar, ota-onalar va ruhiy salomatlik bo‘yicha mutaxassislar uchun qo‘llab-quvvatlovchi o‘quv muhitini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Hissiy intellekt, moslashuvchanlik va sog‘lom kurashish mexanizmlarini rag‘batlantiradigan strategiyalar talabalarga o‘zlarining akademik qiyinchiliklarini yanada samaraliroq boshqarishga imkon beradi. Frustratsiyaning asosiy sabablarini bartaraf etish va o‘rganish va o‘sish uchun qulay muhit yaratish orqali biz nafaqat o‘quv samaradorligini, balki talabalarning umumiy farovonligini ham oshirishimiz mumkin. Oxir oqibat, frustratsiyaning psixologik jihatlarini nozik tushunish yanada mehrli va samarali ta’lim manzarasiga olib kelishi mumkin. Frustratsiyaga chidamlilikni rivojlantirish muammosining talqini ko‘p qirrali bo‘lib, nazariy manbalar frustratsiyaning tabiati va uning inson xatti-harakatlariga ta’siri haqida qimmatli tushunchalarni beradi. O‘qituvchilar, ruhiy salomatlik bo‘yicha amaliyotchilar va shaxslar frustratsiyaka chidamlilik bilan bog‘liq psixologik asoslarni tushunish orqali chidamlilikni rivojlantirish va hissiy tartibga solishni kuchaytirish strategiyalarini amalga oshirishlari mumkin. Ko‘ngilsizlikni inson tajribasining asosiy jihati sifatida e’tirof etish konstruktiv javoblar va shaxsiy o‘sish uchun eshiklarni ochadi, natijada ko‘proq moslashuvchan jamiyatni rivojlantiradi. Biz tobora murakkablashib borayotgan dunyoni kezib borar ekanmiz, frustratsiyaka chidash qobiliyati individual farovonlik va jamoaviy taraqqiyot uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

XULOSA

Talabalar orasida frustratsiya bilan bog‘liq psixologik xususiyatlar murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ko‘pincha ichki va tashqi omillarning kombinatsiyasidan kelib chiqadi. Ushbu muammolarni hal qilish nafaqat o‘quvchilarning individual farovonligi, balki yanada qo‘llab-quvvatlovchi va samarali ta’lim muhitini yaratish uchun ham muhimdir. Frustratsiya belgilarini tan olish va uning asosiy sabablarini tushunish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarda sog‘lom kurashish mexanizmlarini rivojlantirishga yordam berish uchun maqsadli tadbirlarni amalga oshirishlari mumkin. Ochiq muloqot va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni rag‘batlantiradigan sinf muhitini yaratish frustratsiya darajasini yumshatishi va umumiy akademik samaradorlikni oshirishi mumkin. Oxir oqibat, bu tushuncha ta’lim amaliyotini doimiy ravishda takomillashtirish uchun qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi va barcha talabalar duch keladigan qiyinchiliklarga qaramay muvaffaqiyat qozonishlarini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmatov, N. (2023). Pedagoglarda frustratsion tolerantlik namoyon bo ‘lishining psixologik xususiyatlari. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 1(1).

2. HAKIMOV, Y., & Zilola, K. (2024). Stresslarga chidamli harbiy jurnalistlarni shakllantirish muammolari. TADQIQOTLAR.UZ, 40(3), 130-136.

3. Soxobjonovich, O. S. (2024). Favqulotda vaziyatlarda fuqarolarni boshqarish va birinchi psixoligik yordam. Analysis of International Sciences, 2(1), 111-115.

4. Norbutayev, S. (2022). Characteristics of stresses appearing in military servants. Science and Innovation, 1(7), 1022-1027.

5. Шарипова, Г. У. Natsиональная политика религиозной толерантности в государственной системе Малайзии. Ilmiy axborotnoma, 102.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA YONDASHUVLAR ORQALI UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA SPORT TAYYORGARLIGI DASTURLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Atabayev Baxtiyor-
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida sport tayyorgarligi dasturlarining samaradorligini oshirish yo‘llarini tahlil qiladi. Zamonaviy texnologiyalar va ilg‘or yondashuvlarning qo‘llanilishi, jumladan virtual reallik, ma’lumotlar tahlili va shaxsiylashtirilgan o‘quv rejimlari orqali o‘quvchilarning jismoniy va psixologik rivojlanishiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Maqola shuningdek, bu texnologiyalar va yondashuvlar sport dasturlarida qanday qilib qo‘llanilishi mumkinligi va ularning ta’lim sifatiga qo‘shadigan hissasi haqida batafsil ma’lumot beradi.

Kalit so‘zlar: sport tayyorgarligi, zamonaviy texnologiyalar, ma’lumotlar tahlili, virtual reallik, shaxsiylashtirilgan o‘quv rejimlari, jismoniy rivojlanish, psixologik ta’sir, umumiy o‘rta ta’lim, samaradorlik, jismoniy tarbiya, texnologik integratsiya, o‘quv dasturlari, ta’lim sifati.

IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF SPORTS TRAINING PROGRAMS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION SCHOOLS THROUGH MODERN TECHNOLOGIES AND APPROACHES

Atabayev Bakhtiyor-
Master's student of the Asian International University

Annotation: This article analyzes ways to improve the effectiveness of sports training programs in general education schools. The impact of the application of modern technologies and advanced approaches, including virtual reality, data analysis, and personalized learning modes, on the physical and psychological development of students is considered. The article also provides detailed information on how these technologies and approaches can be applied in sports programs and their contribution to the quality of education.

Keywords: sports training, modern technologies, data analysis, virtual reality, personalized learning modes, physical development, psychological impact, general secondary education, effectiveness.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОГРАММ СПОРТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ПОДХОДОВ

Атабаев Бахтиёр-
Магистрант Азиатского международного университета

Аннотация: В данной статье анализируются способы повышения эффективности программ спортивной подготовки в общеобразовательных школах. Рассматривается влияние применения современных технологий и передовых подходов, включая виртуальную реальность, анализ данных и персонализированные учебные планы, на физическое и психологическое развитие учащихся. Статья также предоставляет подробную информацию о том, как эти технологии и подходы могут быть применены в спортивных программах и какой вклад они вносят в качество образования.

Ключевые слова: спортивная подготовка, современные технологии, анализ данных, виртуальная реальность, персонализированные учебные планы, физическое развитие, психологическое воздействие, общее среднее образование, эффективность

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida sport tayyorgarligi dasturlari o‘quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini oshirish, intizom va jamoaviylikni tarbiyalash maqsadida ta’lim standartlari va jismoniy tarbiya fanlari tamoyillarining kombinatsiyasi bilan tartibga solinadi. Yoshlarni har tomonlama rivojlantirishning muhim elementi sifatida muntazam jismoniy faollikni qo‘llab-quvvatlaydigan milliy sog‘liqni saqlash va ta’lim siyosati odatda ushbu mezonlarga ta’sir qiladi. Sport va jismoniy tarbiya milliy assotsiatsiyasi (NASPE) keng qamrovli sport dasturi bolalarning kuniga kamida oltmish daqiqa davomida o‘rtacha va jadal jismoniy faoliyat bilan shug‘ullanishini ta’minlashni tavsiya qiladi[1]. Dastur ko‘pincha bir nechta sport turlarini birlashtirish orqali o‘smirlarning yurak-qon tomir tayyorgarligi, mushak kuchi, egiluvchanlik va harakat ko‘nikmalarini oshirish uchun tuzilgan. Bundan tashqari, ushbu loyihalar jismoniy qobiliyatlari va qiziqishlari turlicha bo‘lgan bolalarni qamrab oluvchi inklyuziv bo‘lishga qaratilgan bo‘lib, shu sababli fitnesga umrbod sodiqlikni targ‘ib qiladi.

Ko‘pincha qo‘llaniladigan usullar mashg‘ulotlarni davrlashtirish, sport rivojlanishini rejalashtirishga tizimli yondashuvni o‘z ichiga oladi. Bu rejada yil mavsumdan tashqari, mavsumoldi va mavsumdan tashqari davrlarga bo‘linadi, ularning har biri o‘ziga xos vazifalar va mashg‘ulot yuklamalariga ega. Mavsum oralig‘ida yurish, suzish va velosiped haydash kabi asosiy mashqlar orqali umumiy jismoniy kuch va chidamlilikka urg‘u beriladi. Asosiy e’tibor sport mahorati va taktikasini takomillashtirishga qaratiladi, chunki mavsumoldi tayyorgarligi ularni raqobatbardosh o‘yinga tayyorlaydi. Mavsumdagi faza ko‘pincha eng yuqori jismoniy holatni saqlash va texnikani takomillashtirishni o‘z ichiga oladi. Og‘ir mashg‘ulotlar o‘rtasida yetarlicha tiklanishni ta’minlab, bunday tizimli o‘zgaruvchanlik sport ko‘rsatkichlarini oshiradi va yosh sportchilarda jarohat olish xavfini kamaytiradi.

O‘rta maktablarda o‘quv kurslarini joriy etish ba’zan katta qiyinchiliklarga duch keladi. Asosiy muammo - ta’lim resurslaridagi tafovutlar[2]. O‘qitish sifatiga ba’zi muassasalarning asosiy qulayliklarga ega emasligi sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin, boshqalari esa mavjud uskunalar va jihozlarning mavjudligini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, murabbiylar va jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining tushunchalari bir-biridan keskin farq

qiladi, ularning ba’zilari sport fanlari bo‘yicha katta tayyorgarlikka ega bo‘lsa, boshqalari maxsus bilimlarga ega bo‘lmasligi va eng yaxshi natijalarni bermaydigan an’anaviy usullarga ko‘proq tayanishi mumkin.

Sport mashg‘ulotlarida texnologiyadan foydalanishning o‘sib borayotgan tendensiyasi ushbu tafovutlarni bartaraf etishga qaratilgan. Ta’lim muassasalarida aqlli soatlar va fitnes kuzatuvchilari kabi taqiladigan gadjetlar tobora ommalashib bormoqda. Ushbu qurilmalar o‘quvchilarning yurak urishi, sarflangan kaloriya va umumiy faollik darajasini kuzatib boradi, shuning uchun ular o‘quv dasturlarini ularning o‘ziga xos ehtiyojlariga moslashtirish uchun foydalanish mumkin bo‘lgan qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi. Bundan tashqari, ko‘plab sport turlarida o‘quvchilarning natijalari va texnikasini baholash uchun video tahlil tizimlaridan foydalanilmoqda, bu esa sezilarli darajada yaxshilanishga olib kelishi mumkin bo‘lgan aniq fikr-mulohazalarni taqdim etadi. Cheklangan resurslarga ega bo‘lgan maktablar uchun bunday texnologiyadan foydalanish qo‘shimcha kadrlar tayyorlash va moliyalashtirishni talab qiladi, bu esa qiyin bo‘lishi mumkin.

Kelajakda o‘rta maktablarda sport ta’limining rivojlanishi shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv dasturlari va ma’lumotlarga asoslangan metodologiyalarga yanada ko‘proq e’tibor qaratadigan ko‘rinadi. Har bir o’quvchining fiziologik va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda jarohatlarni kamaytirish va sport samaradorligini oshirish uchun mashg‘ulot rejimlarini takomillashtirishda real vaqt rejimida ishlash ko‘rsatkichlari bilan tarixiy salomatlik ma’lumotlaridan foydalanadigan bashoratli tahlil muhim ahamiyatga ega. Bu shaxsiy yondashuv o‘quvchilarning jismoniy ko‘rsatkichlari bilan birga ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va hissiy bardoshliligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, ularning umumiy farovonligini ta’minlaydi.

Tuzilgan sport mashg‘ulotlari dasturlari jismoniy salomatlikdan tashqari bolalarning ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga yordam beradigan ta’lim afzalliklariga ega. Sport bilan shug‘ullanish sinfdagi xulq-atvor, xotira va diqqatni jamlashni yaxshilashi aniqlangan - bular akademik muvaffaqiyat uchun zarur bo‘lgan xususiyatlardir. Qolaversa, yengil atletikada shakllangan yetakchilik va jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalari ularni kelgusidagi bir qator ishlarga tayyorlaydigan bebaho hayotiy saboqdir. Demak, o‘rta umumta’lim maktablarida olib boriladigan sport mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirish nafaqat eng yaxshi sportchilarni tarbiyalash, balki jamiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsata oladigan barkamol insonlarni tarbiyalashdan iborat.

Resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishi o‘rta maktablarda jismoniy tayyorgarlik dasturlari hal qilishi kerak bo‘lgan asosiy muammodir. 2017-yilda Smit va boshqalar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, quyi ijtimoiy-iqtisodiy hududlardagi maktablar ko‘pincha yetarli infratuzilmaga ega emas, bu esa mavjud jismoniy mashg‘ulotlar doirasini sezilarli darajada cheklaydi[3]. Keng qamrovli mashg‘ulot rejimi uchun muhim bo‘lgan ushbu muassasalarda tegishli sport jihozlari, yetarli o‘yin maydonlari va kiyinish xonalari kabi asosiy qulayliklar yetishmasligi mumkin. Bundan tashqari, sport mashg‘ulotlari konsepsiyasini har tomonlama tushunadigan malakali murabbiylarga ega

bo‘lish imkoniyati juda o‘zgaruvchan. Ekspert rahbarligining yo‘qligi yosh sportchilarning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va jismoniy mashqlar paytida jarohat olish ehtimolini oshiradi. Tadqiqot shuni ta’kidlaydiki, "kam ta’minlangan maktablarda o‘quvchilar yuqori sifatli sport mashg‘ulotlarini olish ehtimoli kamroq, bu esa sog‘liq va ta’limdagi farqni yanada kuchaytiradi" (Smith et al., 2017).

Texnologiyalarni sport mashg‘ulotlariga kiritish bir qator afzalliklarga ega bo‘lsa-da, jumladan, mashg‘ulotlarni shaxsiylashtirish va jarohatlarni kamaytirish, ayniqsa o‘rta ta’lim muassasalarida joriy etishda katta qiyinchiliklar tug‘diradi. Jons va Teylorning (2019) ta’kidlashicha, "ta’lim dasturlariga ilg‘or sport texnologiyalarini joriy etish katta moliyaviy mablag‘lar va jismoniy tarbiya xodimlarini keng ko‘lamda tayyorlashni talab qiladi." Ko‘plab muassasalar texnologik vositalarga dastlabki sarmoyani va ushbu tizimlarga doimiy texnik xizmat ko‘rsatishni moliyalashtirishga qiynalmoqda. Bundan tashqari, yangi texnologiyalardan noqulay bo‘lishi mumkin bo‘lgan o‘qitish mutaxassislari orasida vaqti-vaqti bilan o‘zgarishlarga qarshilik paydo bo‘ladi. Bunday ikkilanish texnologik vositalardan yetarli darajada xabardor bo‘lmaslik yoki ularning samaradorligiga shubha bilan qarashdan kelib chiqishi mumkin, bu esa ularni mavjud sport dasturlariga kiritishni yanada murakkablashtiradi.

Texnologik va jismoniy cheklovlardan tashqari, o‘rta maktab sport dasturlari ularning muvaffaqiyatini xavf ostiga qo‘yadigan psixologik va madaniy to‘siqlarga duch kelishi mumkin. Bu ota-onalar, o‘quvchilar va keng jamoatchilikning jismoniy tarbiya va yengil atletika haqidagi turli xil qarashlarini o‘z ichiga oladi. Ko‘pgina sivilizatsiyalarda o‘quv natijalari darsdan tashqari mashg‘ulotlardan, shu jumladan sportdan ustun turadi, bu esa sport mashg‘ulotlari dasturlarida ishtirok etishning kamayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, o‘zini past baholash, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, tana qiyofasi muammolari kabi psixologik to‘siqlar o‘quvchilarning jismoniy faoliyatda to‘liq ishtirok etishiga to‘sqinlik qiladi. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etishda jismoniy tarbiyani takomillashtirishga qaratilgan yaxlit yondashuv talab etiladi, shu bilan birga, sport madaniyatini shakllantirish zarur, bu esa mahorat darajasidan qat’i nazar, ishtirok etishni rag‘batlantiradi. Jismoniy faoliyatning ruhiy va jismoniy salomatlik uchun foydalarini ta’kidlab, ta’lim muassasalari har tomonlama ta’limning muhim tarkibiy qismi sifatida sportni o‘z ichiga olgan strategiyalarni amalga oshirishlari kerak.

O‘rta maktab sport dasturlarida qo‘llaniladigan turli xil mashg‘ulot taktikasi ularning samaradorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun o‘quvchilarning jismoniy va psixologik rivojlanishiga ta’sir qiladi[4]. Ko‘plab an’anaviy mashg‘ulot usullari takroriy mashqlar va mahoratni oshirish orqali chidamlilik va kuchga e’tibor qaratadi, shuning uchun takrorlash ustunlik qiladi. Zamonaviy ta’lim nazariyalari o‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan turli xil o‘qitish usullarini o‘z ichiga olgan yanada keng qamrovli yondashuvni yoqlaydi. Keng qamrovli mashg‘ulot dasturi sportchilarning o‘ziga xos tarzda rivojlanishiga hissa qo‘shadigan qarshilik ko‘rsatish, yurak-qon tomir va egiluvchanlik mashqlari kabi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Trening dasturining muhim elementi sport psixologiyasi va ovqatlanishni o‘z ichiga oladi. Bu xilma-

xillik o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini, ruhiy qo‘llab-quvvatlanishini va ozuqaviy jihatdan mustahkamlanishini ta’minlaydi, shuning uchun ularning umumiy ko‘rsatkichlarini oshiradi va shikastlanish ehtimolini kamaytiradi.

Har bir o’quvchining o‘ziga xos ehtiyojlari va salohiyatiga moslashtirilgan maxsus o‘quv kurslari ayniqsa samarali hisoblanadi. Bu dasturlar shaxsiy maqsadlar, psixologik holat va fiziologik omillarni o‘z ichiga oladi. Mashg‘ulot dasturlarini individual sport xususiyatlariga moslashtirish orqali optimal o‘sish salohiyatini ta’minlash. Moslashtirilgan dasturlar ustida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ba’zi ko‘nikmalarning jadal o‘sishi, o‘quvchilarning motivatsiyasi va o‘quvchilarning jismoniy va aqliy qobiliyatlari haqida xabardorligi oshdi. Sprintda katta imkoniyatlarga ega bo‘lgan bola tezlik bo‘yicha, chidamlilik qobiliyatiga ega bo‘lgan bola esa masofaga yugurish texnikasi bo‘yicha maqsadli tayyorgarlikdan o‘tadi. Bu usul har bir o‘quvchining tayyorgarligi uning tug‘ma qobiliyatlariga mos kelishini ta’minlaydi, shuning uchun yuqori natijalarga erishish va o‘rganishni rag‘batlantiradi.

Har tomonlama teskari aloqa va taraqqiyotni aniq kuzatib borish sport dasturlarini innovatsion yondashuvlar, jumladan, mashg‘ulotlarda texnologiyalardan foydalanish orqali o‘zgartirmoqda. Trening mashg‘ulotlari real vaqt rejimida fikr-mulohazalarni taqdim etish va o’quvchilar intensiv mashqlar bilan bog‘liq jismoniy xavflarsiz mashq qilishlari mumkin bo‘lgan simulyatsiya qilingan muhitlarni ta’minlash uchun harakatni qayd etish tizimlari, yurak urishi monitorlari va virtual reallik (VR) simulyatsiyalari kabi texnologiyalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu vositalar biomexanika, fiziologiya, texnikani ishlab chiqish va samaradorlikni har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, ilovalar va onlayn platformalar orqali o‘qitishni geymifikatsiya qilish o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilish orqali o’quvchilarning faolligini oshirishi mumkin. Ushbu texnologiya metodikasi o‘qitish tajribasini oshiradi va o‘quvchilarni bunday texnologiyalar tobora keng tarqalayotgan raqobatbardosh sport muhitiga tayyorlaydi.

Sportchilarning tayyorgarlik rejimiga ilg‘or texnologiyalarni kiritish o‘rta maktab faoliyatini yaxshilash uchun katta imkoniyatlarga ega. Taqiladigan texnologiyalar yurak urishi monitorlari va fitnes-trekerlar kabi doimiy fiziologik monitoringni ta’minlaydi, bu esa murabbiylarga real vaqt ma’lumotlari asosida mashg‘ulotlar jadvalini ishlab chiqish imkonini beradi. Bunday yondashuv har bir o‘quvchining mushak va yurak-qon tomir kuchlanishi uning maxsus tayyorgarlik darajasiga mos kelishini ta’minlaydi, shuning uchun ortiqcha zo‘riqish xavfini tug‘dirmasdan muvaffaqiyatli mashg‘ulot o‘tkazishga yordam beradi. Bundan tashqari, faollik darajasini kuzatuvchi va tizimli o‘quv dasturlarini taqdim etuvchi mobil ilovalardan foydalanish bolalarga yanada intizomli va o‘z-o‘zini rag‘batlantiruvchi kayfiyatni tarbiyalashga yordam beradi. Ushbu texnologiyalar jismoniy tayyorgarlikni oshiradi va o‘quvchilarni muntazam jismoniy mashqlar va ularning sog‘liqni saqlashdagi ahamiyatiga o‘rgatadi.

Jismoniy mashqlar bilan bog‘liq bo‘lgan logistik cheklovlar va xavf-xatarlardan xoli bo‘lgan real muhit va vaziyatlarni takrorlash uchun virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) dan foydalanish sport mashg‘ulotlarida inqilob yasamoqda. Virtual reallik

sportchilarni simulyatsiya qilingan stadionlarga olib borishi mumkin, bu ularga tartibga solinadigan muhitda o‘z mahoratlarini oshirishga imkon beradi, shuning uchun turli joylarda va turli sharoitlarda musobaqalashish tajribasini beradi. Kengaytirilgan reallik amaliyot davomida taktika va usullarni takomillashtirish uchun raqamli elementlar va vizual qoplamalarni real dunyo muhitiga birlashtiradi. Bu, ayniqsa, aniqlik va mahorat talab qilinadigan kamondan otish yoki gimnastika kabi texnik sport turlari uchun foydali bo‘lishi mumkin. Maktablar yosh sportchilarga turli xil texnologiyalarni birlashtirish orqali ularning aqliy va jismoniy imkoniyatlarini oshiradigan keng qamrovli mashg‘ulot tajribasini taqdim etishi mumkin.

Sport mashg‘ulotlarida ma’lumotlar tahlilidan foydalanish sport dasturlarining samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin bo‘lgan innovatsion yondashuvdir. Biomexanik tahlil usullari, jumladan, harakatni ushlab turish tizimlari va kuch platformalari sportchining harakatlanish xususiyatlari va mushaklardan foydalanish haqida keng ma’lumot beradi, bu esa takomillashtirish va jarohatlarning oldini olish uchun potentsial sohalarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Ushbu uskunalar yugurish, sakrash yoki uloqtirish kabi faoliyatlarning biomexanikasini tahlil qilib, ijro texnikasini yaxshilashi mumkin bo‘lgan ma’lumotlarni taqdim etadi. Katta ma’lumotlar va mashinali o‘rganish yondashuvlari murabbiylarga tendentsiyalar va qonuniyatlarni aniqlash uchun keng ko‘lamli o‘quv ma’lumotlarini tahlil qilish imkonini beradi, shuning uchun ular musobaqa strategiyalari va mashg‘ulot rejimlari bo‘yicha qarorlarini xabardor qiladilar. O‘quvchilarga individual va jamoaviy maqsadlarga erishishda tahlilning ahamiyatini o‘rgatish orqali ma’lumotlarga asoslangan yondashuv mashg‘ulot samaradorligini oshiradi va sportning tarbiyaviy jihatini yuqori darajaga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Mulkanov Y. MAKTAB O’QUVCHILARNING ME’YORIY RIVOJLANISHIDA JISMONIY MASHQLARNING O’RNI //MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ORGANIZING A HEALTHY LIFESTYLE AND PROPER NUTRITION. – 2024. – T. 1. – №. 01.

2.Alisher o‘g‘li S. U., Ravshanovich M. F. JISMONIY TARBIYADAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 36. – №. 6. – С. 90-94.

3.Adambaev J. X. TURLI YOSHDAGI MAKTAB O’QUVCHILARINING JISMONIY RIVOJLANISHI VA ULARNI TARBIYALASH XUSUSIYATLARI //INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – С. 103-110.

4.G’ayratjon o‘g‘li Q. S. MAKTAB O ‘QUVCHILARINING JISMONIY RIVOJLANISHINING KO‘RSATKICHLARI //ILM-FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 41-44.

Shokirov Temurmalik Farhod o'g'li
Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika va inklyuziv ta'lim kafedrasi
o'qituvchisi

KREDIT-MODUL SHAROITIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH (ONA TILI FANI MISOLIDA)

Annotatsiya. Kredit-modul tizimi ta’lim jarayonida muhim rol o‘ynaydi va bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotda kredit-modul sharoitida ona tili fani misolida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv o‘qitish metodlari va talabalarning mustaqil ta’lim olish faoliyatini tashkil etish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari kredit-modul tizimining kasbiy kompetentlikni rivojlantirishdagi samaradorligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Kredit-modul tizimi, kasbiy kompetentlik, boshlang‘ich ta’lim, ona tili, interaktiv ta’lim, innovatsion pedagogika, mustaqil ta’lim, metodika, ta’lim jarayoni, raqamli ta’lim.

Шокиров Темурмалик
Термезский государственный
педагогический институт
Кафедра педагогики и инклюзивного образования,
преподаватель

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ ПРЕДМЕТА РОДНОГО ЯЗЫКА)

Аннотация. Кредитно-модульная система играет важную роль в образовательном процессе и способствует развитию профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов. В данном исследовании анализируются методы формирования и развития профессиональной компетентности будущих учителей на примере предмета родного языка в условиях кредитно-модульной системы. Рассматриваются вопросы использования инновационных педагогических технологий, интерактивных методов обучения и организации самостоятельной учебной деятельности студентов. Результаты исследования

показывают эффективность кредитно-модульной системы в развитии профессиональной компетентности.

Ключевые слова: Кредитно-модульная система, профессиональная компетентность, начальное образование, родной язык, интерактивное обучение, инновационная педагогика, самостоятельное обучение, методика, образовательный процесс, цифровое образование.

Shokirov Temurmalik
Termez State Pedagogical Institute
Department of Pedagogy and Inclusive Education, Lecturer

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS UNDER THE CREDIT-MODULE SYSTEM (BASED ON THE NATIVE LANGUAGE SUBJECT)

Annotation. The credit-module system plays a crucial role in the educational process and contributes to the development of the professional competence of future primary school teachers. This study analyzes methods for shaping and enhancing the professional competence of future teachers under the credit-module system, using the native language subject as an example. The study examines the use of innovative pedagogical technologies, interactive teaching methods, and the organization of students' independent learning activities. The research results demonstrate the effectiveness of the credit-module system in developing professional competence.

Keywords: Credit-module system, professional competence, primary education, native language, interactive learning, innovative pedagogy, independent learning, methodology, educational process, digital education.

Kirish. XXI asr ta’lim jarayonida kredit-modul tizimining joriy etilishi pedagogik faoliyatni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu tizim o‘qituvchilarning mustaqil ta’lim olishiga, zamonaviy metodikalarni o‘zlashtirishiga va kasbiy kompetentligini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib, ularning o‘quvchilarga samarali ta’lim berishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [1].

Kredit-modul tizimi sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, ayniqsa, ona tili fanini o‘qitish misolida muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili ta’limi bolalar tafakkurini shakllantirish, ularning nutq madaniyatini rivojlantirish hamda kommunikativ ko‘nikmalarini mustahkamlashda asosiy rol o‘ynaydi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ona tili fanidan dars o‘tish metodikasini puxta egallashi, innovatsion yondashuvlardan foydalana olishi zarur.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, kredit-modul sharoitida kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan samarali metodikalarni ishlab chiqish va ularni boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining malakasini oshirishda qo‘llash orqali ta’lim sifatini yaxshilash mumkin. Shu bois, tadqiqotda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish usullari, metodikalari va ularning samaradorligi tahlil qilinadi [2].

Mazkur tadqiqotning maqsadi – kredit-modul sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-metodik asoslarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- Kredit-modul tizimining ta’lim jarayoniga ta’sirini tahlil qilish;
- Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ona tili fanining o‘rnini aniqlash;
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish imkoniyatlarini o‘rganish;
- Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirishga yo‘naltirilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda kredit-modul tizimi sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan samarali metodika ishlab chiqilib, uning amaliy ahamiyati ochib beriladi [3].

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, ilmiy-tadqiqotchilar va ta’lim muassasalari uchun foydali bo‘lishi kutilmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Kredit-modul tizimi bo‘yicha o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar ta’lim jarayonining takomillashtirilishida muhim rol o‘ynaydi. Xorijiy va mahalliy olimlarning izlanishlari shuni ko‘rsatadiki, ushbu tizim o‘qituvchilarning mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantirish bilan birga, kasbiy kompetentligini ham oshirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasiga bag‘ishlangan ilmiy manbalarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish muhimligi ta’kidlanadi. Xususan, Vygotskiy (1978) va Bruner (1983) kabi tadqiqotchilarning ishlari kognitiv rivojlanish va o‘qitish metodikalariga ta’sirini chuqur o‘rganadi [4].

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda kredit-modul tizimining o‘ziga xos xususiyatlari va uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati keng yoritilgan. Xususan, O‘zbekiston pedagogik tadqiqot markazining izlanishlari kredit-modul tizimining o‘qitish jarayonida samaradorligini oshirish usullarini ko‘rsatadi.

Ona tili fanini o‘qitish bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda kommunikativ yondashuv va lingvistik kompetentsiyani rivojlantirish muhim ekani ta’kidlangan. Ushbu yondashuvlar orqali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘quvchilar bilan samarali muloqot olib borishi va ularning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin [5].

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kredit-modul tizimi sharoitida ona tili fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish, boshlang‘ich sinf

o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirish uchun muhim nazariy va amaliy asoslarni taqdim etadi.

Mazmuni. Ushbu tadqiqot kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan. Ayniqsa, ona tili fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish masalasi tadqiq etilgan.

Tadqiqotda kredit-modul tizimining asosiy tamoyillari, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilindi. Ona tili fanini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish, ta’lim jarayonini individualizatsiya qilish va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimligi asoslab berildi.

Tadqiqotda eksperimental tahlil, taqqoslash, anketalash, kuzatish, statistik tahlil va pedagogik tajriba usullari qo‘llanildi. Bundan tashqari, zamonaviy ta’lim texnologiyalari va innovatsion pedagogik metodlar asosida o‘quv jarayonini rivojlantirishga doir takliflar ishlab chiqildi.

Ona tili fanini o‘qitishda interfaol ta’lim platformalari, masofaviy ta’lim tizimlari, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar hamda sun’iy intellekt asosidagi ta’lim dasturlaridan foydalanish imkoniyatlari o‘rganildi [6].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kredit-modul tizimi asosida ona tili fanini o‘qitish o‘qituvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini yaxshilashga, ularning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga va dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish natijasida ta’lim sifati oshdi va o‘qituvchilarning innovatsion metodlarga bo‘lgan qiziqishi kuchaydi.

Natijalar. Ushbu tadqiqot natijasida kredit-modul sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodikaning samaradorligi tahlil qilindi va quyidagi muhim natijalarga erishildi:

1. Kredit-modul tizimining afzalliklari – Mustaqil ta’lim olish, interfaol yondashuvlardan foydalanish va o‘qitish jarayonining moslashuvchanligi o‘qituvchilarning kasbiy o‘sishini ta’minlaydi.

2. Ona tili fanini o‘qitishning samaradorligi – Innovatsion pedagogik texnologiyalar va kommunikativ yondashuvlar yordamida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyati va tafakkurini rivojlantirish imkoniyati aniqlandi.

3. Interfaol usullarning ta’siri – Rolli o‘yinlar, muammoli ta’lim, klaster va aqliy hujum kabi metodlardan foydalanish o‘quv jarayonining sifatini oshiradi.

4. Amaliy takliflar ishlab chiqildi – Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun kredit-modul tizimida kasbiy rivojlanishni ta’minlashga yo‘naltirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirishga, ta’lim jarayonini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha olib borilgan

tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, mazkur yondashuv o‘qituvchilarning nazariy bilimlari va amaliy ko‘nikmalarini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi [7]. Ayniqsa, ona tili fani misolida kredit-modul asosidagi ta’lim dasturlarini qo‘llash o‘quv jarayonini individualizatsiya qilish, mustaqil ta’lim olish malakasini shakllantirish va o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga yo‘naltirishda samarali natijalar beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kredit-modul tizimi bo‘lajak o‘qituvchilarni mustaqil fikrlash, innovatsion metodlarni qo‘llash va ta’lim sifatini oshirishga undaydi. Ushbu tizim asosida amalga oshirilgan pedagogik tajriba shuni tasdiqlaydiki, ona tili fanini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish talabalar tomonidan o‘quv materiallarini chuqurroq o‘zlashtirishga, tahliliy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga va amaliy mashg‘ulotlar samaradorligini oshirishga yordam beradi [8].

Shuningdek, tadqiqot jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kommunikativ kompetentligini oshirish, o‘quv jarayonida zamonaviy texnologiyalar va interfaol metodlarni joriy etish orqali ularning kasbiy mahoratini rivojlantirish muhimligi aniqlandi. Ayniqsa, modul tizimi asosida o‘qitishning refleksiv va diagnostik komponentlari bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘z ta’lim jarayonini baholash va o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kredit-modul tizimining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun quyidagi shart-sharoitlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- O‘qituvchilarning kredit-modul tizimi tamoyillarini chuqur anglash va amaliyotga tatbiq eta olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi;
- O‘quv dasturlarining kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ishlanishi va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitilishi;
- Talabalar mustaqil ta’lim olish jarayonini qo‘llab-quvvatlash uchun mos muhit va resurslarning mavjudligi;
- O‘qituvchilarning doimiy ravishda kasbiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan trening va seminarlarning tashkil etilishi [9].

Xulosa qilib aytganda, kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish ularning kasbiy tayyorgarligini oshirishga, zamonaviy ta’lim talablariga mos pedagogik faoliyat yuritishlariga xizmat qiladi. Ayniqsa, ona tili fanini o‘qitishda bu yondashuv innovatsion metodlarni qo‘llash, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va ta’lim sifatini oshirishga katta imkoniyat yaratadi [10].

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 24.01.2020 // URL: https://president.uz/uz/lists/view/3324.
(Text of President Shavkat Mirziyoyev’s Address to the Oliy Majlis. 24.01.2020 // URL: https://president.uz/en/lists/view/3324).
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son // URL: https://lex.uz/docs/5013007.

(Law of the Republic of Uzbekistan "On Education." 23.09.2020, No. O‘RQ-637 // URL: https://lex.uz/docs/5013007).
3. Hasanboyeva M., Yuldashev A., Xoliqov S. "Boshlang‘ich ta’lim metodikasi." – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Dewey J. "Democracy and Education." – New York: Macmillan, 1916.
5. Vygotsky L. S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes." – Harvard University Press, 1978.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta’lim tizimini rivojlantirish strategiyasi" qarori. 2021 y. // URL: https://lex.uz/docs/5841063.
7. Richards J. C., Rodgers T. S. "Approaches and Methods in Language Teaching." – Cambridge University Press, 2001.
8. UNESCO. "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives." – Paris: UNESCO Publishing, 2017.
9. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. "Boshlang‘ich sinflar uchun ona tili o‘qitish metodikasi." – Toshkent: Ma’naviyat, 2022.
10. Abdullayev A.A. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim sohasidagi o‘rni. – T.: Sharq, 2021. – B.170.

Toshova Shaxnoza Tojinorovna
Termiz Iqtisodiyot va servis universteti
“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi
Tel:99.421.18.20 e-mail:shaxnozatoshova11@gmail.com

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR AQLIY RIVOJLANISHIDA O‘YIN FAOLIYATINING AMALIYOTDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya. maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarning aqliy rivojlanishida o‘yin faoliyatining psixologik xususiyatlari orqali bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishdagi metodik imkoniyatlarini o‘rgatish jarayoni. Maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy rivojlanishida o‘yin faoliyatining psixologik xususiyatlari hamda bolalarda o‘quv-tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim vositalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish

Kalit so‘zlar: o‘yin, aql, tarbiyalanuvchi, muloqot, bilish jarayonlari, ijtimoiy-hissiy bilish, rivojlanish, o‘qish, texnologiya, qobiliyat.

ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УМСТВЕННОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКА

Аннотация. представляет собой процесс обучения дошкольных образовательных организаций методическим возможностям обучения детей самостоятельному мышлению через психологические особенности игровой деятельности в психическом развитии воспитанников. Разработка и внедрение образовательных средств, направленных на развитие психологических особенностей игровой деятельности в психическом развитии детей дошкольного возраста и развитие учебной деятельности у детей.

Ключевые слова: игра, разум, обучающийся, общение, познавательные процессы, социально-эмоциональное познание, развитие, чтение, технология, способности.

THE PRACTICAL IMPORTANCE OF GAME ACTIVITIES IN THE MENTAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation. is the process of teaching preschool educational organizations methodological possibilities of teaching children to think independently through the psychological features of game activities in the mental development of pupils. Development and implementation of educational tools aimed at developing the psychological characteristics of play activities in the mental development of preschool children and the development of educational activities in children

Keywords: game, intelligence, learner, communication, cognitive processes, social-emotional cognition, development, reading, technology, ability.

Kirish.

Jahonda globallashuv jarayonining chuqurlashuvi natijasida raqobatbardosh, har tomonlama etuk, huquqiy madaniyatli kadrlarga bo‘lgan talab tobora oshib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida kechayotgan tub isloxotlarning muvafaqqiyatli amalga oshirilishi hozirgi vaqtda mamlakatimiz taraqqiyotida muhim sanalgan tarmoqlarda faoliyat olib borayotgan kadrlarning malakasi, ularning huquqiy ongi, bilimi va dunyoqarashiga bog‘liq ekanligi, shubhasiz. Mamlakatimizda bugungi kunda maktabgacha ta’lim sohasini amalga oshirilayotgan yangi islohotlar ushbu sohaning tubdan o‘zgarishiga olib keldi. Zamonaviy yangi texnologiyalarning maktabgacha ta’limda amaliyotiga joriy etilishi soha faoliyatini samarali tashkil etishda muhim qadam bo‘lib hisoblanadi. Ammo, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya oluvchi bolalarning sifatli o‘qitilishida mazkur jarayonda muhim o‘rin egallovchi omillardan biri bo‘lib qoladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni har tomonlama rivojlantirishga oid tadqiqotlar O‘zbekistonlik pedagog, psixolog va faylasuflar: D.A.Abdurahimova, M.K.Abduhakimova, O‘.K.Adamova, Z.Azizova, M.Asqarova, M.Asqarxo‘jaeva, M.Yu.Ayupova, D.G.Boboeva, U.Bo‘taeva, K.Oqilova, F.B.Valixo‘jaeva, F.R.Qodirova, T.S.Usmonxo‘jaev, S.T.Islomova, M.Fayzullaeva, Z.Rahimova, M.Rustamova, D.J.Sharipova, Q.S.Shodieva, Sh.Shodmonova, P.Yusupova va boshqalar tomonidan olib borilgan. Ye.I.Tixeyeva nutqni rivojlantirish mashg’ulotlariga nisbatan qo‘yadigan asosiy talablari qatorida bolalar qiziqishlari va tajribalari, ularni jonli o‘tkazish, harakatlanish va sinab ko‘rish imkoniyatlari bilan aloqasini olg’a suradi. O‘z davrining ilmiy yutuqlari doirasida Ye.I.Tixeyeva quyidagilarni ishlab chiqqan[2]:

Tadqiqot metodologiyasi.

Mavzuga oid pedgogik va psixologik adabiyotlarni o‘rganish, nazariy-pedagogik tahlil, pedagogik kuzatish, so‘rovnoma, pedagogik tajriba, faoliyat mahsulini tahlil qilish, kuzatish, matematik statistika, eksperiment, test metodlari.

Tahlil, natijalar va mulohaza.

O‘yin inson o‘zligining namoyon bo‘lishi, uning takomillashuv usulidir. O‘yin kattalar hayotida muayyan o‘rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni «bolalikning hamrohi» deb atash qabul qilingan. U maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi. Mehnat va ta’lim bilan uzviy aloqada bo‘lgan holda etakchi faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Bola shug’ulanadigan ko‘pchilik jiddiy ishlar o‘yin shaklida bo‘ladi. O‘yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o‘ylaydi. O‘yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi[3].

“O‘yin” - bu ijtimoiy tajribani qayta tiklash va o‘zlashtirishga qaratilgan vaziyatlardagi faoliyat turi bo‘lib, unda xatti-harakatlarning o‘zini o‘zi boshqarishi shakllanadi va takomillashtiriladi.

O‘yin texnologiyasining asosiy maqsadi maktabgacha ta'lim tashkilotining faoliyat ko‘rsatish shartlariga va bolalarning rivojlanish darajasiga qarab faoliyat ko‘nikmalari va ko‘nikmalarini shakllantirish uchun to‘liq motivatsion asosni yaratishdir. "O‘yin texnologiyalari" atamasi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli xil pedagogik o‘yinlar shaklida tashkil etilgan juda ko‘p usul va usullarni o‘z ichiga oladi. Pedagogik o‘yinning oddiy o‘yindan farqi shundaki, u o‘rganish maqsadini, pedagogik natijani aniq ko‘rsatadi.

O‘yin texnologiyalarining afzalliklari, o‘yin bolalarning bilim jarayonlarini - diqqat, idrok, fikrlash, eslash va tasavvurni qo‘zg'atadi, rag'batlantiradi va faollashtiradi; o‘yin, olingan bilimlarni talab qilib, ularning kuchini oshiradi; asosiy afzalliklaridan biri guruhdagi deyarli barcha bolalarda o‘rganilayotgan ob'ektga qiziqishning ortishi; o‘yin orqali o‘rganishda yaqin istiqboldan foydalaniladi; o‘yin bolaga bilimlarning hissiy va mantiqiy assimilyatsiyasini uyg'un ravishda uyg'unlashtirishga imkon beradi, buning natijasida bolalar kuchli, ma'lumotli va hissiy bilimlarga ega bo‘ladilar [5].

O‘yin texnologiyalarning vazifalari:

1. Bolaning o‘z faoliyati orqali bilim va ko‘nikmalarni egallashga ongli ehtiyoj, motivatsiyaning yuqori darajasiga erishish;

2. Bolalar faoliyatini faollashtiradigan va uning samaradorligini oshiradigan vositalarni tanlash.

O‘yin texnologiyasining asosiy komponenti pedagog va bolalar o‘rtasidagi to‘g'ridan-to‘g'ri va tizimli aloqadir.

O‘yin texnologiyasining kontseptual asoslari quyidagi ko‘rinishda:

1. Bolalar bilan birgalikdagi faoliyatning o‘yin shakli bolani faollikka undash va rag'batlantirish vositasi sifatida ishlaydigan o‘yin texnikasi va vaziyatlar yordamida yaratiladi.

2. Pedagogik o‘yinni amalga oshirish quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi - didaktik maqsad o‘yin vazifasi shaklida qo‘yiladi, o‘quv faoliyati o‘yin qoidalariga bo‘ysunadi; uning vositasi sifatida o‘quv materialidan foydalaniladi; didaktik vazifani muvaffaqiyatli bajarish o‘yin natijasi bilan bog'liq bo‘ladi.

3. O‘yin texnologiyasi umumiy mazmun, syujet, xarakter bilan birlashtirilgan ta'lim jarayonining ma'lum qismini qamrab oladi.

4. Integrativ sifatlardan birini yoki ta’lim sohasidagi bilimlarni tashkil etuvchi o‘yinlar va mashqlar o‘yin texnologiyasiga kiritiladi. Ammo shu bilan birga, o‘yin materiali o‘quv jarayonini faollashtirishi va o‘quv materialini o‘zlashtirish samaradorligini oshirishi kerak [6].

O‘yinlar asosan bolalarning shaxsiy tashabbusidir, shuning uchun o‘qituvchi o‘yin faoliyatini tashkil qilishda quyidagi talablarga amal qilishi kerak:

O‘yin tanlovi. U bolalarning qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida harakat qilishi kerak. Odatda o‘yinni tanlash o‘zlarining mantiqiy qarorlarini talab qiladigan ta'lim vazifalariga bog'liq. Ya'ni, bolalar o‘yinga qiziqish bildiradilar, faol harakat qiladilar va natijaga erishadilar, o‘yin vazifasi bilan yashirinadi - o‘rganishdan o‘ynashga bo‘lgan motivlarning tabiiy almashinuvi mavjud;

O‘yin taklifi. O‘yinda muammo bor. Uni hal qilish uchun bolalarga turli xil o‘yin vazifalari taklif etiladi, masalan, harakat texnikasi va qoidalari;

O‘yinni tushuntirish. Pedagog o‘yin qoidalari va usullarini qisqa va aniq tushuntiradi, lekin faqat bolalarning o‘yinga qiziqishi paydo bo‘lgandan keyin;

O‘yin jihozlari. U o‘yinning mazmuniga muvofiq o‘yin - muhitiga qo‘yiladigan barcha talablarga maksimal darajada mos kelishi kerak;

O‘yin jamoasini tashkil etish. O‘yin vazifalari har bir bola o‘z faolligini va tashkilotchilik qobiliyatini namoyon qila oladigan tarzda tuzilgan. Bolalar o‘yinning borishiga qarab yakka tartibda, juftlikda yoki jamoada, birgalikda harakat qilishlari mumkin;

O‘yin holatining rivojlanishi. U quyidagi tamoyillar bilan tavsiflanadi: bolalarni o‘yinga jalb qilishda har qanday shakldagi majburlashning yo‘qligi; o‘yin dinamikasi mavjudligi; o‘yin muhitini saqlash; o‘yin va o‘yindan tashqari faoliyat o‘rtasidagi munosabat;

O‘yin tamom. Bolalarning o‘yin faoliyati natijasi tahlil qilinishi va real hayotda qo‘llanilishiga qaratilgan bo‘lishi kerak. Pedagogik jarayonning tabiatiga ko‘ra quyidagi o‘yin guruhlari ajralib turadi:

- Ta'lim, o‘qitish, nazorat qilish, umumlashtirish;
- Kognitiv, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi;
- Reproduktiv, samarali, ijodiy, kommunikativ, diagnostik, kasbiy yo‘nalish, psixotexnik va boshqalar.

Pedagogik o‘yinlarning turlari juda xilma-xil bo‘lishi mumkin.

Ular bo‘linadi:

- Faoliyat turi bo‘yicha - vosita, intellektual, psixologik va boshqalar.
- Pedagogik jarayonning tabiatiga ko‘ra - o‘qitish, o‘qitish, nazorat qilish, kognitiv, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, diagnostik.
- O‘yin texnikasining tabiati bo‘yicha - qoidalar bilan o‘yinlar; o‘yin davomida belgilangan qoidalar bilan o‘yinlar; qoidalarning bir qismi o‘yin shartlari bilan belgilanadigan va uning borishiga qarab o‘rnatiladigan o‘yinlar.
- Tarkib bo‘yicha - musiqiy, matematik, ijtimoiy, mantiqiy va boshqalar.
- O‘yin uskunalari uchun - ish stoli, kompyuter, teatr, rol o‘ynash, rejissyorlik va boshqalar.

O‘yin texnologiyasi komponenti - bu o‘qituvchi va bolalar o‘rtasidagi bevosita va tizimli bo‘lgan to‘g'ridan-to‘g'ri shovqin va muloqotdir.

O‘yin texnologiyasi komponenti quyidagilar:

- Bolalarni faollashtiradi;
- Kognitiv qiziqishni oshiradi;
- Hissiy ko‘tarilishni keltirib chiqaradi;
- Bolaning ijodiy rivojlanishiga yordam beradi;
- O‘yinning aniq tuzilgan shartlari tufayli mashg'ulotlar vaqtini maksimal darajada jamlaydi;

Tarbiyachilar bolalar o‘yiniga rahbarlik qilishda quyidagilarga rioya qilishi lozim.

1. O‘yin bilan mehnat o‘rtasida to‘g’ri munosabat o‘rnatish

2. O‘yinda bolalarning bo‘lajak mehnat axliga xos bo‘lgan jismoniy va ruhiy sifatlarini tarbiyalash.

Bolalar o‘yin faoliyatining bosqichma-bosqich rivojlanishi to‘g’risidagi ilmiy tasavvurlar har xil yosh guruhlarida bolalarning o‘yin faoliyatiga rahbarlikning aniq sistemali tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratdi. Shunday qilib MTTning pedagogik jarayonda o‘yinning tutgan o‘rni juda katta bo‘lib, o‘yindan maktabgacha yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berishda keng foydalaniladi [7]. Zero:

O‘yin bolalarning mustaqil faoliyati bo‘lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo‘ladi;

O‘yin maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar hayotini tashqil etish shaklidir;

O‘yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;

O‘yin bolalarga ta’lim va tarbiya berishning metod va usulidir;

O‘yin bolalarni o‘quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Taniqli pedagog-olimlarning olib borgan tadqiqotlari o‘yinga kompleks rahbarlik qilish orqali bolalarga o‘yinning mazmuni, tashqil etilishi, tuzilishi, bolalarning axloqiy munosabatlari, bolalar o‘yinining rivojlanish darajasiga ta’sir etish mumkinligini ko‘rsatdi. Bolalar o‘yini uning mazmuni, xususiyati, tashkil etilishiga ko‘ra xilma-xildir. Ijodiy o‘yinlarni bolalar o‘zlari o‘ylab topishadi. Unda oldindan belgilangan qoidalar bo‘lmaydi. O‘yin qoidasini bolalar o‘zlari o‘yin jarayonida belgilashadi. Qoidali o‘yinlarning mazmuni va qoidasi kattalar tomonidan belgilanadi. Qoidali o‘yinlarga quyidagilar kiradi: didaktik o‘yinlar, harakatli o‘yinlar, musiqaviy o‘yinlar, ermak o‘yinlar.

Bolalarga ta’lim-tarbiya berish maqsadida kattalarning o‘yinni tanlay bilishi, unga to‘g’ri rahbarlik qilish “MTT ta’lim va tarbiya dasturi” da belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta’minlaydi. O‘yin bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash vositasidir. Psixologlar o‘yinni maktabgacha yosh davrida etakchi faoliyat deb hisoblaydilar. O‘yin tufayli bolaning yuqori rivojlanish bosqichiga o‘tishini ta’minlovchi sifatlar shakllanadi, uni ruhiyatida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi. O‘yinda bola shaxsining hamma tomoni bir-biriga o‘zaro ta’sir etgan holda shakllanadi. O‘ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarak-atrof to‘g’risidagi tasavvurini, kattalarga va o‘rtoqlariga bo‘lgan munosabatini bilib olish mumkin. Shaxsdagi biron sifatni tarbiyalash uchun uning boshqa tomonlarini ham rivojlantirish kerak. Masalan, bolaning o‘yiniga qiziqishini, tashqilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmun jihatidan boy o‘yinlar yaratilishi kerak. Bolalarning ijodiy o‘yinlarini rivojlantirish uchun esa o‘z navbatida yaxshi tashqil etilgan bolalar jamoasi zarur bo‘ladi.

O‘yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash sistemasida, MTTning ta’lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tomonlama tarbiyalashda katta o‘rin tutadi. O‘yinda bola organizmiga xos bo‘lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, bardamlik, tetiklik, quvnoqlik tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni jismoniy tarbiyalash sistemasida o‘yin munosib o‘rin egallaydi. O‘yin ta’lim va mashg’ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuzatishlar bilan uzviy bog’liq bo‘lib juda katta ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Ijodiy o‘yinlarda muhim bilim egallash jarayoni yuzaga keladi, bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurini, hayolini, diqqatini, xotirani faollashtirishni talab qiladi, bola masalalarni mustaqil hal qilishga o‘rganadi, o‘ylagan narsasini amalga oshirish uchun yaxshiroq va osonroq usul o‘ylab topadi, o‘z bilimlaridan foydalanish va uni so‘z bilan ifodalashga o‘rganadi. O‘yinda aks ettirlayotgan narsani bilib olishga qiziqish uyg’onadi. Ko‘pincha o‘yin bolalarga yangi bilim berish va ularning fikrini, bilim doirasini kengaytirish uchun hizmat qiladi. Ijodiy o‘yinni tor didaktik maqsadlarga bo‘ysindirib bo‘lmaydi, bu o‘yin yordamida juda katta tarbiyaviy vazifalar hal qilinadi. Qoidali o‘yin bolaning sensor rivojlanishini, taffakkur va nutqini, ixtiyorsiz diqqatini va xotirasini, har xil harakatlarini muntazam ravishda mashq qildirib borish imkonini beradi. Har bir qoidali o‘yin ma’lum didaktik maqsadga ega bo‘lib, bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi. Ta’limning o‘yin shaklida bo‘lishi otlarTa’limning o‘yin shaklida bo‘lishi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bolaning yosh xususiyatlariga mos keladi. Qiziqarli o‘yin bolaning aqliy faolligini oshiradi, o‘yinda bola mashg’ulotdagiga nisbatan murakkabroq masalani hal qilishi mumkin. Bu ta’lim butunlay o‘yin shaklida bo‘lishi kerak degan gap emas. Ta’lim turli usullar va metodlarni qo‘llashni talab etadi.

Xulosa va takliflar: Bolalarning o‘yinlari orkali ularda ijtimoiy foydali, ya’ni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin. Bundan tashkari, agarda biz bolalarning o‘yini faoliyatlarini tashkaridan kuzatsak, o‘yin jarayonida ularning barcha shaxsiy xislatlari (kimning nimaga kuprok kizikishi, kobiliyati, irodasi temperamenti) yakkol namoyon bulishini kuramiz. SHuning uchun bolalarning o‘yin faoliyatlari ularni individual ravishda urganish uchun juda kulay vositadir. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda uzlari yolgiz uynaydilar. Predmetli va konstruktorli o‘yinlar orkali bu yoshdagi bolalar uzlarining idrok, xotira, tassavur ,tafakkur xamda xarakat layokatlarini rivojlantiradilar. Syujetli rolli o‘yinlarda bolalar asosan uzlari xar kuni kurayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti – xarakatlarini aks ettiradilar.O‘yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bulgan ta’lim faoliyatiga tayyorlaydi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘quv tarbiya jarayonida yaratuvchanlik o‘yinlaridan foydalanish dolzarb masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. “Maktabgacha pedagogika” “Tafakkur” nashriyoti 2019 yil.

2. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. Darslik. T.: ―Tafakkur bo‘stonil‖ 2018-y.

3. Xoliqov A. Pedagogik mahorat.-T.:Darslik Iqtisod-moliya 2011 y.

4. Yusupova. P Maktabgacha pedagogika. –T.: O‘qituvchi, 1993-y

5.G’aybo‘llaev N.va boshqalar Pedagogika, Toshkent, 2000- y

6. G’ulomov X .R.Raimov vaboshqalar.”Ta’lim tarbiya sifati va qirralari”T; “Fan texnalogiyalari”.2004.

Xayitova Firuza Abdullayevna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Maktabgach va boshlang'ich ta'lim kafedrasi dots.
v/b. p.f.f.d. (PhD)

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING KREATIV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotda boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kreativ madaniyatini rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni va ta’siri tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt asosida individual yondashuvni shakllantirish, interaktiv ta’lim resurslaridan foydalanish va kreativ tafakkurni rag‘batlantirish metodlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, kreativ tafakkur, boshlang‘ich ta’lim, interaktiv ta’lim, o‘quv jarayoni, innovatsion texnologiyalar, shaxsiylashtirilgan ta’lim, kreativ madaniyat, raqamli pedagogika, tanqidiy fikrlash.

Хаитова Фируза Абдуллаевна
Термезский университет экономики и сервиса
Кафедра дошкольного и начального образования,
доцент (временно исполняющая обязанности),
кандидат педагогических наук (PhD)

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. Использование технологий искусственного интеллекта в современной системе образования способствует повышению эффективности учебного процесса. В данном исследовании анализируется роль и влияние технологий искусственного интеллекта на развитие креативной культуры учащихся начальных классов. Рассматриваются методы формирования индивидуального подхода, использование интерактивных образовательных ресурсов и стимулирование креативного мышления. Результаты исследования показывают, что технологии ИИ являются эффективным инструментом для развития творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, креативное мышление, начальное образование, интерактивное обучение, учебный процесс, инновационные технологии, персонализированное обучение, креативная культура, цифровая педагогика, критическое мышление.

Khayitova Firuza Abdullayevna
Termez University of Economics and Service
Department of Preschool and Primary Education,
Associate Professor (Acting), PhD in Pedagogical Sciences

METHODS FOR DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE CULTURE IN PRIMARY EDUCATION USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Annotation. The use of artificial intelligence technologies in modern education enhances the effectiveness of the learning process. This study analyzes the role and impact of AI technologies on developing the creative culture of primary school students. It examines methods for forming an individualized approach, using interactive educational resources, and encouraging creative thinking. The research results demonstrate that AI technologies serve as an effective tool for fostering students' creative thinking.

Keywords. Artificial intelligence, creative thinking, primary education, interactive learning, learning process, innovative technologies, personalized learning, creative culture, digital pedagogy, critical thinking.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi globallashuv va texnologik rivojlanish sharoitida innovatsion yondashuvlarni talab qilmoqda. Xususan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kreativ madaniyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, muammolarni yechish ko'nikmalarini va ijodiy tafakkurini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qator qonunlar va qarorlar qabul qilingan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-sonli "Raqamli ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori doirasida umumiy o'rta ta'limda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish belgilangan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-fevraldagi PQ-5005-sonli "Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori mamlakatda SI texnologiyalarining turli sohalarga, shu jumladan ta'lim tizimiga integratsiyasini jadallashtirishni nazarda tutadi [1, B.134].

Bundan tashqari, "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2020) ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishni

qo‘llab-quvvatlaydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” doirasida esa ta’lim sifatini oshirish, kreativ ta’lim muhitini shakllantirish hamda innovatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga keng joriy etish muhim vazifalar sifatida belgilangan [2, B.16].

Ushbu tadqiqotda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining kreativ madaniyatini rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – sun’iy intellekt vositalari yordamida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va o‘qish madaniyatini shakllantirishning samarali usullarini aniqlashdan iborat. Shu bilan birga, interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta’lim resurslarining o‘quv jarayonidagi o‘rni ham ko‘rib chiqiladi.

Mazkur tadqiqot sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ tafakkurini shakllantirishda qanday metodik yondashuvlar samarali ekanligini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, ushbu jarayonning pedagogik, psixologik va texnologik jihatlarini ham yoritib beradi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kreativ madaniyatini rivojlantirish bugungi kun ta’lim tizimida dolzarb masalalardan biri bo‘lib, bu borada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish istiqbolli yo‘nalishlardan hisoblanadi. Mazkur mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro va milliy tadqiqotlar tahlili sun’iy intellektning ta’lim jarayoniga ta’siri, kreativ tafakkurni shakllantirishda uning roli va metodik yondashuvlari haqida batafsil ma’lumot beradi [3, B.34].

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi haqida bir qator xalqaro va mahalliy tadqiqotlar mavjud. Xususan, Anderson & Dron (2011) o‘z tadqiqotida SI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimlarining o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va kreativ tafakkuriga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi. Luckin (2018) esa sun’iy intellektdan foydalanish ta’lim jarayonini aniq va moslashuvchan qilishga yordam berishini ta’kidlagan [4, B.98].

O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar orasida R. Nishonova (2021) tomonidan olib borilgan ishlarni alohida ta’kidlash mumkin. Uning tadqiqotida sun’iy intellekt asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun moslashtirilgan interaktiv o‘qitish metodlari ishlab chiqilgan [5, B.101].

Kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy ishlar orasida Guilford (1950) tomonidan ishlab chiqilgan ijodiy fikrlash nazariyasi muhim o‘rin tutadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, kreativ tafakkur divergent (erkin) va konvergent (mantiqiy) fikrlash jarayonlari orqali shakllanadi. So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari aynan ushbu jarayonlarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi bo‘yicha ilmiy dalillar mavjud. K. Popenici & S. Kerr (2017) sun’iy intellekt vositalari o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim omil ekanligini ta’kidlagan [6, B.78].

O‘zbekiston ta’lim tizimi doirasida kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirish borasida X. To‘rayev (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida kreativ tafakkurni rivojlantirish usullari tahlil qilingan [7, B.89].

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan ta’lim jarayonida foydalanish usullari haqida bir qator ilmiy maqolalar va tadqiqotlar mavjud. Holmes et al. (2019) o‘z ishida SI asosida ta’lim jarayonini avtomatlashtirish, moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish va o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash usullari haqida fikr bildirgan.

Mahalliy tadqiqotlarda A. Qosimov (2022) tomonidan olib borilgan izlanishlarda boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotda o‘quvchilarning kreativ madaniyatini rivojlantirish uchun interaktiv raqamli platformalar, sun’iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan dars materiallari va o‘quv dasturlarining samaradorligi o‘rganilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining kreativ madaniyatini rivojlantirishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlar sun’iy intellekt asosida moslashtirilgan ta’lim, interaktiv o‘quv resurslari va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan usullarning ahamiyatini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha qonunchilik bazasi shakllantirilgan va amaliyotga tadbiq etilmoqda.

Natijalar. Ushbu tadqiqotda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ madaniyatini rivojlantirish usullari o‘rganildi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi [8, B.34]:

– sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga ta’siri bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, maqolalar va qonunchilik hujjatlari o‘rganildi;

– sinov tariqasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan interaktiv darslar o‘tkazildi va sun’iy intellekt vositalari qo‘llanildi;

– boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va o‘quvchilar orasida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bo‘yicha so‘rovnomalar va intervyular o‘tkazildi;

– eksperiment natijalari statistik jihatdan tahlil qilinib, sun’iy intellektdan foydalangan holda kreativ madaniyat rivojlanish darajasi o‘lchandi.

Eksperiment jarayonida O‘zbekistonning turli hududlaridagi umumta’lim maktablarining 2–4-sinf o‘quvchilari ishtirok etdi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi:

Tayyorlov bosqichi – boshlang‘ich sinflar uchun sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan ta’lim platformalari (Quizlet, Kahoot, Duolingo, Google AI for Education va boshqalar) tanlandi.

Amaliy bosqich – o‘quvchilarga sun’iy intellekt yordamida interaktiv o‘qitish metodlari qo‘llanildi. Masalan, matnni yaratish, virtual suhbatdosh (chatbot) bilan ishlash va kreativ hikoya yozish mashg‘ulotlari o‘tkazildi.

Natijalarni tahlil qilish bosqichi – eksperiment oldidan va keyin o‘quvchilarning kreativ tafakkuri hamda o‘qish madaniyatidagi o‘zgarishlar tahlil qilindi [9, B.134].

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi: Sun’iy intellekt yordamida ta’lim olgan o‘quvchilarning kreativ tafakkuri an’anaviy usulda ta’lim olgan o‘quvchilarga nisbatan 27% ga yaxshilangan. Sun’iy intellektdan foydalanish natijasida o‘quvchilarning qiziqishi va

motivatsiyasi oshgan. So‘rov natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning 85% sun’iy intellektdan foydalangan darslarni qiziqarli deb topgan.

Interaktiv darslar davomida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati oshgan. O‘quvchilarning 70% mustaqil ravishda hikoya yoki insho yozish mashg‘ulotlariga jalb etilgan. O‘qituvchilarning 90% sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini samaraliroq qilishini ta’kidlagan. So‘rov natijalariga ko‘ra, sun’iy intellekt asosida o‘qitish metodlari o‘qituvchilar uchun ham qulay bo‘lib, dars jarayonining sifatini oshirgan.

Olingan natijalar sun’iy intellekt texnologiyalarining boshlang‘ich ta’lim jarayonida kreativ madaniyatni rivojlantirishda samarali ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari shuni isbotladiki, sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri va mustaqil fikrlashi sezilarli darajada yaxshilanadi. Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalar o‘quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi, bu esa o‘quvchilarning o‘qish madaniyatini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi [10, B.134].

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi butun dunyoda keng muhokama qilinayotgan dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellektdan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ madaniyatini rivojlantirish samaradorligi yuqori bo‘lib, bu innovatsion yondashuv ta’lim jarayonini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish quyidagi afzalliklarni beradi: Moslashtirilgan ta’lim – Sun’iy intellekt har bir o‘quvchining bilim darajasi va ehtiyojlariga mos ravishda ta’lim materiallarini taqdim etish imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarning individual o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilarning faolligi va kreativ fikrlashini oshirish – Interaktiv va texnologik jihatdan rivojlangan o‘quv vositalari bolalarni dars jarayoniga faol jalb qilishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning ijodiy tafakkur darajasi an’anaviy usullar bilan ta’lim olgan guruhga nisbatan 27% ga yuqori bo‘ldi. O‘qish madaniyatining shakllanishi – Sun’iy intellekt asosidagi platformalar (masalan, ChatGPT, Google AI for Education, Duolingo) o‘quvchilarning mustaqil bilim olishiga yordam beradi va ularning o‘qish odatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘qituvchilarga yordam – Sun’iy intellekt yordamida darslarni rejalashtirish, baholash va o‘quvchilarning qiziqishlarini o‘rganish o‘qituvchilarning ishini osonlashtiradi va dars samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda bir qator muammolar va cheklovlar ham mavjud: Texnologik infratuzilma muammolari – Sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun zamonaviy kompyuter va internet tarmog‘iga kirish imkoniyati talab etiladi. Afsuski, barcha ta’lim muassasalari bunga ega emas. O‘qituvchilarning texnologik savodxonligi – Sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari yetarli bo‘lishi kerak. Tadqiqot davomida o‘qituvchilarning 35% sun’iy intellektdan qanday foydalanishni bilmasligini ta’kidlagan. O‘quvchilarning texnologiyaga haddan tashqari bog‘lanib qolishi – Sun’iy intellektning haddan tashqari ko‘p qo‘llanilishi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash

qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, SI texnologiyalari an’anaviy o‘qitish usullari bilan uyg‘un holda qo‘llanilishi lozim. O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish masalasi ham dolzarb muammolardan biridir. Sun’iy intellekt platformalaridan foydalanishda ma’lumotlarning xavfsizligi ta’minlanishi lozim.

Xalqaro tajribaga nazar tashlasak, sun’iy intellekt texnologiyalaridan ta’limda foydalanish bo‘yicha AQSh, Xitoy, Janubiy Koreya va Yevropa davlatlarida ilg‘or amaliyotlar mavjud. Masalan: AQSh – IBM Watson Education va Google AI for Education kabi platformalar yordamida moslashtirilgan ta’lim tizimlari ishlab chiqilgan. Xitoy – Sun’iy intellekt vositalari bilan mustaqil ta’lim olishga yo‘naltirilgan dasturlar keng qo‘llanilmoqda. Janubiy Koreya – Raqamli darsliklar va interaktiv ta’lim resurslari orqali sun’iy intellekt asosida o‘qitish amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda ham sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim tizimiga joriy etish bo‘yicha qator hujjatlar qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-fevraldagi PQ-5005-sonli “Sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori doirasida sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilgan.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 24.01.2020 // URL: https://president.uz/uz/lists/view/3324. *(Text of President Shavkat Mirziyoyev’s Address to the Oliy Majlis. 24.01.2020 // URL: https://president.uz/en/lists/view/3324).*

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son // URL: https://lex.uz/docs/5013007. *(Law of the Republic of Uzbekistan "On Education." 23.09.2020, No. O‘RQ-637 // URL:* https://lex.uz/docs/5013007*).*

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli ta’lim texnologiyalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-4884-sonli Qarori. 06.11.2020 // URL: https://lex.uz/docs/5081765. *(Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for the development of digital education technologies." No. PQ-4884, 06.11.2020 // URL:* https://lex.uz/docs/5081765*).*

4. Abdullayev A.A. Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim sohasidagi o‘rni. – T.: Sharq, 2021. – B.170. *(Abdullayev A.A. The Role of Artificial Intelligence Technologies in Education. – Tashkent: Sharq, 2021. – P.170).*

5. Mayboroda, T. Yu. K voprosu ob opredelenii otsenochnykh ponyatiy v grazhdanskom prave / T. Yu. Mayboroda. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 39 (277). — С. 120-122. — URL: https://moluch.ru/archive/277/62570/. *(Mayboroda, T. Yu. On the Issue of Defining Evaluative Concepts in Civil Law. // Young Scientist. — 2019. — No. 39 (277). — P. 120-122. — URL: https://moluch.ru/archive/277/62570/).*

6. Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Upper Saddle River: Pearson, 2020. – P.1150. *(Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Upper Saddle River: Pearson, 2020. – P.1150).*

7. Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – P.320 *(Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – P.320).*

8. Woolf, B. P. Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-Learning. – Burlington: Morgan Kaufmann, 2010. – P.366. *(Woolf, B. P. Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-Learning. – Burlington: Morgan Kaufmann, 2010. – P.366).*

9. Tegmark, M. Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. – New York: Knopf, 2017. – P.364. *(Tegmark, M. Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. – New York: Knopf, 2017. – P.364).*

10. Mayer, R. E. The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – P.660. *(Mayer, R. E. The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – P.660).*